

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ BİLİM DALI**

**1908-1914 YILLARI ARASINDA OSMANLI'DA
HÜKÜMET DARBELERİ VE SONUÇLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Yeşim KÜRELİ**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN**

Ankara – 2007

ONAY

Yeşim KÜRELİ tarafından hazırlanan 1908-1914 Yılları Arasında Osmanlı'da Hükümet Darbeleri ve Sonuçları başlıklı bu çalışma, 13.06.2007 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim/ Yakınçağ Bilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN

Üye
Yrd. Doç. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

ÖNSÖZ

1908-1914 arası, yani XX. yüzyılın ilk çeyreğini teşkil eden devre, belki de tarihimizin en çetrefilli ve karışık bir dönemini teşkil etmektedir. Bu dönemdeki hükümetler ile iktidara sahip olmak isteyen darbeciler arasındaki mücadelelerin etkileri günümüze kadar devam ettiğinden, tarihimizin en çok ilgi çeken dönemlerinden biridir.

Meşrutiyet dönemi, Tanzimat'la birlikte başlayan batılılaşma çabalarının yoğunlaştığı, en üst noktaya ulaştığı dönemdir. Meşrutiyet halkın onaylamasına lüzûm görülmeden, tek yanlı olarak asker-aydın irâdesi ile yürürlüğe konmuştur. Tanzimat'la asker-aydın irâdesi siyasî karar mekanizmalarını etkileme gücüne kavuşmuştur. 1876'de başlayan Meclis-i Mebusan tecrübesi hariç tutulursa, Osmanlı siyasî hayatında parlamenter meşrûfî düzen, 1908-1914 yılları arasında hayata geçme imkânı bulabilmiştir. İlkine nazaran hayli kapsamlı uygulamalara sahne olan II. Meşrutiyet dönemi, canlı bir matbuat hayatı, muhalefet partileri ve cemiyetleri ile bir yerde çoğulculuğun ilk sinyallerini vermişti. Bu özellikleriyle 1908-1914 arasındaki yıllar, kendi içinde bir bütün teşkil etmektedir.

II. Meşrutiyet devride Osmanlı siyasi hayatı üzerinde etkili güç dengelerinin ki bunların başında ordu gelmektedir, siyasî yönetimde meydana gelen şekil değişikliği karşısında nasıl tepki gösterdiğini, buna karşın sivil kişi ve kurumların orduyu kullanarak gerçekleştirdikleri darbelerden beklentilerini incelemek fikri bu araştırmanın kapsamını belirlemiştir.

Giriş bölümünde, ana hatlarıyla darbe tanımlanarak, 1908'e kadar Osmanlı'da hükümet darbesi niteliği taşıyan olaylar incelenmiştir. Birinci bölümde ise, Meşrutiyet'in ilânı, Meşrutiyet'in ilânı'nı hazırlayan olaylar, Meşrutiyet'in sonuçları; İkinci bölümde, 31 Mart İsyanı'nı hazırlayan

gelişmeler ve sonuçları; Üçüncü bölümde, Halaskârân Zabitân Grubu Hareketi, sebep ve sonuçlarıyla incelendi. Dördüncü bölümde, Bâb-ı Âli Baskını, Bâb-ı Âli Baskını'ndan Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'ne kadar olan gelişmeler, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürölmesi ve İttihat ve Terakki'nin iktidarı tam olarak ele alması gibi olayların nedeni ya da sonucu olan darbeler neticesinde ordunun siyaset sahnesinde oynadığı rol üzerinde duruldu. Sonuç bölümünde ise, 1908-1914 yılları arasındaki darbelerin Osmanlı siyasi, idarî ve hukukî hayatı üzerindeki etkilerinin genel bir değerlendirmesi yapıldı.

Çalışmalarım süresince her zaman kendisinden istifade ettiğim, benden yardımlarını esirgemeyen Danışmanım Yrd. Doç. Dr. Muhammet ŞAHİN Hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Yeşim KÜRELİ
ANKARA-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v

GİRİŞ

1908'E KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE HÜKÜMET DARBESİ NİTELİĞİ TAŞIYAN OLAYLAR	1-16
--	------

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET	17-54
1.1. II. Meşrutiyet'in İlânı	17
1.1.1. II. Meşrutiyet'in İlân'ını Hazırlayan Olaylar	17
1.1.2. II. Meşrutiyet'in İlânı	21
1.1.3. II. Meşrutiyet'in Sonuçları.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

31 MART İSYANI.....	55-109
2.1. 31 Mart İsyanını Hazırlayan Gelişmeler	55
2.1. 1. Edirne Ayaklanması	55
2.1. 2. Taşkışla Ayaklanması	57
2.1. 3. Avcı Taburları'nın Geri Gönderilmek İstenmesi	60
2.1. 4. Harbiye - Bahriye Krizi	64
2.1. 5. Derviş Vahdeti-İngiliz İlişkisi ve Dış Güçlerin Etkisi	72
2.2. 31 Mart İsyanı'nın Cereyanı.....	75
2.3. 31 Mart İsyanı'nın Sonuçları	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ MUHALİFLERİ'NİN DARBE GİRİŞİMLERİ.....	110-165
3.1. Halaskârân Hareketi ve Sait Paşa'nın İktidardan Düşürülmesi....	110
3.2. Halâskâr Zabitân Grubu Darbesinin Sonuçları.....	162

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN DOĞRUDAN DOĞRUYA İKTİDARA GELMESİ.....	166-205
--	---------

4.1. Bâb-ı Âli Baskını	166
4.1.1. Bâb-ı Âli Baskınının Nedenleri	166
4.1.2. Bâb-ı Âli Baskını ve Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'ne Kadar Olan Gelişmeler.....	186
4.2. Mahmut Şevket Paşa'nın İktidarı ve Öldürülmesi	190
SONUÇ.....	206
KAYNAKÇA.....	230
EK I	247
EK II.....	249
EK III.....	250
EK IV.....	251
ÖZET.....	252
ABSTRACT.....	254

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
A.Ü.S.B.F	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.Ü.H.F.D.K.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ders Kitabı
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
C.	: cilt
Çev.	: Çeviren
C.Ü.S.B.D	: Cumhuriyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi
Der.	: Derleyen
Dr.	: Doktor
Doç.	: Doçent
Edeb.	: Edebiyat
E.Ü.S.B.E.	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Fak.	: Fakülte
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İst.	: İstanbul
İ.	:İçtima
ks.	: Kısım
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri
Nu.	: Numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
Prof.	: Profesör
Sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
S.B.F.D.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Tef.	: Tefrika

TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: yayın tarihi yok
Ünv.	: Üniversite
vd.	: ve diğerleri
vs.	: vesaire
Yay.	: Yayınları
y.y.	: yayın yeri yok
YEE.	: Yıldız Esas Evrakı

GİRİŞ

1908'E KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE HÜKÜMET DARBESİ NİTELİĞİ TAŞIYAN OLAYLAR

Darbe, siyasi sisteme katılma isteklerini yasal yollardan karşılayamayan grupların yasa dışı yollara başvurarak, zor kullanarak yönetimi devirmesi ya da ele geçirmesidir. Yasal yollardan siyasi sisteme katılma istekleri karşılamayan gruplar, yasa dışı yollara başvurmakta ve bunun sonucunda toplum buhrana sürüklenmektedir. Buhranın aşılmasında sivil güçler yetersiz kalınca çare olarak askeri darbeler devreye girmektedir.

Osmanlı Devleti'nde siyasi muhalefetin darbe kuvveti iki grubun elindedir. Devlet merkezinde bu açıdan etkili olabilecek iki güçten ilkinin 'ilmiye' sınıfı, diğerini ise dar anlamda Yeniçeri Ocağı'nın oluşturduğu ordu meydana getirir.¹ Yeniçeriler, Osmanlı bürokrasisinin yüksek bürokratları ile iş birliği yapmaksızın kazan kaldırmaya cüret etmiyorlardı ve ayaklanmaları payitaht bölgesiyle, yani iktidar merkezine sınırlı kaldığı için büyük tesir yapıyordu.

İlmiye sınıfının en büyük makamını temsil eden şeyhülislam, padişah tasarruflarının "şer-i şerif"e uygunluğunu denetlenmesi bakımından olduğu kadar icabında padişahın hal'ine gerek görebilecek ve bu hususta kesin karar verebilecek tek makam olması bakımından da siyasî nüfuza sahipti.² Bu açıdan darbeciler, yaptıkları işi meşrûlaştırabilmek için "ulemâ" ile ittifâk etmek zorundaydılar. Meselâ, II. Osman, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, III. Selim darbecilerin ulemâ ile kurduğu ittifâk neticesinde hal'

¹ Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Ufuk Yay., 2001, s. 16.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara, T.T.K. Yay., 1984, s. 141-142.

edilerek saltanatı kaybetmişlerdir. Son dönemlerde Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid de hal' fetvası ile tahttan indirilmişlerdir.

Yeniçeri Ocağı daima devlet merkezinde bulunması sebebiyle yönetime müdahale etme gücünü fiilen elinde bulunduran tek kuvvetti. Ancak, herhangi bir müdahalesine meşruiyet kazandırabilmesi, ulemânın desteğine bağlı olduğu için, bu iki kurum, Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırıldığı 1826 tarihine kadar geleneksel bir ittifâk içinde çalışmışlardır.

Osmanlı Tarihi'nde yeniçerilerin, kazan kaldırarak isyan etmelerine bilhassa 15. asırdan sonra sık sık şahit olunmuştur. Osmanlı tarihinde iktidarı belirleme konusunda ilk yeniçeri ayaklanması, Buçuktepe Vak'asıdır. II. Murad'ın tahtını oğlu II. Mehmed'e bırakarak itikâf hayatına çekilmesi içte ve dışta büyük buhranlara yol açmıştır³. Edirne'de çıkan yeniçeri isyanı, "Buçuk akça zam" yapılarak olay yatıştırılmış⁴ olsa bile küçük padişahın devleti idare edemediği anlaşıldığından II. Murad'ın, yeniçerilerin yardımı ile tekrar tahta çıkması⁵, baba-oğul arasında iktidarın el değiştirmesinde yeniçerilerin rolünü göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

15. yüzyıldan II. Osman'ın hal'ine kadar uzunca bir süre yeniçeriler, iktidar mücadelelerinde şehzâdelerin kullandığı etkili bir güç olarak kalmışlardır. Meselâ, Fatih Sultan Mehmed'in vefatından sonra yeniçerilerin Bayezid'e taraftar olmaları üzerine, Bayezid, kardeşi Cem Sultan'a tercihen, hükümdar olmuş⁶, yaklaşık otuz bir yıllık saltanatının sonunda yine yeniçerilerin devreye girmesiyle tahtan çekilmiştir.⁷

³ Halil İnalçık, "II.Mehmed", **İslâm Ansiklopedisi**, VII. Cilt, Ed. İst. Üniv. Edeb. Fak. Heyeti, Eskişehir: M.E.B.Yay.,1997, s. 508.

⁴ İsmail Hami Danişmend, **Fâtih'in Hayatı ve Fetih Takvimi I**, İstanbul, İstanbul Fetih Derneği Yay., 1953, s. 11.

⁵ İnalçık, "II.Mehmed", **İslâm Ansiklopedisi**, VII. Cilt, s. 508.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "II.Bâyezid", **İslâm Ansiklopedisi**, II. Cilt, s. 392.

⁷ Kenan İnan, "II.Bâyezid", **Türkler Ansiklopedisi**, IX. Cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 390.

1514 yılında Çaldıran Seferi'nde de yeniçerilerin, “düşman meydanda yok, geri dönelim” bahanesiyle, çadır yıkıp başkaldırması da kayda değer bir hadisedir.⁸ Ancak bu hadisede Yavuz, güçlü kişiliğiyle askerin arasına girip kısa bir konuşma ile isyancıları yola getirmiş ve bu isyanın darbeye dönüşmesini engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nde iç ve dış gailelerin, iktisadî sıkıntıların ve yolsuzlukların baş gösterdiği dönem olsa da devletin zirveye ulaştığı dönem sayılan Kanuni Sultan Süleyman'ın son yılları da iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Kanuni, Hürrem Sultan ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın tesiriyle Şehzade Mustafa'yı⁹ ve darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanan Şehzâde Bâyezid'i¹⁰ Şeyhülislâm'ın fetvâsıyla idam ettirmiştir.¹¹ Şehzâde Bâyezid'in katli tamamen devlete isyan suçundan dolayıdır.¹² Bu olay, bu yönüyle Şehzâde Mustafa olayından farklıdır.

XVII. yüzyıl başlarından itibaren iktidara gelecek olanları belirlemeden öteye fiili darbeler görülür. Bunlardan ilki Genç Osman'a karşı girişilen harekettir. II. Osman tahta çıktığı zaman, devleti çöküntüye götüren sebepleri ortadan kaldırmaya çalışmış ve buna da tamamen bozulmaya başlayan Yeniçeri Ocağını kaldırabilmek için hazırlıklara başlamış; bu çabaları, kısa sürede ilmiye ve askeriye'nin tepkisini çekmiştir¹³. Yeniçeriler devreye girerek, Şeyhülislâm'dan aldıkları fetva ile Padişah'ı, hal' etmişler¹⁴ ve daha sonra Davud Paşa'nın nezâretinde öldürmüşlerdir. (1622) Bu

⁸ Yavuz Ercan, “Yavuz Sultan Selim”, **Türkler Ansiklopedisi**, IX. Cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yay., s. 429.

⁹ Şerafettin Turan, **Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 25- 28.; Ahmet Akgündüz, Sadi Öztürk, **Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 1999, s. 156.

¹⁰ M. Tayyib Gökbilgin, “I. Süleyman”, **İslâm Ansiklopedisi**, XI. Cilt, s. 142.

¹¹ Gökbilgin, “I. Süleyman”, **a.g.e.**, s. 142.

¹² Ahmed Akgündüz, **a.g.e.**, s. 156.; Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 101.

¹³ Mücteba İlgürel, “II. Osman”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, X. Cilt, Ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, Çağ Yay., 1989, s. 438.

¹⁴ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, 2. bs., Ankara, Sevinç Matbaası, 1985, s. 99-100.

fetvayla, asiler ulemâyı yanlarına aldıkları gibi kamuoyunda da meşrû olduklarını ispat etmiş olmaktadırlar.

Genç Osman'ın tahttan indirilişi ve yerine Sultan Mustafa'nın geçmesinde de "Ocaklı" diye anılan 'kapıkulu askerleri'nin rolü büyük olmuş, ertesi yıl I. Mustafa da, yine 'Ocaklılarla' ittifak eden devlet erkânı ve şeyhülislâmın ortak hareketi neticesinde hal' edilerek, yerine IV. Murad tahta çıkarıldı. 1628 yılında 'kapıkulu sipahileri' Hüsrev Paşa'nın azline engel olmaya teşebbüs etmişler, 1632'de Vezir-i Azam Hafız Ahmed Paşa'yı padişahın gözü önünde parçalamışlardı. IV. Murad dönemindeki isyanı yönlendirenler, köken itibarıyla yeniçeriydiler¹⁵. Aslında bu ve benzeri isyanlar darbeleri getirmekte, isyanları gerçekleştirenler yönetim tabakasının askeri kanadından gelmektedirler. Nitekim İstanbul'un fethinden sonra gerçekleşen taht değişikliklerinde veya hükümet darbelerinde Anadolu halkının müdahalesi olmadığı söylenebilir.

Sultan İbrahim'in hal' vak'asında, Ocak ağaları veziri aradan çıkarıp yarar birini vezir etmeye karar verdikten sonra ilk iş olarak ulemâyı bağlantı kurup onların desteklerini almaya çalışmıştır¹⁶. 1648'de Sultan İbrahim, yeniçeri-ulemâ işbirliği ile hal' edilmiş, bu esnada Veziriazam Ahmed Paşa öldürülmüştü¹⁷.

1651 yılında Kösem Valide, Ocak Ağaları ile işbirliği yaparak IV. Mehmed'i öldürmek ve Şehzâde Süleyman'ı tahta çıkarmak istemişse de plan başarıya ulaşamamıştır¹⁸. 1656 yılında meydana gelen Çınar Vakasında, züyuf akçe ve maaş ödemesinde gecikme sebebiyle ayaklanan askerler sorumlu olarak gördükleri yüksek saray memurlarının padişah

¹⁵ Mustafa Naima Efendi, **Naima Tarihi**, çev. Zuhuri Danişman, III. cilt, İstanbul, Danişman Yay., 1967-1969, s. 1156.

¹⁶ Mustafa Naima Efendi, **a.g.e.**, IV. cilt, s. 1833.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi (II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Antlaşmasına Kadar)**, III. cilt, I. ks., Ankara, T.T.K. Yay., 1975, s. 234-236.

¹⁸ Naima, İbşir Paşa'yı devirmek için girişilen isyanda da asilerin müftüyü yanlarına almaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Mustafa Naima Efendi, **a.g.e.**, VI. cilt, s. 2580-2581.

irâdesiyle öldürülmesi istekleri kabul edilmişti. 1658 yılında da benzer nedenlerle ayaklanan askerler, bir günde iki vezir-i azâm değişikliğine yol açmışlardı. 1687’de yine geleneksel işbirliği ile Padişah IV. Mehmed hal’ edilerek yerine Şehzâde Süleyman getirilmişti. Bu dönemde Ocaklı askerlerin yirmi üç gün zarfında dört defa isyan etmesi¹⁹, askerinin siyasi otorite üzerindeki baskısını göstermektedir.

1703’deki Edirne Vak’ası ya da diğer adıyla Feyzullah Efendi Vak’ası neticesinde Osmanlı saltanatı yine bir hal’ vak’asına sahne olmuştur. Bu olay, Sultan II. Mustafa’nın saygı duyduğu hocası Feyzullah Efendi’nin, bu saygıyı sürekli suistimal etmesiyle baş gösterdi. Belli başlı makamları oğullarına ve kendisine bağlı kişilere verdiren Feyzullah Efendi, kendisinden sonra büyük oğlu Feyzullah Efendi’nin Şeyhülislam olması konusunda da bir hatt-ı hümayun çıkartmıştı. Bu olay ne daha önce, ne de daha sonra Osmanlı tarihinde görülmüş bir şey değildi.

Edirne veya Feyzullah Efendi Vak’ası denilen bu hadise sırasında, asiler, Feyzullah Efendi ile oğullarının görevden alınmasını isteyerek Şehzade Ahmed’in tahta çıkartılmasına karar verdiler. Böylece, 35 gün süren ihtilâl hareketi sona ermiş oldu (23 Ağustos 1703). II. Mustafa tahttan indirilerek III. Ahmet tahta çıkarıldı. Bu olayın en önemli sebebi olan Feyzullah Efendi, görevinden alınarak idam edildi²⁰. Edirne Vak’asından sonra tahta oturan III. Ahmed, bu darbeyi tertip edenleri birer bahaneyle teker teker ortadan kaldırmıştır²¹.

III. Ahmed’in de iktidarı 1730 yılında başlayan Patrona isyanına sahne oldu. Bu darbe de silahlı kuvvetlerin işbirliği ile gerçekleşmiştir²². Patrona isyanı sonunda Sultan III. Ahmed, üç damadını da fedâ etmesine

¹⁹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III.cilt, I. ks., s. 498.

²⁰ “II. Mustafa”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, IV. Cilt, Ed. Bekir Şahin, İstanbul, İz Yay., 1996, s. 261.

²¹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV. cilt, I. ks., s. 41.

²² Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, Der. Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yay., 1995, s. 114-115.

rağmen²³, saltanatta tutunamayacağını anlamış ve tahttan feragat etmiştir. Patrona Halil isyanı sona erdikten sonra asilerle idarecilerle aralarında hiç kimsenin cezalandırılmayacağı konusunda uzlaşmışlardı²⁴. Asilerin bu şekilde hayatlarını güvenceye almak istemeleri isyandan sonra idareyi gene aynı yönetici sınıfa devretme mecburiyetlerinden kaynaklanmaktadır.

1789'da tahta çıkan III. Selim'in doğrudan doğruya kendisine bağlı bir ordu meydana getirme çabaları, bir taraftan yeniçerilerin ve diğer taraftan mülkiyenin devlet içerisindeki hakim mevkileri tehdit etmekteydi. Ayrıca aldığı mali tedbirler, ülke çapında genel bir hoşnutsuzluğa sebep oldu ve kamuoyu ile ulemayı aleyhine çevirdi²⁵.

Osmanlı Devlet'inde arka arkaya uğranılan yenilgiler ve toprak kaybı Osmanlı yöneticilerini çare aramaya yöneltmiştir. Bu yüzden ilk batılılaşma teşebbüsleri askeri alanda başlamış, zamanla diğer kurumlar da kaçınılmaz olarak batılı kurum ve modellerin etkisine girmiştir. Osmanlı bürokrasisinde ve askeri modernleşme yolunda çabalar, III. Selim devrinde olgunlaşmış, 1793 yılında "Nizâm-ı Cedid" denemesine girişilmiştir²⁶. Nizâm-ı Cedid ıslahatlarında kuvvetli bir ordu kurmak suretiyle merkezi idareyi güçlendirmek fikri ön planda yer alıyordu. Nizâm-ı Cedid, yeni bir ordu teşkilâtı fikrinden çok, Yeniçeri Ocağı'nın artık gelenek haline gelmiş disiplinsizliğine karşı tepkinin ürünüdür. Nitekim, Nizâm-ı Cedid'e asker temin etmek için önce Yeniçeri Ocağı'ndan istifade etmek düşünülmüş, ancak kimse talip olmayınca başka kaynaklar aranmış ve müstakil bir ocak fikri olgunlaşmıştı²⁷. Nizâm-ı Cedid , Anadolu'da kısmen başarıya ulaşmıştı.

²³ Uzunçarşılı, a.g.e., IV. cilt, s. 208.

²⁴ Baron Joseph Von Purgstall, Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, çev. Mümin Çevik, Erol Kılıç, VII. cilt, İstanbul, t.y., Üçdal Yay., s. 381.

²⁵ Halil İnalcık, "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", **Türkiye Günlüğü**, cilt 11, 1990, s. 34.

²⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, I. cilt, Ankara, 1983, s. 63.

²⁷ Yusuf Akçura, **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)**, 2. bs., Ankara, T.T.K., 1985, s. 46.

III. Selim'in Nizâm-ı Cedid ordusunu, Edirne'ye yerleştirmek istemesi âyânların ve Nizâm-ı Cedid aleyhinde olanların, 1806'da bir araya gelerek İkinci Edirne Vak'ası denilen isyanına sebep olmuştur²⁸. Bu hadiseler, III. Selim'e, merkezi idareye ve dolayısıyla Nizâm-ı Cedid'e büyük bir darbe olmuştur. Edirne Vak'asından sonra, Nizâm-ı Cedid aleyhtarları daha büyük bir kuvvet haline geldi²⁹. Sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Ataullah Efendi³⁰, yeni düzeni yıkmak ve Nizâm-ı Cedidi ortadan kaldırmak için, büyük bir ihtilâl hazırladılar³¹. Islahat aleyhtarları Şehzâde Mustafa taraftarları ile birleştiler.

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaştığı ve İngiliz donanmasının da Çanakkale Boğazı'ndan girip İstanbul'u tehdit ettiği bir sırada İstanbul'da Nizâm-ı Cedid aleyhtarlarının hazırladığı isyan patlak verdi. Kabakçı Mustafa idaresindeki yamaklar, 29 Mayıs 1807'de III. Selim'i tahttan indirerek³² IV. Mustafa'yı padişah ilân etmişlerdir. Kabakçı isyanın o tarihlerde Osmanlı Devleti'nde hakim olan farklı düşünce, kuvvet grupları ve Nizâm-ı Cedid'in sebep olduğu ayrılıkların bir çeşit aynası olduğu görülür³³. Bu arada isyancılar, III. Selim zamanında Nizâm-ı Cedid adına yapılan ıslahatı ve kurulan orduyu kaldırmak kararı alarak Nizâm-ı Cedid taraftarı bir çok kişiyi katletmişler. Nizâm-ı Cedid taraftarlarının bir kısmı ise, Rumeli'de Alemdar Mustafa Paşa'ya sığınmış ve III. Selim'i tekrar tahta çıkarmayı planlamışlardır. Ancak, IV. Mustafa'nın III. Selim'i öldürtmesi yüzünden bu plan gerçekleşmemiştir. Kardeşi II. Mahmud ise, yakınları tarafından saraydan kaçırılarak kurtarılmıştır. Bayraktar Mustafa Paşa, Nizâm-ı Cedid önderlerinden meydana gelen "Ruşuk Yârânı" ile beraber İstanbul'a gelerek iktidarı darbe ile yeniden değişmiştir. Alemdar'ın yardımı ile 28 Temmuz

²⁸ Kemal Karpat, "Türkler-Osmanlılar", **İslâm Ansiklopedisi**, XII/ II, s. 348.

²⁹ A. Cevat Eren, "III. Selim", **İslâm Ansiklopedisi**, X. Cilt, s. 454.

³⁰ Esra Yakut, **Şeyhülislamlık, Yenileşme Devrinde Din ve Devlet**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 155.

³¹ Rifat Uçarol, "Yakınçağ Başlarında Osmanlı İmparatorluğu" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, XI. Cilt, Ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, 1993, s. 342.

³² Muhammet Şahin, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Ankara, Gündüz Eğitim Yay., 1999, s. 147.

³³ Kemal Karpat, **a.g.e.**, s. 349.

1808'de tahta çıkmıştır. III. Selim'i kurtarmaya muvaffâk olamayan Alemdâr, II. Mahmud tahta çıkarttı. Aslında bu kanlı mücadele IV. Mustafa ve III. Selim arasında değil, kendi menfaatlerini sağlamanın yollarını arayan muhafazakârlarla ıslahâtçılar arasında idi.

Alemdar Mustafa Paşa, Rusçuk yaranının ısrarı üzerine, sadareti üzerine almıştı. Alemdâr'ın Sadrazam olması Osmanlı tarihi açısından çok önemli ve ilginç bir olaydır. Çünkü bütün yetkilerin merkezde toplandığı bir devlet olan Osmanlılar'da merkezin otoritesini fiilen kabul etmeyen bir "Ayân-Derebeyi" Osmanlı tarihinde ilk ve son defa olarak devletin en üst makamlarından biri olan Sadrazamlığa yükseliyordu.

Alemdar, İstanbul'da asayiş sağladıktan sonra, memleketin bütün meselelerini açıkça görüşmek için bir toplantı yapmayı kararlaştırmıştır. Alemdar, Rumeli ve Anadolu ayanları ile zamanın devlet ricâli ve ulemanın temsilcileri ile yaptığı toplantıların sonunda, Sened-i İttifak adı ile bilinen ve padişahla şeyhülislamın da tasvip ettikleri bir anlaşma imzalanmıştır³⁴. Sened-i İttifak imzalanır imzalanmaz, padişah ve bürokrasi (Rusçuk yaranının bir kısmı dahil), sadrazamın aleyhine dönmüşlerdir. Alemdar Mustafa Paşa, içine girdiği siyasi muhiti tanımaması, kısmen başarıyla yürüttüğü askeri ıslahata ve şahsi tutumuna karşı doğan tepkiler yüzünden, biraz da padişahın göz yummasıyla, yeniçerilerin ayaklanması üzerine 16 teşrin II. 1808'de kendini savunurken, kurtuluş ümidi kalmayınca baruthaneyi ateşleyerek üç yüz yeniçeriyle birlikte öldü. Alemdar'ın ölümünden sonra içte, yenilik adına yapılan değişiklikler ve dışta, savaşlar sonunda elden çıkarılan topraklar, Osmanlı Devleti'ni köklü bir değişikliğe uğratmıştır.³⁵

Başlangıçta sadece Sadrazam'ı indirmek için harekete geçen asiler hedeflerinin ortadan kalkmış olmasına rağmen saraya yönelip II. Mahmud'u tahttan indirerek yerine yeniden IV. Mustafa'yı çıkarmayı düşünüyorlardı.

³⁴ Enver Ziya Karal, "II. Mahmud", *İslâm Ansiklopedisi*, VII. Cilt, s. 165.

³⁵ Kemal Karpat, *a.g.e.*, s. 350.

Onların bu niyeti ortaya çıkınca II. Mahmud, kardeşi IV. Mustafa'yı boğdurdu.³⁶ II. Mahmud'un Sekban-ı Cedid'in kaldırılmasıyla isyan sona erdi. Ancak, bu olaylar II. Mahmud'da Yeniçeri Ocağı'nın ıslah olmayacağını mutlaka kaldırılması gerektiği fikrini kuvvetlendirdi.

Yeniçerileri talime almak isteyen II. Mahmut, yeniçerilerin isyanıyla karşılaşınca Sancak-ı Şerifi çıkararak isyancılara savaş ilân etti. Halkın desteği³⁷ ve Sultan'a bağlı kuvvetlerin yardımıyla yeniçeri kışlalarını topa tutularak isyanın bastırıldı. 17 Haziran 1826 günü Şeyhülslâm Tahir Efendi'nin de fetvasıyla Yeniçeri Ocağı lağvedildi. Sultan Mahmûd bir Hatt-ı Hümayun'la bunu ilan etti. Bu olayda görülüyor ki, meşrû zeminde kalabilmek için, isyancılar kadar isyanı bastırmaya çalışanlar da “ulema” ile ittifak etmek zorundaydılar.

II. Mahmud'un, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmasından 1876 yılına kadar Osmanlı ordusunun siyasi yönetime doğrudan müdahalesi görülmemiştir. Bu tarihe kadar görülen darbe, isyan ve müdahaleler, yönetim şeklinin değiştirilmesi isteğinden çok, başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere devlet merkezindeki askeri güçlerin iktidar kavgasında kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Bu dönemden sonra isyan ile padişahı tahttan indirecek bağımsız güçlerin etkinliğini kaybetmesinden dolayı padişahlara karşı girişilen mücadeleler gizli örgütler tarafından yönlendirilmeye başlanmıştır.³⁸

Bu örgütlerin ilki 1859 başlarında kurulmuştur.³⁹ “Muhafaza-i Şeriat” ismini taşıyan bu örgüt, Sultan Abdülmecid'i tahttan indirmeyi amaçlayan bir darbe teşebbüsünde bulunmuşlardır. Ancak, hükümet tarafından alınan

³⁶ Enver Ziya Karal, “II. Mahmud”, VII, a.g.e., 165.

³⁷ Mücteba İlgürel, “Yeniçeriler”, *İslâm Ansiklopedisi*, XIII. Cilt, s. 394.

³⁸ Gül Tuba Dağcı, *Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi*, İstanbul, İlgi Yay., 2006, s. 13.

³⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1889-1952)*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1984, s. 89-90.

istihbarat üzerine cemiyet üyeleri toplu halde tutuklanan Kuleli Kışlası'nda muhakeme edilmişlerdir. "Kuleli Vak'ası" denilen bu hâdise⁴⁰, İğdemir'e göre yenileşme dönemimizin ilk hükümet darbesi teşebbüsü, devlet yönetimine karşı daha ziyâde dinî heyecanın ağır bastığı ve tam manasıyla aydınlatılamamış Müslüman Osmanlıların ilk inkılâp hareketidir.⁴¹ Mevlüt Bozdemir'e göre "batı düşmanı ve İslamcı bir karakter" taşımaktadır.⁴²

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ilk defa bir hükümet darbesi ile Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş, bu darbe askerinde içinde bulunduğu bir komite tarafından gerçekleştirilmiştir. Darbeyi hazırlayan komite üyelerinden Hüseyin Avni ve Mütercim Rüştü Paşa asker kökenli, Hasan Hayrullah Efendi ve Mithat Paşa sivil idiler. Harbiye Mektebi Kumandanı Süleyman Paşa, sonradan Hüseyin Avni Paşa vasıtasıyla harekete iştirak ettirilmiştir.⁴³ Midhat Paşa, Hüseyin Avni vasıtası ile silahlı kuvvetlere hükmetmek amacındadır. Modern orduya politikayı ilk sokan Hüseyin Avni Paşa'dır. Hüseyin Avni Paşa, askerî desteği sağlayabilmek için süratle sivriltilip generalliğe yükselttiği Askerî Mektepler Nazırlığı'na getirdiği Süleyman Paşa'nın desteğini sağlamıştır.⁴⁴

Darbeciler, Abdülaziz hal'ini meşrulaştırmak için Şeyhülislâm'dan fetva almışlardır. Şeyhülislâmın verdiği fetvada siyasette vukufsuzluğuna, şuuru bozuk, din işlerini karıştırdığına, devlet malını kendi nefsi için israf ettiğine işaret edilmiştir⁴⁵. 29/30 Mayıs 1876 da saray asker ile sarılarak, Abdülaziz tahttan indirilmiş ve yerine yeğeni V. Murad tahta çıkarılmıştır⁴⁶.

⁴⁰ Mümtaz'er Türköne, "Kuleli Vak'ası", **Osmanlı Ansiklopedisi**, VI. Cilt, s. 148.; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VI. Cilt, Ankara, 1954, s. 95.

⁴¹ Ulug İğdemir, **Kuleli Vak'ası Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, T.T.K. Yay., 1937, s. 26.

⁴² Mevlüt Bozdemir, **Türk Ordusunun Tarihî Kaynakları**, Ankara, A.Ü.S.B.F., 1982, s. 70.

⁴³ Alkan, **a.g.e.**, s. 25.; Dağcı, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁴ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **Ordu ve Politika**, İstanbul, Kutup Yıldızı Yay., 2003, s. 27-28.

⁴⁵ Yılmaz Öztuna, **Bir Darbenin Anatomisi**, İstanbul, Babıali Kültür Yay., 2005, s. 73.

⁴⁶ Ahmed Hamid Ongunsu, "Abdülaziz", **İslâm Ansiklopedisi**, I. Cilt, s. 59.

Abdülaziz'in hal'i, 'yeniçeri ayaklanması'nın benzer unsurları taşımasına rağmen "yeni asker ve sivil şehirli aydın"⁴⁷ işbirliğinin ürünü olarak farklılık göstermektedir. Bu nedenle 1876 darbesi, tek başına askeri bir darbe olarak nitelendirilemez. Ordu, birkaç yüksek rütbeli paşanın önyak olmasıyla darbede yer almıştı. Bu farklılık hal' fetvâsının takdim şeklinde de hissedilmektedir: "Millet Abdülaziz Han Hazretleri'ni hal' etti" şekliyle Sadrazam Rüştü tarafından söylenen cümledeki "millet" kelimesi, Osmanlı siyasî hayatında alışılmadık bir kavramı ifade etmektedir. "Sivil aydın" ve henüz sadece kavramdan ibaret olsa da "millet", bu defa "siyasî bir kuvvet"⁴⁸ olarak belirmiş bulunuyordu. Sivil aydının çıkış yeri ise, Tanzimat'ın kurumlaştırdığı ve bir güç odağı olarak belirginleştirdiği Bâbîâli bürokrasisi idi.⁴⁹ Daha önceki siyasi hadiselerde aktif rol oynayan ulemâ bu defa onayına ihtiyaç duyulan formalite bir kurum mahiyetindedir. Bu sınıfın siyasi hadiseler içindeki yeri ve önemi giderek zayıflama eğilimi göstermektedir. Bu gelişmenin farkına varan ulemâ, Abdülaziz'in tahttan indirilişinde oynadığı rolü fark ettikten sonra varlığını sürdürebilmek için meşrûti hareketleri desteklemek zorunda kalmıştır⁵⁰.

Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten dört gün sonra, hâlâ karanlıkta kalan bir intihar neticesinde vefat etmiştir (4 Haziran 1876)⁵¹. Bundan on iki gün sonra, Abdülaziz'in üçüncü hanımı ile akrabalığı bulunan Çerkez Hasan isimli bir kolağası, Midhat Paşa'nın konağında toplanan Vükelâ Meclisi'ni tek başına basarak Serasker Hüseyin Avni ve Hariciye Nâzırı Raşit Paşa'ları ve üç görevliyi öldürdü⁵².

⁴⁷ J.C.Hurewitz, **Orta Doğu Siyâseti: Askeri Boyutlar**, çev. Nusret Özselçuk, Ankara, Genel Kurmay Yay., 1980, s.38.

⁴⁸ Sadrazam Rüştü Paşa'nın "millet" dediği yalnızca 63 kişiden ibaretti.

⁴⁹ Alkan, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁰ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Ankara, A.Ü.S.B.F. Yay., 1970, s. 234.

⁵¹ Günün koşullarında otopsi imkânı varken otopsinin yapılmaması, doktorların incelemeyi darbecilerin gözetimi altında gerçekleştirmiş olmaları ve bir insanın iki kolunu birden keserek intihar etmesi mümkün olmaması gibi nedenlerle intihar akla uygun görünmemektedir. Öztuna, **a.g.e.**, s. 161-163.

⁵² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VIII. cilt, s. 360-361.

Tahta çıkarılan V. Murad'ın, biraz da yaşadığı sıkıntılı günlerin tesiriyle akıl dengesini kaybetmesi üzerine doktor raporu ve şeyhülislâm fetvâsı ile hal'ine karar verildi ve karar 31 Ağustos tarihinde uygulanarak II. Abdülhamid saltanata geçti. Sultan Murad'ın hal'inden bir iki gün önce Midhat Paşa'nın, Şehzade Abdülhamid'le, Meşrutiyet ve Kanun-i Esâsi'nin ilânı gibi hususları kapsayan bir görüşme yaptığı bilinmektedir. Bu nedenle Abdülaziz'in hal'i Meşrutiyet'in yolunu açan darbedir, diyebiliriz.

Beşinci Murat devri çok kısa olmakla beraber ordunun iki politika hareketini ittifakla desteklemesine sahne oldu: Birincisinde ordu biat ederek Murad'ın tahta çıkışını ittifâkla tasvip etti. İkincisinde de, hal'ine itiraz etmedi. Devrilişini ittifâkla onayladı. Çırağan'a kapatıldıktan sonra V. Murad için yapılan tek silahlı hareketi Ali Suavi gerçekleştirmiştir⁵³.

Son Celali isyanının bastırılmasından ve Yeniçeri Ocağının topa tutulup tarih sahnesinden silinmesinden sonra Osmanlı toplumunda siyasi güç henüz teşekkül etmekte olan yeni bir sosyal zümrenin tekeline geçti. Bu dönemde ordunun yanı sıra darbe kuvvetini elinde tutan ikinci grup, genellikle Tanzimat mekteplerinde yetişmiş "batı" ile temasa geçmiş genç bürokratlardır. Tanzimat devrinin en görünür neticelerinden birisi, modernleşmekte olan bürokrasinin iktidarı bölüşmek, hatta tek başına iktidarı elde etmek yolundaki ısrarlarıdır. Sultan Abdülaziz devrinin sonlarına, hatta Abdülhamid iktidarının ilk senelerine kadar saray o güne kadar tek başına elinde tuttuğu iktidarı, Bâbîâli ile bölüşmek zorunda kalmıştır.

Son üç ay zarfında, iki hal' vakasına, bir hükümet darbesi, bir serasker katline şahit olan Abdülhamid, ordu-bâbîâli ve ulemâdan gelebilecek tehditleri önleyebilmek için son derece dikkatli olmak zorundaydı. Kanun-i Esâsi'yi ilân ettikten iki ay sonra Midhat Paşa'yı azlederek sürgüne yollaması, Meclis'in faaliyetine süresiz ara vermesi, saltanatının ilk yıllarında kontrolü

⁵³ Tepedelenlioğlu, a.g.e., s. 49.

elinde tutmak arzusunun sonucu olarak değerlendirilmelidir. Otuz üç yıl süren saltanatı boyunca Bâbîâli bürokrasisini, Tanzimat'ın ruhuna aykırı bir şekilde devreden çıkararak bürokratik otoriteyi Yıldız Sarayı'na nakletmesi, ordunun bütün denetim ve yönetim mekanizmalarını bizzat kontrolü altında bulundurması ve ulemânın Abdülaziz'in hal'inde oynadığı rolü unutmayarak medreseleri ve diğer dinî kurumları baskı altında tutması⁵⁴ sebebiyle “kanuna uyan hükümdar olduğu halde Osmanlı tarihinin despot padişahı”⁵⁵ olarak anılmasına sebep olmuştur.

Abdülhamid'in 1876'da tahta çıkmasından itibaren özellikle de 1880'den sonra Bâbîâli bürokrasisi ve “ulemâ” diye bilinen ilmiye zümresiyle birlikte Osmanlı ordusu da sarayın kontrolü altında tutmasına rağmen ordu siyasileşmenin en fazla olduğu kuruluş olmuştur. Uzun yıllardan beri Avrupa ve Mısır'da yaşayan Osmanlı muhaliflerinin aydınlar üzerindeki etkisi ve bilhassa zabitlerin özlük hakları konusundaki şikâyetleri, Osmanlı ordusunu uzun aradan sonra harekete geçmeye zorluyordu.⁵⁶

Sıkı denetim ve merkezîyetçilik siyasetine rağmen, Abdülhamid'in saltanatı müddetince çoğunlukla ordudan kaynaklanan darbe girişimleri görülmüştür. Henüz 1878'de Ali Süavi'nin bir grup Rumeli muhaciri ile V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak gayesiyle Çırağan Sarayı'na saldırmayla başlayan bu teşebbüsler,⁵⁷ muhtelif aralıklarla sürmüştür.

Tarihimizde “Çırağan Vak'ası” diye geçen hükümet darbesi⁵⁸, Ali Süavi'nin Beşiktaş Muhafızı Yedi-Sekiz Hasan Paşa tarafından öldürülmesiyle başarısızlığa uğramıştır.⁵⁹ Yapılan tahkikatta, hâdisenin göçmenlerden ibâret olmayıp, ordu mensuplarının da işe karıştığı tespit edilmiştir. Bu hâdiseyi tertip edenlerin başında sâbık Damat Mahmut Paşa ve

⁵⁴ Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 234.

⁵⁵ İber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. bs., İstanbul, Alkım Yayınevi, 1983, s. 66.

⁵⁶ Alkan, **a.g.e.**, s. 31.

⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ali Suavi ve Çırağan Vakası”, **Belleten**, cilt 8, sayı 29, 1944, s. 71.

⁵⁸ Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, V. cilt, İstanbul, Dergah Yay., 1957, s. 764.

⁵⁹ BOA, YEE, 17, 64, 23, Evrak 92, 930, 931, 933, 934, 935, 936, 937, 945, 1455; YEE, 28, 1107, 114.

Mehmet Sâdık Paşa da vardı.⁶⁰ Hatta masonların, İngiliz ve Rus ajanlarının bu işte parmağı olduğu anlaşılmış ve İngiliz Sefiri Sandison'un da hâdise yerinde olduğu görülmüştü.⁶¹ Fakat Ali Suâvî'nin İngiliz eşi evdeki evrâkı yok ettiğinden onun, gerçek planları öğrenilemeden dosya kapandı. Bir gazetecinin tahttan padişahı indirerek ve yerine şuuru bozuk ağabeyini çıkartıp koca imparatorluğu eline almak istemesi oldukça şaşırtıcı bir darbe girişimidir.

Abdülhamid Han'a bir başka darbe girişimi, İttihadı Osmani Cemiyeti tarafından hazırlandı. 1889'da Askeri Tıbbiye'nin öğrencileri tarafından kurulan "İttihadı Osmani" adlı gizli bir cemiyet genç subaylar ve yüksek dereceli bürokratlar arasında ilgi gören cemiyet, 1896'da Abdülhamid'i devirmek için bir darbe planladı. Darbe, Ağustos ayında yapılacak, Bâbü'lî'yi bir hükümet toplantısı sırasında işgal edecek ve veliaht Reşad Efendi kaçırılacaktı. Şeyhülislâm'dan Abdülhamit'in padişahlık yapamayacağına dair fetva alındıktan sonra, tahta V. Murat getirilecek, onun sağlık durumunun elvermediği anlaşılırsa, Reşad Efendi padişah olacaktı. Ancak, suikast önceden haber alındığından bu darbe girişimi sonuçsuz kaldı⁶².

1897'de Harbiye Mektebi'nde Sultan Aziz Vak'asındaki önderlerin isimleriyle "Süleyman Paşa" ve "Hüseyin Avni Paşa" komiteleri kurularak, Yıldız'a karşı büyük bir gösteri düzenlemesi ve Askerî Mektepler Nâzırı Zeki Paşa'nın öldürülmesi teşebbüsü de önceden haber alınarak etkisiz hale getirildi. Yakın tarihimizde "Şeref Kurbanları" diye geçen⁶³ bu hadisede sorumlu görülenler toplu halde Trablusgarp'a sürüldüler. 1903 yılında ise, ordunun da katılmasıyla ciddi bir darbe planlandı. Prens Sabahattin'in girişimleri ve İngilizlerin mali desteğiyle, 1902'de Paris'te Jön Türk Kongresi

⁶⁰ BOA, YEE, 8,1063,77,3; Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s. 764-769.

⁶¹ BOA, YEE, 8,1063,77,3.

⁶² Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 3. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 40-41.

⁶³ İsmail Hami, Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV. cilt, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1955, s. 357.; Yücel Aktar, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)**, İstanbul, İletişim Yay., 1990, s. 61.; Ahmet Cevat Emre, **İkinci Neslin Tarihi**, İstanbul, Nurgâk Matbaası, 1960, s. 80.

toplandı. Kongrede, padişaha karşı yürütülen muhalefet konusunda iki farklı görüş ortaya atılmıştır; Ahmet Rıza ve arkadaşları darbenin başarılı olması için askeri kuvvetlerin de darbeye katılmasını desteklerken, Prens Sabahattin ve arkadaşları darbenin başarıya ulaşabilmesi için yabancı müdahalesini desteklemişlerdir. Kongreden sonra Prens Sabahattin ve arkadaşları görüşlerini uygulamaya geçirmek için Trablusgarp valisi Recep Paşa'yı elde ettiler⁶⁴. Darbe'de Prens Sabahattin ve İsmail Kemal Bey'lerin büyük payları olduğu, hattâ İsmail Kemal'in İngilizler'den destek sağlamak⁶⁵ üzere Londra'da temaslarda bulunduğu da kaydediliyor.⁶⁶ Ancak, Recep Paşa bu fikirden vazgeçince darbe gerçekleştirilemedi.⁶⁷ Bu olaydan sonra Jön Türkler, 1907'de Paris'te ikinci bir kongre topladılar. Kongre bildirisinde Osmanlı Devleti'ni oluşturan milletlerin birlik olmayı başardıklarını ve çabalarını birleştirerek amaca ulaşınca kadar ihtilâl yolunda ısrar edeceklerini duyuruyorlardı. Kongrede tespit edilen amaç; Abdülhamid'i tahttan indirmeye zorlamak, Kanun-i Esâsi'nin değiştirilmesi, parlamenter düzenin kurulmasıydı.⁶⁸

Abdülhamid'in bütün kontrol gayretlerine rağmen, özellikle 1900 yılından sonra askeri okullarda yönetim aleyhine yaygın bir siyasî muhalefetin geliştirildiği gözlenmektedir. 1889 yılında "İttihad-ı Osmani" adıyla faaliyete geçen gizli kuruluş Askerî Tıbbiye'den başlayarak diğer askeri okullara yayılmayı amaçlıyordu. Bu öğrenciler arasında mücadele metodu olarak, şiddete başvurmak tek çözüm yolu olarak benimsenmişti⁶⁹. Öğrenciler inkılâbı ancak ordunun yapabileceği⁷⁰ inancındaydılar. Bu inanç onları, "Tıbbiyenin bir tarafında elektrik cihazı yapıp enerji hâsıl etmek ve bu enerjiyi herhangi bir nakledici ile bir zincire bağlayıp, bu zinciri Ramazan'ın

⁶⁴ Ernest Edmanson.Ramsaur; **Jön Türkler ve 1908 İhtilalinin Doğuşu**, çev. Muhsin Mengüşoğlu, İstanbul, Pınar Yay., 2004, s. 108.; Ahmet Cevat Emre, **a.g.e.**, s. 80.

⁶⁵ E. E. Ramsaur, **a.g.e.**, s.111.

⁶⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, I. cilt, I. ks., Ankara, T.T.K Yay., 1983, s. 299-300.; Tepedelenlioğlu, **a.g.e.**, s. 78.; E. E. Ramsaur; **a.g.e.**, s. 108.

⁶⁷ Dağcı, **a.g.e.**, s. 16.

⁶⁸ Akşin, **Jön Türkler**, s. 65-66.

⁶⁹ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, I. cilt, I. ks., Ankara, T.T.K Yay., 1966, s. 404.

⁷⁰ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s. 224.

on beşinde Hırka-i Şerif ziyaretine giden Abdülhamid'in arabasının üstüne atmak",⁷¹ "Taksim kışlasındaki toprakla Yıldız'ı bombalamak" ya da "Abdülhamid'in arabası geçerken Galata Köprüsü'nü havaya uçurmak"⁷² gibi tasavvurlara sürüklüyordu.

1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilânını hazırlayan ordu müdahalesini âdeta haber veren bu gelişmeler, 1876'dan bu yana orduda meydana gelen önemli bir değişimi de beraberinde getirmekteydi. Siyasete müdahale etme gibi davranışlar, artık yüksek rütbeli paşalardan, askeri öğrencilere ve küçük rütbeli zabıtlara doğru sirâyet etmişti. Yıldız'ın sıkı denetimi altında tutulan paşalar, statü ve rütbelerini korumak endişesiyle Abdülhamid devrinde siyasi faaliyetlerden uzak kalmışlardı. Ancak yeni sistemin yetiştirdiği zabıtlar, Avrupa başkentlerine çekilmiş olan muhalefet gruplarının hedefi olmuşlardır. Bu zabıtlar sayesinde siyasi hedeflerine ulaşmayı tasarlamışlardır. Ordu da siyasileşme davranışlarının alt rütbelere yayılması, bütün bir Meşrutiyet devrinde ordu ve siyasî yönetim ilişkilerini etkilemiştir.

⁷¹ Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s. 49.

⁷² Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, 3. bs., haz. Hüsamettin Ertürk, İstanbul, Ararat Yay., 1969, s. 22-23.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET

1.1. II. Meşrutiyet Dönemi

1.1.1. II. Meşrutiyet'in İlânı'nı Hazırlayan Olaylar

Meşrutiyet kelimesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı siyasî literatüründe “anayasalı ve meclisli saltanat-hilafet rejimi” karşılığında kullanılmıştır. Türkçe literatürde ise Kanun-ı Esasi'nin ilân edildiği 23 Aralık 1876'dan, Meclis-i Mebusan'ın geçici olarak tatil edildiği 13 Şubat 1878 tarihine kadarki döneme I. Meşrutiyet, meclisin yeniden toplanmaya davet edildiği 23-24 Temmuz 1908'den, 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne veya 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiyye Kanunu'nun neşri ya da saltanatın ilga edildiği 1-2 Kasım 1922 tarihine kadarki döneme de II. Meşrutiyet denmiştir.¹

“Birinci” ve “İkinci” Meşrutiyet tabirleri fiilen doğru olmakla birlikte, hukuki bakımdan doğru değildir. Çünkü, ilk Meclis-i Mebusan tatil edildiği zaman Meşrutiyet ilga edilmemiş, Kanun-i Esasi her sene muntazaman ve mütemadiyen devlet salnamelerine yazılmış ve hatta “kaydı hayat” ile tayin edilmiş olan azası öldükçe azalan “Meclis-i Ayan” hiç bir zaman toplanmamakla beraber resmen mevcudiyetini daima muhafaza etmiştir. İşte bundan dolayı hukuken Meşrutiyet şekli nazarî olarak devam etmiş, yalnız I. ve II. Meclisler arasında 30 seneden fazla bir zaman geçmiş demektir. Bu vaziyet Kanun-i Esasi'nin ilgası değil, ihlâlidir. Bundan dolayı gerek usulen tanzim olunan Meclis-i Vükela mazbatasında, gerek matbuata verilen Tebliğ-i Resmi'de Meşrutiyet ilânından bahsedilmeyip yalnız: “Meclis-i Mebusan'ın

¹ M. Şükrü Hanioglu, “Meşrutiyet”, **İslâm Ansiklopedisi**, XXIX. Cilt, Ed. Âkif Aydın, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s. 388.

toplanmaya davet olması hakkında irade çıktığından bahsedilmiştir.”²

II. Meşrutiyet’e zemin teşkil eden hadiseler dar kapsamda 1878’de meclisin tatili ve Kanun-i Esasi’nin fiilen uygulama sahasından çekilmesiyle başlatılabilir. Aradan geçen 30 yıl boyunca Abdülhamid, tam merkezîyetçi bir yönetim lehine oluşan ortamdan istifade ederek, saltanat ve hükümet etme tarzını belirlemiştir. Fiilen uygulanmayan ama hukuken varlığını devam ettiren Kanun-i Esasi ona mevkii itibarıyla meşru bir statü vermiştir. O da tamamen kanuni yetkilerini kullanarak “hükümet” etmiştir.³ Sultan Abdülhamid’in yumuşak uygulaması 1880’e kadar sürmüştür. 1880’de padişah, tüm güçleri devre dışı bırakarak ülke yönetiminde mutlak egemenliğini kurmuştur. Sultanın bu yönde karar vermesini hızlandıran Çırağan Baskını ve Rum asıllı Kleanti Skalyeri-Aziz Bey komitesinin V. Murad’ı tahta çıkarma girişimleri gibi iç etkenler rol oynamıştır. 1880’de İngiltere’de Gladstone’un Liberal Partisi iktidara gelmişti. Artık Sultan Abdülhamid’in Osmanlı dostluğu yerine Rus dostluğunu tercih eden İngilizlerin gönlünü alabilmek için demokrat davranmasına gerek kalmamıştı.⁴

1889’a kadar Abdülhamid’e karşı teşkilatlı bir muhalefet yapılamadı. Abdülhamid ve yönetimine son vermeyi gaye edinen teşkilatlı muhalefetin başında, Terakki ve İttihat Cemiyeti geliyordu. Terakki ve İttihat Cemiyeti’nin kurucuları İstanbul Askeri Tıbbiyesi’nden Doktor Abdullah Cevdet, İshak Sûküti ve Arnavut asıllı İbrahim Temo’dur. Meşrutiyet’i ilân etmek için kurulan bu gizli cemiyet az zamanda Tıbbiye’den şehre yayılmış ve Sultan Abdülhamid’i tahttan indirme girişiminde bulunmuştur. Başarısızlıkla sonuçlanan bu icraattan sonra faaliyet merkezi İstanbul’dan Paris’e gitmiştir. Paris, Cenevre gibi merkezlerde küçük gruplar ve yayın organları çerçevesinde sesini duyuran İttihat ve Terakki Cemiyeti; askerler, sivil

² İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV. Cilt, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1955, s. 356.

³ Bayram Kodaman, “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, XII, Cilt, Ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, 1994, s. 43.

⁴ Danişmend, **a.g.e.**, IV. Cilt, s. 356.

bürokratlar, aydınlar ve Balkanlar'daki azınlıklardan geniş ilgi görerek kısa sürede güçlenmiştir. İttihatçılar özellikle Balkanlar'da, Abdülhamid'e karşı çok zorlu bir muhalefet yürütmüşlerdir.⁵

1908'e gelindiğinde ülke içinde ve dışında meydana gelen olaylar ihtilâl hazırlığı içindeki grupları cesaretlendirecek nitelikteydi. Memleketin muhtelif bölgelerinde 1907 sonlarında vergi ayaklanmaları görüldü.⁶ Bu duruma merkez müdahale etmedi. Balkanlarda da durum iyice karışmış, Avusturya ve Rusya'nın Balkanlar üzerindeki mücadelesi iyice kızışmıştı. Manastır bölgesinde huzursuzluklar artmış, Makedonya meselesi, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ı, bir toprak mücadelesine sokmuş ve daha sayılabilecek pek çok hadisenin üstüne bir de Reval görüşmeleri eklenmiş ve eylem kaçınılmaz bir hal almıştı.

9 Haziran 1908'de, İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nicholas arasında yapılan Reval görüşmesinin asıl nedeni Makedonya'daki kargaşaya son vermek ve bu arada bir ıslahat yapmaktır. Fakat Osmanlı Devleti bu görüşmeyi, Makedonya konusunda İngiliz Rus işbirliği ve ortak müdahalesi olarak değerlendirdi.

Bu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bir korkuya neden oldu ve imparatorluğun parçalanacağı şayiası uyandı⁷. Bunun üzerine, Reval toplantısının sonuçlarının kabul edilmeyeceğine ilişkin bir bildirinin büyük devletlerin bütün elçiliklerine ve konsolosluklarına dağıtılmasına karar verildi. İttihat ve Terakki, büyük devletlerden önce davranıp Makedonya'da bir ıslahat hareketine girişmek istemiştir.⁸ Ayrıca cemiyet durumdan yararlanma yoluna da giderek Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bütün

⁵ Danişmend, **a.g.e.**, s. 357.

⁶ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 35-95.

⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 307.

⁸ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004, s. 20.

topraklarını ele geçirme çabasında olduğunu yaymıştır.⁹

Reval görüşmelerinde, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda bir anlaşmaya varıldığı söylentileri Selanik'e ulaşınca, İttihat ve Terakki Cemiyet'i, büyük devletlerden önce davranarak meşruti bir yönetim kurma konusunda karar verdi. Bu olayın onların harekete geçmesinde etkili olduğu sanılmaktadır.¹⁰

Reval görüşmelerinin bilhassa Osmanlı zabitleri arasında heyecan uyandırdığı ve bir an önce harekete geçilmesi yolunda bir telâş yarattığı fikri ileri sürülüyorsa da¹¹ bu görüşmenin, Meşrutiyet'in ilânını hızlandırmakta oynadığı rolün biraz abartılmış olduğu anlaşılıyor.¹²

Reval'in ıslahat taraftarları üzerinde psikolojik bir etkisi olsa da isyanların başlama nedenleri aslında daha farklıdır. "Islahat sorununun ikinci derecede önem taşıdığı, hareketin her şeyden önce Abdülhamid rejimine, bir başka deyimle, mutlakiyete ve Saray'daki yozlaşmaya (corruption) karşı olduğu kanısındayım. Makedonya'da ıslahat yapılmasının cemiyet üyelerini en fazla ilgilendiren sorun olmadığı muhakkaktır." ¹³ 1908 darbesini başlatan tek neden Reval görüşmesi değildir. Ancak isyanlar ile Reval görüşmeleriyle çok yakın bir zaman diliminde olmasından ve iki olayın birbirini izlemesinden dolayı Avrupa'da Reval görüşmeleri ihtilâli başlatan olay olarak yorumlanmıştır. Başka bir neden de büyük devletlerin görüşme sonunda yayınladıkları bildiride, diğer konulardan hiç bahsetmeyip, sadece Makedonya'da ıslahat yapılması zorunluluğunu açıklamalarıdır.¹⁴

⁹ F. İlhan Akın, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Beta Yayınları, 1992, s. 68.

¹⁰ Eric Jan Zürcher; **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987, s.78; Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1950)**, s. 270.

¹¹ Ernest Edmanson Ramseur; **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli**, çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu, İstanbul, Pınar Yay., 2004, s.153.

¹² Rıza Nur, **Hayat ve Hâtıratım**, I. cilt, İstanbul, İşaret Yayınları, s. 1946, 244.; Ahmad; **a.g.e.**, s. 18.

¹³ Ahmad; **a.g.e.**, s. 20.

¹⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 307.

Çavdar'a göre, olayların hızla büyümesi Selanik'teki merkezi de ürkütmüştür. Ancak Manastır'daki gruba söz geçirmenin de imkânı kalmamıştır. Cemiyetin yapacağı tek şey kalmıştır; o da gelişen olayların gerisinde kalmamaktır.

Bu düşünceyle Selanik de eylemlere girişme kararı almıştır. Eylem planının ana çerçevesi iki başlık altında toplanabilir. Birincisi, Selanik ve çevresinde yapılan silahlı eylemler neticesinde hükümet yetkililerini yıldırma; ikincisi, Anadolu'dan gelen ordu birliklerinin içine sızmak suretiyle subay ve askerleri cemiyete kazandırma¹⁵ dır.

Bu plan doğrultusunda ilk eylem, aynı zamanda Enver Bey'in kız kardeşi ile evli¹⁶ olan Merkez Kumandanı Albay Nazım Bey'e yapılan suikast olmuştur. Ancak Nazım Bey yaralanarak kurtulmuştur.¹⁷ Olaydan sonra olayda parmağı olduğu sanılan Enver Bey kaçmıştır.

Olayların bu aşamasında iki önemli olay göze çarpmaktadır. Niyazi Bey'in dağa çıkması ve Firzovik Olayı.¹⁸

1.1.2. II. Meşrutiyet'in İlânı

1908'de Jön Türk ihtilâli'ni yapacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti III. Ordu ile temasa geçerek onu ihtilâle hazırlama görevini üstlenmişti. İstanbul'da da etkili destekçiler bulmuşlardı. Taraftarlarının büyük bir kısmı ordu mensubuydu. Selanik'te bir komite kurmuşlar, Türk ordusunun subayları ile yakın temasa geçmişlerdi.¹⁹

Sultan II. Abdülhamid, kuvvetli istihbarat teşkilatı ile Balkanlar'daki

¹⁵ Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 31.

¹⁶ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 3.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 102.

¹⁷ Ahmad; **a.g.e.**, s.19.

¹⁸ Çavdar, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁹ Süleyman Kocabaş, **Tarihimizde Komplolar Odaklar... Olaylar... Kayıplar...**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1997, s. 158.

ihtilâl hazırlıklarının farkına varmıştı. Politikasına muhalif İngiltere ve Almanya'nın Mason localarını kullanarak kendisini devirmek için nasıl çalıştıklarını hatıralarında şöyle anlatır: "Jön Türklerin gafletini İngiltere nasıl Mason locaları kanalıyla kullanıyorsa, Almanya'da bunların öteki parçasını yine Masonluk kanalıyla kullanmaya başladı. Böylece Jön Türklerin Selanik teşkilatı İngilizlerin eline geçmiş oldu. İngilizler Manastır İttihatçıları, Almanlar Selanik İttihatçıları durmadan kışkırtıyorlar, devleti içten ele geçirmek için bir hükümet darbesine zorluyorlardı."²⁰

Nihayet darbe, bu gelişmeler üzerine, 1908 yılı Temmuz ayında Jön Türklere dahil küçük rütbeli subayların başını çektiği silahlı ayaklanmalarla kendisini gösterdi. 3 Temmuz'da garnizondaki subayların Cuma namazında olmasını fırsat bilen Niyazi Bey,²¹ aralarında Resne Belediye Reisi Hoca Cemal, Maliye Müfettişi Tahsin Efendi ve Polis Müdürü Tahir Bey'in de içinde bulunduğu bir grupla birlikte, yeterli para, silah ve cephaneyi de alarak dağa çıkar.²² Dağa çıkılan bölge muhalefetin en yoğun olduğu Ohri bölgesiydi. Öyle ki sabah içtimalarında askerler "yaşasın padişah" yerine "yaşasın millet" diye bağıyorlardı.²³

Niyazi Bey, dağa çıktıktan sonra civar kasabaların idarî

²⁰ **II. Abdülhamid'in Hâtıra Defteri**, haz. Sebahattin Selek, İstanbul, Selek Yayınları, 1960, s. 74-75.

²¹ Niyazi Bey, 1290 H./1873 M. de Resne'de doğdu. Manastır askeri rüştiyesiyle askeri idadisinde okuduktan sonra Harbiye mektebine girip 1313 H./1896 M. de piyade mülazimi (Teğmen) olarak çıktı. Yunan muharebesinde Beşpınar harbindeki kahramanlığı sebebiyle mülazimievvel (üst teğmen) oldu. Muharebeden sonra Ohri taburunda askeri debboy memuru olarak bulundu; sonra 1321 H. 1903 den itibaren avcı taburuyla Bulgar çeteleriyle çarpıştı ve rütbesi kolağalığına (kıdemli yüzbaşı) kadar çıktı. Yeni teşkil edilen İttihat ve Terakki cemiyetine girdi ve meşrutiyet ilânının arifesinde seksen sekizinci alayın Resne'de bulunan üçüncü taburunda kolağası (yüzbaşı ile binbaşı arasında bir rütbe) idi; o sırada tabur kumandanlığına tayin edilmiş olan binbaşının henüz vazifesi başına gelmemiş olmasından dolayı Resne tabur kumandanı vekaletinde bulunduğu sırada 20 Haziran 1324 (3 Temmuz 1908) cuma günü ilk hürriyet mücadelesine atılmıştır. Meşrutiyet tarihinde mühim mevki işgal eden Niyazi Bey, sonradan tekaüt olarak memleketine döndü ise de düşmanlarından birisi tarafından 1912'de öldürüldü.

²² Tahsin Paşa, **Abdülhamit Yıldız Hâtıraları**, İstanbul, Ahmet Halit Kütüphanesi, 1931, s. 376-377; Feroz Ahmad; **a.g.e.**, s. 22-23.; Çavdar, **a.g.e.**, s. 33.

²³ Çavdar, **a.g.e.**, s. 32.

makamlarına, Manastır Valisine, Hilmi Paşa'ya bildiriler²⁴; Manastır'daki Jandarma Alay Komutanı ile Resne'deki Jandarma mülazımına da itham mektupları²⁵ göndermiştir. Bu bildirilerin dikkat çeken yönü Niyazi'nin kendisinden bahsederken İttihat ve Terakki'nin bir temsilcisinden ziyade sadece "200" adamının lideri olarak söz etmesidir. Bu husus, İttihat ve Terakki'nin henüz isyanla organik bir bağının olmadığı şeklinde bir yoruma haklılık payı bırakabilir.²⁶

Ohri makamlarına gönderilen bildiride isyanın nedenleri olarak şunlar gösterilmektedir: Son yıllarda anavatanında süregelen haksızlıklar ve eşitsizlikler ile savaşmak, hükümeti 1876 Anayasası'nı geri getirmeye zorlamak.²⁷

Niyazi Bey'in isyan ederek dağa çıkması Manastır Mintıkası Kumandanı Osman Hidayet Paşa tarafından haber alındıktan sonra durum derhal Selanik'teki üçüncü ordu müşiri İbrahim Paşa'ya bildirilir.²⁸ Ohri bölgesindeki bu hareketin 5 Temmuz 1908'de İbrahim Paşa tarafından mabeyin başkatibine şifreli telgrafla bildirilmesi üzerine bu hareketi bastırması için Saray, Şemsi Paşa'yı²⁹ görevlendirir. Şemsi Paşa, saraydan çekilen telgrafı Prizren tarafında bulunduğu sırada almış ve beş yüz mevcutlu iki tabur ve Prizren belediye reisinin yirmi kadar muhafız kuvvetiyle hemen hareket edip trenle Selanik'e gelmiş ve burada müşirlik dairesinde bir kaç saat kaldıktan sonra 6 Temmuz 1908'de yanındaki kuvvetleriyle trenle Manastır'a hareket etmiştir.³⁰ Aynı gün Niyazi Bey, Resne civarındaki Bulgarlara çağrıda

²⁴ Niyazi Bey, **Hatırat-ı Niyazi**, İstanbul, Sabah Yayınları, Hicri 1326, s. 83-88; Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1946, s. 465.

²⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıtlı, Ankara, T.T.K. Yayınları, 1970, s. 205.

²⁶ Feroz Ahmad; **a.g.e.**, s. 25.

²⁷ Abdullah İslamoğlu, **II.Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2004, s. 61.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyet'in Ne Suretle İlân Edileceğine Dair Vesikalar", **Belleten**, cilt 20, sayı 77-80, Ankara, 1956, s. 108.

²⁹ Metroviçe'de (mülki teşkilatımızda Kosova vilayetinin Piriştine sancağına bağlı kaza merkezi) bulunan onsekizinci fırka kumandanı birinci ferik (Orgeneral) görevinde bulunan kişidir.

³⁰ Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s. 377.

bulunarak onlardan ırk ve din farkı gözetilmeksizin herkese faydalı olacak Meşrutiyet'in yeniden ilân edilmesi için işbirliği ve yardım isteniyordu.³¹ Niyazi Bey; Debre, Elbasan, Ohri ve Görice şehirlerini beraberindekilerle dolaşarak; İslam dinine mensup kişiler arasındaki kan davalarını ve düşmanlıkları kaldırmış, samimi bir hava oluşturarak cins, mezhep ve milliyet ayrımı olmaksızın tüm Osmanlılara Cemiyet'e destek noktasında yemin ettirmişti.³²

Niyazi Bey, dağa çıktıktan sonra onu bazı küçük rütbeli subaylar izledi. Bunlar, Sadık Bey, Yüzbaşı Habip, Ziya Fahri, İbrahim Şakir ve en önemlisi Hilmi Paşa'nın kurmay heyetinden Binbaşı Enver³³ adındaki gençti.³⁴

Bu küçük çapta sayılabilecek askeri ayaklanmaların önemli yönü İttihat ve Terakki'nin ön plana çıkarak hareketin içinde veya öncülüğünde olmasına sebebiyet vermeleridir. Ayaklanmalar bir nevi cemiyetin hareketlenmesini çabuklaştırmıştır.³⁵

Olaylar bu aşamaya gelmişken artık İttihat ve Terakki'nin de olaylar içinde yer alma zamanı gelmişti. Bu aktif yer alma da Manastır'daki "kanun dışı hükümetin valisi"ne gönderilen 6 Temmuz tarihli³⁶ bir muhtıra ile başlar.³⁷ Bu tarihten sonra meşrutiyet hareketinin yönünü belirleme işi artık İttihat ve Terakki'nindir.

Şemsi Paşa, 7 Temmuz'da Manastır'a gelerek durum hakkında soruşturma yapmaya başladı. Şemsi Paşa, hareket planı hakkında Saray'a bilgi vermek için telgraf çektikten sonra postaneden çıkarken, Cemiyet

³¹ Niyazi, **Hatırat-ı Niyazi**, s. 104-108.

³² Ahmet Bedevi Kuran, **a.g.e.**, s. 469.

³³ Bernard Lewis, Enver Bey'in Niyazi Bey'den önce dağa çıktığını belirtir. Lewis; **a.g.e.**, s. 205.

³⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 307.

³⁵ Ahmad; **a.g.e.**, s. 26.

³⁶ F. İlhan Akın, **a.g.e.**, s. 67.

³⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 59.

üyelerinden Atıf Bey tarafından vurularak öldürüldü.³⁸ Bu olay büyük bir yankı uyandırdı. Bu, cemiyetin kararlılığını gösterirken, Padişah açısından da bir darbe olmuştu.

Şemsi Paşa'nın katli meşrutiyete doğru atılmış bir adımdı; fakat bu hadise henüz istibdadı yıkacak bir güce ulaşmamakla beraber Abdülhamid'e vurulan ve onu en güvendiği adamından mahrum bırakan bir darbe ve Niyazi Bey'i takipten kurtaran ve nihayet cemiyete geniş nefes aldırان önemli bir olaydı.

Padişah, bunun üzerine Manastır'a Müşir Osman Paşa'yı görevlendirir. Osman Paşa memur edilerek Manastır'a gönderildiği dönemde İzmir'den Selanik'e asker sevkine başlandı. Tatar Osman Paşa, Manastır'a gelince, aldığı talimat üzerine şiddet göstermedi; yumuşak davranmak suretiyle bir taraftan af ilan etmek suretiyle cemiyeti dağıtmaya çalıştığı gibi diğer taraftan da Manastır'a gelmiş olan Anadolu kuvvetlerini Ohri tarafına sevk etmek istedi; fakat onun bu hareketi cemiyetin gözünden kaçmıyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti arka arkaya yaptığı toplantılar neticesinde işin kıvama geldiğini düşündü. 21-22 Temmuz gecesinde olağanüstü bir toplantı yapan Selanik'teki merkez, padişah kabul etsin veya etmesin 10 Temmuz Perşembe (23 Temmuz 1908) günü meşrutiyetin ilânına kesin olarak karar verdi ve derhal bunu Manastır'a bildirdi.³⁹

Şemsi Paşa'nın katlinden cesaret alan İttihat ve Terakki fedailerinden bazıları Osman Paşa'nın da öldürölmesini ileri sürdölurse de cemiyet erkânı bunu uygun bulmayarak, Osman Paşa'nın dağa kaldırılmasına karar erdi ve bunu Ohri şubesine bildirdi.

Ağırlıklı olarak Rumeli'de etkinlik sağlayan İttihatçılar, Arnavutları da

³⁸ Ahmad; a.g.e., s. 24.; Akşin, **Jön Türkler**, 104; Tahsin Paşa, a.g.e., s. 377.

³⁹ İslamoğlu, a.g.e., s. 64.

yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Atina elçiliğinden saraya ulaştırılan bir mektupta, elçiliğin istihbarat memurunun ihtilâl komitesinin içine sızmayı başardığı; aldığı bilgilere göre, ikinci ve üçüncü orduya mensup subaylardan birçoğunun ihtilâl komitesinin üyesi olduğu belirtilmektedir. Bunların amacının, yönetim şeklini değiştirerek meşrutiyeti ilân etmek olduğu vurgulanmıştır. İttihatçılar bu amaçlarını gerçekleştirmek için silahlı Arnavutları da cemiyete kazandırmaya çalışmışlardır. Arnavutlardan nüfuzlu birtakım kimseler ikna edilmiş ve destekleri sağlanmıştır. Bu yapılan girişimlerle komitenin yakında icraata başlayacağı ileri sürülmüş, Abdülhamid ise, Arnavutluk'tan emin olduğunu ve oradan kendisine karşı bir harekete girişileceğine inanmadığını belirtmiştir.⁴⁰

İttihatçıların hedefi ile Kosova Arnavutlarının istekleri taban tabana zıttı. Onlar daha az merkezileşme ya da bütünleşme istiyorlardı. Arnavutça eğitim veren okulların açılması dışında her türlü modernleşmeye karşıydılar. Dolayısıyla Kosova, teorik düzeyde Jön Türkler için bir ayak bağıydı. Pratikte ise onları iktidara getirmede kilit rol oynadı.⁴¹

1908 yılında Avusturya-Macaristan Manastır'da demiryolu yapımı için çalışmalara başlamıştı. Bu demiryolu öngörülen eski plana göre Bosna'dan Mitroviçe'ye kadar uzatılacaktı. Bu amaçla daha Mart 1908'de Avusturya hükümeti Kosova'ya bir mühendis komisyonu göndermişti.⁴² Sırp hükümeti de, Kosova ve Kuzey Arnavutluk'tan geçerek Adriyatik'e ulaşacak demiryolu ile ilgili bir planı görüşmekteydi. Bu gelişmeler Kosova'nın işgali özellikle Avusturya tarafından- tehlikesi hakkında halk arasında yayılan çeşitli söylentilere yol açmıştır. Bu arada Üsküp'teki Avusturya-Alman okulunun düzenlemeyi düşündüğü eğlence, Arnavutların tepkisini çekmiş ve birçok silahlı Arnavut Firzovik'te toplanmaya başlamıştır.⁴³

⁴⁰ Tahsin Paşa, **Tahsin Paşanın Yıldız Hatıraları**, Sultan Abdülhamit, 4. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1999, s. 340.

⁴¹ Bilgin Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutluk**, İstanbul, Buke Yayınları, 2004, s. 99.

⁴² Noel Malcolm, **Kosova, Balkanları Anlamak için**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1999, s. 293.

⁴³ Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, İzmir, Ticaret Matbaası, 1944, s. 11-12.

Necip Draga'nın⁴⁴, Firzovik'te Arnavutların en zayıf damarını, en derin yarasını bildiği için yabancı müdahaleleri konusuna ağırlık vererek o yarayı deştiğini, yabancı subay ve memurların Rumeli'den çekilip gitmeleri için meşrutiyetin lüzumunu belirttikten sonra, padişaha ve saltanatına dokunulmayacağını temin ettiği ileri sürülmektedir.⁴⁵

Meşrutiyetin ilânından önceki günlerde ve Şemsi Paşa'nın katlinden evvel hiç yoktan uydurulduğu söylenen bir haber, eli silah tutan Arnavutları -ki rivayete göre otuz bin kadarmış- bu mevkide toplamış ve işte bu toplantıdan istifade eden İttihat ve Terakki Cemiyeti Arnavut topluluğunu meşrutiyetin ilânına teşvik teşebbüsünde muvaffak olmuştur.⁴⁶ Mahmud Şevket Paşa'nın Fon der Golç Paşa'ya göndermiş olduğu mektupta, Firzovik'teki Arnavut mevcudunun altı bin kadar olduğu ve arzularına müsbet cevap verilmediği takdirde kendilerine iltihak edecek elli bin Arnavutla beraber İstanbul'a gideceklerini yazmıştır.⁴⁷

Bu toplantıyı haber alan Kosova Valisi Mahmud Şevket Paşa meseleyi tahkik etmek üzere Kosova Jandarma Alayı Kumandanı Galip Bey'i (Paşa) göndermiş, İttihatçı bir subay olan Galip Bey de durumu Cemiyet merkezine bildirerek, bu olaydan meşrutiyet lehine yararlanmanın yollarını aramalarını istemiştir.⁴⁸

Firzovik'te Arnavut topluluğunda ne yapacaklarına dair bir fikir yoktu. Kimi o sırada katledilen Şemsi Paşa'nın kanını intikamını alacaklarını ve kimisi Abdülhamid lehine propaganda yaptıkları için, cemiyete mensup meşrutiyet taraftarları, bunlara niyetlerini açıkça söylememişlerdi.⁴⁹ Arnavutlar örgütlenmiş değildi; fakat Arnavutlar arasında çok sevilen ve sözü

⁴⁴ Necip Draga İttihatçı bir Arnavut idi.

⁴⁵ Müfid Şemsi, **Şemsi Paşa, Arnavutluk ve İttihad -Terakki**, İstanbul, Nehir Yay, 1995, s. 87.

⁴⁶ Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 125.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 127.

⁴⁸ Feroz Ahmad; **a.g.e.**, 27.

⁴⁹ Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 125.

geçen Hacı Şaban Efendi adıyla bir İttihat ve Terakki taraftarı bulunuyordu. Hacı Şaban Efendi, bu düzensiz ayaklanmayı meşrutiyet lehinde bir gösteri haline getirmeyi başarmıştır.⁵⁰ Bölgede tümen komutan vekilliğinde bulunan Fevzi Bey'in (Çakmak) bu gösteriye müdahale etmemesi; işin tabiatından anlaşılacağı üzere rejim aleyhtarı bir gösteri⁵¹ (Hadise 1908 Haziran ayında cereyan etmiştir) olmamasına rağmen Arnavutlar'a çok güvenen II. Abdülhamid'in moralini bozmuş olmalıdır. "Üçüncü Ordu mıntıkasında halk ve ordunun hürriyet istediğini yayıyorduk. Bir kaç da beyannâme yazarak öteye beriye attırdım. "Bütün millet hürriyet istiyor" diye"⁵² Bazı İttihatçı zabıtların işe bir halk hareketi görüntüsü vermek için şartları zorlamaları bu kanaati doğruluyor.

Hacı Şaban Efendi'nin Müslümanlığın esas prensiplerinden olan meşveret meclisinin kurulması ve Kanun-i Esasi'nin ilanına çalışılmasının dini bir borç olduğunu⁵³ beyan etmesi üzerine onun sözleri derhal kabul olunarak Kanun-i Esasi'nin ilânı için padişaha telgraf çekilmiştir. Hacı Şaban Efendi'nin bu yoldaki konuşması açıkça meşrutiyetin istendiği ilk konuşma olmuştur.⁵⁴

Camide verilen ve bütün ahaliyi etrafına toplayan karar nihayet yazılı bir 'besa' şeklinde tespit edildi. Firzovik'te toplanan Arnavutlar yaklaşık bir ay sonra 7 Temmuz 1324'te (20 Temmuz 1908), Meşrutiyetin geri getirilmesi için Padişaha ultimatom göndermişlerdir. Bu ultimatom 194 imzalı bir telgraftı ve bu telgrafta;

"...71/Zilhicce/1293 tarihli fermanı hümayun mesadet makrun cenabı padişahı azamileri ile tasdik ve ilân buyurulmuş olan Kanunu Esasi veçhile meşveret usulü meşruasının yeniden iade ve ikamesinden başka çare

⁵⁰ Ahmet Refik, **İnkılâb-ı Azîm**, Dersaadet, Mehmed Bey Matbaası, 10 Temmuz 1324-1326, s. 111-112.

⁵¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâp Tarihi**, I. cilt, 1. ks., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s. 469.472.

⁵² Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakki 1896-1909**, İstanbul, Emre Yayınları, 1982, s. 315.

⁵³ Külçe, **Firzovik Toplantısı ...**, s. 57.

⁵⁴ Bilgin Çelik, **a.g.e.**, s. 101.

olmadığını teyakkun ederek Dersaadette bir millet meclisinin celp ve cem'ine müsaadeyi seniyei cenabı şehinşahilerini istirham ve istidaya müttehiden ve müttefikan karar verdik".⁵⁵

Çekilen telgrafa yirmi dört saat beklendiği halde cevap gelmediğinden Firzovik'te toplanan Arnavutlar, Üsküp'e gitmek üzere şimendifer idaresinden vagon istediler. Bu hâl Vali Mahmud Şevket Paşa'yı telaşa düşürdü. Durumdan Selanik'te bulunan müfettiş-i umumi Hüseyin Hilmi Paşa'yı haberdar ederek askerin de bunlarla beraber olduğunu,⁵⁶ toplananların Üsküp'e gelmemeleri için Selanik Şimendifer İdaresine gizlice malûmat verilerek vagon gönderilmesinin önlenmesini rica etti.

Firzovik kıyamını idare eden ulema, eşraf ve Arnavut rüeyası, Üsküp'e giderek istirhamlarının kabulüne kadar şehre girmeyip etraftaki Arnavut köylerinde oturacaklarını ve cumartesi gününe kadar müsbet bir cevap alamazlarsa Üsküp'e gireceklerini söylüyorlardı.⁵⁷

Müfettiş-i Umumi Hüseyin Hilmi Paşa, almış olduğu resmi ve gizli haberlere istinaden durumu açık olarak yazmış ve: "Üsküb'teki zabitanın bilaistisna denilecek surette ahali ile müttefik ve hatta onların maksatlarına ve taleplerine önayak olduklarını ve bundan dolayı Üsküp'e gelecek Arnavutlar aleyhine hareket edeceklerine itimad olunamayacağını" 8 Temmuz 1324 (21 Temmuz) tarihli şifresiyle saraya bildirmiştir.⁵⁸

Bu arada İstanbul'dan (saraydan) beklenen telgrafın gelmemesi sabırsızlığa yol açmıştır. Firzovik Belediye başkanı Şehsuvar Bey, harekete geçmek gerektiğini ifade etmiş, bu gelişmeler üzerine Galip Bey, Priştine Belediye Başkanı Sudi vasıtasıyla Yıldız'a bir telgraf daha çekilmesi gerektiğini duymuştur. Bu telgrafta, önceki taleplerine bir yanıt alamadıklarını, halkın

⁵⁵ Külçe, **Firzovik Toplantısı...**, s. 60-61; Ahmet Refik, **a.g.e.**, s. 87-89.

⁵⁶ Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 126.

⁵⁷ Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s. 268.

⁵⁸ Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 27.

heyecanını teskin etmenin mümkün görünmediğini ve silahlı olarak yürümeye hazır olduklarını belirtmiş ve acele cevap beklediklerini, eğer olumsuz bir cevap gelirse vehametın kesin olduğu uyarısında bulunmuştur.⁵⁹

Bu telgraf üzerine Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa⁶⁰, makine başına geçerek Arnavutça çok iyi bir iş yaptıklarını ifade etmiştir.⁶¹ Preşova ve Selanik'ten de benzer yönde telgraflar gönderilmiş; Manastır'da ise Topçu Yüzbaşı Ziya Bey (Kayserili) 101 pare top atışı ile 9 Temmuz 1324 (22 Temmuz 1908)'de Kanunu Esasi'yi kendiliğinden ilân etmiştir. Daha sonra bunu Selanik, Preşova, Köprölü vb. yerler takip etti. (10 Temmuz 1324).⁶²

Bu sırada İzmir'den gönderilen kuvvetlerden beş taburu Manastır'a kadar gelmiş olup, diğerleri de Selanik'te bulunuyorlardı. Osman Paşa Manastır'a gelen kuvvetlerin Ohri'ye sevkini emretmişti; fakat bunlar yorgunluklarını ileri sürerek bir gün istirahat etmek istemişlerdi. Osman Paşa bu durumu saraya bildirip bu taburlardan İzmir ve Tire taburlarını gizlice ele aldığını ve taburların ikinci zamanı yola çıkarılacağını bildirmişti. Osman Paşa'nın bu teşebbüsü boşa çıktı; asker bir adım dahi ileri gitmeyeceklerini ve ısrar edilmesi halinde çıkacak vahim neticeden dolayı mesuliyet kabul etmeyeceklerini ve Tire redif taburu binbaşısı da askerin kilimsiz ve yağmurluksuz oldukları için hastalanarak hareket edemeyeceklerini Osman Paşa'ya bildirdi. Diğer taburların da aynı suretle girmek istemeyecekleri anlaşıldığından Osman Paşa, Selanik'teki taburların şimdilik Selanik'te veyahut münasip mahallerde tutulmaları için üçüncü ordu müşirliğine emir verilmesini 23 Temmuz 1908 tarihli şifre ile mabeyin baş kitabetine bildirdi.⁶³

⁵⁹ Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı...**, s. 65.

⁶⁰ Tahsin Paşa anılarında Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa hakkında genellikle olumsuz şekilde söz etmektedir. Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s. 96-98.; Bir başka eserde de benzer şekilde olumsuz görüşler ifade edildiği gibi, çok ilginç bir bilgi de verilmektedir. Buna göre. 1313 tarihinde padişaha sunulan bir raporda Avlonyalı Ferit Paşa'nın en büyük hayalinin Arnavutluk'a prens olmak olduğu ileri sürülmektedir. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, III. cilt, 3.bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1982, s. 1630.

⁶¹ Bilgin Çelik, **a.g.e.**, s. 102.

⁶² Külçe, **Firzovik Toplantısı...**, s. 66-67.

⁶³ Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 112.

Bu telgraftan kısa bir süre sonra da Şemsi Paşa'nın yerine tayin edilen Tatar Osman Paşa, Niyazi ve Eyüp Sabri Beylerin çeteleri tarafından dağa kaldırılır. Bu olay Saray'ı endişe içinde bırakır.⁶⁴ Cemiyetin artık geri adım atması düşünülemezdi. Nitekim öyle de oldu. Aynı zamanda Rumeli'deki olayları bastırmak için Anadolu'dan toplanan ve İzmir'den Selanik'e gönderilen askeri birlikler üzerinde de etkili propaganda yapılarak padişahın amacına ulaşması engellendi.

Eyüp Sabri ve Niyazi Beylerin Manastır'a girip Müşir Osman Paşa'yı Resne'ye gönderdiklerinin ertesi günü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bütün işlere el koyarak saat dokuzu on geçte 'önemli ve acil' işaretiyle 10 Temmuz tarihiyle (23 Temmuz 1908) Manastır'dan Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafın sureti aynen şöyledir:⁶⁵

Der-i aliyyede Harbiye Nezaret-i Celîlesine

Manastır'da bulunan bilûmum piyade ve topçu ve suvari ve sunuf-ı saire-i askeriye kıtaatiyle Ohri ve Resne'den gelen taburlar ve İzmir redif livasını teşkil eden yedi tabur asker (bunlar Niyazi Bey isyanını bastırmak üzere Manastır'a gönderilmişlerse de gitmemişlerdi) ve mektebi harbiye ve idadi-i şahane talebesi ve jandarma ve polis ve gerek merkez-i vilayet ve gerekse mülhakat ahalisinden İslâm, Bulgar, Rum, Yahudi ve Ulah olarak yüzbinlerce tebaa-i Osmaniyyeden ve vali-i vilayet ve ferikan ve kumandan paşalarla bilumum erkân ve ümera ve zabitan ve memurin-i askeriye ve mülkiye ve ulema meşayih ve mûteberan-ı memleket ve rahibin elhasıl havas ve avam kibar ve sıgar bilcümle efraddan mürekkep bir cemm-i gafir bugün saat dördte kışla-i hümayunlar meydan-ı kebirinde içtima ederek ve sokaklar dolaşarak ve hürriyet sancakları ile alay ve taburların sancakları çekilerek ve mil-i muhtelif eimme ve mektepler talebeleri tarafından hürriyet, adalet ve müsavat hakkında nutuklar îrad ve dualar tilavet olunarak Osmanlı İttihad

⁶⁴ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 65.

⁶⁵ Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 120.

ve Terakki cemiyeti namına merasim-i fevkalade ile ilan-ı hürriyet ve şadmânî edildiği ve hitam-ı merasimde yirmi bir pare top endahtıyla de ikmal-i sürur kılındığı maruzdur ferman. ...

Manastır Merkez Kumandanı

Mirliva Cemal

Manastır mıntıkası kumandanı V.

Mirliva Taki

Manastır'daki ayaklanmaları diğer Rumeli illeri izledi. 23 Temmuz 1908 tarihinde Manastır'da Harbiye Mektebi Müdürü Binbaşı Vehip Bey tarafından "İkinci Meşrutiyeti" ilân eden bir söylev verildi.⁶⁶

Saray, Manastır'da ilân edilen hürriyete karşı kararsız olup istenilen şeyi yani kanun-ı esasının iadesini kabul etmek istemiyordu; fakat 10 Temmuz günü gündüz ikiyi on üç gece cemiyetin Manastır şubesi, Abdülhamid'e tehdid içeren bir telgraf çekerek 1293 kanun-ı esasisinin ilânını istedi; şayet pazar gününe kadar (26 Temmuz 1908) bu istek kabul edilmezse padişaha karşı işlerin olacağını (yani kendisinin yerine veliahtta biat edileceğini) bütün Manastır vilayeti askeri ve sivil halkı namına arzedip bu hususta and içildiğini bildirdi ve aynı şekilde Vali Hıfzı Paşa da bir şifre gönderdi.⁶⁷

İttihat ve Terakki Manastır merkezinin Abdülhamid'e çektiği telgraf aynen şöyledir:⁶⁸

Atebe-i felek-mertebe-i Cenab-ı Pâdişahîye

İrâdât-ı senıyye-i müstekerreleriyle tebaa ve zir destanlarına bahş ve ihsan buyurulan kanun-ı esasının tatbikat-i fi'liyesine müsaade ve icâb-ı halin irade buyurulması suretiyle sadakat ve ubudiyetimizin halelden vikayesini istirham ve pazar gününe kadar meclis-i mebusan küşadına dair ferman-ı hümayun sâdır olmazsa Manastır vilayeti dahilinde elyevm bulunan memurin-

⁶⁶ Ahmet Refik, *İnkılâb-ı Azîm*, s. 90-92.

⁶⁷ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 121.

⁶⁸ Uzunçarşılı, *a.g.m.*, s. 122.

i mülkiyye erkân ve ümera ve zabitân-ı askeriyye ve efrad-ı şâhaneleriyle ulema ve meşayih velhasıl kibar ve sigar edyan-ı muhtelif mensubininin bilâistisna vahdaniyet-i hüdaya karşı ahdü misak-ı umumi altında bulunduğunu dahi arzeyleriz.

10 Temmuz 324

Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti

Kolağası Niyazi Bey'in dağa çıkması, Şemsi Paşa'nın katli, Anadolu'dan Rumeli'ye kuvvet sevki, Avlonyalı Ferid Paşa'nın sadaretine tesadüf etmişti; vaziyetin gittikçe önem kazanması üzerine Abdülhamid, Ferid Paşa'yı azlederek yerine Said Paşa'yı sadrazam yapmıştır (23 Cemaziyelâhir 1326 / 23 Temmuz 1908). Bu yeni kabineye hakkında türlü söylentiler yapılan esbak Sadrazam Kamil Paşa da meclis-i vükelaya emur yani sandalyasız nazır olarak alındı. Bu kabinede yalnız Rıza Paşa değişmiş olup onun yerine erkan-ı harbiye-i umumiye reisi Ömer Rüşdü Paşa alınmış ve bir de mütalaasından istifade edilmek üzere Kamil Paşa meclis-i vükelâya memur olmuştu.....⁶⁹

Padişah gelen telgrafları Heyet-i Vükela'ya (Bakanlar Kurulu) havale etmiş, fakat kesin bir görüş belirtmemiş, bu yüzden "Heyet-i Vükela" da neye karar vereceğini bilememişti. Bu kaos içerisindeyken padişahın iradesi son anda bir telgrafla meclise gelmiştir. Bu irade, halkın isteği olan Kanun-i Esasi lehinde bir iradeydi. Heyet-i Vükela hemen bu irade doğrultusunda bir karara varmış ve karar da hemen padişah tarafından da onaylanmış ve ertesi gün⁷⁰ Makedonya'daki ordunun İstanbul'a yürümesinden çekinilerek, 24 Temmuz 1908'de Anayasa tekrar yürürlüğe konulmuş ve bu suretle Meşrutiyet yönetimi yeniden kurulmuştur. Küçük rütbeli subayların yüzde 75'inin Jön Türklere katılmış olduğu dikkate alınırsa, askerlerin II. Meşrutiyetin ilanındaki ve dolayısıyla o dönem Türk siyasal hayatındaki rolü daha iyi anlaşılacaktır.⁷¹

⁶⁹ Uzunçarşılı, **a.g.m.**, s. 113.

⁷⁰ Çavdar, **a.g.e.**, s. 34-35.

⁷¹ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika** 2. bs., Ankara, Fark Yayınları, 2006, s. 37.

İkinci Meşrutiyet inkılâbında Manastır ve Firzovik'den başka mücadele veren yerlerden birisi de Serez'di. Selanik'te hem umumi müfettişlik ve hem de üçüncü ordu müşirliği bulunduğu ve buradaki İttihat ve Terakki merkez-i umumisi çözüntüyü etraftan hazırlıyordu. Bununla beraber cemiyet günden güne kuvvetlendiğinden Selanik'te de duvarlara yaftalar yapıştırılıyor ve hükümet bunları toplattırdıkça yenisini yapıştırmak gibi tali şeylerle uğraşılıyordu; bilhassa Selanik'teki bu faaliyet Şemsi Paşa'nın katlinden sonra Manastır'ın kuvvetlenmesi üzerine meydana geliyordu. Teşkilâtı Selanik'teki merkezi umumi idare etmekte olduğundan onun bulunduğu mevkide meydana gelecek bir yanlışlık bütün faaliyeti sonuçsuz bırakabilirdi. Bundan dolayı faaliyet orada pek ihtiyatlı oluyordu; diğer yerler muvaffak oldukları takdirde Selanik'te kendi kendine halledilecekti.

Meşrutiyetin ilânı sırasında İşkodra'da bulunan ve Arnavut İhtilal Komitesi üyesi olduğu ileri sürülen Edith Durham, buradaki Hristiyan Arnavutların anayasayı sevinçle karşıladıklarını ifade etmektedir. Buna karşılık Yakova'daki Müslümanların ise durumdan hiç memnun olmadıklarını ve yabancıların ziyaretlerinden hoşlanmadıklarını, üstelik sadece Müslümanların değil, Yakova'daki Katolik ve Ortodoksların da anayasadan en küçük bir umutlarının bile olmadığını ileri sürmektedir. İpek'teki Müslüman Arnavutların da anayasayı kabul etmediklerini dile getirmektedir.⁷²

Meşrutiyetin ilânı için asıl hareket Rumeli'de gerçekleşiyse de 1906 ve 1907 yılında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde (Kastamonu, Erzurum gibi) özellikle ağır vergiler nedeniyle çeşitli ayaklanmalar yaşanmış ve mevcut rejime tepkiler gösterilmişti.⁷³ Kosova'da başlayan hareket ise, özellikle İttihatçıların merkezi olan Selanik'e yakınlığı nedeniyle çok daha kolay yönlendirme imkânı olan üstelik silahlı olmalarından dolayı Arnavutların

⁷² Çelik, a.g.e., s. 102.

⁷³ Kansu, a.g.e., s. 35-95.

kazanılması, sarayın ikna edilmesinde önemli bir koz olması açısından önemlidir.

Meşrutiyetin ilânı ise ülkenin birçok yerinde coşkulu bir şekilde karşılanmasına rağmen, halk arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı da görülmektedir. Bu bölgelerden biri Arnavutluk'tur. Arnavutluk'ta iki çeşit tepkiyle karşılaşılmıştır. Avlonya'da Kanun-u Esasi'nin ilânı büyük sevinçle karşılanıp, Müslümanlarla Hristiyanlar birbirlerini kutlarken; İşkodra'da Müslüman Arnavutlar tepkisiz kalmışlardır. Bunun nedeni ise Müslüman Arnavutların Hristiyanlar karşısında bazı ayrıcalıklarını yitirme endişesidir. Yakova ve İpek'teki Arnavutlar da Hristiyan ve Müslümanlar arasında eşitlik düşüncesine tepki göstermekte ve şeriatı uygun davranmayan adli memurları kovacaklarını bildirmekteydiler.⁷⁴

Aslında pek çok hadisede dirayet ve metanet göstermesiyle tanınan Abdülhamid'in birkaç blöfle tehevvüre kapılması mantıklı görünmemektedir. Tehditlerin, Rumeli gibi, milletlerarası kontrol ve denetime açık bir bölgeden gelmesi yanında, en güvendiği Paşalar aracılığıyla aldığı istihbarat ve nihayet kendi yandaşlarının birbiri ardına suikaste kurban gitmesi gibi sarsıcı darbeler, Abdülhamid'i ciddi şekilde düşünmeye sevk etmiş olmalıydı. Resneli Niyazi'nin beraberinde götürdüğü 200 asker ve az miktardaki parayla sarayı endişeye düşürmüş olabileceği uzak ihtimâldir. Eyüp Sabri ve Enver Bey'lerin dağa çıkmaları ise, Meşrutiyet'ten sonra İttihatçı basın tarafından abartılan hareketler olarak görülüyor. Aslında Yaver Binbaşı Nâzım Bey'in, Selanik'te Alay Müftüsü Mustafa Şevket Efendi'nin ve Manastır'da Arnavut Şemsi Paşa'nın katledilmesi ve Osmanlı ordusunda müşir rütbesi taşıyan bir paşanın (Osman Paşa) dağa kaldırılmasından daha vahim olmak üzere, Rumeli'deki birliklere Anadolu'dan sevk edilen ve âsileri tesirsiz hale getirmekle görevlendirilen yedi kasaba taburunun ihtilâlcı safa geçmesi saray üzerinde yıkıcı bir etki uyandırmış olmalıdır.

⁷⁴ Kansu, a.g.e., s. 51-152.

Yıllardır süren özgürlük savaşı son buldu ve İttihat ve Terakki -bir gecede- Osmanlı kamuoyunda "Cemiyet-i Mukaddese" olarak anılmaya başlandı.⁷⁵ Bu olay, büyük bir sevinçle karşılandı. Eylemin merkezi Manastır bölgesinde İslâm ve Hristiyan halklar özgürlüğün, kardeşliğin tadını çıkarmaya başladılar. Hatıralarında Niyazi Bey şehre inişlerini, karşılanışlarını halkın sevinç ve coşkusunu detaylı bir şekilde anlatır. Bir kahraman olarak karşılanan Niyazi Bey, Enver Bey'den aldığı tebrik telgrafından da çok memnuniyet duyduğunu ifade eder.⁷⁶ Selâmet-i Umûmiye Kulübü, hürriyet bayrağını Bâbîâli önüne diker. Filozof Rıza Tevfik, Sporcu Selim Sırrı, Şair Ömer Naci Beyler atlar üstünde mahalle mahalle gezerek nutuk verirler. Kaygusuz, onların ruh hallerini şöyle ifade eder:

"Hürriyet rüzgârının hafif hafif esmesi ve tatlı tatlı yüzlerimize temas etmesi ile hepimiz içmeden mest olmuştuk. Meşrutiyet'in ilanıyla bir anda her şey düzene girmiş, memleket refah ve saadete kavuşmuş sanıyorduk.»⁷⁷

Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte yakasına allı beyazlı rozet, diline yaşasın hürriyet, uhuvvet vs. kelimeler takan herkes İttihatçı olmuştu. Hatta o sıralar Mısır'daki İttihatçılardan birkaçı İstanbul'a geldiklerinde vaziyeti görerek şaşırılmış ve "-Yahu, meğer ne kadar çokmuşuz da haberimiz yokmuş..." demekten kendilerini alamamışlardır⁷⁸ Ali Haydar Midhat'da hatıralarında padişahın etrafındaki insanların bile, yakalarına rozet takmakta tereddüt etmediklerini, Sultan'ın en yakın adamıyken şimdi en şiddetli düşmanı vaziyetine geçerek, hürriyet taraftarı kesilmeleri için birkaç günlük zamanın yeterli olduğunu söyleyerek vaziyetin ne müşkül bir hale geldiğini gözler önüne serer. Bu insanlar, şimdiye kadar nasıl ki işlerine gelmeyenleri dinsiz oldukları ve Padişah'ı tahttan indirmeyi planladıklarını söyleyerek

⁷⁵ Çavdar, a.g.e., s. 36.

⁷⁶ Resneli Niyazi Bey'in Anıları, çev. İhsan Ilgar, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1975, s. 224-229.

⁷⁷ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir, İhsan Gümüşayak Matbaası, 1955, s. 36.

⁷⁸ Feridun Kandemir, "İstanbul'u Ağlatan 31 Mart Hadisesi", **Dün ve Bugün Haftalık Yakın Tarih Mecmuası**, cilt 1, sayı 1, Kasım, 1955, s. 63-64.

Padişah'a jurnalliyorlarsa şimdi de inkılâba ihanet etmekte olduklarını ileri sürerek İttihat ve Terakki umumî merkezine jurnal ediyorlardı.⁷⁹

25 Temmuz günlü İkdam, “Padişahım Çok Yaşa” diye kocaman bir başlık koyuyor ve olmamış gösterileri olmuş gösteriyordu. Bu sayede İstanbul sokaklara döküldü. Halk, başlarında birtakım okullu ya da okul mezunu gençlerin önderliğinde Bâbîâlî'ye, Yıldız Sarayı'na ve başka resmi kurumlara gidiyor ve sorumluları dışarıya ya da pencereye çağırıyor, konuşmaya ve meşrutiyete bağlılık sözleri vermeye zorluyordu. Halkın başındakilerde söylevler veriyorlardı. 26 Temmuz'da Yıldız'a giden kalabalık 50.000 kişiyi bulmuştu. Aynı gün Beyazıt'ta 10.000 kişilik bir miting yapılmıştı. İlgili çekici bir nokta, Bâbîâlî'ye yürüyen bir kalabalığın başında bir kadının bulunmasıydı. Bundan başka, 27 Temmuz'da Müslüman kadınları meşrutiyetçi yazılarla süslü arabalar içinde sokaklarda dolaşmışlardı. Bütün bu olaylar ülkeyi nasıl büyük bir heyecan dalgasının kapladığını gösterir.⁸⁰ , Abülhamid bütün bu gelişmeler karşısında ne yapacağını şaşırarak, İttihat ve Terakki ve ordu arasında sıkışmış kalmıştır. Bu durum Meşrutiyet'i nasıl uygulayacağını bilmeyen devlet adamlarını ürküttü. Bu gelişmeler doğrultusunda, 27 ve 28 Temmuz'da Abdülhamit'in meşrutiyetçiliği açıklayan ve devlet işlerinin yürüyebilmesi için halkın işine dönmesini isteyen resmî ilânlar çıktı. 28 Temmuz'da Şeyhülislâm Cemalettin Efendi, Padişah adına İttihat ve Terakki temsilcilerini çağırıp, Abdülhamit'in Kanun-i Esasî'yi uygulayacağına dair yemin ettiğini bildirmişti. Buna karşılık Rıza Tevfik, İttihat ve Terakki'nin gösterilere son verdiğini açıklamıştı. Fakat, İttihat ve Terakki, İstanbul'a egemen olamadığı için, gösteriler İttihat ve Terakki'nin bu konudaki bildirilerine rağmen, bir süre daha devam etti. Zaten İttihat ve Terakki, kendi çabalarıyla elde ettiği meşrutiyet için, Padişah'a teşekkür edilmesinden rahatsızlık duyuyor ve ilk günlerdeki bazı bildirilerinde Padişah'ı hiç anmadan, yeni düzenin kendi çabalarının sonucu olduğunu açıklıyordu.⁸¹

⁷⁹ Cemal Bardakçı, **Bizde Siyasî Partiler**, İstanbul, Işıl Basımevi, 1946, s. 22.

⁸⁰ Akşin, **Jön Türkler**, s. 122.

⁸¹ Akşin, **a.g.e.**, s. 123.

Meşrutiyetin ilânı İttihat ve Terakkinin bir zaferi olarak görüldü. Meşrutiyetin ilanından sonra siyasal iktidarın paylaşılma süreci başladı. Yıllarca yurt dışında veya sürgünde kalmış olanlar iktidara gelmek için hem kendi içlerinde hem de eskilerle mücadele etmek gibi bir durumla karşı karşıya kalacaklardır.

Meşrutiyet'in ilânında, yıllardan beri Avrupa başkentlerinde muhalefet hareketini sürdüren Jön Türklerin mi, yoksa Rumeli'de herşeyi göze alarak dağa çıkan zabitlerin mi etkili olduğu meselesi de hayli tartışılmıştır: Ahmet Rıza Bey'e göre dağa çıkan zabitleri, Paris Jön Türkleri ve bilhassa kendisi finanse etmişti.⁸²

“Meşrutiyet'in ilânını ve Kanun-i Esasi'nin tatbikini, doğrudan doğruya askerî kuvvetlere dayandıran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır ve Selanik merkezleri temin etmişlerdir”.⁸³ Ahmet Bedevi Kuran, Avrupa'daki Jön Türklerin herşeyden gafil kongre akdi ile meşgul olduklarını ve hattâ böyle bir şeye ihtimal bile veremediklerini ileri sürerken, Ramsaur'de bu hususta kesin konuşmaktadır: “Üçüncü Ordu'yu kandıran ve ihtilâli başlatan gizli kuruluş, Avrupa'daki Jön Türklerle hiçbir ilişkisi olmadığı gibi, önceki Jön Türk örgütünün de bir devamı değildi”.⁸⁴ Uzun yıllarını Avrupa'da geçiren Midhat Paşazade Ali Haydar Bey'e göre de “Hariçte çalışanlar ihtilâl hareketi üzerinde çok az müessir olmuşlardı. Asıl işi Resne dağlarında, Manastır'da, Selanik'te çalışanlar başarmıştı. Binaenaleyh bu hareket, Avrupa gazetelerinin dedikleri gibi, Jön Türklerin direktif ve tesiri altında başarılmış değildi”.⁸⁵

Meşrutiyet'in ilânından sonra kamuoyu, İttihat ve Terakki'yi kurtarıcı

⁸² Bülent Demirbaş, **Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988, s. 20.

⁸³ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s. 255.

⁸⁴ Ernest Edmondson Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli**, çev. Nuran Ülken, İstanbul, Sander Yayınları, 1972, s. 113.

⁸⁵ Ali Haydar Mithat, **Hâtıralarım 1872-1946**, İstanbul, Akçit Yayınları, 1946, s. 188.

olarak görmüştür. Bundan sonra her şeyin düzeleceği, memleketin refaha ulaşacağı, her şeyin güzel olacağını sanmışlardı. Elbette bunu zaman gösterecekti; ama halkın üzerindeki bu efsunlu perdenin kalkması için çok vakit geçmesi gerekmeyecekti.

Yakın tarihimizde II. Meşrutiyet diye isimlendirilen hadise, bir anayasa hareketi olmanın ötesinde, siyasi iktidarın yerleşik geleneklere aykırı şekilde, başka kuvvetlerce paylaşılması sonucunu doğuran bir askeri darbedir.

Bu hadise, meydana gelişi itibariyle halk hareketi değil, askerî bir ihtilâldir. Bu ihtilâle ordunun tamamı katılmamış devletin en kritik hudutlarını bekleyen III. Ordu'da, orta ve daha alt dereceli subayların ve bir kısım birliklerin hareketi desteklemesi, ihtilâlin “askerî” niteliği olduğu şüphesini uyandırıyor.⁸⁶ Abdülhamid'in başmabeyncisi Tahsin Paşa'ya göre, “halktaki tehâlükten ziyade ordunun azmi âşîkar idi, ordu behemahal maksadı istihsâle karar vermişti” ve Kanun-i Esâsî'yi ilân ettiren gücün, “en büyük, en mühim, en kuvvetli saik ordu olduğu bilâ tereddüt iddia edilebilirdi”.⁸⁷ Aynı kaynak, Abdülhamid'in Serasker Rıza Paşa'ya, “Rumeli'de bazı zabitân arasında inkılâp fikirleri, cereyanları, Kanun-i Esasi'nin iadesi arzuları varmış, mütalaası nedir sorunuz” sualine Rıza Paşa'nın “Ceza kanunu mucibince muamele”⁸⁸ tavsiyesinde bulunuyor. Meşrutiyetin ilânı Jön Türklerin rüyalarında bile görseler inanamayacakları “kansız bir darbeydi”⁸⁹

Ancak II. Meşrutiyet, ilkin nazaran arkasında önemli miktarda kamuoyu desteği almış olması bakımından, sadece belli sayıda- sivil aydının değil, daha geniş kitlelerin iştirâkiyle gerçekleşmiştir. En azından Rumeli bölgesi için, II. Meşrutiyetin halk desteğine dayalı bir hareket olduğu

⁸⁶ Ahmet Turan Alkan, **II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2001, s. 91.

⁸⁷ Tahsin Paşa, **Abdülhamit Yıldız Hâtıraları**, İstanbul, Ahmet Halit Kütüphanesi, 1931, s. 259.

⁸⁸ Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s. 249-250.

⁸⁹ E.E. Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, çev. Nuran Yavuz, 2. bs., İstanbul, 1982, s. 156.

söylenebilir. İstanbul ve diğer vilayetlerdeki gösteriler, ilândan sonraya rastladıkları için Rumeli'dekilerden ayrı tutulmalıdır.⁹⁰

Osmanlı aydını, Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle, Parlamantonun yeniden toplanmasıyla, Osmanlı Devleti'nin derhal kurtulacağına, asırlık ıslahatın kuvveden file çıkacağına, siyasi ıslahatın sosyal ıslahatı gerçekleştireceğine inanmışlardır.⁹¹

1.1.3. II. Meşrutiyet'in Sonuçları

Osmanlı kamuoyu için Meşrutiyet, içine iyilik, güzellik ve serbestlik nâmına hemen her anlamın doldurulduğu yeni bir kavramı ifade ediyordu. Birçok kimse, artık bütün davanın hallolduğu inancı içindeydi⁹² ve belki de gittikçe ağırlaşan dış politika şartlarının verdiği bunalımla aklına eseni yapmak eğilimdeydi: "Hürriyete herkes istediği gibi mânâ veriyor, düzen kanun ve hükümete itaatten bahsedenler istibdat yanlısı sayılıyordu. Böyle Devr-i dilârâ-yı Meşrutiyet devrinde vergi verilir mi efsânesi, vilayetlerdeki halkın işine geldiğinden vergi toplama işi durdu".⁹³ "Oldukça kültürlü geçinenler bile meşrutiyet, hürriyet mefhumlarını bilmiyorlardı" Hürriyet devri, bilhassa İstanbul'da bazı yazarların "anarşi"⁹⁴ diye niteleyecekleri bir asayişsizliğe ve başıboşluğa yol açmıştı. İttihatçıların ünlü kalemlerinden Hüseyin Cahit de, "İstanbul'da hükümet ve polis güçleri felce uğramış bir durumda, girişim yeteneğini halka bırakmıştı" ifadesiyle durumu doğrulamaktadır.⁹⁵ Asayişsizliğin yaygınlığı, İttihat ve Terakki Cemiyet'i bile telâşa düşürerek, zabıta devriyelerine Cemiyet'ten birer kişi vermek suretiyle

⁹⁰ Bayram Kodaman, "1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, XII. Cilt, Ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, 1989), s. 43.

⁹¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Arba Yayınları, 1996, s. 47.

⁹² Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979, s. 53.

⁹³ Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, Sadeleştiren: Enver KORAY, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi, 1985, s. 284.

⁹⁴ Burhan Felek, **Yaşadığımız Günler**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1974, s. 55.

⁹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Sadeleştiren: Rauf Mutluay, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1976, s. 25.

keyfî hareketlerin önlenmesine sevk etmişti.⁹⁶ Emniyetin bu derece bozulmasına sebep olan başlıca unsurun, siyasi mahkumlar için çıkarılan affın, bütün âdi suçları kapsayacak derecede genişletilmesi olmuştur.⁹⁷ Bu dönem hakkında daha sonra Dahiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa, Meclis'te yaptığı bir konuşmada 5-6 bin şahsın mahkumiyet süreleri dolmadan tahliye edildiklerini açıklamıştı.⁹⁸

Bir başka boyuttan bakıldığında II. Meşrutiyet, bilhassa İstanbul'un gündelik hayatında olağanüstü yeniliklere sahne olmuştu. Kanun-u Esasi'nin yeniden ilan edilmesi, ilk gün aydınlar arasında hayli gergin ve şüpheli bir bekleyişe yol açarken, halk tarafından farkedilmemişti. Rumeli'den gelen haberlerin doğruluk kazanması ve 33 yıllık hükümdarın seçim yaptıracağını açıklaması üzerine aydınlar arasında başlayan sevinç gösterileri, İstanbul'u bir panayır yerine çevirmişti.

İstanbul'da olduğu gibi taşrada da roller değişmiş, şahsi husumetler, küçük düşmanlıklar ve birikmiş kinler “fırsat bu fırsattır” anlayışıyla su yüzüne çıkmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından İbrahim Temo bile bu manzarayı yadırgayanlar arasındadır: “Manastır daha civcivli, subayı, başıbozuğu, Arnavut'u, Bulgar'ı birer Fatih gibi başı yukarıda, ayakları arzın hareketini durduracak bir tarzda çarpan kanatları açılmış horoza dönmüşler! Pek çok dünkü hafiye, hürriyetçileri müstebitleri eline verenler, birer hamiyet örneği kesilmişler, meydanlarda, kahvelerde, meyhanelerde atıp tutuyorlar”.⁹⁹ Birbirini takip eden ilk işçi grevleri, kırmızı yeşilli bayraklarla her gün Bâbîâli önünde tekrar edilen gösteri ve mitingler, istenmeyen devlet memurlarının dövülerek “kimisi de birer merkebe bindirilerek”¹⁰⁰ işlerinden atılmaları artık olağan hadiselerden sayılıyordu. Politika, yüksek okullara yayılmıştı.¹⁰¹

⁹⁶ Karabekir, **İttihat ve Terakki**, s. 412.

⁹⁷ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, 3. bs. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984, s. 2.

⁹⁸ Alkan, **a.g.e.**, s. 95.

⁹⁹ İbrahim Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, Sadeleştiren: Bülent Demirbaş, İstanbul, ArbaYay., 1987, s. 186.

¹⁰⁰ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁰¹ Burhan Felek, **a.g.e.**, s. 45.

Askerî Tıbbiye talebesi, daha Meşrutiyet'in ikinci günü sokaklara dökülmüştü.

Yerleşik bütün değerlerin alt-üst olduğu bu hengamede hutbelerde ismi hayırla anılan halife, köprü başında veya iskelelerde, gülünçleştirilmiş karikatürlere konu olarak “Kırk paraya Hamidof:” âvâzeleriyle hakarete uğruyor, hattâ başıboşluktan nasibini alan Kuzguncuk semti sâkinleri, şirket vapuruna binmeyi reddedip, ayrıca vapur işletmeye kalkışıyorlar, Meclis-i Vükelâ ise önemli dış meseleler yanında, İstanbul'un un ve ekmek narhının tesbiti gibi problemlerle uğraşmak zorunda kalıyordu.¹⁰²

Sivil bürokrasi arasında olduğu gibi, askeri hiyerarşide de bir başıboşluk devri yaşanmıştı. Bu günlerde disiplin tam bir iflas halinde idi. Küçük subaylardan oluşan heyetler, huzurlarına çıkmaya çekindikleri Paşalara, sadakat yemini yaptırıyorlardı. Koca Paşalardan çok azı, bu teklifi haysiyete aykırı bulmuşlardı. Paşaların çoğu bu ast teklifine boyun eğdiler ve yemin tazelediler.¹⁰³ Küçük rütbeli zabitlerin bu rahatlığı askerin siyasi otorite üzerindeki müdahalesinin boyutunu ifade etmektedir.

Askeri birlik ve mekteplerde bütün efrad, talebe ve zabitân, daha önce Cemiyet'le ilişkisi olan kıdemli Hürriyetçiler tarafından “Kanun-i Esasi'ye sadık kalacaklarına”¹⁰⁴ dair yemin ettirilmiş ve Cemiyet bu yolla yemin edenler üzerinde manevi bir nüfuz sağlamıştı. Orduda siyasileşme davranışlarının alt rütbelere yayılması, bütün bir Meşrutiyet devrinde ordu ve siyasî yönetim ilişkilerini etkilemiştir.

Rumeli dağlarında yaptıkları birkaç ufak gösteri ile ummadıkları bir başarı elde ederek Yıldız Sarayı'nı isteklerine boyun eğdirmeyi başaran isyancı askerler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarı elinde tutan güç idi. Ne isyancı askerler ne de İttihat ve Terakki Cemiyeti, kalkıştıkları gösterilerin bu

¹⁰² Alkan, a.g.e., s. 97.

¹⁰³ Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İçyüzü (1908-1918)**, 2. bs., İstanbul, Arba Yayınları, 1989, s. 42.

¹⁰⁴ Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 400.

derece kolay sonuç verebileceğini tahmin etmemişlerdi. Abdülhamid'in şüphelerine mağlup olup Kanun-i Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyarak seçimlere karar vermesi Cemiyet için sürpriz olmuştu. Yeni iktidar Abdülhamid'le birlikte kurulmak zorundaydı. Halbuki Abdülhamid'in varlığına muhalefet, İttihat ve Terakki'nin hareketinin en önemli sebeplerinden biriydi. İttihatçılar, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yeni rejimin meşru ve en güçlü uygulayıcısı olarak Abdülhamid'i karşılarında bulmuşlardı.

Abdülhamid, halk nazarındaki sarsılmayan ağırlığıyla hala ayakta duruyordu. Bunun üstüne bir de II. Meşrutiyet'i ilân edivermesi, Abdülhamid'in itibarını daha da arttırmış ve yerini sağlamlaştırmıştı. İttihatçıların zaferle çıktıkları bir seçimden sonra bile, eski devlet adamlarıyla ittifak etmek zorunda kalmaları onları bazı tedbirler almaya sevketti. İstanbul'da kendilerini güvende hissedebilmeleri için İttihatçıların aklına gelen ilk tedbir, ordu desteğine başvurmak oldu. Bu nedenle hareketin menşei olan Rumeli birliklerinden bir kısmını İstanbul'a getirmişlerdir. Avcı Taburları adı verilen birlikler İstanbul'da Taşkıışla'ya yerleştirilmişlerdir.¹⁰⁵

II. Meşrutiyet'in ilânından çok önceleri Paris'te katıldığı bir toplantıda İbrahim Temo'nun yaptığı şu konuşma aslında ilerde görülecek olan siyasi kaosu habercisi durumundaydı:

"Yahu, biz toplanıp hasbihal ediyoruz ve dertleşiyoruz. Osmanlı idaresinin, başımızda bulunan bu istibdat belasını tenkid edip duruyoruz. Ya 'bir gün Abdülhamid insafa gelir, tuttuğu yolun çıkmaz bir sokak olduğunu anlar, etrafındaki mikropları temizleyerek, buyurun efendiler bu idare arabasının dizginlerini elinize vereyim, ıslahata başlayınız, vatani kurtarınız derse? Biz yalnız kuru tenkidle vakit geçirdiğimiz için bir hazırlığımız, ciddi bir programımız yoktur. Vatana dönüşümüzde işbaşına geçerseniz, ne yapabiliriz? Biz her şubede, birer program dahilinde iş görmek ve ıslahata başlamak için

¹⁰⁵ İslamoğlu, a.g.e., s. 68.

şimdiden hazırlanmalı ve adam yetiştirmeliyiz. "¹⁰⁶

Siyasette tecrübesizliğinin gizlemeyen Cemiyet mensupları, 1908 sonbaharında yapılan seçimlerde ezici bir çoğunluk kazanmasına¹⁰⁷ rağmen hükümeti bizzat kurmaktan kaçınmış, kabineye belirli sayıda üye vermiştir. Cemiyet mensupları, Meclis çoğunluğuna ve ordu desteğine sahip olmanın verdiği üstünlükle hükümetin genel siyasetine müdahale etmişlerdir. Akşin bu durumu "denetleme iktidarı" tabiri ile adlandırmıştır.¹⁰⁸

II. Meşrutiyet dönemi, İttihat ve Terakki'nin baskı, zulüm ve zorbalık dönemi olmuştur. Bu dönemin yönetime ilişkin tüm olaylar ve sorunlar ya doğrudan doğruya İttihat ve Terakki içerisinde ya da onun çevresinde meydana gelmektedir. Gizli bir dernek olarak kurulan bu örgütün Meşrutiyet'in ilânından sonra henüz siyasal iktidarı devralmaya hazır olmadığı görülmüştür. Ancak Cemiyet bu sorunun dışında şu sorunları da çözmek zorunda olduğunu anlamıştır: Siyasal bir parti haline dönüşmek, üyeleri olan askerlerle ve orduyla ilişkilerini yeniden düzenlemek, önceleri uygulamış olduğu yöntemleri ve örgütündeki fedai şubelerini anayasal rejimin bir gereği olarak terk etmek. Ancak bu sorunlar kolaylıkla çözülemeyecek, siyasal amaçlı cinayetler önlenemeyecek ve İttihat ve Terakki giderek muhalefet istemeyen bir örgüt haline gelecektir.¹⁰⁹ Siyasal sistemin karar alma organı haline gelen İttihat ve Terakki, her ne kadar padişahın mutlak iktidarını sınırlamak için ayaklandıysa da, iktidar olduktan sonra, bu iktidarlarını mutlakıyetçi niteliğe sokmakta gecikmemişlerdir. Yarı askeri bir nitelik kazanan rejimde, İttihat ve Terakki'nin uygulamaları, asıl hedefi özgürlük olan II. Meşrutiyet hareketini özgürlüklerin özgürlükleri boğması sonucuna götürmüştür.¹¹⁰ Özellikle Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra tamamen otokratik bir düzen kurma çabasında olan İttihat ve Terakki, rakiplerini

¹⁰⁶ İslamoğlu, a.g.e., s. 68.

¹⁰⁷ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1950)**, 5. bs., Ankara, Ajans Türk Matbaası, 1961, s. 273.

¹⁰⁸ Akşin, **Jön Türkler**, s. 115.

¹⁰⁹ Şerafettin Turan, "İkinci Meşrutiyet Dönemine Ordu Yönetim İlişkileri" **İkinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler**, Ankara, Genel Kurmay Yayınları, 1985, s. 67.

¹¹⁰ İslamoğlu, a.g.e., s. 73.

sindirmiş veya yok etmiştir. Bu nedenle II. Meşrutiyet dönemi tipik bir, tek parti yönetimi örneğinin sergilendiği bir dönemdir.¹¹¹

İktidara egemen olan İttihat ve Terakki, kısa zamanda "otokratik bir düzen" kurmak isteyen bir grup haline gelmiştir. Özgürlüğün güvencesi olduğunu, bunun için var olduğunu iddia etmesine rağmen; muhaliflerini çeşitli yollarla sindirmek, sinmezlerse yok etmek yöntemine baş vurmayı, iktidarda kalmanın yolu olarak telakki etmişlerdir. Bu dönemde üç gazeteci, 6 Nisan 1909'da Hasan Fehmi, 9/10 Haziran 1910'da Ahmet Samim ve 11 Temmuz 1911 'de de Zeki, iktidarın gözü önünde öldürülmüş ve katilleri de cezasız kalmıştır.¹¹²

1908 sonrası cemiyetin "otoriter demokrasi" diye nitelendirilen bir tutumun içine girmesinin nedeni ise 1908 Temmuz'undan sonra muhalefetin hızla yükselmesidir. Ayrıca diğer bir neden de dış dinamiklerdir. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhâk etmesi iç birliğin korunması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bunu sağlayacak tek unsur da İttihat ve Terakki'ye göre "Osmanlılık" bilincidir. Ancak seçim kampanyası boyunca azınlıkların bağımsızlık propagandası yapması, İttihat ve Terakki'nin de bu yönde bir eğilim içerisine girmesine neden olmuş ve imparatorluk içinde değişik etnik kökenli halklar olmasına rağmen, imparatorluğu kuran, onun yaşaması için kanını verenlerin ise Anadolu kökenli Türkler olduğu ve Türklerin "milleti hakime" olduğu düşüncesi savunulmaya başlanmıştır.¹¹³ Öte yandan, 1908 devrimi tam anlamıyla demokratik, laik bir anayasa getirememiş, eski yapı hemen hemen devam etmiştir.¹¹⁴

Meşrutiyet hareketi, Osmanlı çatısı altında yaşayan tüm unsurların "demokratik ve liberal bir anlaşma zemini içinde girdikleri ilk ve son

¹¹¹ A. Mehmet Kocaoğlu, **Anayasa Hukuku**, Ankara, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1998, s. 291.

¹¹² İslamoğlu, **a.g.e.**, s.74.

¹¹³ Çavdar, **a.g.e.**, s. 40.

¹¹⁴ Cem Eroğlu, **Anatüze Giriş**, Ankara, İmaj Yayınları, 1993, s. 40.

harekettir."¹¹⁵ Meşrutiyet'in ilânı Osmanlı ülkesinin her tarafında birçok tezahürlere sebep olmuş, sarıklı hocalarla papazların kucaklaşıp öpüşmesi ve bilhassa Makedonya dağlarındaki hıristiyan çetelerinin şehirlere inip Osmanlı nümayişlerine iştirak etmesi "İttihad-ı Anasır" bakımından ümit verici bir manzara olarak görülmüştür. Fakat hakikatte ne Bulgar, ne Sırp ne Yunan vs. çeteleri milli davalarından katiyen vazgeçmiş değildir: Onların sevinci gayelerine daha kolay kavuşabilme ümidiyle izah edilebilir. Nitekim bu ümitleri boşa çıkmayacaktır.¹¹⁶

Meşruti yönetime geçilmekle her unsurun kendine ait planı büsbütün yok oluyor, belki de yeni bir şekil alıyordu. Rum ve Ermeniler, meşruti idarenin getirdiği ortam sayesinde diğer unsurlara göre, devlet içinde daha etkili olacaklarını ve zenginliklerini arttıracaklarını hesaplıyorlardı. Böylece iktisadi güçlerine dayanarak muhtariyet ya da komşu devletlere iltihak etmek için iyi bir imkan elde edeceklerini düşünüyorlardı. Meşruti idare, verdiği bu ümit nedeniyle bütün unsurlar tarafından desteklenmiştir.¹¹⁷

II. Meşrutiyet ilân edilince zaten hazır olan 1876 Kanun-i Esasi'si yeniden yürürlüğe kondu. Ancak meşruti bir yönetimin kurulabilmesi için Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konması yetmiyor, meclisin de çalışır hale gelmesi gerekiyordu. Bunun için hemen bir seçim yapıldı. Padişah'ın Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılması konusundaki iradesi üzerine, çalışmalara derhal başlanmış ve seçimler Kasım - Aralık 1908'de yapılmıştır.

Seçim sistemine değişiklikler getirilmiş, oy hakkı genişletilmiştir. Bunlar 1876 tarihinde şeklen tamamlanmış olan "İntihab-ı Mebusan Kanunu" ile sağlanmıştır. Böylece seçim prensibine anayasa mekanizması içinde

¹¹⁵ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, 1998, s. 142.

¹¹⁶ Danişmend, **a.g.e.**, s. 364.

¹¹⁷ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teba'nın Yönetimi**, İstanbul, Risale Yayınları, 1990, s. 164.

önem verildiği gösterilmek istenmiştir.¹¹⁸

II. Meşrutiyetin ilk seçimlerinde (1908'de), İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük çoğunluk sağlamış, fakat; Meşrutiyet hareketini iktidara geçmek için yapmış olduğu izlenimini uyandırmamak için hükümeti kurma görevini üzerine almamıştır. Anayasayı korumakla görevli bir denetleyici komite olarak kenara çekilmiştir. Ancak, kendisinin sadece kültürel bir dernek olduğunu ileri sürmesine rağmen, bulunduğu yerden bütün siyasal faaliyetleri kontrol etmiş ve giderek siyasal sürece daha fazla karışmıştır.¹¹⁹ 1908 seçimlerinde elde edilen çoğunluktan yararlanılarak 1876 Anayasası değiştirilmiş; yapılan bu değişiklikler ile, yasama organı; padişah karşısında hukuki bakımdan daha güçlü ve etkili bir duruma getirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu suretle giderek siyasal süreç içinde etkin bir konuma kavuşması, aynı zamanda yüksek rütbeli subayların da Cemiyete katılmasına neden olmuştur.¹²⁰

Yeni rejim bir parlamenter sistem demektir. Ancak 1876 tarihli Anayasa, meclislere değil padişaha ve yürütme gücüne ağırlık veren bir anayasa idi. Kabine, mebuslar meclisine karşı değil de padişaha karşı sorumluydu. Mebuslara önceden padişahın olurlarını almak koşuluyla sınırlı bir yasama hakkı tanınmıştı. Bakanlar Kurulu, “Muvakkat Kanun” çıkartabiliyordu. Meclis ile hükümet arasında anlaşmazlık çıktığında, kabineyi değiştirmek ya da meclisi dağıtmak padişahın yetkisine bırakılmıştı. Oysa meclis tam bir meşrutiyet parlamentosunun yetkilerine sahip olmak, hükümeti denetlemek istiyordu. Bu yüzden de anayasa yürürlüğe girer girmez onu değiştirme zorunluluğu ortaya çıkmıştı. 1909'da büyük çapta bir anayasa değişikliği yapılmıştır;¹²¹ ancak yine de meclis hükümet çekişmesinin önü alınamamıştır.

¹¹⁸ Tarık Zafer Tunaya, Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar, İstanbul, Baha Matbaası, 1959, s. 24.

¹¹⁹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s. 20.

¹²⁰ Öztürk, **a.g.e.**, s. 38.

¹²¹ Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 67.

1908-1918 devresi içinde bu ilk seçimden başka 3 genel seçim daha yapılmıştır. İkinci genel seçim 1912 yılı sonundadır ve “sopalı seçim” adını almıştır. Üçüncü genel seçim 1914 Mayıs’ında, dördüncü seçim 1919 Aralık ayında yapılmıştır.¹²²

Kanun-i Esasi’nin 72. Maddesi gereğince herkes kendi memleketinden mebus olmuştur; Bu ilk meclisin yegâne iyi yönü işte bundan ibarettir, diğer yönleri demokrasi prensipleriyle telif edilebilecek şeyler değildir. Seçimler, 32 sene evvelki kanuna göre iki derecelidir; halk ancak ikinci seçimlere katılabilmiş ve onlarda mebusları seçmişlerdir. Her elli bin erkek nüfusa bir mebus seçilmiş ve bu suretle mebusan sayısı 266’yı bulmuştur.

Osmanlı Devleti’ni teşkil eden bütün unsurların din, mezhep, ırk farkı gözetilmeden adalet, hürriyet, eşitlik havası içinde bir arada tutularak bir “Osmanlı Milleti” meydana getirmeyi amaçlayan Osmanlılık fikrine I. ve II. Meşrutiyet’te de büyük ümitler bağlanmıştı. Devlet adamlarına göre Osmanlılık, Osmanlı Devleti’nin yaşaması için gerekli olan devlet bütünlüğün teminatıdır.

Ancak, gayrimüslim Osmanlı tebaası için Osmanlılık kendilerinin istiklâlini sağlayacak bir yoldu. Gayrimüslimler kendilerini ne kadar Osmanlı olarak takdim etmeye çalışsalar da veya Osmanlılık fikrini devletin bekâsı için benimsemiş gibi gözükseler de bu fikir ve beraberinde getirdiği nimetleri kendi istiklâlleri için bir araç olarak kullanmışlardır.

Sultan II. Abdülhamid ise Osmanlılık fikrinin ve bu fikrin uygulama sahası diyebileceğimiz parlamenter sistemin Osmanlı Devleti’nin kurtuluşu için bir garanti olarak görmemektedir. Sultan Abdülhamid göre, “Meşrutiyetle idare edebilmek için, memleketimiz kâfi derecede olgun değildir. Bu bizim için

¹²² Tunaya, a.g.e., s. 24.

bir felâket olur; çünkü bu idare bütün fertler arasında musavatı icâp ettirir. Bizde ise, böyle bir şey düşünülemez. Devletimiz, Türkler'den, Araplar'dan, Rumlar'dan, Ermeniler'den, Bulgarlar'dan, Ulahlar'dan, Arnavutlar'dan, Yahudiler'den teşekkül etmiştir. Bu unsurlar kazayı istiklâllerinden ve kiliselerini kendi idare etmek hakkından vazgeçmek istemezler. Bundan başka müşterek bir dilimiz olmadığı da mâlumdur, gene bu unsurlardan hiç birisinin ana dilinden vazgeçip Türkçe'yi resmi dil olarak kabul etmeyeceği de aşîkârdır. Bu şartlar altında Osmanlılar'da milli his nasıl köklenebilir? Zaten Hristiyan tebaamız, Büyük Devletlerle işbirliği yapmaktadır. Slavları Rusya, Ermenileri İngiltere, Rumları da kah biri, kah öbürü himaye etmektedirler".¹²³

Sultan Abdülhamid'in bu konudaki tahminleri doğru çıkmış, meclisin ilk günlerinden itibaren bu tahminler gerçekleşmeye başlamıştır. Hristiyan mebuslar milli gruplar halinde mücadele ederlerken, Arap ve Arnavut Müslüman mebuslar bile Osmanlı Devleti'nden yüz çevirme eğilimi içine girmişlerdir. II. Meşrutiyet dönemi başladığında Yunanistan, yayılma siyaseti bakımından daha aktif ve kuşkulu bir döneme girmiştir. Bu grup içinde Serfiçe Mebusu Yorgi Boşo Efendi, milliyetçilik konusundaki sert tartışmalarda başrolü oynamıştır.¹²⁴ Ermeni, Bulgar, Rum, Arap mebuslar meclis içinde ayrılıkçı hizipler kurarak, gruplar halinde birleşmişlerdir. Genellikle iktidara karşı olmuşturlar.¹²⁵ Rum mebuslar, İttihat ve Terakki'nin karşısındaki muhalefetle birlikte çalışmışlardır. Rum mebuslardan bazıları, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşuna (21 Kasım 1911) katılmışlardır. Kendi milliyetçilik anlayışlarını hakim kılmak isteyen Rum, Bulgar, Arnavut, Arap ve Ermeni mebusların büyük bir kısmı bu fırkada toplanmıştır. Rum mebusları, Atina ile bağlantılarını kesmemişlerdir. Mesela İzmir Mebusu Karoldi Efendi, bu dönemde Atina Üniversitesi'ndeki öğretim üyeliğini sürdürmüştür.¹²⁶

¹²³ **Sultan Abdülhamid Siyasi Hatıralarım**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1987, s.122.

¹²⁴ Eryılmaz, **a.g.e.**, s.166.

¹²⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 2.bs., İstanbul, Sulhi Garan Matbaası, 1969, s. 532-533.

¹²⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, I. cilt, s. 504-505.; Eryılmaz, **a.g.e.**, s.166.

3 Şubat 1909'da İstanbul mebusu Kozmide Efendi, Osmanlı Devleti'nde resmi dilin Türkçe olmasına rağmen, ülkenin her yerindeki Osmanlıların Türkçe bilmediğini belirterek, yasaların sadece Türkçe yayınlamasının yeterli olmayacağını, her yörenin yerel gazetesinde o bölgenin diliyle de yayınlanmaları gerektiğini söylüyordu. Ortak dilin Türkçe olması konusundaki önerilere İstanbul Mebusu Vartakes Efendi, "Biz Osmanlıyız Türk değiliz, resmi dil Türkçe'dir. Onun için bir Ermeni, bütün resmi işlemlerde Türkçe'yi konuşur. Fakat Ermeniliğini ve Ermeni dilini unutmaz. Meşrutiyet'te ulusal egemenliği ileri götürmek istediğimiz vakit, her unsurun hakkını tanımaklığımız gerekir" demiştir. Yine Serfiçe Mebusu Boşo Efendi de meclis kürsüsünde "Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım" demiştir.¹²⁷

Slav asıllı mebuslar zaman zaman gerçek amaçlarını mecliste açıklamaktan çekinmemişlerdir. Meselâ Manastır Mebusu Pançederof Efendi, Meclis'te, Bulgaristan'dan "devlet" diye bahsetmiş, bu söz "Bulgaristan devlet değildir" protestolarıyla karşılanmış bunun üzerine adı geçen mebus, "sansür yüzünden Osmanlı halkı bu vilayetlerin devletleştiğini göremedi" diyerek cevap vermiştir.¹²⁸ II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, ihtilâlcı ve politik mahiyete sahip olan Ermeni komiteleri Meşrutiyet'e bağlılıklarını ve onun korunmasına çalışacaklarını ilân etmişlerdi. Komiteler, yayınladıkları programlarında da ihtilâlcı görünümlelerinden uzaklaştıklarını özellikle beyan ediyorlar ve Osmanlı Devleti'nin yükselmesi için çalışacaklarını vurguluyorlardı. Ancak, komiteler kısa bir süre sonra eski faaliyetlerine geçeceklerdir. 1908'de İstanbul'da organize olan Ramgavar Partisi, liberalliği, anti-devrimciliği ve Laissez faire (bırakınız yapsınlar) kuralını benimsemiş idi. Ramgavarlar bugün, Ermeniliğin kurtarılması için beynelmilel Ermenilik ile dağınık örgütlerin sıkı bağlar kurarak daha etkin örgütlenmelere gidilmesini

¹²⁷ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara, A.Ü.S.B.F.Yayınları, 1996, s. 200.

¹²⁸ Tunaya, *a.g.e.*, s. 523.; Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 166.

istemişlerdir.¹²⁹

Kısacası isyancılar 1908 Meclisi'nde idiler. Meselâ Balkan Harbi'nde Edirne'nin müdafaa planlarını Bulgarlara teslim eden Bulgar asıllı Pançederof bu meclistedir. Arnavutluk'u İtalyanlara teslim için çırpınan ve İşkodra Müdafii Hasan Rıza Paşa'yı öldürten Esat Toptani bu mecliste, Draç mebusudur. Un ve değirmenciler kralı olarak tanınmış İstanbul mebusu Kozmide Efendi, "İstersem İstanbul'u aç bırakırım" diyecek kadar küstahlaşmış ve bilahare servetini Yunanistan'a aktarmış ve sonra gidip oraya yerleşmiştir. Müstakil Ermenistan uğruna yemin eden Karakin Pastırmacıyan da aynı mecliste Erzurum mebusudur. Ege havalisinin Rumluğunu iddia eden Karoldi İzmir mebusudur. 1894 Sason İsyanı'nın lideri olan ve o yıllarda kaçıp hayatını kurtarabilen Hamparsum Boyacıyan ise, Harput mebusudur. Filistin toprağını II. Abdülhamid'den isteyen Emanuel Karaso Selanik mebusu bir Yahudi'dir. Arnavutluk'un Türk hakimiyetinden kurtulması ve Arnavutluk'ta İtalyan, Yunan, Avusturya devletlerinin her birine birer nüfuz mıntıkası ayrılması yolunda çalışan, bunu temin içinde, üç devletin üçünden de büyük bir maharetle para sızdırmasını bilen İsmail Kemal, yine aynı mecliste Berat Mebusu'dur.¹³⁰

Meşrutiyet'in ilanı ile Yahudiler de özerklik konusunda umutlandılar. Filistin'deki Yahudi yargıç Gad Franko, "Osmanlı Devleti'nde yaşayan çeşitli ulusların hürriyet hareketlerinde biz Yahudilerin rolü ne olabilir? İç işlerimizde yabancı müdahalesi olmadan özerk bir yaşam hakkı kazanma fırsatımız olabilir mi?" diyordu. Rusya'dan göç eden Yahudiler Filistin'e yerleşmek istiyorlardı. Hatta bunun sağlanması için II. Abdülhamid'e Osmanlı Devleti'nin bütün borçlarını üstlenmeyi önermişlerdi. Ancak bu teklif reddedildi.¹³¹

¹²⁹ Erdal İter, "Ramgavar Partisi Tarafından II. Meşrutiyet (1908) Mecilis-i Mebusan'ına Sunulan Beyanname ve Program", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt 4, 1993, s. 517

¹³⁰ Osman Karabıyık, *Türk Ermeni Münasebetlerinin Dünü Bugünü*, İstanbul, y.y., 1984, s. 101.

¹³¹ Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 197.

Meclis-i Mebusan'daki Arap üyeler de, Arap milliyetçiliğinin savunucusu ve takipçisi olmuşlardır. Diğer azınlık milletlerin mebusları gibi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın içinde ve hatta kurucular arasında yer alarak, daha çok Hristiyan mebuslara yakınlık göstermişlerdir. Arap sorunu Meclis-i Mebusan'da 1911 yılından itibaren ciddi tartışmalara konu olmaya başlamıştır.¹³²

“İttihatçılar, Araplar, Yunanlılar, Arnavutlar, Türkler vs. gibi yurttaki bütün milletleri birleştirmeyi ve bu suretle de vatanın selamet ve terakkisi için birlikte çalışabileceklerini zannediyorlardı. Fakat ihtilâli takip eden hadiseler maalesef bambaşka bir çehre gösterdi.”¹³³ İhtilâlin en mühim mesullerinden olan Talat Paşa, hatıratında cemiyetin tarihi gafletini böyle anlatıyordu.

1908 Jön Türk ihtilâli, Türk tarihi kadar Arnavut tarihi açısından da önemli bir olaydır. İhtilalin, Arnavutların yardımı ile zafere ulaştığını belirten Bartl, bu olaydan sonra Arnavut bağımsızlık hareketinin hız kazandığını fakat 1908 sonrasında Arnavutluk'un sükûnete kavuşamadığını ifade etmektedir.¹³⁴

Cemal Paşa'nın hatıratında da meşrutiyetin ilânı üzerine cemiyet erkânının diğer ihtilâl komiteleriyle birleşmek üzere giriştikleri teşebbüslerden bahsedilirken şu cümlelere rastlanmaktadır: “Biz Osmanlılık esasından bahsederken Bulgar ihtilâlcileri Makedonya'nın muhtariyeti fikirlerinden bir zerresini bile feda etmek istemiyorlardı. Talat Bey'le icrasına memur olduğumuz bu müzakerat esnasında çektiklerimizi bir Allah bilir, bir de biz... Maahaza ihtilal komiteleri arasında en ziyade anlaşılabildiğimiz gene bunlardı.”¹³⁵ II. Meşrutiyet döneminde azınlıklar, İttihat ve Terakki'ye muhalif kanat içerisinde yer aldılar.

¹³² Tunaya, **a.g.e.**, s. 604.; Eryılmaz, **a.g.e.**, s.166.

¹³³ Cemal Kutay, **Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, cilt 2, İstanbul, Kültür Matbaası, 1983, s. 674.

¹³⁴ Peter Bartl, **Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)**, İstanbul, Bedir Yayınları, 1998, s. 260.

¹³⁵ Danişmend, **a.g.e.**, s. 365.

Meşrutiyet taraftarları, otuz üç yıl sürmüş Abdülhamid devrini, mutlaka sona erdirilmesi gereken bir devir olarak görüyorlar, Meşrutiyet'in ilânı ve Abdülhamid'in uzaklaştırılması ile adeta sihirli bir "güç" elde edeceklerini umuyorlardı. Dahilde devletin bütün unsurları kardeş kesilip, kavgayı bırakacak, ırk-din ve mezhep farkları ortadan kalkacak, hariçte ise Avrupalılar, Jön Türklerin ne kadar iyi niyetli olduğunu fark ederek, topraklarımız üzerinde artık saldırgan emeller beslemeyeceklerdi. Bu noktada, II. Meşrutiyet'ten beklenen en mühim sonuç, adeta ülke topraklarının bütünlüğünü sağlamak ve geri kalmışlıktan kurtulup, ilerlemeye başlamaktı. İlk günlerde bazı Bulgar ve Ermeni çeteleri, Meşrutiyet dolayısıyla ilân edilen aftan istifade ederek şehre inip silahlarıyla teslim oldularsa da hemen hemen tek iyi niyet gösterisi bundan ibarettir. Yunanistan Girit'in (6 Ekim 1908), Avusturya, Bosna Hersek'in ilhâkını, Bulgaristan istiklâlini (5 Ekim 1908) ilân ederek bu hesapların hiç de gerçekçi olmadığını gösterdiler. Daha sonra Eylül 1911'de İtalya Trablusgarb'ı işgâl edecek, Ekim 1912'de Balkan Devletleri hep bir olup Osmanlılar'a saldıracaktır.¹³⁶

II. Meşrutiyet döneminde, ilk sendikalar kurulmuş, ilk yaygın grevler gerçekleşmiş, ilk sol partiler ortaya çıkmış, kadın hakları ilk kez yayın yoluyla savunulmaya başlanmış, dilde yalınlaşma alabildiğine gelişmiş, kısaca imparatorluğun sosyal ve düşünsel yapısında önemli bir kabuk kırılması yaşanmıştır. Ancak yine bu dönem, sömürgeleşmenin son halkasına ulaşılan dönem olmuştur. Çünkü, dış borç kısıkcı imparatorluğu tutsak etmiştir.¹³⁷

II. Meşrutiyet, kapitülasyonların gölgesinde "siyasal egemenlik" politikasını sürdürmüştür. Batı emperyalizminin "müdahale" politikası da aynı hızda devam etmiştir.¹³⁸

İkinci Meşrutiyet'in çok yönlü bir niteliği vardır. Bir yandan

¹³⁶ Kodaman, **a.g.m.**, s. 47.

¹³⁷ Eroğlu, **a.g.e.**, s.175.

¹³⁸ Akşin, **Jön Türkler**, s.129.

Abdülhamit rejimini (1876-1908) yıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun sonunu simgelemiştir. Bir yandan da, yeni bir devletin kuruluş deneylerini kapsayan bir siyaset laboratuvarı olmuştur.¹³⁹

¹³⁹ Tunaya, “İkinci Meşrutiyet’in Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, haz. Siyasi İlimler Türk Derneği. **Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu**, 9-11 Nisan 1976, s. 76.

İKİNCİ BÖLÜM

31 MART İSYANI

2.1. 31 Mart İsyanını Hazırlayan Gelişmeler

31 Mart 1325/13 Nisan 1909 sabahı patlak veren ve İstanbul'u günlerce heyecan ve korku içerisinde bırakan 31 Mart İsyanı'nın nedenleri hakkında bugüne kadar yapılan araştırmalarda çeşitli yorumlar ve görüşler ileri sürülmüştür.

31 Mart Vakası, biraz da ordu içindeki kuvvet dengelerinin yeni rejime karşı mesafe belirlemesi olarak değerlendirilebilir. Bunun ilk göstergesi, Meşrutiyet'in ilanını takip eden üçüncü gün başlayan Edirne ayaklanmasıdır.

2.1.1. Edirne Ayaklanması

Meşrutiyet'in ilânının doğurduğu iyimser hava, kontrolsüz bir şekilde yükselen siyâsileşmeye ve bu da çok kısa bir süre içinde hayâl kırıklığına neden olmuştur. Meşrutiyet'in yeniden ilânı ile 31 Mart arasındaki zaman zarfında; siyâsileşme, belirgin hadiselerle orduda yayılma eğilimi arttırmıştır. Önceleri küçük çaplı hoşnutsuzluklar ve direnişlerle başlayan siyâsileşme belirtilerinin, 31 Mart'ta büyük bir ayaklanmaya dönüşmesi, önemle izlenmesi gereken bir hadiseler zincirini oluşturmaktadır.

Edirne Ayaklanması, Meşrutiyet'i kutlamak üzere Selanik'ten Edirne'ye gelen İttihat ve Terakki Heyeti'nden Erkan-ı Harp Kolağası Ruşen Bey'in bir davranışı ile patlak vermiştir. Bu davranışın ne olduğu hususunda

değişik rivayetler mevcuttur. Bir rivayete göre, Erkan-ı Harp Kolağası Ruşeni Bey, Karaağaç İstasyonu'nda bir binbaşının göğsündeki nişanı koparıp yere atmış¹, bir başka rivayete göre karşılayıcıların elindeki "Padişahım Çok Yaşa" levhasını parçalamıştır. Ruşeni Bey'in bu hareketinden ürken idareciler, Harbiye Mektebi'ndeki diğer levhaları da kaldırmışlar ve Ruşeni Bey, burada çok kaba üslûplu bir nutuk vererek dinleyenler üzerinde bir şok etkisi yaratmıştır. Hadiseyi izleyen askerler, herhangi bir taşkınlıkta bulunmamışlar, ancak nutkun üslûbundan padişahın öldürüldüğüne veya öldürüleceğine² inanmışlardır.

Ruşeni Bey, Edirne'den ayrıldıktan iki gün sonra Yanıkışla'daki askerler ayaklanarak, "Padişahımızı isteriz, babamızı isteriz" haykırılarıyla şehre yürümüşler ve kendilerine nasihat vermeye kalkışan Yarbay Kayserili Galip Bey'i atından indirip dövmüşlerdir. Rahmi Apak, isyanın elebaşlarının Nişancı Taburu'nun çavuşları olduğunu ve bu hareketin "küçük ölçüde bir Otuzbir Mart"³ olduğunu ifade etmiştir.

Asker arasındaki infiâlin yaygınlığını gören komuta heyeti, işi yatıştırmak, "babanın sağ olduğunu, öldürülmediğini" göstermek için üç yüz kişilik bir asker kafilesini trenle İstanbul'a götürmekten başka çare bulamamışlardı. Hadise kapanmış gibi görünse de bir ay sonra, içlerinde terhis edilen askerler de dahil olmak üzere, ayaklanmaya katılan askerler tekrar toplanarak mahkeme edilmişler ve içlerinden yedi kişi asılarak hadise kapatılmıştır.⁴ Şerif Güralp, bu hadise sebebiyle Edirne'de bulunan II. Ordu'nun, Hareket Ordusu'na dahil edilmediği ileri sürmektedir.⁵

¹ Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hâtıraları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s.31.

² Şerif Güralp, **Dinler-Devrimler**, İstanbul, y.y.,1961, s. 42-47.

³ Apak, **a.g.e.**, s. 31-32.

⁴ Ahmet Turan Alkan, "Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları", **Yeni Türkiye Dergisi**, cilt 31, Ankara, Osmanlı Özel Sayısı, 2000, s. 281.

⁵ Şerif Güralp, **a.g.e.**, s. 49.

Bu hadise, Cemiyet'in o günlerde tek dayanak noktası olan orduya ve onun tabanını oluşturan askere, zihnen ne kadar yabancı olduğunun önemli bir göstergesidir. Bu küçük çaplı 31 Mart İsyanı, İttihat ve Terakki'ye Abdülhamid karşısında daha dikkatli ve saygılı davranmak gerektiğini hatırlatmış; ondan sonra İttihat Terakki, Abdülhamid'e karşı saygıda kusur etmemiştir. Bu nedenle muhalifleri tarafından ağır biçimde eleştirilmişlerdir.

2.1.2. Taşkıyla Ayaklanması

Ekim ayaklanmalarının en şiddetlisi ve sonuncusu ise Taşkıyla ayaklanmasıdır. Bunun nedeni üzerinde de ittifak yoktur. Bir görüşe göre ayaklanma, Osmanlı'da sık rastlanan bir durum olan geç terhis yüzünden çıkmıştır. Askerlik süreleri bitmesine rağmen terhis edilmeyen askerler terhislerini küçük bir başkaldırı şeklinde terhislerini talep etmişler ve Avcı taburlarının müdahalesi ile üç çavuş öldürülerek olay kanlı bir şekilde bastırılmıştır.⁶

Hadisenin bir başka farklı boyutu ise, İstanbul'da bulunan Birinci Ordu kumandanı Mahmud Muhtar Paşa'nın, öldürülen üç çavuşun cesedini "Yıldız civarındaki taburlar efradına ibreten gösterilmek üzere" astırmak istemesidir.⁷ Sadrazam Kâmil Paşa ve Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, bu talep üzerine Mahmud Muhtar Paşa'yı Mabeyn'e davet etmişler, Mahmud Muhtar Paşa, Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey'e ne için çağrıldığını sorunca Ali Cevad Bey'den şu cevabı almıştır: "Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Paşalar bu bâbda ne diyeceklerini bilmem, ancak adamlar muhalif-i kanun-ı askeri hareket etmişler, siz de bunlar hakkında nizam-ı askeriye ifa ettiniz. Askerlik vazifesi burada tamam oldu. Bunların nâşlarını köpek ölüsü gibi

⁶ Ahmet Turan Alkan, **II.Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2001, s. 105.

⁷ Ali Cevat, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, haz. Faik Reşit Unat, Ankara, T.T.K. Yay, 1985, s.19-20.

sürütemezsiniz. Bu nâşları dar ağacında göreceğ olan neferat düşman askeri değil, onların ya hemşerileridir, ya akrabasıdır. Ders verelim der iken hiss-i intikam ve nefret uyandırırınız”. Ancak Mahmud Muhtar Paşa ısrarla “Her ne olursa olsun ben bunları sürüye sürüye buraya getireceğim ve asacağım” karşılığını verir. Daha sonra Sadrazam ve Harbiye Nâzırı'nın huzurunda da aynı şeyleri tekrar eden Mahmud Muhtar Paşa, aksi takdirde istifa edeceğini söyleyince Harbiye Nâzırı telaşlanır. Buna rağmen Sadrazam Kâmil Paşa'nın cevabı oldukça ilginçtir: “Bırak Paşa, varsın istifa etsin, bırak”. Bunun üzerine Mahmud Muhtar Paşa ısrardan vazgeçer ve “nâşların salbinden sarf-ı nazar olunur”.⁸

Diğer bir görüşe göre isyanın çıkış nedeni, Hassa Ordusu'nun ikinci Fırkası'nın yedi ve sekizinci alaylarının Cidde'ye gönderilmesini bildiren bir emirdir. Askerler bu emre karşı gelerek, Cidde'ye gitmeyeceklerini bildirip ordudan çıkarılmalarını istemişlerdir.⁹

Yıldız civarındaki taburlar, Padişah II. Abdülhamid'in güvenliğini temin eden birliklerdir ve zamanında bu birlikler bizzat Abdülhamid'in arzusuyla Arap ve Arnavut menşeli askerlerden teşkil edilmiştir. Abdülhamid'in ifadesiyle "askerlik hizmetini Arabistan ve Arnavutluk'ta teşvik etmek" maksadına yönelik bu tasarruf, o günlerde İstanbul'da kontrolü ele geçirmeye çalışan Cemiyet taraftarı askerler tarafından çok farklı yorumlanmıştır. 31 Mart isyanına doğru uzanan günlerde toplam asker sayısı üç yüz civarındaki bu taburların, Türk menşeli askerlerle değiştirilmek istenmesi de küçük çapta bir krize yol açtı. "Sarıklı Zuhaf" adı verilen Arnavut Taburu bu değişikliğe direnmek isteyince, Selanik'ten getirilen Avcı Taburları ile karşı karşıya getirildi. Bu defa Sadrazam Paşa'nın aracılığıyla ve Abdülhamid'in "müsaade-i seniyyesi" ile kriz büyümeden önlemleri ve Zuhaf

⁸ Ali Cevat, **Otuzbir Mart Hadisesi**, s. 766.

⁹ Feroz Ahmad; **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, çev. Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yay., 2004, s. 61.; Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Sadeleştiren: Rauf Mutluay, İstanbul, İş Bankası Yay., 1976, s. 47.

Taburu Taşkışla'ya nakledilir. Birliklerin devir teslimi esnasında Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa yine Avcı Taburlarını kullanarak mitralyözlerle çevreyi kuşatmış ve en ufak direnişte ateş açılması için İkinci Fırka Kumandanı Cevad Paşa'ya İkinci Fırka Kumandanı Cevad Paşa'ya emir vermekten çekinmemiştir.¹⁰

Hadiseler esnasında Mabeyn Başkâtibi olan Ali Cevat Bey'in kanaatlerine göre "Sarıklı Zuhaf" olarak anılan Arnavut taburu, "nizam ve intizam-ı askeriden külliye mahrum olup bunların daire-i intizama alınması muktezi"¹¹ saray bu kadar yakın bir mevkide muharebeye teşebbüs etmek, mantıklı değildi. Nitekim hadiselerin tırmanması üzerine II. Abdülhamid "müsaade-i seniyye" ile Arnavut eratın Taşkışla'ya alınmasına rıza göstermiştir. Bir başka kaynakta, Arnavut taburunun direnmesi daha makûl gerekçelerle izah edilmektedir. Buna göre, söz konusu taburlar, ikmal için gönderilen Türk efradının gelişleri esnasında, talime giden Avcı taburunu görmeleri üzerine kendilerine ateş edileceğinden korkarak müdafaa için zabitlerinden cephe istemişler ancak durum kendilerine anlatılınca yatışmışlardır. Bunların zabitleri, önceleri tahrikçi oldukları zannıyla tevkif edilmişlerse de sonradan serbest bırakılmışlardır.¹²

Bu hadise ile ilgili olarak Abdülhamid'in "Güya ben kendimi muhafaza ettirmek veyahut bir iş görmek için Arnavut ve Arap taburlarını burada bulunduruyormuşum, zan ediyorlar. Bu ne garazkârlık. Bu taburları maiyetimde bulundurmaktan maksadım, Arnavutluk'un ve Arabistan'ın mâlum olan şartlarına göre askerliği oralarda da teşvik etmekten ibaret idi. Mevcudu üç yüze balığ olmayan böyle bir taburun sayesinde mi padişahlık edeceğim. Eğer öyle ise lânet olsun o padişahlığa".¹³ şeklindeki müdafaası oldukça

¹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, I. cilt, II. kısım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966, s. 141-142.

¹¹ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 44-45.

¹² "Yıldız Hâdisesi", **Meşrık-ı İrfan**, no:6, 23 Mart 1325.

¹³ Ali Cevat, **a.g.e.**, 45.

mantıklıdır. Taşkışla'dan Yemen'e gönderilmesi kararlaştırılan bir taburun "biz gitmeyiz" demesi üzerine, Üçüncü Ordu'ya mensup bir Avcı taburu sevk edilerek üzerine ateş açılmış ve birkaç nefer öldürülmüştü.¹⁴

İsyanın bu kadar kolay bastırılmasının nedeni, önceden hazırlanmış olmaması ve belirli bir örgüt veya lider tarafından yönlendirilmemesidir. Olay üzerine İttihat ve Terakki bir bildiri yayımlayarak askerlerin Saray tarafından şımartıldığını ve en şiddetli cezaya çarptırılmalarının gerektiğini belirtiyordu.¹⁵

2.1.3.Avcı Taburları'nın Geri Gönderilmek İstenmesi

24 Temmuz 1908'de kazanılan umulmadık başarı, Cemiyetin ileri gelenlerini İstanbul'a taşınmağa mecbur etti. 1908 sonbaharında yapılan seçimlerden (seçimler, bugünkü gibi; bir gün içinde değil, muhtelif tarihlerde yapıyordu) zaferle çıkmış olmalarına rağmen merkez yöneticisiyle, yeni mebusuyla, zabitiyle ve sempatzanıyla bütün İttihatçılar, kendilerini İstanbul'da tedirgin ve yalnız hissediyorlardı. Yıldız Sarayı, başta Abdülhamid olmak üzere, asırlardan beri tevarüs ettiği bütün teamülleri, halk nazarındaki sarsılmayan ağırlığı ve bütün devlet ricâliyle hala ayakta duruyordu. Abdülhamid'in hayli yumuşak bir manevra ile II. Meşrutiyet'i ilân edivermesi itibarını artırmış ve yerini sağlamlaştırmış görünüyordu. Zaferle çıktıkları bir seçimden sonra bile İttihatçılar, eski devrin ricâliyle ittifâk etmek zorunda kaldıklarını görmüşlerdir. Bu ahvâl karşısında İstanbul'da kendilerini güvende hissedebilmeleri için İttihatçıların düşünebildiği ilk tedbir, ordu desteğine müracaatla harekete yataklık etmiş Rumeli birliklerinden bir kısmını İstanbul'a getirmek oldu.¹⁶ Avcı Taburları adı verilen birlikler, "İstanbul'da bulunan askere güvenilmediğinden, Meşrutiyet'i korumak maksadıyla Eylül ayı

¹⁴ Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi Zeyli, T.T.K. Kütüphanesi, Y/ 542 Demirbaşa Kayıtlı Nüsha 7.

¹⁵ Abdullah İslamoğlu, *II.Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, İstanbul, Gökkuşbu, 2004, s. 73.

¹⁶ Alkan, *a.g.m.*, s.280.

sonlarında 3. Ordu'dan 3.Avcı taburu Mecidiyeköy'deki Taşkışla'ya yerleştirilmişti.”¹⁷ Avcı Taburlarına Erkân-ı Harp Binbaşısı Remzi Bey kumanda etmekteydi.

Selanik'ten getirtilen taburlara, o günlerde Meşrutiyet'in sadık bekçileri ve dolayısıyla Cemiyet'in destekçisi olarak bakılıyordu. Selanik'te, Mahmud Şevket Paşa taburlara hitâben verdiği nutukta şunları söylemişti: “İstanbul'daki vazifeniz pek mühimdir. Bunu şimdiden düşünmelisiniz ve ona göre vatanın mârûz kalacağı tehlikeleri gözönünde tutmalısınız... Siz sadece asker değil, aynı zamanda Hürriyetin de nıgehânısiniz.”¹⁸ “Bu taburların kumandanların ve subaylarının çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensuptu. Hemen hepsinin Meşrutiyet İnkılâbı'nda hizmetleri görülmüştü. İstanbul'a inkılâbın koruyucusu olarak geldiklerini iftiharla söylüyorlardı. Hakikat de bundan ibaretti. Avcı taburları, Yıldız ve civarındaki padişaha bağlı kuvvetlere karşı, emniyet unsuru olarak İstanbul'da bulunduruluyordu”.¹⁹ Avcı taburları, iç politikaya yönelik bir gayeyle İstanbul'a getirilmiş olmaları hususunda muhalif-muvafık her gözlemci fikir birliği içindedir.²⁰ İsmet İnönü de, İstanbul'da vaziyete hakim olmak ihtiyacıyla 3. Ordu'dan seçme kıtalar gönderildiğini belirterek, “Umumî kanaat o idi ki, İstanbul'da inkılâp aleyhine herhangi bir taşkınlık artık olamazdı”²¹ ifadesiyle bu askeri birliğin, İstanbul'da bulunma amacının İstanbul askerine karşı bir denge unsuru olduğunu ifade etmektedir.

Aslında, Rumeli'nden gelen bir orduya dayanarak ayakta durmak fikri bu hadiseden yüz sene evvel, Alemdar Mustafa Paşa vakasında tecrübe edilmişti. Rusçuk ayanı ve askeriyle birlikte İstanbul'da iktidarı bir nevi askeri

¹⁷ İ. Halil Sedes, “İhtilalin Mukadderatı ve Canlı Bir Hâtıra”, **Tarih Hazinesi**, sayı 15, Nisan, 1952, s. 765.

¹⁸ Ziya Şakir (Soko), **Mahmut Şevket Paşa**, İstanbul, Anadolu Türk Kitabevi, 1944, s. 46.

¹⁹ Celâl Bayar, **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş**, 2. bs., cilt 1, İstanbul, Baha Matbaası, 1966, s.220.

²⁰ Alkan, **a.g.e.**,s. 109.

²¹ İsmet İnönü, **Hâtıralar**, haz. Sebahattin Selek, İstanbul, Bilgi Yayınlar, 1985, s. 51.

darbeyle değiştirip III. Selim'i yeniden tahta geçirmek isteyen Alemdar Mustafa Paşa, on altı bin kişilik ordusuyla kısa bir süre için de olsa kendi düzenini kurmayı başarmış ve yeni padişah II. Mahmud tarafından sadarete getirilmiştir. Ne var ki, varlığı ve idare tarzıyla Yeniçeri Ocağı'nı rahatsız eden Mustafa Paşa'nın iktidarına yine Yeniçeri askeri kanlı bir hesaplaşmayla son vermişti. Bu hadisede İstanbul'un yerli askerine karşı Rumeli'den getirilen askeri birlikleri bir denge unsuru kullanmak fikri, bu defa yüz sene sonra Avcı Taburlarıyla tekrar ediliyordu.²²

1908 yılı sonlarında Sadrazam Kâmil Paşa, İstanbul'daki Avcı taburlarının yeniden Yanya'ya gönderilmeleri hususunda Harbiye Nezareti'ne emir vermiştir: "Harbiye Nâzır-ı Sâbıkı Rıza Paşa bu tezkire-i sâmiyi erkân-ı harp dairesine havale ediyor. Erkân-ı Harbiye Heyeti Yanya'ya asker sevk lâzım gelip gelmediğini tayinin kendilerine ait bir iş olduğunu, asker sevk etme kararı verilse bile giderayak askerin hangi tabura mensup olmasını Erkân-ı Harbiye Heyetinin bileceğini beyan ile bu emr-i âliyi reddeylıyor".²³ Ancak bu konuda karar verme yetkisinin Erkân-ı Harbiye Heyeti'nden ziyade Cemiyet'in elinde olduğu anlaşılıyor. "Cemiyet Meclis-i Mebusanda ekseriyet-i azimeyi teşkil eden azâsı vasıtasıyla Kâmil Paşa'nın bu hareketi aleyhinde şiddetle kıyam eyledi ve Kâmil Paşa'nın Meşrutiyeti tehlikeye düşürdüğü hakkında Cemiyet taraftarı gazetelerden velveleler yükseldi"²⁴ Tanin, Avcı taburlarının gönderilmek isteyişini şu şekilde tenkid ediyordu: "İstanbul'da İkinci Fırkada bu kadar asker var iken Avcı taburları mı göze batıyordu? Avcı taburlarının teb'idine teşebbüs, Harbiye ve Bahriye Nazırlarını tebdil... doğrusu bunlar geçmişte fena tesirlere yol açtı"²⁵ Avcı taburlarının gönderilme kararı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki varlığı açısından önem taşımaktadır, Harbiye Nezareti kurmayları da Avcı taburlarının gönderilme kararının isabetsizliğini tenkit ediyorlar ve böylece

²² Alkan, **a.g.m.**, s. 283.

²³ Hüseyin Cahit Yalçın, "Tebdil-i Vükelâ", **Tanin Gazetesi**, no:192, 30 Kanun-i sani 1324.

²⁴ **Servet-i Fünun Salnamesi**, 1326, s. 103.

²⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.m.**, s.192.

siyasi ve askeri gerekçeler birleşiyordu.²⁶ Bu durum meselenin Cemiyet'le Kabine arasında çözülmesi gereken bir ihtilâf olduğunu göstermektedir.

İttihatçılar tarafından rejimin ve dolayısıyla devletin bekçisi olarak İstanbul'a getirtilen Avcı taburlarının, aslında bir siyasi fırkaya hayat vermek üzere getirilmiş olduğu, asla kabul edilmemiştir. Cemiyet'in sözcülerinden Hüseyin Cahit Bey'e, "Avcı taburları efradı, bugün İstanbul'un neresinde isbat-ı vücut etseler, derhal kalplere bir hiss-i inşirah ve itimad geliyor"²⁷ fikri İttihatçıların düşüncesini göstermektedir.

Sadrızam Kâmil Paşa'nın Avcı taburlarının varlığından rahatsızlık duyarak, geri göndermek istemesi, bu yüzden Cemiyet tarafından engellenmiş, "Hüseyin Cahit bu kahramanların İstanbul'dan ayrılmaları aleyhine şiddetli bir makale yazmıştır."²⁸ Avcı Taburlarının geri gönderilmek istenmesi, Kâmil Paşa'nın Cemiyet'i kapatmak arzusunun bir delili olarak görmüşlerdir.²⁹

İstanbul, devletin payitaht olması bakımından, I. Ordu'nun karargahıydı ve aslında İstanbul'da çıkabilecek herhangi bir asayişsizlik hareketine karşı ihtiyaçtan fazla asker zaten mevcuttu. Avcı taburlarının diğer askerler içindeki imtiyazlı yeri bir yana, Taşkışla ve Sarıklı Zuhaf hadiselerinde olduğu gibi sıkça diğer birliklere karşı bir "tedip" kuvveti gibi kullanılması gerginliklere yol açıyordu.³⁰ Avcı taburlarını aslî yerlerine göndermek hususunda Kamil Paşa'nın, II. Abdülhamid'le fikir birliği içinde

²⁶ Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Ankara, 1981, s. 106.

²⁷ Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İçyüzü (1908-1918)**, 2. bs., İstanbul, Arba Yay., 1989, s. 84.

²⁸ Hasan Amca, **a.g.e.**, s. 84.; Hüseyin Cahit Yalçın, **a.g.m.**, s. 192.

²⁹ "İttihat ve Terakki Beyannamesi", **Ceride**, no: 27, 16 Mart 1325, s. 494.

³⁰ Alkan, **a.g.m.**, s. 283.

olması bu bakımdan şaşırtıcı değildir.³¹ Cemiyet'in karşı çıkması yüzünden geri gönderilmemişlerdir.

31 Mart İsyanı hakkında yazılanlarda, genellikle isyanın önceden tasarlandığı, muntazam bir teşkilata sahip bulunduğu ve İstanbul'daki medreselerde bulunan gericilerin Avcı Taburu erlerini kışkırttıkları şeklinde yorumlar yer almaktadır. Mesela, Celâl Bayar “31 Mart adı verilen hadisenin...önceden tasarlandığı... muntazam bir teşkilâta sahip bulunduğunu... iki yüz kadar hocanın tekbir getirerek âsilerle birleştiğini”³² ifade etmektedir.

Avcı taburlarının İstanbul'da kaldığı beş ay içerisinde (Ekim 1908-Mart 1909) Avcı Taburuna kumanda eden İttihatçı zabitlerle erler arasındaki uçurum daha da artmıştır. Büyük çoğunluğu, bütün sıkıntıların tek sebebi olarak padişahı görüyor, meşruti idarenin tesisi ve padişahın tahttan indirilmesiyle sıkıntıların sona ereceğini sanıyorlardı.

2.1.4. Harbiye - Bahriye Krizi

“Harbiye-Bahriye Krizi” olarak adlandırılan hadise, 1909 Şubat ayları ortalarında, Sadrazam Kâmil Paşa'nın Harbiye ve Bahriye Nâzırları'nı değiştirmek istemesi üzerine, Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu elinde tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefetiyle başlayıp, Kâmil Paşa'nın Meclis tarafından güvensizlik oyuyla işten uzaklaştırılmasıyla sona eren bir bunalımdır. Bu bunalım, ‘Ordu, Cemiyet, Meclis-i Mebusan, Sadrazam ve Padişah’ın sistemi oluşturan birer güç odağı olarak karşılıklı ilişkilerini izâhı bakımından mühimdir.³³

³¹ Abdülhamid'in Hâtıra Defteri, Haz. Sebahattin Selek, İstanbul, Selek Yayınevi, 1960, s.134-135.

³² Bayar, Ben de Yazdım, I. cilt, s.143.

³³ Alkan, a.g.e., s. 112.

6 Ağustos 1908'de sadrazam olan Kamil Paşa, uzun süre devlet adamlığı yapmıştır. Bunun vermiş olduğu gurur içinde İttihatçılar'ı küçümsemektedir. Onları daha çok Abdülhamid'e karşı bir silah olarak düşünmektedir.³⁴ Oysa İttihat ve Terakki, iktidarı eline almamakla birlikte, "denetleme iktidarını" benimsemiştir.

İttihat ve Terakki'nin iktidarda kalması veya muktedir olabilmesi için Kâmil Paşa'yı sadarettten düşürerek rüşdünü ispat etmesi gerekiyordu. Bu da Kamil Paşa'yla bir sürtüşmeyi beraberinde getirmiş ve Hakkı Paşa'nın Maarif Nezareti'nden Dahiliye Nazırlığı'na atanması olayında,³⁵ Cemiyet'in aksine görüş bildirmesi bunun ilk somut adımı olmuştu. Cemiyet, bunun yanı sıra yine bazı nazırlıklarla ilgili değişiklik istemiştir. Yani, İttihat ve Terakki de bir yandan ağırlığını koymaya çalışmıştır.³⁶

İttihat ve Terakki, Kamil Paşa'nın dış politikada başta İngiltere olmak üzere büyük devletlere karşı tavizkar tutumu, azınlıklara yakınlığı, oğlu Sait Paşa'nın suistimalleri, Meclis-i Mebusan'ı ikinci plana itme yönündeki çabaları gibi nedenlerle meclise gensoru verildi. Gensoruyu veren Tanin başyazarı ve İstanbul milletvekili Hüseyin Cahit³⁷ Bey'dir. Gensoruda özetle iç ve dış politikadaki zaafiyetlerden ve Meşrutiyet'in kurallarına uymayan bazı hareketlerin varlığından söz edilmektedir.

Kâmil Paşa, 13 Ocak 1909 günü gensoru önergesini yanıtlamış ve oylama neticesinde Kamil Paşa güvenoyu almayı başarmıştır.³⁸ Kabinenin

³⁴ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 3.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s.162.

³⁵ Dahiliye Nâzırı Reşit Akif Paşa istifa ettikten sonra yerine vekâlet eden Hakkı Paşa, asaleten atandı. Oysa aynı gün İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi imzalı bir tel çekerek, Dahiliye Nâzırlığı'na Ferit Paşa'yı lâyük gördüğünü bildirmişti. Akşin, **a.g.e.**, s.162.

³⁶ Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s.3.

³⁷ Ahmad; **a.g.e.**, s. 273.

³⁸ Akşin, **a.g.e.**, s. 165.; Çavdar, **a.g.e.**, s. 43.

güvenoyu alması, Kâmil Paşa'nın Meclis'te sağlam bir pozisyonu olduğu kanısını doğrular gibiydi. Ancak, bu olay, O'nun, Cemiyet'in gücünü aşırı derecede küçümsemesine de neden oldu. Ahrar Fırkası, bu olayı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yenilgisi sayarken, Cemiyet'in güvenoyunu Ahrar Fırkası'nın başarısı olarak görmediği de kesindi. Cemiyet içinde bir hizip, Kâmil Paşa'nın devrilmesini istiyordu. Ancak İttihatçılar gensoruyu bir parti sorunu haline getirmeme kararı almışlardı “Enver Bey’le Meclis Başkan Yardımcısı Talât Bey’den oluşan bir heyet, Sadrazam’ı ziyaret edip, Cemiyet’in bir örgüt olarak, kendisine düşmanca bir tavır takınmış bazı üyelerle aynı tutulmaması gerektiğini” söylemişlerdir. Kâmil Paşa, bu ziyareti bir zaaf olarak değerlendirdi. Meclis tarafından desteklendiğine de inanarak Avusturya ve Bulgaristan’la görüşmelerin sürdüğü bu dönemde, Bahriye ve Harbiye Nezaretlerine kendi adamlarını getirerek durumunu daha da sağlamlaştırmak için uygun bir zaman olduğunu düşündü.³⁹ İsmail Hâmi Danişmend’e göre “Ordunun siyasetle iştigaline karşı çok haklı olarak cephe almış olan”⁴⁰ Kâmil Paşa, kabinesine Harbiye Nâzırı eski Trablusgarp Valisi Recep Paşa’yı da almış, ancak “hayırhah” olmadığı ve “Harbiye ve Bahriye nâzırlarının doğrudan doğruya taraf-ı şâhânenen intihab ve tayini kanun-i esasi ahkâmınca zat-i şahaneye ait” olduğu gerekçesiyle II. Abdülhamid bu işleme karşı çıkmıştı.⁴¹ Kanun-i Esasi’nin bu hususta yeterince açık olmadığını ileri süren Kâmil Paşa’nın ısrarı üzerine tayin onaylanmış ancak Recep Paşa, yeni makamında henüz bir hafta bile kalmadan vefat etmiş ve yerine Ali Rıza Paşa tayin edilmişti.⁴²

Bu esnada Bahriye Nâzırı Arif Hikmet Paşa istifa etmiş, fakat Sadrazam Kâmil Paşa’nın ricası üzerine yerine uygun birisi bulununcaya kadar görevine devam etmeğe razı olmuştur. Sadâret Müsteşarı Ali Fuat Bey,

³⁹ Hilmi Kâmil Bayur, **Sadrazam Kâmil Paşa, Sadrazam Kâmil Paşa**, Ankara, Sanat Basımevi, 1954, s. 293.

⁴⁰ İsmail Hâmi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV. cilt, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1955, s. 369.

⁴¹ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁴² Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 8-9.

Arif Hikmet Paşa'nın istifa mektubunun "birkaç gün" kendi yanında kaldığından bahisle, "hakikat-i keyfiyet böyle olduğu halde Kâmil Paşa'nın düşürülmesi esnasında Arif Hikmet Paşa istifasını inkâr etmiştir.⁴³ Arif Hikmet Paşa'nın istifası, Harbiye Nazırı'nın görevden alınması, Cemiyet tarafından bir Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet problemi haline sokulmuştur.

Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın görevinden alınarak, Mısır Fevkalâde Komiserliği'ne tayini, 10 Şubat 1909'da kararlaştırılmış, Sadrazam Kâmil Paşa boş kalan Harbiye nezareti'ne o esnada II. Ordu Kumandanı Ferik Nâzım Paşa'yı tayin etmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa'yı harekete geçiren sebebin, 'Avcı taburları' meselesi olduğu açıkça görülüyorsa da, Kâmil Paşa Meclis'e yolladığı tezkerede, "bu şayanın mugayir-i hakikat olduğunu şimdiden beyan eylerim" diyerek, herhalde Cemiyet'i teskin etmek arzusuyla olsa gerek, "Kanun-ı esasimizin kâfil olduğu idare-i meşrutanın muhafazası emrindeki mesai mütevaliyenin ciddiyetine en büyük delil de, Harbiye Nezareti'ne tayin olunan Nâzım Paşa hazretleri'nin şahsıdır ki, iktidarı askerisini ve hamiyet-i vatanperverisini takdir etmeyecek bir sahib-i vicdan tasavvur edemediğimin beyanına iptidar kılındı efendim"⁴⁴ sözleriyle icraatını müdafaa etmiştir. Öte yandan Kâmil Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne, Cemiyet'e yakınlığı veya en azından istibdat aleyhtarlığıyla tanınmış Nazım Paşa'yı getirmek istemesi, Cemiyet'i zor durumda bırakmıştır. Cemiyet, Nâzım Paşa'yı İkinci Ordu'ya mensup subayların desteklediği düşüncesiyle Edirne teşkilâtını harekete geçirmiş ve İkinci Ordu'nun Harbiye Nâzırı'nın değişmesinde "vaziyet almasının varit olmadığına tashih ve ilanı"nın temin etmelerini istemişti. "Cemiyet kulüpleri ve askeri kulüpler harekete geçtiler. Nâzım Paşa'nın herhangi bir mevkiye gelip gitmesinde ve kendisinin tayininde, ordunun hiçbir talebi ve iltizamı olmadığı bildirmişlerdir."⁴⁵ Cemiyet'in Meclis'te böyle bir teminat aldıktan sonra daha rahat hareket ettiği söylenebilir.

⁴³ Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, 3. bs., Ankara, T.T.K. Yay., 1984, s. 19.

⁴⁴ MMZC, C.I. İ: 27, (31 Kanun-i sani 1324), s. 591.

⁴⁵ İnönü, **a.g.e.**, s. 50.

Kâmil Paşa sadâreti esnasında Nâzım Paşa'nın, Ali Rıza Paşa yerine Harbiye Nâzırlığı'na getirilmek istenmesinden doğan "harbiye-bahriye krizi" Paşa'nın siyaset zemininde ciddi olarak ilk defa görünmesini temin etmiştir. Abdülhamid'in vaktiyle sürgüne yolladığı bir askerin, Harbiye Nezareti'ne tayinini onaylaması, Kamil Paşa'nın ısrarı ile mümkün olmuş,⁴⁶ Abdülhamid ise Nâzım Paşa'yı, "Cemiyete teslim-i irâde etmiş⁴⁷ biri olarak tanınmasına rağmen tayine rıza göstermiştir. Kâmil Paşa'nın, Nâzım Paşa'yı tercih sebebi olarak o esnada Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân meselesinde, kumandanlar arasında Bulgaristan'a karşı ordunun "Tedafûî değil, tecâvüzü harekete de muktedir" olduğu yolunda teminat vermesi de ileri sürülmüştür.⁴⁸ Ancak, meseleyi bir Kanun-i Esasi bunalımı şeklinde değerlendiren İttihat ve Terakki'nin, hükümeti düşürmesi üzerine, Nâzım Paşa'nın nâzırlık tasavvurları sona ermiş ve sırf İstanbul'dan uzak tutulmak maksadıyla Bağdat Valiliği'ne tayin edilmiştir.⁴⁹

31 Mart İsyanı sırasında Nâzım Paşa, bir tarafta İstanbul askerini, Hareket Ordusu'na karşı durmaya teşvik etmekle, diğer tarafta, Hareket Ordusu'na yakınlaşmakla itham edilmiştir.⁵⁰ Nâzım Paşa'nın isyan esnasında İstanbul askerine, "Askerler, Selanik'ten bir takım tenekeçiler İstanbul'u zabta geliyor. Bunları buraya sokmayacağım. Siz de benimle berabersiniz değil mi?"⁵¹ demiştir. Bu yüzden Paşa'nın, hareket sonuna kadar Hareket Ordusu nazarında "misafir, yani esir"⁵² tutulduğu da kaydedilmiştir. Rıza Nur'un isyân esnasında Nâzım Paşa'ya, önce Hareket Ordusu'nu dağıtması, sonra da Abdülhamid'i hal' etmesi teklifini de oldukça dikkate değer.⁵³

⁴⁶ Ali Cevat, **a.g.e.**, s.36.

⁴⁷ **Abdülhamid'in Hâtıra Defteri**, Haz. Sebahattin Selek (İstanbul, 1960), 135.; Asaf Tugay, **İbret**, II. cilt, İstanbul, Yörük Yayınları, 1962, s.162.

⁴⁸ Süleyman Nazif, **Yıkılan Müesseseler**, İstanbul, İlhamı Fevzi Matbaası, 1927, s. 22-23.

⁴⁹ Asaf Tugay, **a.g.e.**, s. 270.

⁵⁰ Celâl Bayar, **a.g.e.**, III. cilt, s. 892-892.

⁵¹ Asaf Tugay, **a.g.e.**, s. 265.

⁵² Süleyman Nazif, **a.g.e.**, s.10.

⁵³ Rıza Nur, **Hayat ve Hâtıratım**, II. cilt, İstanbul, Altındağ Yayınları, 1967, s. 302.

Hüseyin Cahit, “Osmanlı Meclis-i Mebusanı dün, vatanın en büyük düşmanıya yüzyüze gelmişti. Bir tarafta istibdad ve izmihlâl, diğer tarafta Hürriyet ve necât. Meclis bu yoldan hangisine sapacaktı?”⁵⁴ diyerek Tanin’de problemi ortaya koymuştur. Hüseyin Cahit’e göre Harbiye ve Bahriye Nâzırları istifa etmemişler, istifa etmediklerini zerre kadar lekeden ârî olan nâmus-i askeriyeleriyle temin ettikleri halde, Kâmil Paşa hâlâ Bahriye Nâzırı’nın on beş gün evvelki istifasından bahsedebilmişti. Bu, Meşrutiyet’e bir darbe olarak kabul edildi.⁵⁵ Cemiyet yanlısı Tanin yapılanı bir hükümet darbesi, Meclis’in haklarına tecavüz ve anayasa ilkelerini ihlâl olarak nitelemiştir.⁵⁶

Meclis, büyük bir heyecan içinde meseleyi tartışmaya hazırlanırken, başta Enver Bey olmak üzere “bir sürü zabıt ve efrad, resmi ve sivil bir elbise ile Meclis-i Mebusan’ın çevresini tutmuşlar ve bir zırhlıyı Mebusan dairesinin hizasına getirmişlerdi”.⁵⁷ Cemiyet, Meclis’in toplanmasından bir gün önce Edirne ve Selanik’e haber ulaştırarak, hükümetin istibdadı iade etmek teşebbüsünde bulunduğu bahsederek İkinci ve Üçüncü Ordular, zabıtânın bir kısmını harekete geçirmiş ve bunlar da “harekete âmâde olduklarını, Bahriye nezaretine tayin edilen vekili istemediklerini ve Meclisi Mebusan’dan başka makam tanımayacaklarını” belirten telgrafları Meclis’e yollamışlardı.⁵⁸ Ayrıca donanmanın ileri gelen komutanları da müşterek bir telgrafname ile Meclis’e müracaat ederek tehditkâr imâlarla durumun yeniden değerlendirilmesini istemişlerdi.⁵⁹ Aynı telgrafın metni Tanin’in 1 Şubat 1324 tarihli nüshasında da neşredilmişti. Telgrafın okunduğu anda sekiz savaş gemisi Beşiktaş ile Üsküdar arasında, Meclis binasını tehdit eder bir durumda

⁵⁴ Hüseyin Cahit, “Heyet-i Vükeİa’nın Sukutu”, **Tanin Gazetesi**, no:194, 1 Şubat 1324. s.1.

⁵⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, II. cilt, İstanbul, Dergah Yayınları, 1982, s.1068.

⁵⁶ **Tanin Gazetesi**, “Meşruti İdareye Mühim Bir Darbe”, 12 Şubat 1909, s.1

⁵⁷ **Abdülhamid’in Hâtıra Defteri**, s.135.

⁵⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, III. cilt, s. 1400.

⁵⁹ MMZC, C.I, İ: 27, (31 Kânunisani 1324), s. 598-599.

demir atmış bulunmaktaydılar.⁶⁰ Cemiyet mensubu zabitlerin teşebbüsleri bununla da kalmamış, iki bahriye zâbiti Bâbiâli'ye gelerek Sadrazam Kâmil Paşa ile görüşmüşler, “umûr-ı bahriye'nin daire-i intizamdan çıkmış olduğundan bahisle, erkân-ı askeriyeden tehdîdini ikaa kadir bir nazır tayini lüzûmunu”⁶¹ talep etmişlerdi.

31 Kanun-i sani 1324 (13 Şubat 1909) tarihinde Meclis'in, kıyıda donanmaya mensup gemilerle, içeriden sivil ve resmi kılıklı zabitlerle kontrol ve baskı altına alındığı bir ortamda, Meclis'te görüşmelere başlanmıştı.⁶² Meclis-i Mebusan'ın bu toplantısı, 31 Mart'a doğru giden günlerde Cemiyet, Meclis ve ordu arasındaki ilişkileri anlayıp değerlendirmek bakımından önemlidir. Toplantı, Gümülcine Mebusu İsmail ve beş arkadaşının, Harbiye ve Bahriye Nâzırları'nın azledilerek yerlerine yenilerinin getirilmesi muhalif-i usûl-i Meşrutiyet olduğundan bu hususun makam-ı sadâretten istizahına dair takriri ile açılmıştır. Toplantıya Sadrazam Kâmil Paşa iki elçi ile randevusu olduğu bahanesiyle gelmeyişi bazı mebusların tepkisine sebep olmuş, Sadrazam'ın telefonla Meclis'e çağırılması kararlaştırılmış, buna rağmen Kâmil Paşa o gün Meclis'e gelmemiştir. Daha sonra eski Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın ve Arif Hikmet Paşa'nın Meclis Başkanlığına hitaben yazdıkları cevaplar okunmuştur. Ali Rıza Paşa bu yazıda, istifa etmediği halde gerekçe bildirmeksizin Mısır Fevkalâde Komiserliği'ne tayin edildiğini belirterek sözkonusu tebliğ ve tevcihin “hiçbir surette kabul edilemeyeceğini”, ileri sürerek hukuk-ı sarihasının muhafazasını heyet-i mebusandan talep etmektedir.⁶³ Gümülcine Mebusu İsmail Bey, takrir sahibi olarak yaptığı konuşmada, Kâmil Paşa'nın Meclis'e gelmemesini bir oyalama olarak gördüğünü belirterek, Sadrazam'ın mutlaka izahat vermesini istedi. Ona göre mesele, “milletin hukukunu” muhafaza etmek meselesidir. Cevaben söz alan Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey, Kâmil Paşa'nın daha iki ay önce bu meclisten

⁶⁰ Akşin, **31 Mart Olayı**, s.18.

⁶¹ Türkgeldi, **a.g.e.**, s.19.

⁶² Halil Menteşe, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay.,1986, s.152.

⁶³ MMZC, C.I, İ: 27 (31 Kânunisanı 1324), s. 592.

güvenoyu aldığını, “25 gün evvel buradan alkışlarla giden” bir adamın “ne olup da böyle bir hafta içinde birden bire en muhterem olan, en Hürriyetperver bir adamın müstebit olduğunun”⁶⁴ açıklığı kavuşturulmasını istedi. Sadrazamı kapıda karşılayarak göklere çıkaran mebusların, birkaç hafta sonra onu, savunmasını bile beklemeden büyük çoğunlukla⁶⁵ devirmeleri Mebusan’ın siyasal olgunluğa henüz ulaşamadığı fikrini uyandırmaktadır.

Sadrâzam Kâmil Paşa’nın Harbiye ve Bahriye Nâzırlarını değiştirmesi üzerine hükümeti denetleme iktidarı gibi hareket eden İttihatçılar Meşrutiyet muhafaza ettikleri iddiası ile hareket ediyorlardı. Esasen ne Meşrutiyet ne Kanun-i Esasi tehdit altında değildi. Zira meclis işbaşındaydı. Meşrutiyeti korumak da meclisin göreviydi. Eğer meclis dağıtılmış olsaydı, o vakit bir dereceye kadar ordunun yetkilerini kullandığı düşünülebilirdi.

Kâmil Paşa’nın düşürülmesi ile sonuçlanan hadisenin, Meşrutiyet’in ilânından beri Cemiyet’le II. Abdülhamid arasındaki karşılıklı mücadelenin en önemli sonuçlarından birisi olarak değerlendirilebilir.

Harbiye-Bahriye krizi, 31 Mart’a doğru akan süreçte ordunun, politika içindeki yerini ve taşıdığı önemi göstermesi bakımından önemlidir. Hükümetler üzerindeki askerî müdahalenin tesirini anlamak açısından da ilginç bir örnektir. İttihat ve Terakki hükümeti baskı ile değiştirmiştir. Bunun içinde ordunun gücünden de yararlanmışır.

⁶⁴ MMZC, C.I, İ: 27 (31 Kânunısani 1324), s. 596.

⁶⁵ 13 Şubat 1909’da güven oylamasında sekize karşı yüz doksan sekiz oyla güvensizliğini ortaya koymuştur. Aynı gece mühür Kamil Paşa’dan alınarak yerine eski rejimin bir kalıntısı olmakla beraber konjonktür açısından milliyetçi Jön Türkler’ e daha cazip gelen Hüseyin Hilmi Paşa tayin olunmuştur. Bernard Lewis; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970, s. 214.

Kamil Paşa'nın iktidardan düşmesi gerek Ahrar fırkası ve gerekse cemiyet karşıtı diğer güçler için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur. Ahmad, Kamil Paşa'nın düşürülmesinin cemiyetin meclisteki gücünü açıkça ortaya çıkardığını, bu aşamadan sonra muhalefetin cemiyeti yasal yollardan yenilgiye uğratmasının mümkün olmadığını, tek çıkar yolunun şiddete başvurmak olduğunu belirttikten sonra muhalif basının İttihatçı karşıtı bir kampanya başlattıklarını⁶⁶ ifade etmektedir.

Harbiye-Bahriye krizi neticesinde Sadrazam Kâmil Paşa mevkiini kaybederken, iç siyasette ordu desteğini kazanmanın önemi de açıkça kendini göstermektedir. 31 Mart hadisesi esnasında Abdülhamid, Tevfik Paşa'ya sadâret verirken, yeniden Harbiye ve Bahriye Nâzırları'nın kendisi tarafından atanmasını şart koşmuştu.⁶⁷ Bu şart, Abdülhamid'in iç siyasette ordunun rolünü kavradığını göstermektedir. Darbe girişiminde bulunmak isteyenler, ordunun desteğini almanın önemini anlamışlar ve bunun için çabalamışlardır.

2. 1. 5. Derviş Vahdeti-İngiliz İlişkisi ve Dış Güçlerin Etkisi

Muhalefet basınının ve Meclisteki muhalefet grubunun İttihat ve Terakki'ye saldırıları siyasî ihtiraslardan başka çeşitli çıkarların etkisi ile de yapılmaktaydı. Bunların başında yabancıların entrikaları gelmekteydi. Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda sağlamış bulundukları imtiyazların tehlikeye düştüğünü görmek istemiyorlardı. Bunun içinde, Mecliste kendi çıkarlarını savunan taraftarlar edinmişlerdi. Kâmil Paşa ve etrafındaki Arnavut, Arap ve öteki mebuslar açıkça İngiliz taraftarıydılar. İngiliz elçiği baş tercümanı M. Fritch, Volkan Gazetesi sahibi Derviş Vahdeti ile sıkı temaslara girişmişti. Teşkilâtlı, tecrübeli ve paralı İngilizler için Alman taraftarı kabul edilen İttihat ve Terakki'nin başına çorap örmek işten bile değildi. 31 Mart

⁶⁶ Ahmad; a.g.e., s. 57.

⁶⁷ Türkgeldi, a.g.e., s. 28.

sırasında genç bir gazeteci olan Ahmet Emin (Yalman) hatıratında İngilizlerin bu olaydaki rolünü şöyle anlatmaktadır: "... sonradan anlaşıldığına göre, işin esası doğrudan doğruya İngiliz tertibi idi. Derviş Vahdeti adlı bir Kıbrıslı sarhoş arzuhalci, İngiliz haberleşme servisleri tarafından seçilmiş ihtilâlcı ajan olarak yetiştirilmiş, Volkan Gazetesini ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyetini kurmak, yürütmek ve ortalığı ateşe vermek maksadı ile sahneye çıkarılmıştı."⁶⁸ Akşin'e göre, Derviş Vahdeti, Sabahattinci gruba ve Kamil Paşa'ya eğilimi olan İngiliz yanlısıydı.⁶⁹ Ayrıca İttihad-ı Muhammedi Fırkası kurucusu olarak, Volkan gazetesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı er ve erbaşların mektuplarını yayınlarak, ordu içinde de yandaşları olduğunu gösterme çabası içine girmiştir.

5 Nisan 1909'da kurulan fırkanın kuruluş yeri ve merkezi, İstanbul'da "Volkan" gazetesi yönetim merkezidir.⁷⁰ Fırkanın, 31 Mart olaylarından on gün önce, Ayasofya Camii'nde okunan mevlütten sonra, Derviş Vahdeti'nin bir nutku ile, kuruluşu ilân edilmiştir.⁷¹ Gizli ve ihtilâlcı eğilime sahip olan fırka, bir aylık ömrüne rağmen bazı vilayetlerde törenli şube açılışları yapılmıştır. Fırka parlamenter hayatın vazgeçilmez unsuru olan çok partili hayatı benimsemiştir. Öte yandan askerlerden partiye katılanlar hayli fazladır. Orduyu siyasallaştırma eğiliminde olan Muhammediler, askerleri en önemli yardımcıları olarak saymışlardır.⁷²

Bütün bu hadiselerle eklenen Kâmil Paşa'nın Sadrazamlıktan çekilmesi ile ilgili açıklama, 6 Nisan'da Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya bırakılması üzerine İkdâm Gazetesi'nde Bosna Mebusu İsmail Kemal'in Meclis'teki konuşmasında İttihat ve Terakki Partisi'ni Bosna ve Hersek'i

⁶⁸ Şerif Arif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1964, s. 49.

⁶⁹ Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 20-21.

⁷⁰ İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 96.

⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 193-196.

⁷² İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 96.

Avusturya'ya bırakmakla suçlaması, üzerine Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti'nin basılması aynı gün Serbesti Gazetesi başyazarı "namuslu bir vatanperver"⁷³ Hasan Fehmi'nin "kalemine kurban edilmesi"⁷⁴ ve cenaze töreninin İttihat ve Terakki Partisi ile hükümete karşı azametli bir gövde gösterisi haline getirilmesi⁷⁵ karşısında hükümet tam bir kararsızlık içine düşmüştü. İttihat ve Terakki Partisi ise kendisini çok güçlü gördüğünden tedbir almayı gereksiz görüyordu. Hasan Fehmi'nin cenazesi çoğu üniversiteli gençler olmak üzere kırk bin kişilik bir kalabalığın katılımıyla 8 Nisan günü kaldırılmıştır.⁷⁶ Köprü'nün her iki ucunda da zabıta kontrol noktalarının bulunmasına rağmen suikastçının rahatça kaçabilmesi ve katilinin bulunamaması kamuoyunda infiale karşılanmış, cinayet Meclis-i Mebusan ve İstanbul matbuatında akisler uyandırmış, Darülfünûn talebelerinin düzenlediği mitinglerle protesto edilmişti.⁷⁷ Bu esrarlı ölümün arkasında İttihat ve Terakki'nin olduğuna yaygın bir şekilde inanılmıştır.⁷⁸ Hasan Fehmi'nin cenaze töreninde muhalefet arkasında güçlü bir destek bulmuştur ve bu durum gelecek günlerde yeni olayların yaşanacağını sinyallerini veriyordu.

II. Meşrutiyet ilân edildiği zaman, herkes bütün sıkıntıların kısa zamanda biteceğine inanıyordu. Köylüler, Meşrutiyet'i vergi vermemek olarak anlarken, memurlar terfi edip zam almak olarak kabul ediyorlardı. Ancak bu beklentileri gerçekleşmedi.

Meşrutiyet'in yeniden ilânı ile 31 Mart arasındaki zaman zarfında, önceleri mülâzımdan binbaşı rütbesine kadar zabitleri etkilemiş olan siyasileşme eğilimleri zamanla orduda nefer arasına yayılma eğilimi

⁷³ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s. 276.

⁷⁴ Bayram Kodaman, "Meşrutiyet dönemi", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, XII. Cilt, Ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, 1989, s. 252.

⁷⁵ Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp-İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul, İnkılap ve Aka Yay., 1974, s. 115-176.

⁷⁶ Çavdar, **a.g.e.**, s. 50.

⁷⁷ Alkan, **a.g.m.**, s. 284.

⁷⁸ Lewis; **a.g.e.**, s. 214.

göstermiştir. Önceleri küçük çaplı hoşnutsuzluklar ve direnişlerle başlayan siyâsileşme belirtilerinin, 31 Mart'ta büyük bir ayaklanmaya dönüşmesi, önemle izlenmesi gereken bir hadiseler zincirini oluşturmaktadır.

2.2. 31 Mart İsyanı'nın Cereyanı

II. Meşrutiyet ilân'dan beri süregelen hâdiseler, 31 Mart İsyanı'nın patlak vermesine neden olmuştur. Aslında yaşanan hâdiseler bu isyanın habercisiydi. Ancak, hükümet gerekli tedbirleri yerinde ve zamanında alarak hayata geçirmekte yetersiz kalmıştır.

Ayaklanmanın başlamasından önce, bir süvari teğmeni avcı taburlarının maksadını öğrenmiş ve bir yazı ile üst makama bildirmiş ise de bu ihbar, bürokrasiye takılmış, yerine ulaşıncaya kadar vakit geceyi bulmuştu. Haberini getiren subay isyâncıların gözü ile gördüğünden ilgili paşaları uyarmış ise de isyânı bastırmakla kimin görevli olduğu bilinmediğinden iş uzamış sonunda sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa durumu Padişah'a bildirmiş, Padişah'ta isyancılara karşı kuvvet kullanılmamasını ve kendilerine nasihat edilerek ayaklanmanın önlenmesini tavsiye etmiştir.⁷⁹

13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) sabahı Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu ayaklanarak,⁸⁰ Ayasofya'ya doğru yürüyüşe geçti. Ayaklananların çağrısı üzerine Tophane'deki İstihkâm Taburu, Kılıç Ali Paşa'daki askerler, Beyoğlu'ndaki Topçu Numune Alayı, Yıldız'daki 5, 6, ve 7. Alaylar ve Bahriye Nezareti'ndeki erler Ayasofya Meydanı'na gelip beyaz kırmızı ve yeşil bayraklarla çevrili alanda yerlerini aldılar. Askerler meydanda toplandıktan sonra ulema ve medrese öğrencileri dini⁸¹ kıyafetleriyle gelmeye ve isyâncılar tarafından tekbirle karşılanmaya başladı. Bunların başlıca

⁷⁹ Türkgeldi, a.g.e., s. 16.

⁸⁰ Şapolyo, a.g.e., s.115.

⁸¹ Ahmad; İttihat ve Terakki, s. 70.

propaganda konuları şunlardır; “Conlar (Jön Türkler) kâfirdir. Bir takım dinsizler Meclis-i Mebusan’a doldular. Millete külâh ve fes yerine şapka giydireceklerdir.”⁸² İsyâncılar klasik yeniçeri isyanlarında olduğu gibi, Şeyhülislâmı konağından kaldırıp Ayasofya Meydanı’na getirdiler ve isteklerini hükümete ulaştırılmasında aracılık yapmasını istediler.

Ayaklanma esnasında, isyancı askerlerin arzuları, siyasi sistemi kökten değiştirecek radikal talepler değil, genellikle “istemeyiz” şekliyle formüle edilen ve restorasyona dönük isteklerdi.⁸³ Buna göre; şeriâtın tamamen icrâsı, bu hareketlerinden dolayı ceza görmeyeceklerine dair teminat verilmesi, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa ile Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey’in azilleri, başlarındaki mektepli zabitlerin değiştirilmesi, başarılarından dolayı toplar atılarak şenlik yapılması⁸⁴ gibi isteklerinin yanı sıra isyancı liderler Kıbrıslı Derviş Vahdeti ve hocalarla meşveret kurup yeni kabineye kimlerin gireceği işini de görüşmeye başladı.⁸⁵

Ayrıca, Hüseyin Hilmi Paşa’nın istifası, Hüseyin Cahit, Rahmi, Talât ve Şûrayı Ümmet gazetesinin imtiyaz sahibi Bahaeddin Şakir’in tardı, bir başkasının meclis başkanı olması, alaylı zabitândan açığa çıkarılanların yerlerine dönmeleri,⁸⁶ müslüman kadınların sokağa çıkmasının yasaklanması,⁸⁷ Asilerin Hassa Ordusu kumandanı Mahmut Muhtar Paşa’yı da istemedikleri⁸⁸ de kaydedilmektedir. Esasen çavuşlar tarafından idare edilen bir isyanda isyancıların, dileklerini tam olarak ifade edememeleri tabîî karşılanmalıdır. “Evvelce bir padişah ve saray hükümeti, Meşrutiyetten şimdiye kadar ise, bir mülâzim hükm-ü kuvveti ve hükümeti vardı. Şimdi bu

⁸² Bayar, **Ben de Yazdım**, II. cilt, s. 344.

⁸³ Alkan, **a.g.e.**, 124.

⁸⁴ **Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi Zeyli**, s. 2.

⁸⁵ Türkgeldi, **a.g.e.**, s.12.

⁸⁶ Yunus Nadi (Abalıoğlu), **İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmani (Hâdisat, İhtisât, Hakaik)** Dersaadet, 1325, s. 36.

⁸⁷ Ahmad; **a.g.e.**, s. 70.

⁸⁸ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 52.

vaka ile çavuş ve nefer hükümeti kuruldu”.⁸⁹ “Avcı Taburlarının gerçek kumandanlarının çavuşlar olduğu”.⁹⁰ Gerçekte de isyanın sokaktaki önderleri, “Arnavut Hamdi Yaşar Çavuş, Bölük Emini Mehmed, Kamacı ustası Arif” gibi çavuş rütbesinde kişilerdi.⁹¹ Bu taburlar, küçük taleplerle sokağa dökülmüşlerdi. Yaptıkları işin vehametinden habersiz, hazırlıksız, teşkilâtsiz ve ne yapacakları hususunda kararsızdılar.

İsyan esnasında Avcı erlerinin bazı zabitlerini hapsederek “Hamdi Çavuş” adıyla bilinen bir erbaşın emrine girmeleri veya en azından o görüntüyü vermeleri, Avcı taburu zabitlerinin hakikaten kontrolü ellerinden çıkarmış olduğunu gösterir. İşin daha da ilginç yanı Hamdi Çavuş’un vaktiyle Niyazi Bey’le hürriyet için dağa çıkanlar arasında bulunmasıdır.⁹²

İsyancıların alenî istekleri arasında, Meşrutiyet’i kaldırmak gibi bir arzunun belirmeyişi oldukça ilginçtir. Ahmet Bedevi Kuran, “o sıralarda İstanbul’un idaresi ve Mebusan Meclisi’nin kararları Hamdi Çavuş ile Kamacı ustası Arif’in oyuncağı haline gelmişti” ama, “Meşrutiyet aleyhtarlığı hakkında en ufak bir şey ileri sürmemişlerdi”⁹³ demektedir. Ahmed Saib de bu hadisede “Şeriat isteriz diyen askerden Meşrutiyet istemeyiz sesinin yükselmemesini” dikkat çekicidir.⁹⁴ İşin daha da önemli tarafı askerlerle ittifak ettiğine inanılan ulemânın, istibdat aleyhine ve Meşrutiyet’ten yana tavır alışıdır. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin, isyan günlerinde neşrettiği beyannamede bunu açıkça görmek mümkündür: “Lakin istibdad! Ey havf-i müsella!.. Sen katiiyen bil ki öldün! Dirilmek ihtimâlin yoktur!”⁹⁵ Ulemâya

⁸⁹ Rıza Nur, **Hayat ve Hâtıratım**, I. cilt, s. 297.

⁹⁰ Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, 5. bs., Ankara, Emel Yayınları, 1978, s. 364.

⁹¹ Akşin, **31 Mart Olayı**, s.34.

⁹² Ahmet Bedevi Kuran, **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, İstanbul, Çeltüt Matbaası, y.y., s.155.

⁹³ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Baha Matbaası, 1956, s. 462.

⁹⁴ Ahmet Saib, **Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası**, İstanbul, İkbâl-i Millet Basımevi, 1327, s. 91.

⁹⁵ **Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi Zeyli**, 19-23, s.126

göre, “şeriat istemenin de yolu vardır. Şeriat isteriz diye memleketi ihtilâl mi verirler” diye askerlere çıkmaktadır. Bu bildiride Meclis-i Mebusân’ın savunulması yanında “meşveret ve Meşrutiyet’in, şer’i-şerif ahkâmına katiyyen muvafık olduğu” yolunda görüş belirtilmesi de önem taşımaktadır.⁹⁶

Hoca Rasim Efendi’nin ayaklanma günü konuştuğu bir Avcı eri “şeriat”dan ne anladığını şöyle izah etmektedir: “Bizim bildiğimiz şeriat, kısasa kısas emreder, hırsızın elini keser, sarhoşu döver. Halbuki asıl sarhoşlar bizim zabitler, gece gündüz, kokonalar kollarında gezerler. Bizi Selanik’ten getirirlerken “Kanun-i Esasi, Kur’an; Meşrutiyet şeriat demektir. Sizi İstanbul’a Meşrutiyeti muhafaza ve mürtedler başkaldırırsa tepelemek için getiriyoruz” demişlerdi. “Hani Şeriat? Herifler bizi mürted yapmağa çağırıyorlar. “Askerin namazı talimdir” diye bize namaz kıldırıyorlar, gusûl ettirmiyorlar.”⁹⁷ şeklinde şikâyetlerini dile getirmektedir.

Bu noktada avcı erlerinin bir başka şikayete de değinmek gereklidir. Söz konusu erlerin “hocalarla görüşmemesi, askerilikte diyanet aranmayacağı”⁹⁸ İttihatçıların genel anlamda “dine karşı kayıtsızlıkları”⁹⁹ genç zabitlerin dinî konularda ihmalkâr davrandıkları, bu meyanda “bazen kışlada abdesthanede kağıt ile temizlenmeleri, su ihtiyacı olan askere sabahleyin hamam izni vermemeleri, gusulsüz erin o gün akşama kadar ekmeğe bile elini süremeden aç kaldığı”,¹⁰⁰ talim bahane edilerek askerin hamam, abdest ve namazdan alıkonulmaları mabeyne de aksetmiş, durum Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa’dan sorulmuş, “aslı olmasa gerektir” cevabı verilmiştir.¹⁰¹ Mektepli subayların er nazarında “con” yani, dinsiz gibi görüldüğü,¹⁰² ezan okunurken

⁹⁶ **Serbesti Gazetesi**, no:150, 3 Nisan 1325.

⁹⁷ Bayar, Ben de Yazdım, I. cilt, s.155.

⁹⁸ Akşin, 31 Mart Olayı, s.32-33.

⁹⁹ Ahmet Hilmi Kalaç, **Kendi Kitabım**, Ankara, Yeni Matbaa, 1960, s. 42.

¹⁰⁰ Rıza Nur, **Hayat ve Hâtıratım**, I. cilt, s. 295.

¹⁰¹ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁰² Ahmet Cevat Emre, **İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı?**, İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1960, s.134.

abdest al borusu yerine başka bir boru, başka iş bulamayınca karavana borusu çaldırılarak, erlerin ibadetinin engellendiği¹⁰³ gibi hususlar, erler arasında genel bir hoşnutsuzluğa yol açmış olmalıdır. Nitekim, isyanın bastırılmasından sonra Örfi İdare Mahkemesi'nin hadisenin sebepleri hakkında yazdığı raporda, "Subayların maddi eğitimle ilgilenerek, manevi terbiyeyi ihmal etmesi, erlerin hâlet-i ruhiyelerine nüfuz edilememesi",¹⁰⁴ isyanın sebeplerinden biri olarak zikredilmiştir.

Otuzbir Mart Vak'ası, yakın tarihimizde görünürdeki sebeplerin yanı sıra Osmanlı neferinin ayaklanarak bizzat siyasete dahil olma ve kendi taleplerini dile getirme arzusunu ortaya konduğu bir ayaklanma olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı neferini, siyasi çalkantılar içine sürükleyen etken, kendisini idare ve sevk eden zabıt ile değer yargılarının farklılaşması ve değişmesi olmuştur.

31 Mart İsyanını yöneten asıl sorumlunun kim olduğunun tespit edilememiş olması manidardır. İsyanın bastırılmasından sonra kurulmuş olan divan-ı harplerde de bu konu açıklığa kavuşturulamamış; dolayısıyla başrolü Derviş Vahdeti'nin veya iktidara tam manasıyla sahip olmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üstlenmiş olabileceği ihtimali belirmektedir.¹⁰⁵ "Volkancıların ardında dış ülkelerin gizli teşekküllerinin parmağı olduğunda şüphe yoktu. Nitekim bu şüphe, isyan sonrası duruşmalar sırasında kuvvetlenmiş, fakat İttihatçılar ve Mahmut Şevket Paşa, büyük devletlerle arayış bozmamak için soruşturmayla izin vermemiştir."¹⁰⁶

O döneme dair eser yazanların siyasi görüşlerine bakılırsa, İttihat ve Terakki yanlısı olanlar suçu karşı tarafa atarken; karşıt görüşlüler ise

¹⁰³ Akşin, **31 Mart Olayı**, 99.

¹⁰⁴ Bayar, **Ben de Yazdım**, II. cilt, s. 403.

¹⁰⁵ Zekeriya Türkmen, **Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal**, Ankara, y.y. 1999, s. 13.

¹⁰⁶ Evcet Güresin, **31 Mart İsyanı**, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 1969, s. 85.

tamamen İttihat ve Terakki Cemiyetinin bir komplosu olduğunu izah etmeye çalışmışlardır.¹⁰⁷

Beş altı gün içinde isyancıların gayesiz ve her türlü telkine açık şekilde etkisiz hale gelmeleri bu hadisenin tabiatına uygun görünüyordu. Hazırlıksız, plansız ve isyandan sonraki günleri hesaba katmaksızın girilen hareketin, küçük bir müdahale ile dağılivermesi bunu açıkça gösteriyor. Yunus Nadi'nin deyişiyle o günlerde “bir nefer devrini”¹⁰⁸ yaşamaktadır. İsyancılar açısından bu nefer kitlelerinin isyanı kalıcı sonuçlar doğurmayacaktır.

Avcı taburlarının isyanda başrolü oynamaları, Cemiyet için İstanbul'da hiç bir dayanak noktası bırakmamıştı. İttihatçı mebuslar hızla İstanbul'u terkettiler. Cemiyet'in yayın organları Tanin ve Şûrayı Ümmet tahrip edildi. Kolay ele geçirilen iktidar, yine kolayca elden kaçırılmıştı. 31 Mart sabahı İstanbul'da isyana kalkışan askerlerin Avcı Taburlarına mensup olmalarında, ilk bakışta anlaşılmaz bir taraf vardır: “İsyan, Hürriyet ve Meşrutiyetin bekçisi olarak Rumeli'den İstanbul'a getirilen Avcı taburlarından çıkmıştır”.¹⁰⁹ 31 Mart sabahı İstanbul'da isyana kalkışan askerlerin Avcı Taburlarına mensup olmaları şaşırtıcı bir gelişmedir. Bu hususunda, pek az kaynakta ciddi tahliller yapılmış, genellikle isyan, bir irtica ayaklanması olarak nitelendirilmekte ve Avcı taburlarının aldatıldığından ve kışkırtıldığından söz edilmektedir. Siyasetten habersiz Avcı taburu erlerinin önce Taşkılla İsyanı'nda kendi silah arkadaşlarına karşı silah kullanılmış, bir süre sonra aynı kişilerin bir isyana karışmaları irticai bir ayaklanma olarak nitelendirilmiştir.

¹⁰⁷ Mehmet Selahattin Bey, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1989, s. 29.

¹⁰⁸ Yunus Nadi (Abalıoğlu), **a.g.e.**, s. 160.

¹⁰⁹ Kuran, **İnkılâp Tarihimiz**, s. 276.

31 Mart'ın, "Medrese ruhunun mahsulü"¹¹⁰ "din ve şeriat namına" yapılmış çılgınca bir hareket¹¹¹ olduğu fikrini kabul eden görüşler de vardır. Ayaklanma, dinî heyecanla yayılmış olsa bile, ana sebepleri itibariyle sosyal ve siyasi rahatsızlıklara dayanmaktaydı. Feroz Ahmad, ihtilâlin dinî heyecana dayanmadığını, siyasi hesaplarla yapıldığını; eğer böyle olsaydı bu arada liberal Ahrar Fırkası'nın da saldırıya uğraması gerekeceğini savunuyor. Oysa yabancılarla Hıristiyan mebuslar zarar görmemişlerdir. Yazara göre, 31 Mart, "son hesaplaşmada (...) Yeniçeriler gününden kalma geleneksel bir asker-softa işbirliğinin devamıydı".¹¹² Hıristiyanları oldukça korkutması gereken dinsel bir ayaklanma, Rum basınında övülmekteydi. Neologos gazetesi, ayaklanmayı şöyle anlatıyordu:

"Ordu, vatanseverlik konusunda en büyük ödülü hak etmiştir ve 31 Mart, en az 24 Temmuz 1908 kadar şanlı bir gündür. Dünkü olaylarda ordunun biricik ilham kaynağı, vatana karşı beslediği derin sevgi olmuştur."¹¹³

İsyancı askerlerin ayaklanmanın ilk günü Adliye Nâzırı Nâzım Paşa ve Lazkiye Mebusu Mehmed Arslan Bey'i öldürerek köşe bucakta, mektepli zabıt aramaları, bir çok dedikodulara yol açmıştır. Daha sonra uydurma olduğu anlaşılan bu dedikodulara göre "Peyk-i Şevket zırhlısında asker süvarilerini gemi direğine asmış, Mesudiye zırhlısında ise zabıtlar, birbiri arkasına katledilmişlerdi. Bahriye yok olmuş, zabıtlar ölü mü yaralı mı olduklarına bakılmaksızın çöp arabalarıyla Yıldız sarayına taşınyormuş ve bilhassa Galata ve Beyoğlu semtlerinde katliam ve yağma hareketleri beklenmekte imiş".¹¹⁴ O günlerde bu çeşit rivayetler "vukuundan fazla" tesir uyandırmaktaydı.

¹¹⁰ Kalaç, **a.g.e.**, s. 36.

¹¹¹ İnönü, **a.g.e.**, s. 54.

¹¹² Ahmad; **a.g.e.**, s. 63-64.

¹¹³ İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, İstanbul, İstanbul Kitabevi, 1961, s. 210-211.

¹¹⁴ Yunus Nadi (Abalıoğlu), **a.g.e.**, s. 52.

“31 Mart âsîleri ne yapacaklarını, ne istediklerini bilmiyorlardı. Evvela mektepli zabıtana suikasd ile, hareketlerini muvaffakiyete isâl anasır ve avamili aralarından çıkardılar. (...) İsyân eden askerler zabitsiz, başsız, İstanbul’un kışlalarına kapanarak kendilerini tedip ve tenkil etmeğe gelen orduyu dört duvar ortasında adeta mütevekkilâne beklediler”.¹¹⁵

İsyân sabahı askerler, toplantı halindeki Meclis salonuna girerek temsilcileri aracılığıyla bilinen isteklerini dile getirmişler, buna karşı mebuslar da, büyük çoğunluğuyla can korkusundan, kısmen de samimiyetle askere karşı yumuşak davranmak zorunda kalmışlardı. İzmir Mebusu Pavli Karolidi Efendi’nin intibai şöyledir: “Cumartesi gününe kadar kimse, ihtilâl aleyhine hiç söz söylemedi. O iki taburun geldiği işitildiği zaman lisanlar çözülmeğe başladı... Biz hâlâ korkuyorduk. Korkumuz buradaki askerden başka, dışarıdan gelenlerden de korkuyor idik”.¹¹⁶ Meclis’teki kaygılı ve ihtiyatkâr atmosferi Debre Mebusu Vasfi Bey’in konuşması bir ölçüde aksettirmektedir:“... askeri terzil yollu değildir. Asker cahildir, asker bugün emir kuludur. Bu hakikat namına olan müdafaatımız, tabîî onların müsebbiblerine râcidir. Bu ciheti teklif ederim. Askerimiz dünyanın en kuzularıdır.”¹¹⁷ Meclis, hadiseden sonraki günlerinde heyecan yatıştığı, İttihatçı mebuslar da kaçarak Meclis’ten uzaklaştığı için kısa sürede normal gündemine geçer. Bu arada Meclis’e Anadolu ve Rumeli’den Meşrutiyet’in tehlikede olup olmadığı çok sayıda telgrafla sorulmaktadır.

Bu esnada, isyânı bastırmakla resmen sorumlu olan Sadrazam ve Dahiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, Bâbiâli’ye kapanıp kalmışlar ve kararlı bir tavır gösterememişlerdir ve isyancıların karşısına, ancak yeni Harbiye Nâzırı Müşir Ethem Paşa çıkabilmiştir.¹¹⁸ 31 Mart isyânın vahim bir hâl aldığını gören Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti istifa

¹¹⁵ Süleyman Nazif, **a.g.e.**, s. 9.

¹¹⁶ MMZC, C.III, İ: 81 (14 Mayıs 1325), s.743.

¹¹⁷ MMZC, C.III, İ: 58 (5 Nisan 1325),s. 83.

¹¹⁸ Nahit Sırrı Örik, **Hayat ile Kitaplar**, İstanbul, Ahmed Said Matbaası,1946, s. 187-189.

etti. (13 Nisan 1909) II. Abdülhamit ise, isyandan sorumlu tutulmamak için nazırların (bakanlar) istifa gerekçelerini yazarak bir mazbata ile sunmalarını istedi.¹¹⁹ Sultan Abdülhamit Han, asayişin temin edilmesi için Tevfik Paşa'yı sadarete getirmiştir.¹²⁰

İlk gün içinde muhalefetin bazı istekleri de yerine gelmişti. Örneğin Hüseyin Hilmi Paşa yerine Tevfik Paşa sadrazamlığa, Gazi Ethem Paşa da Harbiye Nazırlığı'na atanmış, I.Ordu Komutanlığı'na da Nazım Paşa getirilmiştir.¹²¹ Ahmet Rıza da meclis başkanlığından düşürülerek yerine İsmail Kemal seçilmiştir.¹²² Bayar'a göre, Hoca Vasfi Efendi ve Berat Mebusu İsmail Kemal Bey, ayaklanmanın sona erdirilmesi için askerlerin tekliflerinin kabulünden başka yol olmadığını ileri sürmüşlerdir.¹²³

Mizan gazetesi, isyanın ilk gününden itibaren isyancı askerlere destek veriyor ve “Kaarilerimiz nâmına vekâleten ve kendi nâmımıza asâleten, ferden-ferdâ cümlesinin pâk alınlarını öperek Osmanlı ordusuna arz-ı tâzimat eyleriz.”¹²⁴ diyerek isyancı askerleri kutluyordu. Ertesi gün “Cemiyeti hafiye” diye adlandırılan İttihat ve Terakki'nin, Avcı taburlarından çok şey beklemesi hususunda, “işte güvendikleri taburlar, galeyan-i hamiyet-i milliyede geri kalmak şöyle dursun, öneyak oldular” deniliyor, ancak sonraları “Asker evlatlarımıza ihtar” başlığı altında neşrettiği yazıda isyancı askerleri, mutedil olmaya davet ediyordu. “Eğer bugün dahi sokakta dolaşarak tüfenk atacak olurlarsa, her bir fişengi yalnız milletin parasını israf etmekle kalmayıp, selamet ve emniyet-i umumiye suikasd makamına” geçeceğinden ihtiyatlı olunması isteniyordu.¹²⁵ İlk günlerin heyecanı yatıştıktan sonra askeri

¹¹⁹ Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV. cilt, s. 370.; **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, s.107.; Yunus Nadi, “İhtilal ve İnkılâb-ı Osmani”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 4 Nisan 1959.

¹²⁰ Hasan Sa'di (Birkök), **İttihat ve Terakki'nin iflası**, İstanbul, y.y.,1328, s. 3-5.

¹²¹ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s. 52.

¹²² Lewis, **a.g.e.**, s. 215.

¹²³ Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, I. cilt, s.104.

¹²⁴ Mizan, no: 125, (1 Nisan 1325).

¹²⁵ Mizan, no: 126, (2 Nisan 1325).

emre itaate sevkeden yazılar da görülmeğe başlamıştı: “Biliyorum ki müşfik pederleriniz olan zabıtlerinizi mes’ul etmemek için işe karıştırmadınız. Şimdi iş bitti. Zabıtlerin ağuş-ı şefkatine atılınız”.¹²⁶ İsyandan önce oldukça mutedil bir lisan kullanmaya dikkat eden Vahdeti ise artık zabıtsız ve kumandansız askerin halini alkışlıyor ve isyan “İnkılâb-ı meşru” olarak gördüğünü açıkça ifade ediyordu.¹²⁷

İttihat ve Terakki ise bir yandan sadarete protesto telgrafları çekmiş, diğer yandan da Rumeli’de, İstanbul’daki ayaklanmayı bastıracak bir askeri gücün toplanmasını sağlamaya çalışmıştır.¹²⁸ İttihat ve Terakki Partisi kuvvetli bulunduğu yerlerde telgrafhaneleri de kontrol altına alarak yönetim amirlerinin İstanbul’la görüşmelerine engel olmuştur.¹²⁹

İstanbul’da meydana gelen 31 Mart Ayaklanması aynı gün¹³⁰ İsmail Canbolat’ın “Meşrutiyet mahvoldu” şeklindeki telgrafiyle Selânik’te öğrenildi. Makedonya’nın her tarafında yankılar uyandıran bu haber üzerine İttihat ve Terakki Partisi’nin Selânik Genel Merkezi ordunun komutanları ile durumu görüştü.¹³¹ III. Kolordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, Meşrutiyetin korunması için yemin etmiş olan ordunun ayaklanmayı bastıracak güçte olduğunu ve harekete hazır bulunduğunu bildirdi.¹³² Mahmud Şevket Paşa, Jön Türk hareketi başladığı zaman Kosova Valisi olarak görev yapıyordu. Mahmud Şevket Paşa hiçbir zaman İttihat ve Terakki Komitesine katılmamıştı. Ama yine de kendisine Makedonya’da ki 3. Ordu Komutanlığı gibi çok kritik bir görev verilmiştir.¹³³

¹²⁶ Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 97.

¹²⁷ Vahdeti, “İnkılâb-ı Meşru”, **Volkan Gazetesi**, No: 105, 2 Nisan 1325.

¹²⁸ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, s. 52.

¹²⁹ Ahmad; **a.g.e.**, s. 74.

¹³⁰ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 29,

¹³¹ Tahsin Uzer, **Makadonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979, s. 95.

¹³² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX. cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979, s. 97.

¹³³ Alan Palmer; **Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüzyıl Bir Çöküşün Tarihi**, çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1955, s. 331.

İttihatçıların “Kendi kötü idarelerinden azap çeken milletin şu galeyânı sırf irticâ addedildi. Bilmiyorlardı ki millet, hakiki bir meşrutiyetin hayranıdır. Yalnız bunu bilmeyip burunları doğrusuna gidiyorlardı. İstanbul’daki karışıklığın istibdadı geri getirmek için olduğu Rumeli ufuklarına yayılarak, ordu hareket haline getirildi.”¹³⁴ Bu suretle meydana gelen kuvvete Mustafa Kemal’in uygun gördüğü “Hareket Ordusu” adı verildi.¹³⁵

“31 Mart vakasının haberi Selanik’e geldiğinde büyük bir infial yarattı. Hareket Ordusuna gönüllüler yazılmaya ve onlara askerî depolardan silah ve elbise dağıtılmaya başlandı. Türk’ten başka Rum, Bulgar ve Musevi vatandaşlar da gönüllü olarak orduya yazılmaya başladılar. Hele, Pepo Modyano adındaki Musevi genci, Musevi vatandaşları gönüllü yazılmaya öyle teşvik etti ki, bu gayretten mütehassis olmamak kabil değildi”.¹³⁶

“Hareket Ordusu, Hürriyet Ordusu” gibi isimlerle anılan ordunun toplanma ve isyanın bastırma tarzı, birçok kaynakta hayli tenkide uğramıştır. Bilhassa Hareket Ordusuna muhtelif Makedonya ırklarına mensup çetecilerin ve gayrimüslimlerin alınması eleştiri konusu edilmiştir. Bilhassa gönüllüler içerisinde bulunan ve daha evvel Balkanlarda Osmanlı Ordusunu çok uğraştırmış olan komitacıların niçin ve nasıl geldikleri de üzerinde durulması gerekli hususlardandır.

Mahmut Muhtar Paşa da gönüllü birliklerinden memnun değildi; zaten gönüllüleri bu orduya katan İttihat ve Terakki olmuştu. Sadrazam Tevfik Paşa’nın kâtibi Ali Şevki Bey’in ifadelerine bakılırsa, Hareket Ordusu’nda

¹³⁴ Mehmet Ziya, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Fırıldakları Yahut Tarih-i Mâtem” **Tarih ve Medeniyet**, cilt 3, sayı 35, Şubat, 1997, s. 34.

¹³⁵ Uzer, **a.g.e.**, s. 243.

¹³⁶ Kâzım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1957, s. 40.; Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 65-66.

bulunan gönüllüler gözleri kanlı, tavırları korkunç, vahşi tiplerdi ve komutanları sorulduğunda ise Enver ve Niyazi Bey'den başka kimseyi tanımadıklarını belirtiyorlardı.¹³⁷

Hareket Ordusu'nun gönüllülerden oluşturulmasına gerekçe olarak, o esnada bir Bulgar saldırısından çekinildiği için cepheyi boş bırakmamak gayesiyle gönüllü ve rediflere ağırlık verildiği,¹³⁸ Hareket Ordusu'nun İstanbul'a doğru yürümesinden hiçbir devletin faydalanamayacağı hususunda Almanya ve Avusturya'nın Mahmud Şevket ve Muhtar Paşa'ya ve komite önderlerine teminat verildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Hareket Ordusu'nun, Edirne'nin Bulgarlar'a verilmesine karşılık, Bulgar Kralı tarafından dağıtılacağı yolundaki teklifin de, bu esnada yayılmış olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁹

Başka bir meçhul hususta, para sıkıntısı içinde bulunan ve demir yolları kendisine ait olmayan Osmanlı Devleti binlerce askeri Rumeli'den İstanbul'a nasıl getirmişti? Masrafları kim karşılamıştı? Basına sızan haberlerde; Mahmut Sevket Paşanın şahsi ya da karısının servetini bu işe ayırdığı söyleniyordu. Bir başka şayiye göre de: Hareket Ordusunun masraflarını Almanlar ya da Almanlarla Avusturyalılar yüklenmişti Zaten "İstanbul'da, Hareket Ordusunun başarısını bir Alman zaferi ve İngiliz yenilgisi olarak değerlendirmiştir."¹⁴⁰

Avlonya mebusu İsmail Kemal'in etkisi altında bulunan, mebuslar 14 Nisan'da vilâyet ve sancaklara gönderilmek üzere hazırladıkları bildiride ayaklanma haklı gösterilmiş isyancı askerlerden "Evlâd-ı Vatan" diye

¹³⁷ Zekeriya Türkmen, "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyeti ve Yıldız Sarayının Araştırılması" **Osmanlı-Siyaset**, II. Cilt, Ed. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 432.

¹³⁸ Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 65-66.

¹³⁹ İbrahim Arvas, **Tarihi Hakikatler**, Ankara, Resimli Posta Matbaası, 1964, s. 10-11.

¹⁴⁰ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 140.

bahsedilmiş ve “Şeriatın tam manası ile yürütüleceği” belirtilmişti. İsmail Kemal, bu konudaki bir telgrafı da Arnavut kulüplerinde okutulmak üzere Avlonya’ya göndermişti. İsmail Kemal, isyan çıktığında basını ve elçiliği ile ayaklanmayı ellerinden geldiğince destekleyen¹⁴¹ İngiltere’nin İstanbul’daki elçisi Sir Gerard Lowthen’in yardımı ile ve İmparatorluktaki İngiliz konsoloslukları aracılığı ile ayaklanmanın Meşrutiyete karşı yapılmış olmadığını duyurmuş olmasıdır. İsmail Kemal hatıratında bu hizmetinden dolayı İngiliz elçisine şükran borcunu da sunmaktadır.¹⁴²

İsyancıların siyasi davranışlarının en büyük özelliği ve kuvvet aldığı nokta İngiliz siyasetiydi. Almanlara gelince: Mahmut Şevket Paşa’nın öğretmeni olan Goltz’un, Alman basınında çıkan yazıları ile Paşa’ya ve arkadaşlarına yazdığı mektuplardan anlaşıldığına göre, “Edirne’deki ordunun tutumunun önemli olacağını ve İstanbul üzerine yüründüğü zaman, yabancı devletlerin müdahalesine yol açmamak için, mutlaka sokak çarpışmalarından kaçınmak gerektiğini ileri sürüyordu.

Edirne’de bulunan birliklerin başındaki Salih Paşa, girişilen bu hareketin resmi nitelik taşımadığını, kendisinin padişaha karşı sorumlu bulunduğunu belirterek, subaylarından isteyenleri Hareket Ordusu’na katılmakta serbest bıraktı. “Edirne Selânik’le İstanbul arasında bulunduğu için strateji bakımından çok önemli bir yerd. İstanbul’daki vak’a üzerine burada leh ve aleyhte kuvvetli akımlar baş göstermişti. Bu sebeple nazarlar Edirne’ye çevrilmişti. 2. Ordu Kumandanı Ferik (Korgeneral) Salih Paşanın dâvâya bağlılığı ve ordu içindeki genç ve kültürlü subayların Paşa üzerindeki etkisiyle Hürriyet rejiminin müdafaası için seçme bir kuvvetin Hareket ordusu içinde

¹⁴¹ Lütfi Eroğlu, “31 Mart İsyanı” **Aylık Ansiklopedi**, V. Cilt, Ed. Server İskit, Nisan, 1949, s. 1716-1719.

¹⁴² Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX. Cilt, s. 99.

yer alması sağlanmış, bir kısmı da Bulgaristan'a karşı Edirne'de bırakılmıştı.¹⁴³

Ordu'nun öncü birlikleri, Mustafa Kemal'in lojistik planlamasıyla¹⁴⁴ 14 Nisan akşamı trenle İstanbul yönüne hareket ettiler.¹⁴⁵ Hareket Ordusu öncü birliklerinden ilki, otuz dokuz saatlik bir yolculuktan sonra Hadımköyü'nü geçip Ispartakule'ye vardı. Kurmay Binbaşı Muhtar ve Albay Galip Bey komutasındaki öncülerin Çatalca'ya vardıkları haberi İstanbul'da heyecanı bir kat daha arttırdığı gibi, hükümeti de telâşa düşürdü.¹⁴⁶

Hükümet, 16 Nisan 1909 günü Mebusan Meclisi'nde Çatalca'ya birkaç tabur asker geldiğini, bunların Çatalca'da kalmasını sağlamak için ne gibi tedbirler alınması gerektiği konusunu görüştü. Meclis, gelen askere nasihat etmek ve Çatalca'da kalmalarını sağlamak amacıyla Tophane-i Amire Nazın Ferik Hurşit Paşa, Erkanıharp Mirdivası Memduh Paşa, Halep Mebusu Nâfi Paşa, Üsküp Mebusu Said Efendi, Rize Mebusu Ahmet Bey, Ders Vekili Halis Efendi ile bir dersiâmın gönderilmesini uygun buldu.¹⁴⁷ Hurşit Paşa yaptığı temaslar neticesinde, Selanik'ten gelen askerin İstanbul'a girmesini geciktirmeyi kabul ettirdi. Hareket Ordusu Komutanlığı ise bu sırada son derece ihtiyatlı davranıyordu; çünkü Çatalca'da henüz İstanbul üzerine yürüyecek miktarda asker toplanmamıştı.

Bu sırada bazı devlet adamları da bu problemlerin çözülmesi için yabancı devletlerin yardımını gerekli görüyorlardı. Nitekim, hükümet adına Hariciye Nazırı Rıfat Paşa, İngiliz Elçisi Sir Gerard Lawther'ı ziyaret ederek elçilik baştercümanı Fitz Maurice'nin de Çatalca'ya gönderilecek heyete dahil edilmesini istedi. Rıfat Paşa, Fitz Maurice'in Genç Türkler

¹⁴³ Bayar, **a.g.e.**, II. cilt, s. 335-336.

¹⁴⁴ Palmer; **a.g.e.**, s. 331.

¹⁴⁵ Güresin, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁴⁶ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 186.

¹⁴⁷ Türkmen, **a.g.e.**, s. 28.

tarafından sevilen birisi olduğunu bildiğinden bu teklifi götürmüştü. Aslında Fitzmaurice, İngiltere'nin en önemli istihbarat servisi olan "İntelligence Service"nin bir nevi İstanbul sorumlusu konumundaydı. Tevfik Paşa kabinesi Çatalca'ya gönderilecek heyete bunun da dahil edilmesini isterken, şunu düşünmüştü. Başkentte Meşrutiyet'e karşı bir hareket olmadığı, bir yabancı, özellikle bir İngiliz tanık olursa, bunun Hareket Ordusu için daha inandırıcı olması ihtimali vardı. Oysa ki İngiltere Büyük Elçisi Lawther, böyle bir teklife sıcak bakmadığı belirterek hükümetin bu husustaki beklentilerini boşa çıkarmıştır.¹⁴⁸

Aslında İsmail Kemal Bey, Alman ve Rus elçileriyle görüşmüş, fakat bu konuda bu devletlerin harekete geçmeye niyetli olmadıklarını anlamıştır. Bunun üzerine 18 Nisan günü İngiliz Sefiri Lawther'a giderek, gelen ordunun durdurulması için İngiltere'nin yardımını talep etmiştir.¹⁴⁹

Ayakanmanın üçüncü gününde, yedi Osmanlı ordusundan toplam 5281 alaylı zabıt adına Meclis'e intikal eden dilekçede, alaylı- mektepli zabıt ayrımının kaldırılması ve alaylılara kaybedilmiş özlük haklarının iâdesi istenmektedir. "Kabul buyurulmadığı takdirde ordularda büyük fenalıklar çıkacağını selamet-i vatan nâmına ihbar eyleriz."¹⁵⁰ sözleriyle biten dilekçe, Meclis'e veriliş tarihi bakımından dikkat çekicidir. Dilekçe, kısa bir tartışmadan sonra, "zabitlerin alaylı olmasının bir kusur-ı askerî farzedilerek, kadro haricine çıkarmak" adalete uygun olmayacağından Harbiye Nezareti'ne havale edilmesine karar verilmiştir.

Hareket Ordusu Komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, İstanbul'daki bütün bu gelişmelerden haberdar olup, dış tehlikenin büyüdüğünü anlayınca 19 Nisan 1909 günü Dedeoğaç'tan İstanbul'a bir telgraf çekmek gereğini duydu.

¹⁴⁸ Akşin, **31 Mart İsyanı**, s. 172.

¹⁴⁹ Türkmen, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁵⁰ MMZC, C.III, İ: 56, (3 Nisan 1325), s. 25-26.

Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal tarafından kaleme alınan ve İstanbul'daki Avusturya elçisine çekilen bu telgrafta; ordunun meşrutiyeti güçlendirmek için harekete geçtiği, elçilerin ve bütün yabancıların can ve mal güvenliğinin sağlanacağı, İstanbul'da asayişin bozulmasına mahâl ve imkân bırakılmayacağı temin ediliyordu. Nitekim, bu telgraf büyük elçi tarafından hemen Bâbıâli'ye iletilmişti. Bu arada Selanik Defterdarlığından Maliye Nazırı Nuri Bey'e gelen telgrafta ise, Tevfik Paşa kabinesini meşrû olarak tanımadıkları belirtilerek, defterdarlıkça Maliye Nezaretinin hiçbir emrinin yerine getirilmeyeceği bildirilmekte idi.¹⁵¹ Böylece isyancıların kurduymuş olduğu hükümetin otoritesi yok edilmiş oluyordu.

Gazetelerde çıkan haberlere göre, İstanbul'u kuşatan ordunun sayısı günden güne artmaktaydı. 20 Nisan 1909 tarihli Sabah gazetesine göre, tahminen ordudaki asker sayısı 20.000 kişi, gönüllülerin sayısı ise 16.000 kişi civarında idi. İkdâm gazetesine göre, 21 Nisan tarihli nüshasında Hareket Ordusu'nun asker sayısı tahminen 50.000 kişi civarında gösteriyordu. Ayrıca Hadımköy'den Yeşilköy'e ilerleyen öncü fırkasında otuz altı adet top mevcut olup, bunların altısının uzun menzilli olduğu, altı adet de zırhlı harp otomobili (o dönemin tankı) olduğu belirtiyordu.¹⁵²

Hareket Ordusu'yla İstanbul'a giren Enver Bey, yanında Bulgar Sandansky Çetesi'ni de getirmiş, fakat Kâzım Karabekir'in ikazı üzerine çatışmaya sokmamıştır. Enver Bey, Bulgar Çetesi'ni sokak çarpışmalarında bomba atmak maharetinden istifade için getirmişti.¹⁵³ Hareket Ordusu'nda gönüllü sıfatıyla Girit köylülerinin, Edirne dışında kalan Balkan topraklarındaki büyük küçük merkezlerdeki sadece muvazzaf askerlerin değil, eli silah tutanların¹⁵⁴ meydana getirdiği muhtelif kitle, bir nokta-i nazardan içlerinde cinayet erbâbı kimselerin de bulunduğu bir eşkiya çetesi görünümü

¹⁵¹ İkdâm Gazetesi, No:5353, 20 Nisan 1909.

¹⁵² Türkmen, a.g.e., s. 34.

¹⁵³ Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 461-463

¹⁵⁴ Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam, haz. Cemal Kutay, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980, s. 32.

veriyordu.¹⁵⁵ Bilhassa Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavut çetelerinin, Hareket Ordusu için bir zaaf noktası teşkil ettiği görüşü, bizzat Hareket Ordusu'nda vazife yapmış bir zabıt tarafından da dile getirilmiştir.¹⁵⁶ Çetecilerin mevcudiyeti hakkında net bir bilgi olmakla beraber, sayılarının ekseriyeti teşkil etmediği tahmin edilebilir. Bu durumda büyük çoğunluğunu Türk ve Müslüman askerlerin teşkil ettiği bir kuvveti, silah arkadaşlarına, dindaşlarına karşı kullanmak için Edirne'deki İkinci Ordu'ya mensup İttihatçı zabıtların İstanbul'a kadar süren tren yolculuğu boyunca İstanbul askerine karşı husumeti artırıcı dedikodular yapıp, işin içinde Rus parmağı olduğunu imâ ederek erlerin tansiyonunu yükseltmeğe çalışmışlardır.¹⁵⁷

İstanbul'a girileceği sırada Ordu Kumandanlığı'na Mahmut Şevket Paşa, Kurmay Başkanlığı'na da Enver Bey getirildi.¹⁵⁸ Mahmud Şevket Paşa 22 Nisan 1909 günü Ayestefanos'a vararak, burada birikmiş olan kuvvetlerin kumandasını üzerine almıştır. Hareket Ordusu'na kimin kumanda edeceği meselesi Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti Umumî Merkezi'nde uzun uzun tartışıldıktan sonra karara bağlanabilmiştir; Meşrutiyet'i koruma işini ordu üstlenmiştir.¹⁵⁹ Mahmut Şevket Paşa, Yeşilköy'e geldiği gün (22 Nisan 1909), sadrazamlık makamına gönderdiği telgrafta, alınacak tedbirleri görüşmek üzere Hassa Ordusu Komutanı Nazım Paşa'nın Yeşilköy'e gelmesini istemiştir. Nitekim, Hareket Ordusu komutanının bu çağrısına uyan Nazım Paşa Yeşilköy'e gitmiş ve bir müddet Mahmut Şevket Paşa tarafından orada alıkonulmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın bir tedbir olarak karşımıza çıkan bu davranışı, İstanbul'daki ordudan her hangi bir karşı harekete maruz kalabileceği endişesini taşıdığı gibi, Hassa Ordusunu başsız bir konumda bırakmayı da hedefleyen bir harekettir.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Mehmed Selahaddin, **a.g.e.**, s. 9-31.

¹⁵⁶ Apak, **a.g.e.**, s. 70.

¹⁵⁷ Apak, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, I. cilt, İstanbul, 1972, s.159.

¹⁵⁹ Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s. 466.

¹⁶⁰ Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 112.

Meşrutiyet'i ilân eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, o günlerde “Cemiyet-i mukaddese” olarak anılıyordu; Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu ile İstanbul önüne geldikten sonra, Cemiyet mensuplarıyla bir dizi görüşmede bulundu.¹⁶¹ 22 Nisan 1909 günü Yeşilköy'deki Yat Kulübü'nde toplanan Mebusan ve Ayan Meclisi üyelerinden oluşan Milli Meclis, Hareket Ordusu'nun durumu ve İstanbul'daki son olayları kapsamlı bir şekilde ele alıp tartıştı. Milli Meclis'te yapılan gizli toplantıda II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verildi.¹⁶² Böylece Meclisin de onayı alındıktan sonra Hareket Ordusu'nun şimdiye kadarki ve bundan sonraki faaliyetleri meşrûluk kazanmış oluyordu.

23 Nisan 1909 (10 Nisan 1325) günü II. Abdülhamit, son cuma selamlığını icrâ etti. Bu tören, devlet adamlarından çok az kişinin katılımı ile gerçekleşti. Aynı gün Mahmut Şevket Paşa, padişaha bir telgraf gönderdi.¹⁶³ Paşa bu telgrafında da, daha önceki telgraflarında olduğu gibi padişaha bağlılığını tekrarlıyordu.¹⁶⁴ Paşa bu telgrafında ayrıca, bazı fesatçıların padişahın Rumeli'den gelen ordu tarafından hâl edileceği söylentilerini yaydıkları, bunların ise aslı esaslı olmadığı belirtilerek gelen ordunun aslında Kanun-ı Esasiyi ve padişahı korumak emeline olduğunu vurguluyordu.

Sadaret makamına gelen Tefvîk Paşa, hükümeti kurduktan sonra karışıklığın önüne geçmek için gereken tedbirleri aldı ve sükûneti temin etti. Bu sırada Müşir Gazi Edhem Paşa'nın büyük yararlıkları görüldü. Askerler kışlarına döndüğünden, İstanbul'da huzur ve sükûnet sağlandığı halde “Hareket Ordusu” adıyla Selanik'ten gelen İttihatçılar ordusu şehre

¹⁶¹ Okyar, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁶² Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul, 1993, s. 73.

¹⁶³ Ali Cevat Bey, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁶⁴ Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri**, çev. Adnan Cemgil, İstanbul, Engin Yay., 1981, s. 200.

girmiştir.¹⁶⁵ Hareket Ordusu'nun, "İttihatçıların Ordusu" olduğu¹⁶⁶ yolundaki iddialara karşılık, kumandan Mahmut Şevket Paşa, bu ilişkiyi reddetmiştir.¹⁶⁷ Halbuki, kumandanın Hüseyin Hüsnü Paşa'dan, Mahmud Şevket Paşa'ya geçmesinde, Cemiyet'in Selanik Merkez-i Umumi'si birinci derecede etkili olmuştur.¹⁶⁸ Mahmut Şevket Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin buraya kadar gelmekteki asıl amacı saltanatı değiştirmek olmakla birlikte, bu konu şimdilik açığa vurulmak istenmiyordu.¹⁶⁹

Hareket Ordusu, Mahmut Şevket Paşa'nın verdiği emirler doğrultusunda 24 Nisan 1909 günü İstanbul'a girdi.¹⁷⁰ Mahmut Şevket Paşa bu konuyu beyanatında şöyle açıklamakta idi: « ...Cuma günü payitahta girmek üzere hareket emrini verdim. Güzel bir tesadüf olarak 1324 senesi Temmuzunun 11'inci gününe nazire teşkil etmek üzere, 1325 senesi II Nisan günü mürettep kuvvetlerimizle dört koldan şehre girdik..." Hareket Ordusu İstanbul'da denetim ve kontrolü kurmaya çalışırken yapılan çatışmalarda 49 şehit, 82 yaralı vermiş, asilerden ise 400 civarında kişi ölürken 700 kadar kişisi de yaralanmıştır.¹⁷¹ Bazı bölgelerde yapılan kısmi direnişler kısa zamanda kırılmış, isyancılar teslim olmak zorunda kalmışlardı. 25 Nisan 1909 sabahı Selimiye kışlasının da ele geçirilmesi ile başkentin tamamı Hareket Ordusunun denetimine girmiş oldu.

Tepedelenlioğlu, "...Niyazi'nin çeteleri ile Makedonya komitecisi Paniça Kaptan'ın çeteleri karmakarışık harbediyorlardı. Bir ara bunlar askerî mahfile saldırdılar. Merdivenleri ateş ede ede çıktılar. Yukarıda kimi buldularsa, sivil, zabıt, nefer, hepsini boğazladılar" sözleriyle Hareket

¹⁶⁵ Hasan Sa'di, **a.g.e.**, s. 3-5.

¹⁶⁶ Mehmed Selahaddin, **a.g.e.**, s. 31

¹⁶⁷ İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 157-158.

¹⁶⁸ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s. 466.

¹⁶⁹ Türkmen, **a.g.m.**, s. 431.

¹⁷⁰ Ahmet Refik Altınay, **Abdülhamit-i Sani ve Devr-i Saltanatı**, III. Cilt, İstanbul, 1931, s. 1191.

¹⁷¹ Türkmen, **Hareket Ordusu**, s. 50.

Ordusu'nun karşılaştığı en küçük mukavemeti bile büyük bir şiddetle bastırdığı nakletmektedir.¹⁷²

Bir başka kaynaktaki açıklama, sayıca biraz abartılmış görüntüsü verse de olup biten hakkında bir kanaât uyandırmaktadır: "... her türlü zulüm ve yağmakârlık hareketlerini sürdürüp, kışla ve karakollarına çekilerek vazifelerini yapmaya çalışan Osmanlı askerlerini, güya düşmanla muharebe edercesine, kışlalarını toprakla abluka altına alarak, içinde bulunan yirmi otuz bin askeri öldürmek gibi cinayetleri işlediler"¹⁷³ Zabitlerinin ekserisinin Hareket Ordusu'nu karşılamak için birliklerini terkettiği İstanbul askerleri,¹⁷⁴ saray çevresinden yayılan "mukabele etmeyin" telkininin de tesiriyle başı boş durumda kalmışlardı.¹⁷⁵ Çatışma kısa zamanda bitti ve mukavemetçilerden bir kısmı teslim oldu, bir kısmı ise memleketlerine dönmek gayesiyle kaçtılar; "Anadolu'ya kaçmak isteyenler, Üsküdar ve Kadıköy taraflarında bilhassa gönüllü olarak orduya katılmış Bulgar, Sırp ve Arnavut çeteleri tarafından, mukavemet etmedikleri halde vurulup öldürüldüler".¹⁷⁶ Teslim olanlardan, idam edilmeyenler ve bilhassa hassa alayının efradı, yol yapmak gayesiyle Rumeli'ye sürgün edilmişlerdir.

24 Nisan sabahı içerisinde pek çok asker olan Yıldız Sarayı, Şevket Turgut Paşa tarafından kuşatılmıştır. Abdülhamid yaverlerinden Kaymakam Çerkes Mehmed Ali Bey'i defalarca sarayda bulunan askerlere göndererek gelenlere karşı silah kullanılmaması yolunda nasihatte bulundu.¹⁷⁷ 25 Nisan günü büyükelçiliklerden¹⁷⁸ birinin (Muhtemelen Rusya)¹⁷⁹ memuru Yıldız

¹⁷² Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **Ordu ve Politika**, İstanbul, Kutup Yıldızı Yayınları, 2003, s. 216-217.

¹⁷³ Mehmed Selahaddin, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁷⁴ Mehmed Selahaddin, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁷⁵ Hasan Amca, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁷⁶ Ünal, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁷⁷ Türkmen, **a.g.m.**, s. 431.

¹⁷⁸ Michel de Grece; **İkinci Abdülhamid**, çev. Derman Bayaldı, İstanbul, Doğan Yayınları, 1998, s. 296.

¹⁷⁹ Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 140.

Saray'ına gelerek,¹⁸⁰ Ali Cevat'ın ifadesiyle “Pazar günü sabahleyin düvel-i muazzama sefarethanelerinden birinin kapı oğlanı nezd-i hakiraneme gelerek -Sefir Bey beni mahsusen size gönderdi. Selâm ediyor, Halleri pek fena görüyor. Kendisi ziyadesiyle merak eyliyor. Zat-ı Şahanenin bir arzusu var mıdır ? Beyan buyursunlar. Fakat bu söz sizin ile benim aramızda kalacaktır ve gayet mahremdir dedi”¹⁸¹ Abdülhamid'in bir yabancı devlet himayesine girmeye niyeti olmadığı cevabı verildi.¹⁸² Öte yandan ciddi sayılmayacak bir rivayete göre İngiltere, Fitzmaurice aracılığıyla, Abdülhamid isterse Akdeniz donanmasını İstanbul'a göndermeye hazır olduğunu bildirmiş, Abdülhamid, gelenlerin (Hareket Ordusu) evlatları olduğunu söyleyerek nazikâne reddetmiştir.¹⁸³ Hareket Ordusu Komutanlığı, 25 Nisan 1909 günü İstanbul tamamını kontrol altına aldıktan sonra sıkıyönetimin ilân etti.

31 Mart Vak'ası üzerine “Düşmanlarımın muradı oldu” diyen Abdülhamid'e Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaşması üzerine kendisine sadık paşalar, silâhla mukabele edilmesini teklif ettiler. Üstelik, Yıldız'da “2. Fırka” adı altında çeşitli ırklara mensup askerlerden oluşan bir Tümen bulunuyordu. Ayrıca Abdülhamid'in şahsını korumak için “silahşörleri de vardı. Bu kuvvetlerin başında bulunanlardan bir kısmı ‘Padişahımız bizi, ancak böyle bir gün için besledi, uğruna canımızı fedâyâ hazırız, irâdelerini bekliyoruz” demelerine cevaben “Bir kişi için bin kişi yanmaz. İki kardeş birbirini vurmaz. Tüfekçilerin silâhları toplansın. Kimse bir silâh atmasın. Kimsenin burnunun kanamasını istemem ne yapacaklarsa yapsınlar.” demiştir.¹⁸⁴ 26 Nisanda Sarayın elektrikleri,¹⁸⁵ havagazları, sular bile kesildi. “Gece bekçileri, sâdık zannettiğimiz Arnavut kapıcılar, hademe ağalar, bahçıvanlar, tablakârlar, hatta harem ağaları bile, çoktan çıkıp gitmişlerdi.”¹⁸⁶

¹⁸⁰ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid, (Hatıralarım)**, Ankara, Selçuk Yayınları, 1984, s. 145.

¹⁸¹ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁸² Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX., s. 103.

¹⁸³ Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 140.

¹⁸⁴ Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s.26, 144, s. 183.

¹⁸⁵ ALİ Cevat, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁸⁶ Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 146.

27 Nisanda Hareket Ordusu askerleri, başlarında er üniformalı subaylar olduğu halde saraya girdiler. Aşçı, Kilerci, Kahveci, Odacı Kimi buldularsa tutukladılar.¹⁸⁷

31 Mart Hâdisesi'nde üzerinde durulan diğer bir hususta Abdülhamid Han'ın ilgisi olup olmadığı mevzudur. Eğer, Abdülhamid isyancıları destekleseydi, Hareket Ordusunun İstanbul'a girmesine mâni olmaya çalışırdı.

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a rahatça girerek, kolay bir zafer elde etmesinde, Sultan II. Abdülhamid'in bunlara silahla mukabele etmemek yolunda takındığı kesin tavrın rolü olmalıdır.¹⁸⁸ Bu maksada erişmek için şeyhülislam ve fetva emini ile Birinci ve İkinci Fırka kumandanlarının askere nasihat etmeleri kararlaştırılmıştır. Padişahın ve hükümetin, karşı konulmama hakkında müsamahakâr davrandığı hakkında bir ortak kabul vardır.¹⁸⁹ Hadise esnasında Mabeyn Başkatibi olan Ali Cevat Bey, İkinci Fırka'ya mensup bazı askerlerin, “bizi öldürmeye geliyorlar. Bunlardan hâlâ merhamet mi bekliyorsunuz? Bunlar bizi tavuk gibi boğduracaklar” feryadıyla cephaneliklerin kapısını kırıp mühimmat almaları üzerine Abdülhamid'in daire-i hümayunun binek taşına çıkarak, “asker zinhar kurşun atmasın. Eğer kurşun atacaklarsa ilk önce beni vursunlar, sonra kurşun atmaya başlasınlar” dediğini nakletmektedir.¹⁹⁰ Hareket Ordusu'nun öncü birliklerinin İstanbul'a tek kurşun atmadan rahatça girebilmeleri de bu fikri doğrulamaktadır.

İsyâncıların kan dökmesi, isyânı başlatanların ona sahip çıkmaktan çekinmelerine sebep oldu. Sultan Hamid'in “tahkikat yapılsın” diye ısrarlı teklifi karşısında Harp Divanı'nın siyasi sebeplerden dolayı tahkikatı

¹⁸⁷ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 77.

¹⁸⁸ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁸⁹ Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 118.

¹⁹⁰ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 71

derinleştirmemesi hadiseye bir muamma havası vermiştir. Bundan dolayı bir çok açıklamalar yapılmıştır. Bunlardan biri; İsyanı, diktatörlük kurmasına vesile olması için İttihat ve Terakki düzenlemiş, fakat isyân sırasından gelişen hâdiseler üzerine isyânı yönlendirmesi ve kontrol altında tutması mümkün olmamıştır. Bir diğer iddia ise isyanı muhalifler ve onu destekleyen gruplar çıkardığı iddiasıdır. Bu gruplar içinde; kadro dışına çıkarılmış bulunan alaylı subaylar bulunmaktaydı. Askeri tahrik etmekte bunların önemli bir payları olduğu gibi bir kısmı da er kıyafetinde ayaklanmaya katılmıştır.¹⁹¹

Osmanlı Ahrar Fırkası ile birlikte İngiliz Sefareti sorumluları 31 Mart'ın destekleyicisi olmuştu.¹⁹² İsyanı teşvik eden diğer bir yardımcı gücünde Arnavut milliyetçiliği olduğu söylenebilir. Arnavutluk bağımsızlığı için çalışmaları ve İttihatçı düşmanlığı ile ün salmış olan İsmail Kemal,¹⁹³ Ergiri Mebusu Müfit Bey, askerin elebaşısı Hamdi Çavuş Arnavut olduklar gibi, Arnavutluk'taki Arnavut ve Başkım kulüpleri, İsmail Kemal ve Müfit Beylerden aldıkları telgraflar üzerine ayaklanmayı açıkça Ahrar Fırkasına mal ederek 31 Mart'tan yana bir tavır takındılar.¹⁹⁴

Padişah 31 Mart Ayaklanmasından sorumlu tutulmaktaydı. Anayasayı koruyacağına yemin ettiği halde, ayaklanma sırasında her hangi bir girişimde bulunmadığı gibi tersine isyancılara para yardımı yaptığı hakkında da söylentiler vardı. 27 Nisan'da yapılan toplantıda ilk sözü alan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, millet ve memleketin selameti için Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar verilmesini istedi. Meclise getirilen Şeyhülislâm Mahmut Ziyaettin Efendi ve Fetva Emini Hacı Nuri Efendi, fetva vermemek için direnince Padişah'tan tahtan vazgeçmesi istendi ise de Abdülhamid 'in saltanattan vazgeçmemesi üzerine, fetva düzenlenip Şeyhülislâm tarafından

¹⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikâlar", **Belleten**, cilt 10, sayı 40, 1946, s. 716.

¹⁹² Danişmend, **31 Mart Vak'ası**, s. 107.

¹⁹³ Tunaya, **Hürriyetin İlânı**, s. 151.

¹⁹⁴ Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 129.

imza edildikten sonra Meclise gönderildi. Bu sefer Şeyhülislâm fetvası bir grup vezirin baskısından değil “seçilmiş mebusların meydana getirdiği bir parlamentodan” ve “doğru yola dönmeye söz verdiği halde sözünden dönerek iç savaş başlatan” bir padişahı suçlayan baskılardan kaynaklanıyordu.¹⁹⁵ Bir defa meşrutiyeti ilân ettikten sonra, artık bu rejime tamamen bağlı olan II. Abdülhamîd, duruma hâkim olamadı. Esasen meşrutî bir hükümdar anayasaya göre mesul olmadığı gibi, isyânı bastırmak görevi de kendisine ait değildi.¹⁹⁶

Büyük ümitlerle başlanan II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin denetleme iktidarı, 31 Mart patlamasını önleyememişti. Hele Adana'daki 31 Mart'ın bir Müslüman-Ermeni çatışması halinde ortaya çıkması, Hristiyan dünyasının en duyarlı olduğu bir hususu “tahriş etmiş” oldu. Diğer taraftan İttihat ve Terakki'nin içteki nüfuzu da sarsıldı. 31 Mart hadisesi sonucu II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi kişiliğinden ve tecrübelerinden gelen ağırlığı İttihatçıların serbestçe hareket etmesine engel oluyordu. Oysa, Sultan Reşad'ın kişiliği ve tecrübesizliği sebebiyle böyle bir ağırlığı yoktu. 31 Mart isyanının bastırılması Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya'da doğacak ihtilâli de önledi. Fakat bir süre sonra 31 Mart isyanını bastırmakla güçlenen Türk Devleti Makedonya'daki Hristiyan halkı korkutmaya başladı.¹⁹⁷

31 Mart Ayaklanması, Meşrutiyet'in ilânının doğurduğu iyimserliğin ve kontrolsüz bir şekilde yükselen siyasileşmenin, çok kısa bir süre içinde yarattığı hayâl kırıklığı olarak nitelendirilebilir. Ayaklanmanın esas itibarıyla, bir zabıt hareketinden ziyade çavuş ve nefer seviyesinde cereyan etmesi dikkati çekmektedir. Ayaklanmanın sonuçta yine askeri birliklerce

¹⁹⁵ Palmer; **a.g.e.**, s. 331.

¹⁹⁶ Yılmaz Öztuna, **Büyük İslâm Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul, 1994, s. 401.

¹⁹⁷ Uzer, **a.g.e.**, s. 96.

bastırılması, Osmanlı ordusu içindeki siyasileşmenin çok önemli bir boyutta olduğunu gösteriyor.

2.3. 31 Mart İsyanı'nın Sonuçları

İsyanın şiddetle bastırılmasından sonra Cemiyet eski güç ve nüfuzunu yeniden kazanmış, muhalif Ahrar Fırkası'nın siyasi hayatı sona ermiş, Saray etkisiz duruma getirilmiş, Bâbîâlî bürokrasisi ise iyice sindirilerek ordunun ve Cemiyet'in tasarrufu altına geçmişti. Artık Cemiyet eski ürkeklik ve kararsızlığını terk ediyor ve herşeyden önce devr-i sâbıkın hesabını tasfiye etmek için istibdad artığı ve destekçisi olarak gördükleri kişileri Adalara, Kuzey Afrika'ya ve Yemen'e sürerek uzaklaştırıyordu. Bununla da yetinilmiyor; Tensikat Kanunu ile büyük küçük bütün memuriyetler, Cemiyet'in emniyet ettiği kişilere emanet ediliyordu.¹⁹⁸ Örfi idareye eklenen hükümet tedbirleri ile basın, toplanma, dernek kurma ve fikir hürriyetleri kısıtlanmış, yayınlar azalmış, siyasî partilere yaşama şansı tanınmamış ve daha ilk yılında Meşrutiyet'in dayanması gereken temel hürriyetler, asla gelişemeyecekleri bir ortama itilmişlerdi.¹⁹⁹

İsyanın bastırılmasından sonra, 15 Mayıs 1909'da dîvan-ı harpler teşekkül ettirilerek zanlıların yargılanmasına başlandı. Divan-ı Harpler "pay-ı tahtta tathirat-i külliye icrâ" etmişti.²⁰⁰ Divan-ı harplerden önce uygulanmasına geçilen örfi idare ise, 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912) de Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti zamanında kaldırılmış ve ancak iki hafta sonra yeniden ilân edilmişti,²⁰¹ olağanüstü bir yönetim biçimi olan örfi idare ancak kısa süreli uygulamadan kaldırılmıştı. Meşrutiyet yılları genellikle, iktidarların zaman zaman keyfi idaresine dönüşen bir sıkıyönetim rejimi ile geçirilmişti.

¹⁹⁸ Süleyman Nazif, **a.g.e.**, s. 10-11.

¹⁹⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlânı**, s. 18.

²⁰⁰ **Tanin**, no:550, 2 Mart 1326.

²⁰¹ Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s. 503.

Nitekim Hüseyin Cahit Yalçın bir Cemiyet mensubu olarak şunları söylüyor: “Bizde bir kez uygulamaya konan sıkıyönetim artık hiç kalkmadı. Belki adı değişti, belki resmen varlığı görülmedi ama ruhu sürüp gitti. Sonra da bunun adına Hürriyet ve Meşrutiyet denildi”.²⁰² Sıkı yönetim, askere hükümet işlerine karışma yetkisi demektir. Bu yetkinin sınırlarının saptanmasındaki zorluk ve bir yerde imkânsızlık, çok yönlü olan yönetim işlerinde görüş ayrılıklarının doğmasını da kaçınılmaz kılmıştır.²⁰³

31 Mart İsyanı'ndan sonra yasaklamalar ardı ardına geldi. 23 Ağustos'ta yayımlanan 'Cemiyetler Kanunu' ile etnik veya ulusal gruplara dayanan veya onların adını taşıyan siyasal derneklerin kurulması yasaklandı. 27 Eylül'deki 'Şekavet ve Mefsedetin Men'ine Dair Kanun' ile de ordudan özel 'takip müfrezeleri'nin oluşturulmasına yetki vererek silahlı gruplar ile Balkan komitacılarının silahsızlandırılması ve bastırılması için şiddetli tedbirler öngörüldü. Komitacı faaliyetlerini resmi makamlara bildirmeyenler ve izinsiz silah taşıyanlar için ağır cezalar kondu. Öte yandan ilk kez gayrimüslimleri askere almak için girişimlerde bulunuldu.²⁰⁴

31 Mart İsyanı'nın bir sonucu da yapılan anayasal değişikliklerdir. Çok kapsamlı olması itibarıyla, bu değişikliklere "1909 Anayasası" adı da verilmiştir. Bu değişikliklerle, parlamenter sisteme geçilmiş, siyasal muhalefetin merkezi olan parlamento önem kazanmış ve muhalefet de daha uygun koşullar bulmuştur. Nitekim kişi özgürlüğü ve basın özgürlüğünün kapsamının genişletilmesi muhalefetin lehinde gelişmelerdir.

27 Nisan 1909 günü Ayân ve Meb'usan Meclisi toplandı. Ayân'dan Gâzi Ahmed Muhtar Paşa, kürsüye gelerek, önceden kararlaştırdığı gibi Pâdişâh'ın hal' edilmesini teklif etti. Ortada hiç bir meşru sebep yok iken bu

²⁰² Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 126.

²⁰³ Şerafettin Turan, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu-Yönetim İlişkileri” **İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler**, Ankara, Gn. Kur.Yay.,1985, s. 72.

²⁰⁴ Lewis; **a.g.e.**, s. 217.

teklifin yapılması bazı mebusların muhalefetine sebep olduysa da teklif kabul edildi ve yine Ahmed Muhtar Paşa, “hal’ etme” kararının bir fetvâya istinad ettirilmesi lüzumuna işaret etti. Sultan Abdülhamid Han’ın hal’ fetvâsının ilk müsveddesini Mebuslardan Elmalılı Hamdi Yazır yazmıştı.²⁰⁵ Meclise davet edilen Fetvâ Emîni Hacı Nur Efendi, bu fetvâyı okuduktan sonra imza etmek istemedi. Kendisine niçin imza etmek istemediği sorulduğunda ise, fetvâda Sultan Abdülhamid Han’a isnad edilen suçları işlemediğini söyledi. Bu üç suç, 31 Mart hâdisesine sebep olmak, dini kitapları tahrif ettirmek ve yakmak ve devlet hazinesini isrâf etmektir. Hacı Nuri Efendi, Sultan Abdülhamid Han’a saltanattan feragat etmesi teklifinde bulunulmasının daha doğru olacağını söyledi.²⁰⁶ Bu şekilde fetvânın son kısmı değiştirildi ise de Nuri Efendi yine de imzalamadı. Nihayet Nuri Efendi, sarıklı mebuslardan olan Mustafa Asım Efendi tarafından ikna edilerek, fetvâ imza ettirildi. Fetvânın altında Şeyhülislam Mehmed Ziyâeddin Efendi’nin imzası bulunuyordu. Fetvâda Sultan Abdülhamid Han’a; 31 Mart isyanına sebep olmak, din kitaplarını tahrib etmek ve yakmak, devletin hazinesini isrâf etmek, insanları suçsuz oldukları halde idam ettirmek gibi aslı olmayan uydurma suçlar yükleniyordu. Aslında İttihatçılar da bu fetvadakilerin doğru olmadığını biliyorlardı.²⁰⁷ Sultan Abdülhamid Han’ı saltanatı müddetince, cimrilikle suçlayıp, kendisine “Pinti Hamid” lakabını takanlar, birden bire onu müsrif olmakla suçluyorlardı. Fakat padişahı tahtan indirme hırsı onları sonu olmayan bir maceraya doğru sürüklüyordu.

Hareket Ordusu, İstanbul önlerinde iken, ordu kumandanı Mahmud Şevket Paşa tarafından sadaret makamına çekilen telgrafta padişahın hal’ edileceği yolundaki söylentiler şiddeti yalanlanmasına rağmen,²⁰⁸ İstanbul’da kontrolü ele geçirincede yapılan ilk iş, Meclis-i Mebusan’dan bir karar çıkarılarak

²⁰⁵ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 37-38.

²⁰⁶ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 36-37.

²⁰⁷ Ahmet Reşit Rey, **Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)**, İstanbul, Türkiye Yayınları, 1945, s. 109.

²⁰⁸ Yunus Nadi (Abalıoğlu), **a.g.e.**, s. 185.

Abdülhamid'in hal'i oldu. Hal' kararının Meclis'te görülme biçimi,²⁰⁹ hal' fetvâsının muhtevası²¹⁰ ve bu kararı tebliğe memur edilen heyetin terkibi²¹¹ günümüze kadar bir hayli tartışılan konular olmuşlardır. Hal' icra edilmediği takdirde, Beşinci Ordu Müşiri Tatar Osman Paşa'nın ordusuyla birlikte İstanbul'a geleceği²¹² yolundaki söylenti, ordunun hal' işinde birinci derecede etkili olduğu izlenimini vermektedir. Hareket Ordusu ve onun yıldızı gittikçe yükselen kumandanı Mahmud Şevket Paşa, hiç şüphesiz Beşinci Ordu'dan daha etkili durumda bulunuyordu.

Meclis, bu fetvâ okunduktan sonra Sultan'ı hal' etme kararı aldı.²¹³ Nihayet, hal' kararını padişaha tebliğ için, Ayan ve Mebusan'ı, temsilen bir hey'et seçilmiş ve Yıldız Sarayı'na gönderildi.²¹⁴

Yıldız Sarayı'na Sultan Abdülhamid Han'a hal'ini tebliğ için gönderilen heyetin teşekkül tarzı ise, Türk târihinin en hâince hâdiselerinden birisi idi. Bütün Osmanlı tebaasını, temsil etmesi gerektiği iddiası ile teşekkül ettirilen hey'ette tek bir Türk yoktu. Bunlar; Selanik Mebusu Yahudi Emanuel Karaso, İşkodra Mebusu Arnavut Esat Toptani, Ayandan Ermeni Aram Efendi ve Pâdişâhın uzun seneler yaverliğini yapmış olana karışık soydan Bahriye Nâzırı Arif Hikmet Paşa, Tayyar Bey, Cevad Bey, Haydar Bey, İsmail Kemal Bey ve Gâlip Paşalar idiler.²¹⁵ Bunlardan Yahudi Karasu, Türk düşmanlığı ile maruftur; Sultan Hamid'in bendegânından ve eski yaverlerinden olan Arnavut Es'ad Toptani, efendisinden sonra Türkiye'ye de ihanet etmiş bir haindir; Lâz Arif Hikmet, padişahın kapısında yetişmiş bir lütufdidesi ve yaverdir; Aram Efendi'nin araya katılması da her halde Sultan Hamid'in Ermeni ihtilâllerini

²⁰⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, I. cilt, II. ks., Ankara, 1966, s. 207-212.

²¹⁰ Türkgeldi, **a.g.e.**, Ankara, 1984, s. 37.

²¹¹ Lütüfî Simavi, **a.g.e.**, s. 1.

²¹² Ahmet Reşit Rey, **a.g.e.**, s. 110.

²¹³ Ahmet Refik, **Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı**, III. cilt, s. 1195-1196.

²¹⁴ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 79-81.

²¹⁵ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 32; Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 148.

bastırmasının ve Anadolu’da bir Ermenistan kurdurmamış olmasının cezası olsa gerektir.²¹⁶

Padişah, hal’ kararını tebliğe gelenlerin kimler olduğunu mâbeyn başkatibi Cevat Bey’e sorup öğrenince:

-“Bir Türk pâdişâhına, otuz üç sene bu makâmda bulunmuş İslam halifesine hal’ kararını bildirmek için bir Yahudi, bir Ermeni, bir Arnavut ve bir nankörden başkasını bulamadılar mı?” demekten kendini alamamıştır.²¹⁷

Fetvayı tebliğ etmek için hazırlanan heyet ve Miralay Galip Bey huzura girmişlerdir²¹⁸. Gelenler, Arnavut Esad Toptâni, Laz Arif Hikmet Paşa, Ermeni Aram Efendi ve Yahudi Karasu Efendi idi. Heyetteki Esat Toptânî Padişah’a “Millet seni azletti” demiştir. Abdülhamid, “zannedersen hal’etti demek istiyorsunuz.. Pekâla! Buna gösterilen sebep nedir?” diye cevap verdi. O zaman Arif Hikmet Paşa Fetvâ suretini okumaya başlamıştır. Fetvâyı sonuna kadar dinledikten sonra, “Otuz üç sene millet ve devletim için, memleketim selameti için çalıştım. Elimden geldiği kadar hizmet ettim. Hâkimim Allah ve beni muhakeme edecek de Resûlullah’tır. Bu memleketi nasıl buldumsa öyle teslim ediyorum. Hiç kimseye bir karış toprak vermedim. Hizmetimi ancak Cenab-ı Hakk’ın takdirine bırakıyorum. Ne çare ki düşmanlarım bütün hizmetime kara bir çarşaf çekmek istediler ve muvaffak da oldular. Allah düşmanlarımı kahretsin.” demiştir. Sonra Arif Paşa’ya hitaben, “Sizden bir ricada bulunacağım. Lâzım gelenlere ve biraderime bildiriniz. Bana Çırağan Sarayı’nı tahsis etmelerini istiyorum. Buradan oraya kolaylıklar geçmek mümkündür. Âhir-i ömrümüzü biz de orada ibâdetle

²¹⁶ Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 378.

²¹⁷ Lütfî Simâvî, **Sultan Mehmed Reşad Han’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim**, İstanbul, 1340, s. 1.

²¹⁸ Osman Turan, **Türkiye’de Siyasi Buhran’ın Kaynakları**, İstanbul, Nakış Yayınları, 1979, s. 14.

geçiririz. Başka bir arzum yoktur,” demiştir²¹⁹. “İttihatçılar” Velinimet-i bî minnet-î hazret-i hilâfetpenahi olarak nitelendirdikleri Abdülhamid’i hal’etmiş ve Selânik’te yaşamaya mecbur etmişlerdi²²⁰. Abdülhamid’e, 1888’de Şark Demiryolu şirketi tarafından hediye edilen ve 1909 yılına kadar hiç kullanılmayan araba Sultanı Selanik’e sürgüne götürmek için kullanılmıştır²²¹.

İsyân, kim ve ne adına yapılmış olurlarsa olsun, isyânın en büyük sonucu, II. Abdülhamid’in hal’ yoluyla tahttan uzaklaştırılması olmuştur. II. Abdülhamid’in, hadisede dahil olmadığı²²² bugün neredeyse kesinlikle bilinmesine rağmen, trajedinin bütün sonuçlarından sorumlu tutulmuştur. Bu çelişkiye Şeyhülislam Cemaleddin Efendi hatıralarında şöyle değinmektedir. “Muhafaza-i Meşrutiyet için Dersaadete getirilen bu taburların (Avcı) hilâf-ı me’mul olarak hadise-i mezkûreyi (31 Mart Ayaklanması’nın) ika’a cür’etleri ve bu hadise sebebiyle erkân-ı cemiyyetin merkez-i saltanatta takviye-i nüfuza muvaffakiyetleri câlib-i nazar-ı dikkat ahvaldendir.”²²³ “Öyle ki, ilân-ı hürriyetle Abdülhamid’in hal’ine muvaffakiyet, en parlak muzafferiyat sırasına geçmiş ve ordumuz eğer isterse Avrupa’da herhangi bir hükümdarı bile serir-i saltanattan pesti-i sükuta indirebileceği fikrine sahip olunmuştur”²²⁴. Bu destekleyen başlıca unsurlardan biri, “Her derdin devâsının Kanun-i Esasi olduğu”²²⁵, Kanun-i Esasi gelmekle herşeyin düzeleceğine duyulan inançtır.

“31 Mart’ın, Abdülhamid’i devirmek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tertip edildiği”²²⁶, Yıldız hazinelerine el koymak için”²²⁷

²¹⁹ Ali Said, **Sultan Abdülhamid’in Hayatı**, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, Nehir Yayınları, 1994, s. 146.

²²⁰ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 25.

²²¹ Palmer, **a.g.e.**, s. 275.

²²² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, III. cilt, s. 1297.

²²³ Cemaleddin Efendi’nin Hatıraları, **Şeyhülislam Esbak Cemaleddin Efendi Mehrumun Hatırât-ı Siyasiyesi**, Haz. Selim Kutsan, Dersaadet, 1336, s. 16.

²²⁴ İbrahim Hilmi (Çığıracan), **Milletin Hataları, Felâketlerimizin Esbâbı**, Dersaadet, 1328, s. 13.

²²⁵ İsmet İnönü, **Hâtıralar**, İstanbul, 1985, s. 42.

²²⁶ “Mehmet Şeref (Aykut), **Cemiyet ve Muhalifleri**, Edirne, y.y., 1911, s. 9.

²²⁷ Mustafa Turan, **Ellibeş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taşkılla’da 31 Mart**, İstanbul, 1964, s. 55.

düzenlendiği yolunda fikirler ileri sürülmüştür. İttihatçılar tarafından Abdülhamid'in hal'den sonra saraydan uzaklaştırılmasıyla sarayda mevcut elmas, inci vesaire mücevherlerin, değeri milyonlar tutan bu tarihi kıymetlerin sandıklarla alınarak Harbiye Nezareti'ne götürülmeleri,²²⁸ bu eşyalardan satışa çıkarılanların "çok nisbetsiz fiyatlarla" elden çıkarılması²²⁹ yolundaki deliller, bu rivayetleri beslemektedir.

İttihat ve Terakki Fırkası, 1909 yılında Abdülhamid Han'ı tahttan indirdikten sonra; Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması da feci şekilde hız kazanmıştır. Abdülhamid Han'ın hal'inden sonra dokuz sene içinde, imparatorluk paramparça olmuş. Beş milyon kilometrekarelik vatan toprağı elden çıkıp gitmiştir.

Ordunun gizli ve açık desteğini de yanına almasına, Meclis-i Mebusan'da çoğunluğun kontrolünü elinde tutmasına ve aydınlar tarafından desteklenmesine rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin otorite ve nüfuzunu gölgeleyebilecek yegâne güç odağı, Abdülhamid'in bizzat kendisi idi. Yerine tahta geçen V. Mehmed Reşad'ın halim ve saf tabiatı, Cemiyet'in tasarruflarına padişahlık nüfuzunu kullanarak engel olabilecek bir kudrete hiç bir zaman erişememiştir.²³⁰ Bu hadise ile 1826'dan sonra ilk defa siyasi iktidar ordunun silahlı müdahalesiyle el değiştirmiştir.

İsyanın bastırılması ve Abdülhamid'in hal'inden sonra Mahmud Şevket Paşa iktidarın bizzat kendisiydi ve Meclis-i Mebusan'a çektiği telgrafta, Abdülhamid'in Selanik'te oturmasının uygun bulunduğunu, bu tedbirin Meclis tarafından da doğru bulunacağına inandığını ifade ederken, sahip olduğu gücün farkındaydı²³¹ ve bu durum ordu-hükümet arasında hâlâ

²²⁸ Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s. 467-468.

²²⁹ Hurşit Paşa'nın Saray Hatıraları", **Hayat Tarih**, sayı 4, 1965, s. 87.

²³⁰ Danişmend, **31 Mart Vakası**, s. 197-432.

²³¹ Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 221.

uyumsuzluklar bulunduğunu gösteriyordu.²³² “Ayaklanmanın neticesi olan Hareket Ordusu nüfuzu gayrı tabîî bir baskı olarak ağırlığını uzun müddet hissettirmiştir. Hareket Ordusu kumandanının Rumeli’deki geniş nüfuzu, bütün memleketin askeri hayatında tesirini gösteriyordu”²³³ diyerek meydana gelen değişikliğe işaretlemektedir. Artık Ordu, 31 Mart’ın ertesinde, Türk siyasi hayatında son derece önemli bir güç merkezi olarak yerini alıyordu.

Neticede Abdülhamid’in tahttan hal’ yoluyla indirilmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ve mensuplarının itibarının artmasını, Mahmud Şevket Paşa’nın ve dolayısıyla ordunun verdiği desteğe bağlayabiliriz. 31 Mart’tan sonra İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi kuruluncaya kadar İdare-i Örfiye, Divan-ı Harb ve Harbiye Nazırı gibi vazifeleri fiilen Mahmut Şevket Paşa’nın elinde bulunuyordu. Sivil bir kuvvet olarak iktidar boşluğunu doldurmakta zaafa uğrayan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Mahmud Şevket Paşa arasında böylece Paşa’nın ölümüne kadar devam eden bir ilişki başlamıştır. 1910 yılının Ocak ayı sonunda Harbiye Nezareti’ne getirildikten sonra, kendisini kabinesine alan İbrahim Hakkı Paşa’nın istifasına rağmen yerini korumuş Said Paşa Kabinesi’nde de aynı görevi sürdürmüştür. Böylece Mahmud Şevket Paşa bir ordu mensubu olarak bir darbe neticesinde değişen iktidarda yerini almıştır. Örfi idare ve divan-ı harp uygulamalarını başı olarak şeklen Meşruti, ama gerçekte Meşruti olmayan bir baskı rejiminin tek uygulayıcısı olan Mahmud Şevket Paşa’dır. Ancak Halâşkâr Zabitân Hareketi’nin başladığı günlerde, Arnavutluk İsyanı’nın iç krize sebep olmasından ötürü Cemiyet’in desteğini kaybetmiş ve nazırlıktan çekilmek zorunda kalmıştır.

31 Mart İsyanı, özelde Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa’nın, genelde de ordunun ön plana çıkmasını ve ağırlıklı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Bu olay Mahmut Şevket Paşa ve ordunun prestijinin

²³² Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 221

²³³ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s. 54.

artmasına neden olmuştur.²³⁴ Bu durum aynı zamanda 31 Mart İsyanı'nın en önemli sonucudur. Askerin siyasal yaşamda rolü artmıştır. Nitekim Hareket Ordusu ayaklanmayı bastırmasına rağmen İstanbul'da kalmış ve siyasete daha fazla müdahalesi olmuştur. Hatta bu olguya karşı çıkan bir kısım asker Halâskâr Zabitân Grubunu kurup muhalefete başlamışlar ve sonuçta hükümet düşmüştür.²³⁵

Mahmut Şevket Paşa ordu siyaset konusunda büyük bir çelişki yaşamıştır. Bir yandan yoğun bir şekilde siyasi olaylara yön vererek politik kimliğini pekiştirirken, diğer yandan nüfuzunu kullanarak orduyu siyasetten arındırmaya çalışmıştır. Nitekim Hareket Ordusu karargâhında çalışan İsmet (İnönü) Bey'in kaleminden çıkan ordunun siyasetle uğraşmamasını içeren bir tebligatı, kendi imzasıyla tüm askeri birliklere göndermiştir.²³⁶ Daha etkili olmak için İstanbul ve Edirne'deki kışlaları gezerek subaylara, "siyâsiyyâtla işgalin memleket için ne kadar muzır olduğunu" ²³⁷anlatmıştır. "31 Mart İsyanı'nda yararlılıkları nedeniyle halk nezdinde "lüzumundan fazla" şöhret sahibi olan subayların, askeri hiyerarşiyi bozacakları gerekçesiyle ordudan uzaklaştırılmalarını tasarlamıştır.²³⁸

Hükümet, 31 Mart İsyanı'nda erlerin önemli bir rol oynadığını düşünerek, bu kitlenin kontrol altına alınmasının yollarını aramıştır. Erlerin sahip oldukları geleneksel ve dinsel tavırlar göz önünde bulundurularak, bunların 21 Nisan 1909'dan itibaren Şeyhülislam, Fetva Emini ve Ders Vekili'nin huzurunda yemin etmeleri kararlaştırılmıştır. Bu görevliler, İstanbul'daki kışlaları tek tek gezerek askerlerden, padişah ve subayların

²³⁴ Ahmet Mumcu, **Tarih Açısında Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara, AÜHF Yay., 1976, s. 20.

²³⁵ Abdullah İslamoğlu, **a.g.e.**, s. 109.

²³⁶ İsmet İnönü, **a.g.e.**, s. 54.

²³⁷ Kemal Yakut, "II.Meşrutiyet Döneminde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları (1908-1912)", **Osmanlı Ansiklopedisi**, II. Cilt, Ed. Güler Eren, Ankara, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 1999), s. 443.

²³⁸ Lütfi Simavi, **a.g.e.**, s. 23.

emrinden ayrılmayacaklarına, kimsenin canına ve malına el uzatmayacaklarına ve siyasi işlerle uğraşmayacaklarına dair söz almışlardır.²³⁹

31 Mart'ın bir başka sonucu, Türk siyasi hayatında, o günden sonra sık sık bir yıpratma malzemesi olarak kullanılacak olan "irticâ" kavramını yerleştirmesi olmuştur. İsyânın bastırılmasından sonra, bir vatandaşa "mürteci" damgasını vurmak, örfi idareye gitmek için yeterli sebep sayılmıştır.²⁴⁰

31 Mart İsyanı, isyânı sonuçları itibariyle beraberinde yeni sorunlar da getirmiştir. Bu olaya kadar asker, siyasetçilerin yanında ikinci derecede bir rol oynamış ve Cemiyete sadece küçük rütbeli subaylar üye olmuş iken; 31 Mart İsyanı'ndan sonra, yüksek rütbeli subaylar da işe karışmaya başlamıştır.²⁴¹ Bu tarihten itibaren askerin siyasal süreç içindeki rolü giderek artmıştır. Ancak, yüksek rütbeli subayların Cemiyet'in karar ve yönetim organlarında yer almaya başlaması sonucu siyasal gereklerle askeri gereklerin birbirlerine karışması, Cemiyet içinde rahatsızlığa neden olmuştur. Bunun üzerine Cemiyet, yüksek rütbeli subayların siyasetle ilgilenmemelerini, küçük rütbeli askerlerin kendilerini desteklemelerini istemiş; sonra da, bu istekleri askerlerce olumlu karşılanmadığı için, askerleri, Cemiyete almama ve askerlerle ilişki kurmama kararını almışlardır.²⁴²

Cemiyet'teki yüksek rütbeli subayların, devam eden savaşların da etkisiyle, ülke sorunlarına ve olaylara salt askeri açıdan bakmaları ve Cemiyet'in de bu şekilde bakmasını sağlamaya çalışmaları, Cemiyet içinde sivil yöneticiler ile asker yöneticiler arasında mücadeleye neden olmuştur.

²³⁹ Kemal Yakut, **a.g.m.**, s. 443.

²⁴⁰ Hasan Ali Yücel, **Hürriyet Gene Hürriyet**, II. cilt, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1966, s. 432.

²⁴¹ Ahmad; **a.g.e.**, s. 67.

²⁴² Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, 2. bs., Ankara, Fark Yayınları, 2006, s. 39.

Devam eden savaşlar yüzünden, askerin ön plana geçmesi ve esasen asker yöneticilerin sahip olduğu maddi güç nedeniyle, sivil yöneticilerin olayları ve sorunları siyasal açıdan ele alarak değerlendirme ve buna bağlı olarak girişimde bulunma çabaları pek başarılı olamamıştır. Bu yüzden, Cemiyetin sivil üyeleri ile asker üyeleri arasında çetin bir siyasal mücadele başlamıştır. Bu mücadele, Cemiyet'in İngiltere'yi, askerlerin ise Almanya'yı tutması ile giderek hızlanmıştır. Cemiyet içindeki bu mücadele ve arka arkaya gelen savaşlar nedeniyle, bu dönemde, askerlerin siyasal süreç içinde aktif bir konumda bulundukları ve siyaset ile iç içe oldukları söylenebilir.²⁴³

31 Mart'tan sonra Osmanlı Devleti'ni Merkez-i Umumi, Bâbîâli ve İdare-i Örfiye'den oluşan "üç hükümet"in yönettiği yolundaki tenkitler, örfi idarenin bir baskı vasıtası olarak kullanıldığını göstermektedir.²⁴⁴ Feroz Ahmad'a göre, "1908 darbesi Saray çevresinin siyasete egemenliğinin ve Saray politikasının sonu olmuştur. İktidar, Bâb-ı Âli'deki yönetici seçkin zümrenin eline geçmiştir."²⁴⁵ Meşrutiyet'in tehlikede olduğu iddiası ile yola çıkan İttihat ve Terakki iktidar mevkiine bizzat gelmeyerek kurulan hükümetleri denetleyerek hükümetleri kontrol altında tutmuştur.

²⁴³ Öztürk, **a.g.e.**, s. 40.

²⁴⁴ Alkan, **a.g.e.**, s.142.

²⁴⁵ Ahmad; **a.g.e.**, s. 263.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAT ve TERAKKİ MUHALİFLERİ'NİN DARBE GİRİŞİMLERİ

3. 1. Halâskâr Zabitân Hareketi ve Sait Paşa'nın İktidardan Düşürülmesi

Sait Paşa'nın iktidardan düşürülmesi ya da İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaştırılmasına etki eden iki önemli hadise vardır. Bunlardan ilki Arnavutluk'ta çıkan ayaklanmalardır. İkincisi ise Halaskârân Zabitân hareketidir.

Arnavutluk'ta Osmanlı tarihinin çeşitli dönemlerinde değişik nedenlerle birçok isyan çıkmış, fakat bu isyanlar bağımsız bir Arnavutluk fikrinden ziyade Arnavut ileri gelenlerinin çıkarlarını korumak veya daha fazla çıkar sağlamak çabalarından kaynaklanmıştır.

Meşrutiyetin daha birinci yılı dolmadan Arnavutluk'ta isyanlar çıkmaya başlamıştı. 1909,1910,1911 ve 1912 yıllarında dört önemli isyan olmuştur. 1912 isyanı bir hükümet darbesi ile neticelenmiştir.

Karal da, II. Meşrutiyet öncesinde de Arnavutluk'ta ayaklanmalar olduğunu, fakat 1909-1912 yılları arasında ortaya çıkan ayaklanmaların öncekilerden şiddet, nitelik ve etki bakımından çok üstün olduğu ifade etmektedir. "Ulusal amaçla yapılan bu isyanlar devletin yapısında büyük sarsıntılar meydana getirmiş ve Balkan İttifakının hazırlanmasına ve patlak vermesine bile geniş ölçüde etki yapmıştır."¹

¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908- 1918)**, IX. cilt, Ankara, T.T.K. Yay.,1999, s. 246.

Bilgin Çelik'e göre, Meşrutiyetin ilânı için İttihat Terakki Cemiyeti'ne destek veren Arnavutlar, bunun karşılığında kendi dillerinde eğitim ve özerklik konusunda bir beklenti içine girmişlerdir. Fakat meşrutiyetin ilânından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, "merkeziyetçi ve Türkleştirici"² bir anlayışı ortaya koyunca, Arnavut aydınları muhalefet saflarına katılmışlar ve bir iktidar mücadelesi içine girmişlerdir.

Uzer, "Meşrutî yönetimi üzerlerine alanlar, bu noktada çok gafil davrandılar. Şöyle ki, meşrutiyetin ilânından önce, Kosova ve İşkodra'ya gönderilen vali ve komutanlar, Osmanlı Devleti'nde tarihi ad yapmış soylu kişiler ve önemli devlet adamları arasından seçilirdi. Bu meyanda; Ahmet Eyüp, Mustafa Asım ve Hafız Paşalar gibi, hür fikirli kimseleri Abdülhamit'in kendi nefisini zorlayarak Arnavutluk'a vali ve komutan olarak tayin etmesi boşa değildi.

Meşrutiyetten sonra "Hafız Paşa"nın yerine gönderilen "iki Mazharlar ve Halil Beyler" Arnavutların gözüne hoş görünmedi. Çünkü, bunlar ve bunları takiben gelenlerin çoğu, evvelce de buralara mektupçu, müfettiş, katip, ve alelade adliye memuru gibi görevlerle gelmiş, tanınan ve bilinen kişilerdendi.

Bâbîâli'nin, gerek Arnavutluk ve gerekse diğer toplulukların yaşadıkları yer ve çevrelerde kuracağı idare şeklini bir programla tespit edip onu uygulayabilecek nitelikte olan ve komutan valileri buralara göndermesi gerekirdi. Ama maalesef bunu yapmadı. Bunun yerine iyi sonuç vermeyen mantık dışı bir şiddet gösterdi ve tepkisini de derhal gördü.

"Bir milletin ruhi yaşantısı, adetleri, ahlâk kuralları ve özellikleri milli gelenekleri bilinmedikçe körü körüne güdülecek idare şekli, hazırlanacak olan kanunlar, gayeyi sağlayamadıktan başka, o memleketi harap eder, çökertir.

² Bilgin Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar**, İstanbul, Buke Yay., 2004, s. 345.

İşte, Arnavutluk da bu büyük hatanın kurbanı oldu.”³ Uzer’in ifadelerinden İttihatçıların bu isyanlarda büyük payının olduğu anlaşılmaktadır.

Uzer’le aynı düşünceleri paylaşan Kocabaş’a göre de, İttihatçılar Abdülhamit politikasının tam tersini uygulamaya başlamışlardır, gönderdikleri vali ve komutanlar Arnavutlar üzerinde etki yaratabilecek nitelikten uzak olduğu için Arnavutların yeni rejime güvenleri sarsılmıştır. İttihatçı hükümetin Arnavutluk ve benzeri yerlerde uygulayacağı programı tespit edip, onu başarıyla gerçekleştirebilecek vali ve komutanları göndermesi gerektiğini fakat bunun yerine daha önce Arnavutluk’ta küçük memurluklarda bulunan İttihatçıların gönderildiğini dile getirilmiştir.⁴ Arnavutluk’taki isyanların en önemli nedeninin, Abdülhamid döneminde Arnavutlara uygulanan özel statünün yerine ‘meşrutiyetin temeli ve esası eşitliktir’ düşüncesinin hakim kılınmaya çalışılması olduğunu belirtmektedir.

Saray muhafızı olarak Abdülhamid’i koruyan birlikler içinde bulunan Arnavut taburunun İttihatçılar tarafından Selanik’e gönderilerek görevlerine son verilmesi de Arnavutları olumsuz etkilemiş ve kendilerine güven duyulmadığı izlenimi edinmişlerdir.⁵ Arnavutlar İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kendileri sayesinde meşrutiyeti getirdiklerini, iktidara ortak oldukları düşünüyorlar ve bunun karşılığında kendilerine saygı duyulmasını ve kültürel haklar konusunda beklentilerinin karşılanmasını istiyorlardı. Buna karşılık İttihat ve Terakki ise Abdülhamid’i devirmek için ortak hareket ettikleri Arnavutların, gelecekte kendileri için de bir tehlike yaratabileceğinin farkındaydı. Bu nedenle meşruti rejim için onları etkisiz hâle getirme, liderlerini önemli kadrolara getirmeme gibi (örneğin İbrahim Temo, Necip Draga veya Basri Bey gibi) bir strateji izlemişlerdir. Fakat bu durumun bir çatışmaya yol açması kaçınılmazdı. İttihat ve Terakki Cemiyeti izlediği bu

³ Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara, T.T.K. Yay., 1979, s. 98-99.

⁴ Süleyman Kocabaş, **Avrupa Türkiye’si’nin Kaybı ve Balkanlarda Panslavizm**, İstanbul, Vatan Yay., 1986, s. 177.

⁵ Ali Cevat Bey, **İkinci Meşrutiyet’in İlânı ve 31 Mart Hadisesi**, haz. Faik Reşat Unat, Ankara, T.T.K. Yay., 1991, s. 44-45.

strateji ile bir riski göze almış görünmektedir. İttihat ve Terakki, Arnavutları tamamen merkezi otoritenin kontrolü altına almayı amaçlıyordu. İttihat ve Terakki'nin izlediği politika, Balkanlarda dört yıl boyunca her yıl Arnavutluk isyanlarının patlak vermesine yol açmış; İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi otoriteyi sağlamak uğruna tüm Balkanları kaybetme riskini göze almış ve sonuçta kaybetmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyetini böyle bir politika izlemeye iten nedenleri de dikkate almalıyız. Arnavut aydınları arasında daha 1878 yılından itibaren özerklik fikri oldukça güçlü bir şekilde yayılma imkanı bulmuştu. Bu durum meşrutiyet rejimi içinde Arnavutlar için önemli bir beklenti haline gelmişti. Oysa Arnavutlara tanınacak bir özerk yönetimin Avrupa'da yaratacağı etkiler, diğer Balkan unsurlarının, Ermeniler veya Arapların da benzer isteklerde bulunmalarının getireceği ağır sorunlar dikkate alındığında İttihat ve Terakki Arnavutlar'a gözdağı vererek sorunu çözebileceğini düşünmüştür. Özellikle Balkan devletleri'nin gelişmeleri yakından takip ettikleri ve durumdan yararlanmaya çalıştıkları dikkate alınmalıdır.

Meşrutiyetin ilânından sonra İttihatçıların politikası değişmiş ve İttihatçılar merkezi otoriteyi güçlendirme çabasına girmişlerdi. İttihatçılar merkezi otoriteyi güçlendirmeye kalkışınca, isyanlarla ve halkın tepkisiyle karşılaştılar. Bu merkezileştirme politikası Arnavutlarda da derin bir hayal kırıklığı ve tepki yarattı. Meşrutiyetin ilanından sonraki hemen her yıl Arnavutluk'ta ciddi isyanlar çıkmış, İttihatçı hükümetler bu isyanları bastırmakla uğraşmak zorunda kalmış, bu bastırma hareketi sırasında yapılan uygulamalar Arnavutları İttihat ve Terakki'den iyice uzaklaştırmıştır.

Yusuf Hikmet Bayur'a göre İttihatçılarca işlenen yanlışların temeli, Osmanlı devletinin bütün parçalarını eşit görmesi, dolayısıyla İstanbul, Batı Anadolu gibi Türklerin yaşadıkları yerler nasıl yönetiliyorlarsa devletin öbür kısımlarının da aynı şekilde yönetilmesi gerektiğine dayanmaktadır. İttihatçıların ve onlara alet olanların önce Arnavutluk'u İstanbul ve Batı

Anadolu gibi yönetmeye ve orada bulunan ileri gelenlerin nüfuzunu kırmaya çalıştığını, bunun da birçok ayaklanmaya yol açtığını, ordunun da en değerli unsurlarını orada yıpratıldığını ifade etmektedir. "Bu işte İttihatçıların esas suçu Arnavutluk'u Osmanlı ülkesinin ileri kısımları gibi yönetmeye kalkışmak değil, bu işi birden bire orayı geliştirilmeye koyulmadan ve buna güçleri yetmez iken kalkışmaktı. Bu ise devlet adamları için en büyük suçtur, çünkü devletleri yıkıma götüren amillerin başında bu gibi yanlışlar gelir, bunu doğuran sebep de o sırada işbaşında bulunan devlet adamlarının bilgisizliği ve değersizliği idi."⁶

İttihatçılar imparatorlukta ne Türk, ne Bulgar, ne Ermeni, ne Arap, ne de Arnavut kalmadığını bunların anayasaya göre eşit Osmanlı vatandaşları oldukları fikrini benimsemişlerdi. Arnavutlar ise Arnavut kalmak istediklerini, Arnavutluk'u özgür bir duruma getirmeyi amaç tuttuklarını sürekli tekrarlamışlardı.⁷ Askerlik ve vergi gibi hususlarda eşitlik getiren uygulamalar, imtiyazlarını kaybetmek istemeyen Arnavutları rahatsız etmişti.

Bayur ayrıca, İttihatçı hükümet öncesinde yoksulluk yüzünden Arnavutluk'ta birçok verginin alınmadığını, bunun da devlet bütçesine büyük bir zararı olmadığını, buna rağmen İttihatçı hükümetin eşitlik adına buralara da İstanbul ve Batı Anadolu'da uygulanan vergilerin benzerlerinin konulmasında acele edilmesinin yanlışlığına⁸ dikkati çekmektedir.

Bu arada Makedonya'da Bulgar çetelerinin faaliyetleri, Rum propagandaları, Bosna-Hersek'in ilhakı gibi sorunlar Arnavutlar arasında huzursuzluklara yol açmış, İttihatçılar aleyhinde tepkiler görülmeye başlanmıştı. Külçe, 31 Mart İsyanı sonrasında Arnavut mebusların (İsmail Kemal ve Müfid Beyler) dokunulmazlıklarının kaldırılarak gıyaplarında divan-ı

⁶ Yusuf Hikmet Bayur, "İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler", **Belleten**, cilt 23, sayı 89-92, Ankara, T.T.K. Yay., 1959, s. 275.

⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908- 1918)**, IX. cilt, Ankara, T.T.K. Yay., 1999, s. 246.

⁸ Bayur, **a.g.m.**, s. 274-275.

harbe gönderilmek istenmesinin meclisteki diğer Arnavut mebuslarını İttihatçılardan uzaklaştırdığını, Abdülhamit'in tahttan indirilmesi üzerine Arnavutların İttihatçılara düşman kesildiklerini ifade etmektedir."⁹

Malcolm'a göre, bu son gelişme Kosova Arnavutlarını şok etmişti. Çünkü Firzovik'te kendilerine padişaha dokunulmayacağına dair söz verilmişti. Abdülhamit'e sadık ve bir dönem saraydaki Arnavut taburunun muhafız komutanlığını yapan İsa Bolatin gibi Arnavut derebeylerinin bu gelişmelerden en çok rahatsız olan kişiler olduğunu dile getirmektedir.¹⁰

İttihatçı hükümetin Selanik Valisi Hüseyin Kazım Kadri eserinde, "...meşrutiyet hükümeti kendisi için bir hayat ve kuvvet kaynağı olan Makedonya'yı iyi idare edememiştir... Meselenin hakiki sebepleri anlaşılıp ona göre ciddi ve kesin tedbirler düşünülemedi ve iş oluruna bırakıldı. Böyle müthiş bir felaketi hazırlayan Makedonya hezimetini Arnavutluk ihtilali meydana çıkardı. Şu kadar ki, memleketi ihtilale veren, Arnavutlardaki isyan ve eşkıyalık düşüncesini bu dereceye getiren yine biziz; bizim kötü yönetimimizdir."¹¹ Kendisi de bir İttihatçı olan Hüseyin Kazım Kadri Bey, Arnavutluk konusunda İttihatçı hükümeti ağır şekilde eleştirmiştir.

Hüseyin Kazım Kadri, İttihatçıların merkezîyetçi anlayışına eleştiriler getirmiş, bu konudaki ısrarın anlaşılmasız bir davranış olduğunu belirtmiştir. Arnavutların silahının elinden alınmasının büyük bir hata olduğunu, onun müdafaadan mahrum bırakıldığını, Osmanlının başka yerlerinde halkın silahla dolaşmasına izin verilirken (Suriye, Irak gibi) sınırda olan ve her an bir saldırıya maruz kalabilecek olan Arnavutlardan silahlarının alınmasının anlamsızlığına işaret etmiştir. İttihatçı hükümetin ise uygulamaları ile halkı isyana teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Arnavutların meşrutiyete destek verdiğini hatırlatmış, halkın mizacına uyan bir yönetim anlayışı benimsenmiş olsaydı

⁹ Süleyman Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir, 1944, s. 360-365.

¹⁰ Noel Malcolm, **Kosova, Balkanları Anlamak İçin**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1999, s. 297.

¹¹ Hüseyin Kazım Kadri, **Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi (10 Temmuz İnkılabı ve Netayici)**, İstanbul, Pınar Yay., 1992, s. 97.

Arnavutluk'ta ihtilallerin çıkmayacağını ifade etmiştir. Arnavutluk'ta izlenecek en iyi yolun 'arabuluculuk' olduğunu, memleketin ancak bu tarz idare ile barışa kavuşabileceğini dile getirmiştir. Halkın güveni kazanıldıktan sonra askerlik, vergi vs. gibi sorunların çok daha rahat çözüleceğine işaret etmiştir.¹²

Talat Paşa anılarında Arnavutluk'taki isyanların kendi hataları sonucu ortaya çıktığını kabul etmektedir. Arnavutların meşrutiyette kendilerine destek verdiğini, İttihatçı Arnavutlardan Hafız İbrahim Efendi'nin kendisini meşrutiyetin ilanı sonrasında, Arnavutların meşrutiyetten mucize bekledikleri konusunda uyardığını, bu mucizelerin gerçekleşmemesi halinde Arnavutların başkaları tarafından kolayca kışkırtılarak meşrutiyet aleyhinde kullanılabileceklerini ifade ettiğini belirtmektedir. Arnavutluk konusunda önemli hatalar yaptıklarını kabul eden Talat Paşa, ilk hatalarının meşrutiyet kanunlarını aceleci bir şekilde uygulamaya koymak ve bunları uygulayacak tecrübesiz yöneticileri görevlendirmek olduğunu, ikinci hatanın ise, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin tavsiyesini meclis grubunda kabul etmemekle yaptıklarını dile getirmektedir. İsmail Hakkı Efendi'nin Arnavutluk'ta uygulanacak asker, vergi ve silahların toplanması gibi meşrutiyet kanunlarını yerine getirmek üzere eski sadrazamlardan Avlonyalı Ferit Paşa'nın çok geniş yetkilerle Arnavutluk'a vali olarak gönderilmesini ve kanunların kademeli olarak uygulanmasını teklif ettiğini, fakat bu teklifin reddedildiğini ifade etmektedir.¹³

İttihat Terakki Cemiyeti'nin İsmail Kemal Bey'i seçtirmeme çabası içine girmesi, Arnavutların Manastır'da düzenledikleri Arnavut kongresinde Latin harflerini benimsemeleri, meclisin açılışından kısa süre sonra İttihat ve Terakki'ye tepki gösteren bir muhalefetin ortaya çıkması, 31 Mart'ın hazırlanmasında ve uygulamaya konulmasında rolü olan bazı Arnavutların

¹² Hüseyin Kazım Kadri, **Balkanlardan Hicaza**, s. 102-105.

¹³ Cemal Kutay, **Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, II. cilt, İstanbul, Kültür Matbaası, 1983, s. 672-673, 677-678.

başta idam olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmaları, Arnavutların meşrutiyetten beklentilerinin (Arnavutça eğitim, muhtariyet) karşılanmaması, İttihat Terakki'nin merkezîyetçilik politikasını uygulamaya çalışması, askerlik, vergi gibi konularda Arnavutların ayrıcalıklarına son vermesi, çok değer verdikleri silahlarının toplanmasına başlanması, Arnavut ayaklanmalarının çıkmasında başlıca etkenler olmuştur. İttihatçıların bu uygulamalarından dolayı meclisteki Arnavut mebusları da kısa sürede cemiyete cephe almışlar, iş parti çekişmelerinden milliyet kavgalarına dökülmüştür.¹⁴ Bu gelişmeler İttihatçılarla Arnavutları karşı karşıya getirmiş ve yaklaşık dört yıl boyunca bu mücadele hem meclisteki Arnavut mebuslar ile İttihatçı mebuslar arasında siyasi alanda, hem de Arnavutluk'un birçok bölgesinde çıkan ayaklanmalarla askerlerle Arnavutlar arasında yaşanmıştır.

31 Mart İsyanından sonra padişahın yetkileri kısıtlanmış, yasamanın gücü arttırılmış ve Kanunu Esasi'de bazı değişikliklere gidilmiştir. Yapılan bu değişiklikler arasında Arnavutluk ve Arnavutlar ile ilgili en önemli konu, toplanma ve dernek kurma hakkıyla ilgili olan 120. maddedir. Buna göre, toplanma ve dernek kurma faaliyetleri anayasal bir düzene kavuşmuş, fakat aynı zamanda bu faaliyetlere de bazı sınırlamalar getirilmiştir. Devletin bütünlüğünü bozma, meşruti rejimi başkalaştırma (tagyir), Kanun-u Esasi'ye aykırı hareket etme ve ayrılıkçı siyaset gütme amacına yönelik cemiyetler ile her türlü gizli dernekleşmeyi yasaklamıştır.¹⁵ İttihatçılar bu kanun değişikliğini kendi iktidarlarını pekiştirme yönünde kullanmışlar, bu da birçok etnik unsur gibi Arnavutları da rahatsız etmiştir.

Özellikle Meşrutiyet döneminde çıkan Arnavut ayaklanmaları sırasında önce Arnavut derebeylerinin (İsa Bolatin, İdris Seferi, Süleyman Batuşi v.b), sonra da Arnavut mebus ve aydınlarının isyancıların başında yer alması dikkat çekicidir. Arnavut derebeyleri ile mebus, aydın ve tüccarlarının

¹⁴ Uzer, **a.g.e.**, s. 98.

¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki**, III. cilt, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1989, s. 28.; Feroz Ahmad; **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, çev. Nuran Yavuz İstanbul, Kaynak Yay., 2004, s. 131-134.

Arnavut özerkliği-bağımsızlığı konusunda işbirliği yapması, ulusal birlik anlayışının geliştiğini göstermektedir ki, bunun temellerinin daha Prizren Birliği ile atıldığı hatırlanacak olursa geçen zaman içinde ulusçuluk düşüncesinin güçlendiği ileri sürülebilir.¹⁶ Arnavut ayaklanmaları sırasında Arnavut tüccarların isyancılara silah ve cephane sağladığı, derebeylerin ise isyancıların başında yer aldığı görülecektir. Yani Arnavut ulusçuluğu, başlangıçta yurt dışındaki Hristiyan Arnavutların öncülüğünde doğmuş, zamanla Müslüman Arnavut burjuva ve aydınların da arasında yayılmış, daha sonra özerk veya bağımsız bir Arnavutluk konusunda derebeylerin de desteği sağlanmıştır. Bu ulusçuluğun Arnavutların geneline yayıldığını iddia etmek mümkün değilse de özellikle genç kuşak arasında önemli ölçüde yayıldığı söylenebilir. Bunun da en önemli nedeni, meşrutiyet öncesinde yurtdışındaki Arnavut cemiyet ve basınının 'Arnavut ve Arnavutluk' bilincini yaymaya çalışması, bu yayınların gizlice Arnavutluk'a sokulması, meşrutiyet sonrasında ise bu çalışmaların Osmanlı topraklarında da kolaylıkla yapılabilmesidir. İbrahim Temo, İsmail Kemal, Necip Draga, Müfid Bey, Mustafa Basri, Şahin Bey, Hasan Priştina, Mithat Fraşheri gibi Arnavut ileri gelenleri oldukça iyi eğitim almış kişilerdi. Çağdaş ulusçuluğu kavrayabilecek ve bunu kendi uluslarına aktarabilecek bir birikime ve devlet yönetimi konusunda gerekli tecrübeye de Osmanlı Devletinde yıllarca görev alarak sahip olmuşlardı.¹⁷

Arnavut aydınlarının büyük bir kısmının başlangıçta tam olarak ayrılıkçı bir politika benimsediklerini ileri sürmek mümkün değilse de, ulusal kimliklerinin tanınması ve Osmanlı içinde özerk bir yönetime sahip olarak kendi dillerinde eğitim yapma fikrine başından itibaren sahip oldukları söylenebilir. Bu taleplerini önceleri basın yayın yolu ile, Abdülhamit'e kabul ettirmeye çalışan Arnavut aydınları, daha sonra Jön Türklerle beraber meşrutiyet için mücadele vermişler ve bunun karşılığında taleplerinin yeni rejim içinde uygulanacağına dair bazı beklentiler içine girmişlerdir. Bu

¹⁶ Çelik, a.g.e., s. 354.

¹⁷ Emin Gürses, *Ayrılıkçı Terörün Anatomisi, IRA-ETA-PKK*, İstanbul, Bağlam Yay., 2001, s. 19.

beklentileri İttihatçılar tarafından karşılanmayınca, onlara karşı da muhalefet bayrağı açmışlardır. Bu taleplerini gerçekleştirmek için, meşrutiyetin özgürlük ortamından yararlanıp önce kültürel faaliyetlere ağırlık veren, cemiyetler kurup, gazete ve dergiler yayınlayan, konferanslar veren, kongreler düzenleyen bu aydınların bir kısmı, muhalefet saflarına katılıp siyasi platformda mücadelelerini sürdürürken, bazı Arnavut aydınları ve derebeyleri ise Arnavutluk'ta ihtilaller çıkarıp, silahlı mücadele yolunu tercih etmişlerdir.¹⁸

1911 yılının sonbaharında Osmanlı Devleti tehlikeli bir kriz içinde idi. Dış politikada Trablusgarp Savaşı, iç politikada ise hükümetin merkezîyetçi siyasetine karşı muhalefetin büyümesi ve 1911 Kasım'ında Hürriyet İtilâf Fırkası adı altında birleşmesi gibi zorluklar yüzünden Jön Türk hükümeti iflasın eşiğinde idi. Bu gelişmeler nedeniyle İttihatçı hükümet, seçimlerin yenilenerek muhalif unsurların saf dışı bırakmaya çalıştı.

1911 yılı sonlarında Bâbüâlî'nin gerekli önlemleri almaması halinde yeni bir Arnavutluk ayaklanmasının kaçınılmaz olduğu hakkında yazılar Avrupa basınında boy göstermeye başlamıştı.

Bazı siyasî gerilimler sebebiyle 18 Ocak 1912 tarihinde Meclis'in dağılması hakkında bir irade çıkarılmış ve daha sonra da feshedilmiştir.¹⁹ Ancak yenilenen seçimler demokratik teamüllere uygun yapılmamıştır. Bundan dolayı bu seçimler "Sopalı Seçim" olarak adlandırılmıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti, adaylarını kazandırmak için ordunun nüfuzunu kullanmış, meydana gelen baskılar neticesinde bazı bölgelerde halkın tepkileriyle karşı karşıya gelinmiştir. Ayrıca, bu hususları bahane edenler Arnavutluk'ta isyana sebebiyet vermişlerdir. Böylece Arnavutluk'ta meydana gelen ve isyana dönüşen olaylar, muhalefetle ordu arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmıştır.

¹⁸ Çelik, a.g.e., s. 355.

¹⁹ Cezmi Erarslan, Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul, 3F Yay., 2006, s. 92.

Yeni seçimlerle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı mebusların dışında kalan adaylar seçilme imkânı bulamamış, böylece muhalifler tasfiye edilerek Meclis tamamen ele geçirilmiştir. Bu arada Arnavut mebuslarının dışarıda kalması, siyasî-sosyal patlamanın en önemli sebeplerinden biri olarak ortaya çıkmıştır.²⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hile ve cebirle ve büyük bir ekseriyetle Meclis çoğunluğunu ele geçirmesi ve neticede yüzü aşkın muhalif mebusdan sadece beşinin seçimi kazanabilmesi ve bu arada birçok Arnavut mebusun Meclis dışında kalması isyanın görünürdeki sebeplerinden biridir. Hristiyan Malisörlere, Müslüman Arnavutlara kıyasla daha fazla taviz verildiği ve bu halin Müslüman Arnavutları rahatsız ettiği, bunların elinden silahların toplatıldığı,²¹ vergi vermeye alışık olmayan Arnavutların bu hususta hükümet tarafından zorlandığı²² gibi sebepler yanında Arnavutların bu tür muamelelere geçmişte yaptıkları hizmetlerden ötürü layık olmadıkları düşüncesi²³ de, isyanın patlamasında etkili olmuş görünmektedir.

Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması sonucunda eski Arnavut mebusların memleketlerine gittikleri, Arnavutluk'ta mevcut olan hoşnutsuzluğun, bu mebusların gidişiyle daha da artacağı ve bir isyana yol açacağını belirten Kazım Kadri, "Arnavutluk'taki fesadın saiklarını hazırlayan biz değil mi idik. Şevket Turgut Paşa'nın yaptığı zulümlerden kendimizi tebrie etmek çok müşkildir. Cahil ve mutaassıp Arnavutları dinden, imandan çıkaran bu mezalim idi. Valilerimizin ifratperverliklerini de unutmamak lazım."²⁴ şeklindeki sözleri ile İttihatçıların Arnavutluk konusunda yanlış bir politika

²⁰ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1945, s. 269-270, 271-272.

²¹ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Baha Matbaası, 1956, s. 492. ; Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Ufuk Yay., 2001, s. 153-154.

²² Celâl Bayar, **Ben de Yazdım, Milli Mücadaleye Gidiş**, II. cilt, İstanbul, Baha Matbaası, 1967, s. 503.

²³ Kuran, **İnkılâp Tarihimiz**, s. 301.

²⁴ Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, haz. İsmail Kara, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 115-122.

izlediğini, özellikle seçim döneminde yapılanların ayaklanmalara yol açtığını ifade etmektedir.

Ahmet Hilmi Bey'e göre, Arnavutlar seçimi bir vesile yapmışlardı ve dolayısıyla seçim, isyanın tek sebebi değildi: "Bundaki avâmil, bir taraftan hükümetin yanlış nazariyeleri ve diğer taraftan Arnavut rüesâsının ihtiras ve menfaatperestliği idi"²⁵ Muhalefet sözcülerinden Lütfi Fikri Bey, aksine seçim yolsuzluklarıyla, isyan arasında "zaruri" bir alâka buluyordu.²⁶ İsyanda, aslı olmamakla beraber, o günlerde Arnavutluk'ta hayli yankı bulan "Devletin namaz, oruç ve sakal gibi mukaddesattan vergi alacağı"²⁷ gibi söylentilerin de etkili olduğu düşünülmelidir.

H. Kazım Kadri, Selanik'teki konsoloslardan birisinin kendisine "Meclis-i Mebusan'a muhalif üye gelmemesi için İttihat ve Terakki'nin harcadığı çabalar ters sonuçlar verdi. Arnavutluk'tan muhalif çıkarılmadı ama bunun yerine memlekette isyan çıkarıldı... Siz onları Meclis-i Mebusan'dan kovdunuz, fakat onlar da Arnavutluk'u ihtilâle verip sizi Makedonya'dan kovacaklar" dediğini ifade etmiştir. Kazım Kadri, Arnavutluk'a silah toplamak için gönderilen askeri kuvvetlerin yaptıkları kötü muameleye rağmen hükümetin bu fenalıkları yapan kişiler hakkında soruşturma açmaması ve ceza vermemesini anlaşılabilir bir gariplik olarak değerlendirmektedir. "Arnavutluk'un kıyam ve ihtilalinden mesul olan Arnavutlardan ziyade, onları kötü yönetim altında isyana mecbur eden zalimlerdir... Hiç düşünmeden ve hastalığın çaresini arayacak yerde, memleketi yaktık, yıktık ordular sevk ederek sürülerle adamlar öldürdük, ocaklar söndü, aileler perişan ve vatan harap oldu." Buna rağmen askerlerin çekilip gittikten sonra memleketi eski halinde bırakmanın büyük bir hükümet yanlışı olduğunu, oysa hastalığın tedavisi için çalışılması ve bir daha aynı hastalığın tekrarlanmaması için

²⁵ Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, **Muhalefetin iflası**, Konstantiniyye, Hikmet Matbaa-i İslamiyesi, 1331, s. 32.

²⁶ Lütfi Fikri, "Ne Elim Mazhariyet", **İfham**, no:295-111, 22 Haziran 1328.

²⁷ Rasim Bey, "Sultan Hamid'in Selanik'teki Muhafızı Rasim Bey'in Hatıraları", **Hayat**, sayı 10 Kasım 1966, s. 14.

hükümetin tedbirler alması gerektiğini hatırlatmıştır. H. Kazım Kadri'ye göre 1912 Arnavutluk isyanının nedenleri şunlardır; Malisörlerin isyanı ve neticede hükümetin acizlik göstermesi, başta İsmail Kemal Bey olmak üzere bir takım önderlerin mebusluktan mahrum bırakılmalarının propagandaları, Avusturya'nın kışkırtmaları, Sırp propagandası, kötü yönetim ve aşırıcılık, ordunun isyanı²⁸ Bu durum Arnavutların büyük umutlara kapılmalarına yol açmış, Halaskârân'ın çabaları ile Osmanlı ordusunun bir kısmının hükümete muhalif bir konum alması ihtilâlin yayılmasına sebep olmuştur.

1912 yılının bahar aylarında iyice yayılan Arnavutluk isyanı, işbaşında bulunan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin sert askeri tedbirlerine rağmen devam ederken, bir grup Arnavut asıllı Osmanlı zabitanın Manastır'da Resneli Niyazi Bey'in hareketini andırır şekilde dağa çıkarak isyan etmeleri, devlet merkezinde büyük yankılar uyandırmıştı. En kıdemlisi yüzbaşı rütbesinde olan zabitlerin isimleri birkaç ihtilâfla tespit edilebilmiştir. Bunlar; Yüzbaşı Tayyar, Mülâzım Tahsin, Yüzbaşı Mümtaz, Mülâzım-ı evvel İbrahim, Mülâzım Celâl, Mülâzım Kasım ve Mülâzım Melek Fraşeri idiler.²⁹ Sayıları yetmişi bile bulmayan bir gurup zabitanın isyan fikrini, bir yıl kadar önce Kristohor Manastırı'nda verilen bir ziyafette ortaya attıkları da ileri sürülmektedir.³⁰ İşin ilginç yanı, bu zabitlerin, Arnavutluk'un istiklâli yolunda bir iddia taşımamaları ve isteklerinin tamamen iç politikaya ve kısmen mahalli problemlere dönük olmasıdır.³¹ İnal'a göre zabitlerin istedikleri şeyler şunlardı: Kabinenin düşürülmesi, Meclis'in feshi ve yeni meclisin kurulması, bölgede görev yapan asker ve memurların Arnavut olmaları, Arnavutça'yı bilmeleri.

Celâl Bayar, âsilerin asıl gayelerini gizleyerek sadece muhtar bir idare istediklerini, bir başka devlet adına hareket etmediklerini isbat için, Türk

²⁸ Hüseyin. Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, s. 98-106.

²⁹ Kuran, *İnkılâp Tarihimiz*, s. 302.

³⁰ Kuran, *İnkılâp Hareketleri*, s. 501.

³¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 3. bs., II. cilt, İstanbul, Dergah Yayınları, 1982, s. 1089.

kamuoyuna yönelik beyannameler dağıttıklarını, mantıkla hareket etme imkânı bulamadıkları için silaha davrandıklarını belirtiyor.³² İsyancıların istekleri hususunda kaynaklar arasında ihtilâf olması, hareketin planlama ve hazırlığının aceleye getirildiği kanaatini uyandırıyor.³³ Diğer taraftan isyancı zabıtların belirli bir zamandan beri bu harekete hazırlandıkları yolunda bilgiler de vardır: Ahmet Bedevi Bey, arkadaşı Prevezeli Celâl ile Manastır'da teşekkül eden Zabitân grubu hakkında muntazaman haberleştiklerini, son mektuplarından birinde bütün hazırlıkların tamamlandığını ve İttihat ve Terakki Hükümeti'ne karşı isyana karar verildiğini, kendisinin de isyana katılmak üzere Manastır'a davet edildiğini³⁴ belirtmektedir.

Müslüman ve Hristiyan Arnavut kabileleri, silahla idari otonomi elde etmek üzere Mart ayında birleşmişlerdi. Daha Şubat ayı sonunda, Simon Doda adlı biri, Arnavutluk'ta ihtilal yapmak için Ragoza'ya gelerek gönüllü kaydetmeye başlamış ve Rumeli ahalisini isyana teşvik etmiştir. İsyan Malisörlerin yeniden harekete geçmeleri ile başlamış, Haziran ayında da Müslüman Arnavutlar ayaklanmışlardır.³⁵ Malisörler, Tuna-Adriyatik demiryolunun inşaatı için çalışan işçiler üzerine saldırarak inşaatı engellemeye çalışmışlardır. Bu girişimlerinin nedeni olarak, Tuna-Adriyatik demiryolunun hamileri olan Avusturya'nın çıkarlarına aykırı olduğu ve Balkanların batısının Rus-Slav nüfuzuna açılmasına mani olmak şeklinde gösterilmektedir.

Mart ve Nisan aylarında Kosova'da ayaklanmalar başlamıştı. Huzursuzluğun merkezi ise Debre'dir. Buradaki Müslümanlar vergi nedeniyle ayaklanmışlardır. Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey idaresindeki ıslahat komisyonu, Üsküp'ten İşkodra'ya kadar olan bölgeleri ancak silah zoruyla temizleyebilmişlerdir. Mayıs ayında Yakova, İpek ve Priştine'de Arnavut isyanı ciddi boyutlara ulaşmıştı. 20 Mayıs'ta Junik köyünde Bayram Curri,

³² Bayar, **a.g.e.**, II. cilt, s. 500.

³³ Alkan, **a.g.e.**, s. 157.

³⁴ Kuran, **İnkılâp Tarihimiz**, s. 300.

³⁵ Karal, **a.g.e.**, s. 247.

Rıza Bey ve İsa Bolatin liderliğinde birkaç bin Arnavut ve eski mebuslardan Hasan Priştine ve Necip Draga toplanmışlar ve İttihatçı hükümeti bir ayaklanma ile düşürmeyi kararlaştırmışlar ve besalaşmışlardır.³⁶ Eski Arnavut mebusları siyasi yollarla deviremedikleri İttihat Terakki iktidarını, 1908'de Abdülhamit'e yaptıkları gibi silah zoruyla devirmeyi amaçlamışlardır. Seçilmelerine engel olarak İttihat Terakki'nin meşrutiyetten saptığını, istibdada yöneldiğini iddia eden bu Arnavut liderleri ayaklanmada başrolü oynamışlardır.³⁷

Rıza Nur, Arnavutluk'ta bir ayaklanma çıkarılarak İttihat Terakki'nin iktidardan düşürülmesi konusunda Yakovalı Rıza ile besalaştıklarını anlatmaktadır. Ayrıca Arnavut mebuslarından olan ve Arnavut isyanının tahrikçilerinden olduğu ileri sürülen Hoca Said ile de telgraflaştırılmıştır. Rıza Nur'a göre, "Ben Arnavut isyanının muhtelif reisleri ile muhaberede idim. Üsküp'e geldikleri vakit artık telgrafla açık muhabereye başladık... Arnavutları isyana teşvik ettiğimi ben kendi elimle yazdım. Bu, kusur değil iftihar sebebidir. Zalemeye karşı isyan haktır ve kahramanlıktır. Arnavutlar... Devleti İttihatçılardan kurtarmak için isyan ettiler".³⁸ bu isyan en önemli insanî görevdi.

Eski Arnavutluk mebuslarından Hoca Sait Efendi Selanik ile Arnavutluk arasında mekik dokumuş ve Kara Sait Paşa ile müzakereler yapmıştır. Bu görüşmelerin sonunda Yunik'te Arnavut isyanı çıkmış, bu isyanın çıkışında Arnavutluk'ta yapılan gaflet ve zulümlerin etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Nüfus yazmak, silah ve vergi toplamak gibi uygulamalar Arnavutluk'ta isyanlara yol açmıştır. Selanik valisi Kazım Kadri, Selanik'teki ordu komutanlarının yaptığı bir toplantıda Kara Sait Paşa'nın, ordunun yönetimden memnuniyetsizliğini dile getirdiğini, kötü yönetim yüzünden yakında genel bir ayaklanma çıkmasının muhtemel olduğunu, bunun

³⁶ Peter Bartl; **Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)**, İstanbul, Bedir Yay., 1998, s. 307.

³⁷ Çelik, **a.g.e.**, s. 449.

³⁸ Rıza Nur, **Hayat ve Hâtıratım**, II. cilt, İstanbul, İşaret Yay., 1946, s. 377-378.

sorumlusunun İttihat Terakki Cemiyeti olduğunu, kendilerinin kabineyi değiştirmek ve yerine halkın güvenini kazanmış yeni bir kabine kurulmasını sağlamaya çalışacaklarını, İttihat Terakki ileri gelenlerini yargılayacaklarını dile getirdiğini ifade etmektedir ki,³⁹ çıkacak ayaklanmanın sadece bir Arnavutluk ayaklanması olmayacağını, ayrıca ordu içinden de buna destek geleceğini işaret etmesi açısından önemlidir.

Arnavut liderleri hazırladıkları bir beyannameyi büyük devletlerin konsoloslarına vermişlerdir. Bu beyannameyi imzalayanlar arasında Vulçetrinli Hasan (Hasan Priştine), Yakovalı Bayram Sor (Curr), Prizrenli Yahya gibi önemli Arnavut liderleri vardır. Beyannamede Arnavutların meşruiyete yaptıkları hizmet, gösterdikleri sadakatin kamuoyu tarafından iyi bilindiğini, Arnavutların Halifelik ve Osmanlılığı bağlı oldukları belirtilmiş isyan etme nedenleri ise şu şekilde açıklanmıştır; bildiride Jön Türk Hükümeti'nin anayasa değişikliği ısrarı, 'irticaya doğru bir adım' olarak yorumlanmaktadır.

Meclisi Mebusan başkanlarından Halil Bey (Menteşe), muhalefetin seçimlerdeki yenilgisinden sonra iktidarı ihtilal yoluyla ele geçirmek için, eski Arnavut mebuslarından Vulçetrinli Hasan Bey ve Üsküp mebusu Said Hoca vasıtasıyla, İsa Bolatin ve Yakovalı Rıza Bey gibi Arnavut reislerini elde ederek isyana sevk ettiğini, bunun yanında bir grup subayın da 'Halaskârân' ünvanı altında siyasete tahrik edildiğini ve bazı Arnavut subaylarının da Manastır'da dağa çıkarıldığını belirtmektedir.⁴⁰ Osmanlı'nın mevcut iktidarına karşı bir hareket olarak Arnavutluk'ta askerler arasında çatışma ve firarların olması İttihat ve Terakki iktidarı açısından dikkat edilmesi gereken bir durumdur.

³⁹ Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım**, s. 122-126.

⁴⁰ Halil Mentеше, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1986, s. 146.

Arnavutluk'taki durumun gün geçtikçe kötüleştiği ve hükümetin bunu önlemekte başarısız olduğu bir dönemde, olayın yalnız Arnavutluk sorunu olmadığı, genel siyasi bir hoşnutsuzluğun mevcut olduğu ve subaylar arasında bu memnuniyetsizliğin bir sonucu olarak gizli bir cemiyetin kurulduğu dile getirilmektedir.⁴¹ Bu sırada ortaya çıkan Halâskâr Zabitân Hareketi, İttihat ve Terakki yönetimini iyice zor duruma düşürmüştür. Temmuz ayı başında etkinliğini ortaya koyan bu askeri muhalefet grubu, isyancı Arnavut subayları gibi, seçimlerin Kanun-u Esasi'ye uygun olarak yeniden yapılmasını, ordunun önemli görevlerine siyasi gerekçelerle tecrübesiz kişilerin getirilmesi ayrıca Kamil Paşa liderliğinde yeni bir hükümet kurulmasını istemiştir.⁴² Tunaya ise bu grubun, Makedonya'da isyan eden birliklerle ve İstanbul'da Hürriyet ve İtilâf Fırkasıyla ilişkisi olduğunu düşünmektedir.⁴³ Feroz Ahmad, bu hareketin arkasında Prens Sabahattin ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasının olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁴

Seçimlerde, neredeyse tamamen Meclis dışında kalan muhalefet için, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile mücadele edecek meşru zemin de daralmış oluyordu. O günlerde belli başlı bütün muhalefet guruplarının toplandığı bir odak durumunda olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası, resmî karar ve idare kurulları itibarıyla olmasa da Rıza Nur gibi tanınmış bir üyesi vasıtasıyla Arnavutluk İsyanı'na sıcak bakıyordu. Celâl Bayar'a göre Arnavut ihtilâlcileri temsilci göndererek Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile münasebet kurmak istemişlerse de, Fırka ileri gelenleri buna razı olmamışlar ve bu kararın alınmasında, Lütfi Fikri Bey'le Müşir Fuad Paşa etkili olmuşlardı.⁴⁵ Süleyman Nazif ise muhalefetin daha geniş çapta isyanı desteklediğini ileri sürmektedir: "Müslüman olan Arnavut Başkımcılarla, Arnavut olmayan Hürriyet ve İtilafçılar, ittifak-ı murabba ve İtilafçılarla birleşmişlerdi. Başkımcılar ne yaptıklarını bilmiyorlardı. Hürriyet ve İtilafçılar ise ne bahasına olursa olsun

⁴¹ Çelik, **a.g.e.**, s. 453.

⁴² Alkan, **a.g.e.**, s. 162-164.

⁴³ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 354.; Ahmad, **a.g.e.**, s. 134.

⁴⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 134 ; R. Nur, **a.g.e.**, s. 63.

⁴⁵ Bayar, **a.g.e.**, III. cilt, s. 785.

hükümeti elde etme his ve hırsı ile müteharrik idiler”.⁴⁶ Hürriyet İtilâf Fırkası da bu ayaklanmayı destekleyerek darbe ile iktidarı ele geçirme çabası içine girmiştir.

Hükümet Arnavutluk'taki olayları yatıştırmak için bazı önlemler almış ve bazı kararları da uygulama koymuştur. Bunların başında, Arnavutluk'un bazı yerlerinde vergilerin hafifletilmesi gibi bir önlem gelmekteydi ki, hükümet bu sayede isyancıların en azından bir kısmını faaliyetlerinden vazgeçirebileceğini ummuştur. Fakat bu düşüncesinin doğru olmadığını zamanla anlayacaktı. Malcolm, Arnavutların seçimlerin iptalini istediklerini, bu olmazsa tam özerklik talep edeceklerini, özerkliğin, mali ve askeri bakımdan Osmanlıdan tam anlamıyla ayrılmak olduğunu, bağlılığı sadece kağıt üstünde kalmış bir Arnavut Cumhuriyeti kurulmasını istediklerini ileri sürmektedir.⁴⁷

Arnavut liderleri, Haziran ayı sonunda Üsküp'te toplanarak, icraatlarından dolayı tepki duydukları İttihatçı hükümetten ayrılma mücadelesine girişmişlerdir. 2 Temmuz günü, muhalefet gazetelerinden 'Mücadele-i Milliye' adlı gazete, Üsküp'te Hasan Priştine'nin, Arnavutların şu andaki mücadelelerini Jön Türkler üzerinde yoğunlaştırmak istediklerini, otonomi taleplerinden uzak duracaklarını ihtiva eden açıklamalarını yayınlamıştır. Ayrıca, İttihatçı hükümetin devam etmesi halinde bağımsız idare için mücadelelerini sürdürecekleri uyarısında bulunulmuştur.⁴⁸ Meclisteki Arnavut mebusları, Arnavut ayaklanmasını 'zulme karşı ayaklanma' olarak vasıflandırmışlar ve meşruluğunu savunmuşlardır.⁴⁹

Meclisin 8 Temmuz 1912 tarihli toplantısında Hacı Adil Bey, Arnavutluk olayları ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Adil Bey bu olayların 'askerlerin siyasete alet edilmesi' yüzünden büyüdüğünü belirterek, askerin siyasete alet edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Mecliste buna itirazlar olmuş,

⁴⁶ Süleyman Nazif, **Yıkılan Müesseseler**, İstanbul, İlhami Fevzi Matbaası, 1927, s. 14.

⁴⁷ Malcolm; **a.g.e.**, s. 302-303.

⁴⁸ Bartl; **a.g.e.**, s. 309.

⁴⁹ Karal, **a.g.e.**, s. 248.

Arnavut isyanının bu sebebe bağlanamayacağı, bazı haklı taraflarının olduğu dile getirilmiştir. Arnavutluk meselesi 'Askerin siyaset yapmaması' kanununun görüşmelerinde de gündeme gelmiştir. Kanun maddesini hazırlayan Mahmut Şevket Paşa (Harbiye Nazırı) kanunun yapılma sebebini "Manastır olayları"na bağlamış, isyancıları birkaç subay ve erden ibaret olarak göstermiştir.⁵⁰

Çamlık Mebusu Şahin Bey ise isyancıların "Arnavutluk meselesi" yüzünden isyan ettiğini belirterek Arnavutların Osmanlıya bağlı kalmalarının yani bağımsızlıklarını ilan etmemelerinin nedeninin "makam-ı Hilafete olan zeval bulmaz bağlılıklarından" olduğunu söylemiştir. Bu yaklaşım II. Abdülhamit döneminde izlenen "İslamcılık siyasetinin Arnavutlar arasındaki önemini göstermesi bakımından ilginçtir.⁵¹

Temmuz ayında, isyanın önemli ölçüde yayılması ve bazı şehirlerinin (Priştine, Mitroviçe, Vulçetirin, Firzovik) Arnavut isyancılarının kontrolüne geçmesi üzerine, Arnavutluk İsyanı sebebiyle hükümetin siyasi ağırlığı sarsılmış kabine içinde istifalar birbirini takip etmiştir.⁵² 17 Temmuz 1912'de Said Paşa kabinesi istifa etmiştir. 21 Temmuz'da, Gazi Muhtar Paşa kabinesi kurulmuştur.⁵³ Said Paşa'nın istifasının en büyük sebeplerinden biri de ordu içinde İttihat ve Terakki karşıtı olan ve adına "Halaskâr Zabitân Grubu" denilen harekettir.

Kısa bir süre sonra Said Paşa Hükümeti'nin yerine geçen Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi Meclis'i feshetmiştir. Arnavutluk İsyanı ve ona bağlı olarak gelişen hadiseler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri arasında maneviyat kırıcı bir etki uyandırmıştı.⁵⁴

⁵⁰ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, **a.g.e.**, s. 111.

⁵¹ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, **a.g.e.**, s. 112.

⁵² Lütfi Simavi, **Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim**, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1340, s. 73.

⁵³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 223.; Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, Ankara, T.T.K. Yay., 1987, s. 56.

⁵⁴ Asaf Tugay, **İbret**, II. cilt, İstanbul, Yörük Yay., 1962, s. 72.

Said Paşa'nın güvenoyu almasına rağmen istifası ile 31 Mart İsyanı'ndan beri muhalifler istedikleri hedefe ulaşmışlar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni iktidardan düşürmüşlerdi. Yeni kabinenin programında genel seçimlerde memurların kanuna aykırı müdahale ve muamelatının tahkik edileceği ve elde edilecek sonuca göre kanunun gereğini yerine getirecekleri, ordu ve memurların siyaset ile ilgilerinin kesilmesi için tedbirler alacakları vurgulanmaktadır. Hükümet bu çerçevede, hemen Arnavut liderler ile temasa geçmiştir. Hükümette Kamil Paşa'nın ve Ferit Paşa'nın olması (Dahiliye Nazırı), Arnavut isteklerini kabul etmeye eğilimli olmaları, Arnavut isyancıların Osmanlı'ya değil, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı olduklarını düşünceleri hükümet ile Arnavutlar arasında kolay bir işbirliği yapılabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştı. Yeni Osmanlı yönetimi askeri tedbirlerle işi halledemeyeceğini anlamıştır.⁵⁵ H.Kazım Kadri, yeni kabinenin de zaaf ve tereddüt gösterdiğini, üstelik isyancılarla pazarlığa girişmek gibi büyük bir yanlışla düşüldüğünü belirtmiştir. Kazım Kadri, "Artık bundan sonra Arnavutluk'ta hakim olan hükümet değil, bunun yerine geçen eşkiya idi ve yeni kabinenin Üsküp valisi bu adamların emir ve nehiyleriyle hareket etmeye mecbur olmuştu."⁵⁶ sözleri ile gelişmelere tepkisini dile getirmiştir. Arnavutların sonu gelmeyen isteklerinden etkilenen diğer Balkan unsurlarının da benzer isteklerde bulunabilecekleri uyarısında bulunduğunu, Balkan Devletlerinin gelişmeleri yakından takip ettiklerini ve durumdan yararlanmaya çalışacaklarını, bu soruna son çare olarak hükümetin kesin ve son fikir ve amacını bildirmesi ve şartlara ve duruma göre Arnavutlara karşı gösterebileceği müsamahanın şekil ve mahiyetini tayin etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Arnavutların Üsküp'e saldırabilecekleri hatta Selanik'e kadar gelmeleri tehlikesinin olduğunu vurgulamıştır. Arnavutluk ihtilalinin Balkan İttifakına zemin hazırladığını ileri sürmüştür.⁵⁷ Ayrıca Arnavut ayaklanmalarının temel nedeninin, İttihatçı hükümetler tarafından uygulanan

⁵⁵ Malcolm, a.g.e., s. 304.

⁵⁶ Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, s. 116.

⁵⁷ Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, s. 118.

merkeziyetçi politikalar sonucunda eski imtiyazlarının tehlikeye düşmesi olduğunu, bunların devamını sağlamak ve bazı kültürel haklarla, özerk bir idare elde etmeyi amaçladıklarını; Arnavutluk'un tamamen Osmanlıdan ayrılmasına karşı olduklarını dile getirmektedir. Gerçekten de birçok Arnavut Osmanlıdan ayrılmaları halinde komşu devletler tarafından kolayca tehdit edilebileceklerinin farkında idi.

Malcolm ise 1912 ayaklanmasını yorumlarken, "Arnavutların 1878'den beri bir ulus olarak tanınma hedefi ile vermekte oldukları bütün mücadelelerin doruk noktası, olduğunu vurgulamakta, Arnavutların talepleri kabul edilerek, bir tür yarı devlet olmaları konusunda anlaşmaya varıldığını, zamanla bu çerçeve içinde bütün Arnavutları kapsayacak bir ulusal kültür ile ulusal kurumların gelişebileceğini fakat buna zamanın kalmadığını, Balkanlardaki gelişmeler nedeniyle bu taleplerin tam olarak uygulamaya konulamadan çok farklı bir sonuca ulaşıldığını⁵⁸ ifade etmektedir.

Arnavutluk İsyanı ve subayların dağa çıkmasının daha geniş ve önemli sonucu, hemen hemen aynı zamanda ortaya çıkan Halâskâr Zabitân Grubu Hareketi ile iç içe geçmiş durumda olmasıdır. Halâskâr Zabitân Grubu Hareketi, bu anlamda Arnavutluk İsyanı'nın bir sonucu olarak da kabul edilebilir.⁵⁹

II. Meşrutiyet döneminde hemen hemen bütün siyasî organizasyonlarda darbeci bir anlayış hakimdir ve ordunun gücü alet edilerek muhalifini yok etme düşüncesi canlılığını korumuştur. Bu tür çıkışlar hem ordunun içindeki bazı şahıs ve zümreler tarafından düzenlenmiş, hem de siviller tarafından teşvik edilmiştir.

Halâskâr Zabitân Grubu Hareketi, Osmanlı ordusunun siyasetle, en fazla ilgilendiği dönemde ortaya çıkmıştır. Osmanlı siyasî hayatında giderek

⁵⁸ Malcolm, a.g.e., s. 306.

⁵⁹ Alkan, a.g.e., s. 161.

daha fazla ağırlığını hissettiren askeri müdahalelerin tipik bir örneğini oluşturan bu hadise, orduda bir grup zabitin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tavır alarak mücadeleye geçmesi bakımından önem taşımaktadır.

Arnavutluk İsyanı ile Halâskâr Zabitân Hareketi'nin aynı döneme rastlaması ve her iki hareketin sonucunda meydana gelen olayların iç içe girmesi, bazı şahısların her iki olayda da rolünün olması, ayrıca, her iki olayın amaçlarında da birlikteliğin görülmesi sebebiyle Arnavutluk İsyanı'yla Halâskâr Zabitân Hareketi'ni birbirinden ayırarak incelemek mümkün değildir.

Halâskâr grubunun kuruluşunu hızlandıran gelişmelerin başında, Cemiyetin (İttihat ve Terakki) askeri yapıya müdahaleleri etkili olmuştur. II. Abdülhamit devrinden bu yana normal şekilde süregelen tayin ve terfilerin bu dönemde, Cemiyetin güdümüne alınması, ordunun siyasetle ilgilenmesine karşı çıkan subayların tepkisini çekmiştir. İttihat ve Terakki'nin ordu içinde kendine bağlı subayları gözetir bir politika izlemesi, devletin o günlerde en büyük güvencesi olan ordunun, çeşitli gruplara ayrılmasıyla neticelenmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın zabitlerin özlük haklarını elde etmede kolaylıklar görmesi, itibar ve nüfuz kazanması, buna karşı çoğunluğu temsil eden ve Cemiyet'le dirsek temasına girmemiş zabitlerin Abdülhamid devrinden beri süregelen şikâyetleri devam etmektedir.⁶⁰

Bu konuda Hüseyin Rauf Orbay şöyle demektedir: "Ordunun bir kısım genç subayları İttihat ve Terakki'ye mensuptu. Bu subaylar Meşrutiyet öncesinde ve Meşrutiyet'in ilanında etkili olmuşlardı. Bu yüzden memleket çapında şöhret ve itibar sahibi bulunuyorlardı. Partiye mensup bu subayların ordu ile irtibatlarını kesmeden İttihat ve Terakki'de çalışmaları, siyasi ve idari vazifeler almaları dolayısıyla, icabında devlet idaresinde etkili olmaları, en yüksek idari kademelerde bulunmadan ve bu arada kendilerinin amiri

⁶⁰ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, haz. Cemal Kutay, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980, s. 160-161.

mevkiinde bulunan kimselerden daha nüfuzlu hale gelmeleri, nihayet bu sayede mesleklerinde de daha hızlı şekilde yükselmeleri, diğer subayların hasetlerini ve kırgınlıklarını bir noktaya toplamıştır.⁶¹

Bu hareketin ortaya çıkışı ve örgütlenmesinin en önemli sebebi, ordu içinde, Cemiyetle bağlantıları olan subayların daha imtiyazlı bir hale gelmesidir. Dolayısıyla liyakatin yegane kıstas olarak alınmaması yerine, bu ilişkilerin etkisiyle, tayinlerin ve terfilerin yapıldığı görülmüştür. Halâskârlara katılmış birisi olan Hasan Amca'ya göre, "İttihatçı subaylar, iktidarın nimetlerinden imtiyazlı insanlar gibi faydalanıyorlardı." Cemiyetle ilişkisi olan subaylar, ilişkisi olmayan subaylardan daha fazla itibar görmekteydi. Bu subayların sorunlarına öncelik tanınmakta ve kendilerine uygun olduğunu düşündükleri görevlere gelmek için diğerlerinden daha şanslı durumda idiler. Bir orduda imtiyazlı subayların ve zümrelerin varlığının, askerler arasında kırgınlıklara ve tepkilere sebep olacağı şüphesizdir. Dolayısıyla önünün açık olmadığını görenlerin durumu hazmetmeleri zordu. İttihatçıların ordunun nüfuzunu rakiplerinin aleyhinde kullanması da haksız bir rekabet meydana getirmekteydi ve askerin politikadan ayrılması politikasının yapılması gerekiyordu. Böylece, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin bu tutumuna karşı orduda bir muhalefet grubunun doğması kaçınılmaz hale gelmişti ve bu grup Halâskâran adı altında isyan etti.⁶²

Diğer bir husus, yaşlı ve genç subaylar arasındaki görüş farklılığı olması idi. Yaşlı olanlar muhalefete daha yakın durmakta idiler. Bu durum emir ve komutada sıkıntılar meydana getirmekte idi. Tecrübeli olan paşaların ve subayların, daha dikkatli ve geleneklere bağlı tutumları, dinamik ve düzeni

⁶¹ Cemal Kutay, **Osmanlıdan Cumhuriyete, Yüzyıllımızda Bir İnsanımız (Hüseyin Rauf Orbay)**, İstanbul, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., 1992, s. 259.

⁶² Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İcyüzü 1908-1918**, İstanbul, Arba Yay., 1989, s. 104-113.; Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, İstanbul, Dergâh Yay., 1990, s. 166-167.; Alkan, a.g.e., s. 162.

değiştirmeyi kafasına koymuş inkılâpçı genç subaylarla aralarında bir uçurum meydana getirmekte idi.⁶³

Daha 1910 yılında, Edirne'deki II. Ordu'ya mensup küçük rütbeli zabitler arasında baş gösteren bir muhalefet cereyanı, Cemiyet aleyhtarı bir renk kazanmış bulunuyor, zabitler tayinlere siyaset karışmasından ve Almanya taraftarı politikadan şikayet ediyorlardı.⁶⁴

Halâskâr Zabitân Gurubu'nun mensupları arasında Tasfiye-i Rütüb Kanunu uyarınca rütbesi tenzil edilen ve sürgüne uğrayan küçük rütbeli zabitlerin de varlığı dikkat çekicidir.⁶⁵ Sait Paşa hükümetinin "Tasfiye-i Rütüb Kanunu" ile muhalif subayların yükselmelerine engel olmaları ve bu subayları merkeze uzak yerlerde görevlendirmesi, orduda büyük rahatsızlıklara neden olmuştu.

7 Ağustos 1909 (25 Temmuz 1328) tarihli olan Tasfiye-i Rütüb Kanunu, Osmanlı ordusundaki subayların rütbelerinin yeniden düzenlenmesi ile ilgilidir. Orduda yer alan 'mektepli' ve 'alaylı' subayların rütbeleri yeniden düzenlenmiş, alaylıların bundan böyle erlikten paşalığa yükselmeleri engellenmiştir. Bu kanuna göre paşaların bazıları miralay, miralaylardan bazıları yüzbaşı veya mülazım olarak rütbeleri indirilmiştir. Hizmette yirmi yılını dolduranlar emekliye sevk edilmiştir.

Tasfiye-i Rütüb Kanunu, alaylıları İttihat ve Terakki'ye ve onun belkemiği olan mektepli subaylara düşman hale getirmiştir. Alaylılar bu kanun sonucunda mekteplilerin kendi mevkilerine göz diken ve geleceklerini söndürmek için uğraşan bir rakip olarak görmeye başlamışlardır.⁶⁶ Bu

⁶³ Alkan, **a.g.e.**, s. 163.

⁶⁴ Ahmad; **a.g.e.**, s. 131-132.

⁶⁵ Alkan, **a.g.e.**, s. 163.

⁶⁶ Zekerîya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul, İrfan Yay., 1993, s. 123.

kanundan Mahmut Şevket Paşa da nasibini almış ve rütbesi Birinci Feriklikten (Orgeneral) Ferikliğe (Korgeneral) indirilmiştir.⁶⁷

Ancak, askerlere sırtını dayayarak siyaset yapan İttihatçıların politikalarına karşı yeni bir asker-sivil muhalefet dalgası oluşmakta idi. Özellikle iç ve dış olayların etkisiyle, ordunun içinde, ülkenin geleceğiyle ilgili endişe duyanların sayısı artmakta ve bu da birtakım hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmakta idi.

1912 yılı başlarında yapılan seçimde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı yerlerde ordu mensuplarını kullanarak seçime müdahale etmesi Halâskâr Zabitân Grubu'nun hareket noktalarından birini teşkil ediyordu.⁶⁸ Halâskâr Zabitân Grubu olayının yaşanmasında dönemin mevcut siyasî ve askerî yapısı etkili olmuştur.

1912 meclisi tarihe "sopalı seçim" diye geçen seçimler sonucunda açılmıştı. Seçimlere iki parti İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası katılmış, seçimler Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın İttihat ve Terakki karşısında tüm muhalefeti barındırması nedeniyle İttihat ve Terakki ile İttihat ve Terakki karşıtı muhalefet arasında geçmişti. Seçimler sonucunda oluşan mecliste, 284 milletvekili bulunmaktaydı.⁶⁹ Sadece altı milletvekilinin Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensubu olarak girebildiği mecliste, İttihat ve Terakki ezici bir çoğunluğa sahipti ve muhalefet yok denecek kadar azdı. Böyle bir ortamda, İttihat ve Terakki'nin getirdiği kanun teklifleri meclisten hiçbir güçlkle karşılaşmadan kolaylıkla geçebilmekteydi.⁷⁰ Bu durumu kendi lehine değerlendirmek isteyen İttihat ve Terakki, iktidarını güçlendirmek için bir dizi tedbirler almak istemişti. Bu tedbirler içinde en önemli yeri, kanun

⁶⁷ Ali Cevat, **a.g.e.**, s. 68.

⁶⁸ Ali Birinci, **a.g.e.**, s. 152.; Samih Nafiz Tansu, **İttihat ve Terakki İçinde Dönerler**, Anlatan: Galip Vardar, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1960, s. 60.

⁶⁹ Feroz Ahmad, A. Rustow Dankwart, "II. Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4-5, İstanbul, 1976, s. 247.

⁷⁰ Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", **İlmi Araştırmalar Dergisi**, sayı 7, İstanbul, 1999, s. 158.

değişiklikleri almaktaydı. İttihat ve Terakki, meclisteki çoğunluğuna güvenerek, Kanun-i Esasi'nin (Anayasa) bazı maddelerini değiştirmeyi, böylece yasama karşısında yürütmenin, başka bir deyişle meclis karşısında padişahın yetkilerini arttırmayı hedefliyordu. Kanun-i Esasinin 7. ve 35. maddeleri değiştirilerek meclisin feshi yeniden "Ayanın görüşüne başvurmaksızın" padişaha tanınan bir hak haline getirildi. Bu şekilde İttihat ve Terakki, Padişah V. Mehmet Reşat üzerindeki etkisine de güvenerek, bir bakıma meclisin feshinin kolaylaşmasını sağladı. Artık İttihat ve Terakki., kendisine karşı oluşabilecek, 1911 yılındaki Hürriyet İtilâf Fırkası örneğinde olduğu gibi bir muhalefette karşılaşır, meclisi feshetme yolunda fazla zorlanmayacaktı.⁷¹

William Hale, Halâskâr Zabitân Grubunun oluşumu hakkında şunları söylemektedir: "İttihatçılar, sadece birkaç liberalin parlamentoya girmeyi başardığı açıkça hileli bir sonuç elde etmek için basın ve cemiyetler üzerindeki denetimlerinden yararlandılar. Anlaşıldığı şekliyle "sopalı seçim" ikinci bir tepkinin tetiğine bastı"⁷²

"İttihat ve Terakki Cemiyeti, eski meclisi feshetmek ve hayâsız derecede dürüstlükten uzak bir seçimle bir yenisini kendi adaylarıyla doldurmak suretiyle, Meclis içi muhalefeti ezmişti. Fırka, meşru muhalefeti meşru olmayan yollarla kaldırmakla, kaçınılmaz bir şekilde, demokratik veya meclis içi olmayan, fakat askeri ve gizli yeni bir muhalefetin -kendi mazisinden gelen hayaletin- ortaya çıkmasına sebep oldu".⁷³ Seçimden ezici bir ekseriyetle galip çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclis-i Mebusan'da hemen hemen tek başına kalması ve önceki Meclis'te 100'ü aşkın üyeyle temsil edildiği halde yeniden seçilemeyen muhalefetin de halâskârlara sempati duymasını ve destek vermesini kolaylaştırmış olmalıdır.

⁷¹ Kenan Olgun, **a.g.m.**, s.159

⁷² William Hale; **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yay., 1996, s. 47.

⁷³ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, T.T.K. Yay., 1970, s. 222.

Bu durum bilhassa muhalefet çevrelerinde ümitleri kırmış ve “artık silah kuvvetine müracaatın yegâne çare olarak kaldığı” fikrini kuvvetlendirmişti. Hürriyet ve İtilâf Fırkası da teşekkülünde İttihatçılar gibi asker kuvvetine dayanmak istemişti. Rıza Nur Bey: “Muhalefetin onlarla - İttihatçılarla- uğraşabilmesi için onun da orduda taraftarları olması- esasen muzur birşey olmakla beraber- lâzım ve zaruri idi. İttihatçıların tavır ve hareketlerine nazaran başka türlü de galebenin ihtimâli yoktu.”⁷⁴ Siyasî sistemindeki kriz, bir kere daha meşruti olmayan bir üslûpta, askerî bir komite faaliyetiyle aşılmaya çalışılacaktı.

"İçtima ve Tecemmuat kanunları" ile de muhalefetin yapacağı toplantılar hükümetin kontrolüne geçmekteydi. İttihat ve Terakki'nin bu tavrı, kendisine karşı muhalefetin artmasına ve bunların faaliyetlerini hızlandırmalarına sebep olmuştu. Bu hareketler içinde özellikle adına "Halâskâr Zabitân Grubu" (Kurtarıcı Subaylar Grubu) denilen hareket dikkat çekicidir. İttihat ve Terakki'ye muhalif olan bir kısım subay, siyasete müdahale ederek " İttihat ve Terakki'nin çoğunluk olduğu" meclisin tehditle kapatılmasını sağlamaya çalışmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır.⁷⁵ Askerin siyasetle uğraşmasında en büyük etken siyasetçilerin tavrıdır. Siyasetçiler ordunun gücünden istifade ederek iktidar mevkiinde kalmaya çalışmışlardır.

Başlangıçta gizli bir teşkilat olduğu için kuruluş tarihi kesin olarak belli değildir. Halâskâr Zabitân Gurubu'nun 1912 yılı Mayıs ve Haziran aylarında kurulduğu belirtilmişse de,⁷⁶ siyasî ve askeri güç olarak varlığı ve etkisi ancak Temmuz ayında belli olmuştu.

Grup, Erkan-ı Harp Binbaşısı Gelibolulu Kemal (Şenkıl) başkanlığında, Erkan-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi, Süvari Kaymakamı

⁷⁴ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası. Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?** İstanbul, Akşam Matbaası, 1335, s. 36.

⁷⁵ Kenan Olgun, **a.g.m.**, s. 159.

⁷⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 345.

Manastırlı Recep, Bahriye Binbaşısı İbrahim Aşkî, Yüzbaşı Kudret gibi rütbesi orta dereceli subaylardan oluşmaktaydı.⁷⁷ Yüksek rütbeli subaylardan ise, Mirliya Ferit Paşa, Erkan-ı Harp Mirlivası Nazif Paşa, Zeki Paşa, Yaver Paşa ve Ahmet Abuk Paşaların bu gruba dahil oldukları söylenmekteydi.⁷⁸ Celâl Bayar'a göre guruba Rosinyol Hüsnü, Teğmen Hasan Ali ve Tefik Bey de dahildi.⁷⁹ Bu kişilere daha sonra çok sayıda asker ve sivil katılmıştır.

Grup, Nazım Paşa ile de iyi ilişkiler içinde olmuştur. Prens Sabahaddin Bey'in manen bu grubu desteklediği, katibi Safvet Bey'in her türlü yardımda bulunmasından da anlaşılmaktadır.⁸⁰ Halâskâr Zabitân Grubu, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile irtibat kurmamış, fakat bağımsız olarak Kemal Mithat, Mahir Sait ve Rıza Nur gibi önemli şahıslardan yardım görmüştür.⁸¹ Ayrıca Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın da bu gruba dahil olduğu söylenmektedir.⁸²

Halâskâr Grubu'nun amacı; askeri siyasetten uzak tutmak, siyaseti siyasetçilere bırakmaktır. Bunu kısaca "Yakamızı bırakın bizi iç siyasete alet etmeyin" şeklinde ifade ediyorlardı.⁸³ Grup üyeleri, memleketi yıkıma götürdüğüne inandıkları İttihat ve Terakki iktidarının yıkılması ve ordunun siyasetten çekilmesi için çaba sarf edeceklerdi.⁸⁴ Seçimlerde meydana geldiğini iddia ettikleri bazı olaylar nedeniyle gayr-ı meşru olarak değerlendirdikleri Meclisi ve hükümeti dağıtıp, sonra kanuni yollardan yeniden kuracak ve kışlaya geri döneceklerdi. Hareket başarılı olduğu takdirde grup üyeleri, memuriyet kabul etmemeyi prensip olarak benimsemişlerdi.

⁷⁷ Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, (İstanbul,1987), 297. Tunaya, **a.g.e.**, I. cilt, s. 313. ; Ahmad, **a.g.e.**, s. 161.

⁷⁸ "Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", **Hayat**, cilt 1, sayı 5, 11.

⁷⁹ Bayar, **a.g.e.**, II. cilt, s. 527.

⁸⁰ Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s. 502.

⁸¹ Ahmet Hilmi, **Muhalefetin İflası (Hürriyet ve İtilaf Fırkası)**, haz. Ahmet Eryüksel, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991, 46.

⁸² "Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", **Hayat**, cilt 1, sayı 5, 23 Ocak 1964 , s. 5.

⁸³ Ahmet Kemal Şemsioğlu (Şenkıl), "Halaskâr Zabitan Grubu'nun İçyüzü", **Tarih Hazinesi**, cilt 2, sayı 161, 1952, s. 839.

⁸⁴ William Hale; **a.g.e.**, s. 48.

Başlangıçta askerin siyaset ile değil, kendi vazifesi ile meşgul olmasını sağlamak amacıyla ortaya çıkan Halâskâr Zabitân Grubunun, bu amacına ulaşmak için takip ettiği yol, isteklerinin tam tersidir. Grubun askeri gücünden de aldığı cesaretle, çeşitli makamlara, milletvekillerine ve dolayısıyla Meclise gönderdiği mektuplar bu kabildendir. Bu mektuplarda kişiler tehdit edilmekte, meclisin kapatılması istenmekte ve bu yapılmazsa "gereğinin yapılacağı" uyarısında bulunmaktadır. "Askeri siyasetten uzak tutma" iddiasında bulunan Halâskâr Zabitân Grubu, sergilediği bu tavrı ile siyasetin içine iyice girmiştir. Siyasete müdahale ederek, gelişmeleri kendi istediği yöne çevirme girişimi olarak görülebilecek bu hareketle darbe girişiminde bulunmuştur.

Halâskâr Zabitân Grubu, bu amacına ulaşmak için ilk olarak, İttihatçı gördükleri Sait Paşa hükümeti ve mebuslarını baskı altına almaya çalışmıştır. Manastır'da çıkan isyan bu şekilde lanse edilmiş, ayrıca çeşitli kurum ve kişilere de tehdit mektupları gönderilmiştir.

Grup Manastır'da çıkan isyanı da kullanmak istemişti. Haziran 1912'de Manastır'da çıkan isyan bazı subayların da katılması ile kısa sürede büyümüş ve büyük bir güç haline gelmişti. İsyancılar dağa çekilmişler, böylece siyasi bunalımı bir askeri ihtilale dönüştürmeye çalışarak hükümetin istifa etmesini ve seçimlerin yenilenmesini istemişlerdi.⁸⁵ Arnavutluk İsyanı'nın ve Manastır'da bir grup subayın öncülüğünde dağa çıkan askerlerin meydana getirdiği hadiselerin hükümet üzerinde etkili olması, iktidarda siyasî zaafa yol açmıştı. Böylece, İttihat ve Terakki'nin 31 Mart olaylarından sonra ilk defa nüfuzu kırılmıştı.

Manastır'dan dağa çıkan subayların isteklerine Selanik ve İzmir'den katılım için talepler gelince Bostancı'da toplanan Halaskârân Grubu bir

⁸⁵ Cemal Kutay, **Osmanlıdan Cumhuriyete**, s. 265.

beyanname neşretmiş ve hükümeti düşürmek üzere Meclis Başkanı Halil Bey'in evine tehditkâr bir mektup bırakmışlardı. Bostancı'daki toplantıda Ferid, Suphi ve Zeki Paşalar da bulunmuş ve mutavassıt rolü oynamışlardı. Hürriyet ve İtilâf'a bağlı elemanlardan bazıları da olayda dahil olmuştu (Melamiler Şeyhi Terlikçi Salih Efendi ve taraftarları gibi).⁸⁶ Haziran ayı içinde Bağlarbaşı ve Bostancı semtinde iki kere toplanan grup, hiçbir şiddet gösterisinde bulunmadan bazı kişi ve kuruluşlara gönderdiği mektuplarla etkili olabilmişti. II. Meşrutiyet'in ilânında Rumeli'den Yıldız Sarayı'na gönderilen telgrafların uyandırdığı tesire benzer etkiler yapan bu mektuplar, grubun gerçek gücünün de ölçülmesini engelliyordu. "Halâskârların asıl kuvveti, birbirlerinden haberleri olmayarak hükümet aleyhinde bulunanların hepsini guruptan zannetmeleridir."⁸⁷

Grup, beyanname ve programlarında kullanılmak üzere bir de mühür hazırlatmıştır. Halâskâr Zabitân Grubu adını taşıyan mühür, Tevfik Hamdi Bey tarafından Galata'da bir mühürcüye "Tahlisiye İdaresi Mühürü" denilerek 12,5 kuruş verilerek yaptırılmıştır. Mühür gizli hazırlandığı için Tevfik Hamdi Bey, mühür hazırlanıncaya kadar kapıda beklemiştir. Hazırlanan bu mühür, birkaç gün Tevfik Hamdi Bey'de kaldıktan sonra Rıza Nur'un Beyoğlu'ndaki evine getirilmiştir. Rıza Nur da grup adına basılıp dağıtılacak program ve beyannamelerin mühürlenmesinde yardımcı olmuştur.⁸⁸ Mühür korkutmak amacıyla kırmızı mürekkeple kullanılmıştır. Halâskâr Zabitân Grubu'nun prensiplerini anlatan ayrıntılı bir beyanname gizlice basılarak ordu subaylarına geniş çapta dağıtılmıştır.⁸⁹

İsyancıların bu istekleri, hükümette büyük bir telaş ve endişeye sebep oldu. Çünkü hareketin ordunun bir kısmı tarafından desteklendiği biliniyordu. Ayrıca Halaskâra mensup subaylar sadece Rumeli'de değil, diğer

⁸⁶ Kuran, **İnkılâp Tarihimiz**, s. 274.; Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası**, s. 64-65.; Ali Birinci, **a.g.e.**, s. 171.

⁸⁷ Asaf Tugay, **a.g.e.**, s. 64.

⁸⁸ Bayar, **a.g.e.**, II. cilt, İstanbul, Baha Matbaası, 1966, s. 528.

⁸⁹ Cemal Kutay, **Osmanlıdan Cumhuriyete**, II. cilt, s. 263.

yerlerdeki askeri birlikler arasında da vardı. Hükümet, bu olayların sebebini "askerin siyaset yapması"na bağlamaktaydı. Bu düşünceyle harekete geçen hükümet, 26 Haziran'da ordu mensuplarının siyasi partilere girmelerini, siyasi toplantılara ve gösterilere katılmalarını yasaklayan "Mensubin-i askeriye'nin siyaset ile men-i iştigali zımında Askeri Ceza Kanunnamesine Zeyl" olmak üzere hazırlanan kanun maddesini meclise gönderdi. 29 Haziran 1912 tarihinde başlayan⁹⁰ görüşmeler 1 Temmuz'da da devam etti ve teklif birtakım değişikliklerle büyük bir oy çokluğuyla kabul edildi. Kabul edilen maddeler ile askerlerin siyaset ile uğraşmaları yasaklanmakta, siyasi toplantılara katılan ve siyaset ile uğraşan subaylara, hapis, görev yeri değişikliği ve meslekten men etme gibi ağır cezalar ön görülmekteydi.⁹¹ Gazi Muhtar Paşa kabinesinden Harbiye Nazırlığına getirilen Nazım Paşa meclisin kabul ettiği bu kanunu Arnavut ve muhalif mebusların mühlet taleplerine uygun bir şekilde, üç aydan fazla bir süre geciktirdikten sonra muvakkat (geçici) kanun halinde 8 Ekim 1912'de neşretmiştir.⁹²

Hükümetin bu çabaları çeşitli sebeplerden dolayı fazla etkili olamamıştır. Bir kere kanunun yapılması, askerin siyasete iyice girmesinden sonra olduğu için oldukça gecikmiştir. Ayrıca kanunun uygulanmasından sorumlu olan İttihat ve Terakki hükümeti de ordu ile içiçedir. Bu durumu İttihat ve Terakki mensubu mebuslar mecliste sık sık dile getirmişlerdir. 1912 Meclisinde İttihat ve Terakki'nin Grup Başkanı olan Seyit Bey (İzmir), kanunun görüşülmesi esnasında bu kanundan en fazla zararı İttihat ve Terakki fırkasının göreceğini şu sözlerle ifade etmekteydi: "Hatta diyebilirim ki İttihat ve Terakki fırkası, doğrudan doğruya ordudan doğmuştur. Ordu baştan başa İttihat ve Terakki fırkasıdır."⁹³

⁹⁰ M.M.Z.C., İ: 22, (16 Haziran 1328-29 Haziran 1912).

⁹¹ Kenan Olgun, **a.g.m.**, s. 162.; Alkan, **a.g.e.**, s. 180.

⁹² Gül Tuba Dağcı, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ordu Siyaset İlişkisi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi**, İstanbul, İlgi Yay., 2006, s. 18.

⁹³ M.M.Z.C., İ: 23, 18 Haziran 1328-1 Temmuz 1912, s.397.

İttihat ve Terakki, bu kanundan hoşnut değildi. Bu nedenle, kanunun yürütülmesinden sorumlu İttihat ve Terakki, hükümetinde, çatlağın oluşması fazla gecikmedi. Kanunun mecliste kabulünden çok kısa bir süre sonra Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa bakanlıktan istifa etti (9 Temmuz 1912). Mahmud Şevket Paşa, Cemiyet'in baskısıyla Harbiye Nâzırlığı'ndan istifa edince, yerine vekâleten Hurşid Paşa tayin edilmişti.⁹⁴ Harbiye Nazırının istifası önemliydi, çünkü Mahmut Şevket Paşa, askerin siyaset yapmaması kanun teklifini hazırlayan ve mecliste en fazla savunan kişiydi. Harbiye Nazırı, II. Meşrutiyetin ilanından itibaren ordunun siyasete bulaştığını kabul etmekteydi. Mahmut Şevket Paşa'ya göre subayların siyasetle uğraşması, Meşrutiyetin ilk zamanlarında ancak, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olabilirdi ve ayrıca o günün şartlarında da bu bir zorunluluktu. Paşa, İttihat ve Terakki'nin de Meşrutiyetin ilanı için orduya ihtiyacı olduğu, bu nedenle, İttihat ve Terakki ile ordunun işbirliği yaptığı düşüncesindeydi. Cemiyetin bu davranışı o dönem için normaldi. Hatta askerlerin siyasetle uğraşmaları bir "şeref"ti. Ancak 1912 yılı şartlarında askerin siyasetle uğraşmasına gerek kalmamıştı. Çünkü artık, meşrutiyeti koruyacak geniş yetkiler hükümetin elinde vardı. Hükümet, bu görevi ordunun gücüne gerek duymadan yapabilirdi. Paşa'ya göre kanunun yapılmasının tam zamanıydı. Manastır olayları Mahmut Şevket Paşa'nın bu düşüncesini ispatlamaktaydı.⁹⁵

Mahmut Şevket Paşa kanunu uygulayamadan istifa etti, daha doğrusu istifa ettirildi. Paşa, istifasına sebep olarak, askerin siyasetle uğraşmasının önlenmesine dair kanunun, yeni bir vekil tarafından yürürlüğe konulmasının daha doğru olacağını ileri sürmüştü. Fakat istifanın gerçek sebebi bu değildi. Paşa'nın İttihat ve Terakki ileri gelenleri ile arası açıktı. Askerin siyasetle uğraşmaması kanunu aradaki bu soğukluğu iyice arttırdı. Bunun üzerine İttihat ve Terakki yöneticileri toplanarak, Mahmut Şevket Paşa'nın istifa etmesine karar verdiler. Şayet Paşa istifa etmezse, meclise, Ordu Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın yolsuzluğunu bahane ederek bir

⁹⁴ "Hurşid Paşa'nın Kabine Hatıraları", **Hayat**, cilt 1, sayı 15, 23 Ocak 1964, s. 11.

⁹⁵ M.M.Z.C., İ: 23, 18 Haziran 1328-1 Temmuz 1912, s. 385.

"istizah takriri" verecek ve Paşa'yı düşüreceklerdi. Toplantıda alınan kararları, Adliye Nazırı Hacı Adil Bey ile Fırka grup başkanı İzmir mebusu Seyit Bey, Paşa'ya bildirmişlerdir. Paşa'da istizah takriri yerine istifa etmeyi tercih etmiştir.⁹⁶

Mahmut Şevket Paşa'nın bu şekilde istifası, hükümeti zor durumda bıraktı. Hayati önem taşıyan bir hükümet makamı bunalımlı bir dönemde boş kalıyordu. Harbiye Nazırlığı bir kere daha Nâzım Paşa'ya önerildiyse de, Cemiyet'in kabul edemeyeceği bazı koşullar öne sürdüğünden bir sonuca varılamadı. Süren kargaşalıkta, sorumluluk duygusu taşıyan ve sağduyu sahibi olan tek bir kişinin Harbiye Nazırlığı görevini kabul etmemesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurtarmaya çabaladığı kabinenin itibardan düşmesine yol açtı. Adaylar arasında gösterilen Mahmut Muhtar Paşa da İttihatçıların teklifini geri çevirmişti.⁹⁷

Sait Paşa Kabinesi, 31 Aralık 1911 tarihinde kurulmasına rağmen Manastır olaylarının etkisi ve kabinede meydana gelen istifalar üzerine güven oyuna gitme gereği duydu. Mecliste 15 Temmuz'da yapılan güven oylaması neticesinde, 194 kabul 4 ret oyu ile güven oyu aldı.⁹⁸ Ancak güven oyu aldığı gün ertesi günü istifa etti. Said Paşa Kabinesi'yle birlikte nezareti vekaletle yürüten Hurşid Paşa da istifa etmiş bulunuyordu.⁹⁹

Sait Paşa istifasına gerekçe olarak, boş bulunan Harbiye Nezareti'ne bir şahsın bulunamaması yanında, Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın ve Maliye Nazırı Nail Bey'in istifaları üzerine ortaya çıkan kabine buhranını göstermekteydi.¹⁰⁰ Paşa'nın istifasının asıl sebebi bu değildi. Halk İttihat Terakki'den artık yüz çevirmişti. Ordu ise için için kaynıyordu. Hatta bazı

⁹⁶ Sina Akşin: Jön Türkler..., a.g.e., s. 200; Celal Bayar, Paşa'nın istifasını İttihat Terakki'nin "bindikleri dalı kesmesi" olarak değerlendirmektedir. Bayar, a.g.e., s. 517.

⁹⁷ Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, İstanbul, Hürriyet Yay., 1975, s. 96-100.

⁹⁸ M.M.Z.C., İ: 33.(2 Temmuz 1328- 15 Temmuz 1912).

⁹⁹ Alkan, a.g.e., s. 166.

¹⁰⁰ **Tanin**, "İstifaname", no. 1395, 3 Temmuz 1328-18 Temmuz 1912, s. 2.

subaylar Manastır civarında, Haziran'da dağa çıkmışlar, böylece siyasi bunalımı bir askeri ihtilale dönüştürmeye çalışarak hükümetin istifasını istemişlerdi.¹⁰¹ Hükümet ise, bunlara karşı pek bir şey yapamamıştı. Bir de bunlara Halâskâr Zabitân Grubu'nun faaliyetleri eklenince,¹⁰² Sait Paşa'nın yapacağı bir şeyin kalmadığı görülecektir. Memleketin içinde bulunduğu iç ve dış bunalımlar hükümete altından kalkamayacağı bir yük getirmişti. Sait Paşa "dayandığı kuvvetin de (İttihat ve Terakki) iflasını görünce, tabii hükümeti bıraktı..", zira "Cemiyet içinde adeta panik vardı".¹⁰³

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin destek verdiği Said Paşa Hükümeti'nin şaşkırtıcı bir şekilde istifa etmesiyle yönetimde Cemiyet'in ağırlığı da sona ermiştir. Talât Paşa bile durumun düzeltilebileceği hususunda ümitsizdir.¹⁰⁴ Meclis'te çoğunluğunu temsil etmeyen bir komitenin muhalefetine maruz kalan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendinde direnecek güç bulamaması, Cemiyet'in orduya bağımlılığının derecesini göstermesi bakımından çok önemlidir. Henüz kendisini destekleyen kamuoyu tabanından yoksundur.

Sait Paşa'nın meclisten güvenoyu almasının akabinde istifa etmesi dikkat çekicidir. Bunda da Sait Paşa'nın İttihat ve Terakki'ye duyduğu güvensizlik önemli rol oynamıştır. Nitekim Sait Paşa, istifasını Padişaha bildirmek için huzura çıktığında Padişah'ın ona "Paşa, size emniyetleri vardır, niçin istifa ettiniz?" diye sorması üzerine, "onların bana emniyetleri var, ama benim onlara emniyetim kalmadı" diyerek İttihat ve Terakki'ye güveni kalmadığını belirtmiştir.¹⁰⁵

Sait Paşa'nın istifası üzerine Padişah V. Mehmet Reşat, Ayan Meclisi Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey'i saraya davet ederek kurulacak yeni kabine hakkında görüşlerini

¹⁰¹ Şerif GÜRALP, *Dinler ve Devrimler*, (İstanbul 1961), s. 53.

¹⁰² Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁰³ Hüseyin. Cahit Yalçın, "Sadrazam Aranıyor", *Yakın Tarihimiz*, cilt 3, Sayı 31, s. 139;

¹⁰⁴ Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, s. 148.

¹⁰⁵ Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 55.

almıştır. Görüşmede Gazi Ahmet Muhtar Paşa, memleketin başına gelen felaketlerin sebebi olarak fırkacılığın son derece ileri götürülmüş olmasını göstererek, tarafsız bir kabine istemiştir. Halil Bey ise, İttihat ve Terakki'nin amansız bir düşmanı olarak görülen Kamil Paşa'nın iktidara gelmemesi için tarafsız bir kabine önermiştir.¹⁰⁶

Osmanlı hanedanından bazı şehzadeler ile başta Halâşkâr Zabitân Grubu olmak üzere İttihat ve Terakki karşısındaki muhalefet, iktidara Kamil Paşa'nın getirilmesini istiyordu. Fakat Kamil Paşa'nın İttihat ve Terakki'den intikam almak istemesinden korkulduğundan, Sadrazamlık 17 Temmuz 1912 (4 Temmuz 1328) tarihinde, Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya teklif edildi.¹⁰⁷ Tevfik Paşa, Sadrazamlığı bazı şartlarla kabul edeceğini bildirmişti. Paşa'nın ileri sürdüğü şartlar şunlardı: Meclisin dağıtılması¹⁰⁸ ve yeniden seçimlere gidilmesi, genel af ilanı, sıkıyönetimin kaldırılması, hükümetin sorumlu olmayan kuvvetlerin müdahalesine maruz bırakılmaması. Padişah, Tevfik Paşa'nın meclisin feshi ile ilgili teklifine karar vermenin, Kanun-i Esasi'nin 35. maddesine göre, kurulacak kabinenin vazifesi olduğunu belirtiyor, diğer maddeleri kabul ettiğini bildiriyordu. Fakat Tevfik Paşa'nın isteklerinde ısrarlı olması üzerine Padişah yeni hükümeti kurmaya istifa eden Sadrazam Sait Paşa ile Başmabeynci Lütfi Beylerin fikirlerini de alarak, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı görevlendirdi.¹⁰⁹ Lütfi Simavi anılarında, Sait Paşa'nın Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı teklif etme sebebi olarak "kadim hasmı ve rakibi olan Kamil Paşa'nın bu göreve gelmesini men için hiç hoşlanmadığı Muhtar Paşa'yı ehven-i şer olarak" gördüğü için yaptığını yazmaktadır.

Gazi Ahmed Muhtar, siyasete karışmamasıyla tanınırdı. Ayrıca asker içinde, isyan halindeki ordunun saygısını kazanıp yola getirecek kadar iyi bir ünü vardı. Oğlu Mahmut Muhtar'ın da yer almasından ötürü "Baba-Oğul

¹⁰⁶ Tansu, **a.g.e.**, s. 92.

¹⁰⁷ Lütfi Simavi, **a.g.e.**, s. 73.

¹⁰⁸ Süleyman Kani İrtem, **Meşrutiyetten Mütarekeye Osmanlı'nın Çöküş Yılları (1909- 1918)**, İstanbul, Temel Yayınları, 2004, s. 266.

¹⁰⁹ Lütfi Simavi, **a.g.e.**, s. 73.

Kabinesi” olarak anılan kabinenin bir başka adı da -üç sabık sadrazamın bulunması dolayısıyla- “Büyük Kabine” idi. Padişahın istediği gibi, “devlet idaresinde tecrübe sahibi kişiler”den kuruluydu. Ama “siyasi etkilerden uzak kabine” üyelerinin sayısı çok azdı; büyük çoğunluğun amacı, Cemiyet’in siyasi gücüne son vermektir.¹¹⁰ Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın sadrazamlık için tercih edilmesinde asker kişiliğinin payı kadar, muhalefetin desteğini kazanmış olması da etkili olmuştur denilebilir.

Sait Paşa, 16 Temmuzda istifa etmesine rağmen, Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin kurulduğu 22 Temmuz’a kadar görevine vekaleten devam etmiştir. Sait Paşa’nın sadrazamlığının vekaleten devam ettiği dönemde, Halâskâr grubunun çalışmalarında bir azalma olmamıştır. Halâskâr Zabitân Grubu, Sait Paşa’nın istifasını sağlayıp, gayr-ı meşru addettiği hükümeti devirdikten sonra, diğer amaçlarını gerçekleştirmek için ümitlenmiş ve faaliyetlerini arttırmıştır. Bu faaliyetler içinde de en önemli yeri bazı kurum ve şahıslara gönderilen tehdit mektupları almaktadır. Bu tehdit mektuplarından amaç, yeni kurulacak kabine üzerinde etkili olmak ve akabinde meclisin feshini sağlamaktır.

18 Temmuz 1912’de toplantı halinde bulunan Şûra-yı Askerî’ye Halâskâr Zabitân Gurubu adına bir mektup verilmişti. Toplantıda Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazırı Vekili Hurşit Paşa, Genelkurmay Başkan Vekili Hadi Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Birinci Kolordu Komutan Vekili Osman Paşa ve Nazım Paşa bulunuyordu. Toplantı esnasında odacı içeri girerek Bahriye Nazırı ve Harbiye Nazırı Vekili Hurşit Paşa’ya bir mektup vermiştir. Mektup, pulsuz ve mühürsüz olmasının yanı sıra üzerinde mühim ve müsta’cel yazılarının bulunması, ile de dikkat çekmekteydi. Hurşit Paşa bu mektubu Askeri Şura toplantısında bulunanların bilgisine sunmuştur.¹¹¹

¹¹⁰ Ahmad, a.g.e., s. 137.

¹¹¹ “Hurşid Paşa’nın Kabine Hatıraları”, **Hayat**, cilt 1, sayı 15, 23 Ocak 1964, s. 10.

Askeri Şura toplantısına gönderilen bu mektupta kabine (Sait Paşa), uyguladığı yanlış siyaset sebebiyle Arnavutluk'ta, Arabistan'da kardeşi kardeşe vurdurarak milleti ümitsiz, orduyu yorgun hale getirmekle suçlanıyordu. İttihat ve Terakki yöneticilerinin sadece kendilerini düşündüklerini, bunun da kanıtı olarak son seçimleri gayr-ı meşru yollarla sonuçlandırdıkları ve adeta "mebus tayin ettikleri" ifade ediliyordu. Ayrıca, bu mektupta grubun istekleri de dile getiriliyordu. Bunlar ise, meclisin feshi, hükümetin değiştirilmesi ve Kanun-i Esasi dahilinde yeniden seçime gidilmesinden ibaretti. Mektupta "...bu hususun tehiri halinde mebuslar arasında ve kabinede çevrileceği tabii olan entrikalar yüzünden dökülecek kanların mesuliyeti, ordunun asıl mercii olan Harbiye Nezaret ve Şurası'na ait bulunacağı" şeklinde bir tehdit de yer alıyordu.¹¹² Hurşit Paşa bu olaydan, sadrazamlıkta vekaleten bulunan Sait Paşa'yı ve Padişahı da haberdar etti.

Halâskârların mektubunda iki temel istek göze çarpmaktadır: Kanun-i Esasi'ye uygun olarak yeniden seçim yapılması ve her türlü tesirden uzak kalmak kaydıyla Kâmil Paşa liderliğinde yeni bir kabine teşkili,¹¹³ Halâskâr zabitler, aksi takdirde dökülen kanlardan sorumlu olmayacakları tehdidinde de bulunuyorlardı.

Bunun üzerine Sait Paşa olayı görüşmek ve neler yapılabileceğini kararlaştırmak amacıyla bir toplantı yaptı. Toplantıya Sadrazam Sait Paşa'nın yanı sıra Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Posta ve Telgraf ve Telefon Nazırı Talat Bey, Evkaf Nazırı Hayri Bey, Bahriye Nazırı Hurşit Paşa ve Hariciye Nazırı Asım Bey katıldılar. Toplantıda İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticilerinden Hacı Adil Bey ile Talat Bey, Bahriye Nazırı ve aynı zamanda Harbiye Nazırı Vekili olan Hurşit Paşa'yı şiddet kullanmaya teşvik etmişlerdir. Hurşit Paşa'nın, bu işin kabinece yapılacağına dair bir tutanak tutulmasını istemesi üzerine, şiddet kullanılmasından vazgeçilmişti.¹¹⁴ Toplantı

¹¹² "Hurşid Paşa'nın Kabine Hatıraları", **Hayat**, cilt 1, sayı 15, 23 Ocak 1964, s. 11.

¹¹³ Bayar, **a.g.e.**, II. cilt, s. 524.

¹¹⁴ Hayat, "Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", cilt 1, sayı 6, 30 Ocak 1964, s. 19.

sonucunda durumun Padişaha bildirilmesine ve Padişahın orduya hitaben bir beyanname yayınlamasına karar verilmiştir. Daha sonra Sait Paşa, Halâskâr grubu ile bağlantısı olduğu şayiaları bulunan Nazım Paşa'yı toplantıya çağırılmıştır. Fakat Nazım Paşa, "Vekiller Heyetinde olmadığı"nı söyleyerek görüşmeye gelmemiştir. Nazım Paşa'nın bu tür hal ve hareketleri, hakkındaki söylentilerin güçlenmesi olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁵ Nâzım Paşa'nın, Askeri Şûra Reisi olarak mektup hadisesinde takındığı tutum hayli gariptir. 1912 yılı ortalarında Nâzım Paşa, ordu içinde beliren bir muhalefet hareketinin (Halâskâr Zabitân) başındaki isimlerden biri olarak görünür. Rıza Nur'a göre Nâzım Paşa, Halaskârân tertibin de "zîmedhal"dir.¹¹⁶ Paşa'nın bu günlerde muhalefetin en büyük Fırkası Hürriyet ve İtilâf'la da dirsek teması vardır.¹¹⁷ Nâzım Paşa, Halâskârlarla daha önceden ilişki kurmuştu. Usûle aykırı biçimde kendine iletilen ve yazarlarını mesuliyet altına sokan mektubu geri çevirmesi veya tahkikat açtırması gerekirken, müzakereye koyması ve Merkez Taburu Kumandanı Rosinyol Hüsnü'yü çağırarak görüş sorması, Nâzım Paşa'nın gelişmelerden haberdar olduğunu ve işe karıştığını açıkça belirlemektedir.¹¹⁸

Halâskâr Zabitân Gurubu adına iki zabıt tarafından Şura-yı Askerî'ye verilen mektubun saraya ulaştırılma safhasındaki usûlsüzlüğü anlatan Lütfi Simavi Bey; Nazım, Hâdi ve Osman Paşa'ların mabeyne gelerek, ordudaki intizamsızlık ve itaatsizlikten yakındıklarını, Arnavutluk ve Halaskârân hareketlerinden şikâyet ettiklerini, bu esnada Harbiye'ye nezaret etmekte olan Hurşid Paşa'nın da odaya girdiğini ve ziyaretçi paşaların şaşırdıklarını kaydederek şunları yazıyor: "İtaat-i askeriyenin noksanından bahseden paşalar, âmirlerinin haberi olmaksızın saraya gelmekle intizam ve itaat-i askeriyeyi kendilerinin de unuttuklarını ispat ediyorlardı".¹¹⁹ Aynı hadiseye imâ ile değinen Cavid Bey de hâtıralarında "İki zabitin getirdiği kağıdı saraya

¹¹⁵ Hayat, "Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", cilt 1, sayı 6, 19.

¹¹⁶ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf**, s. 38.

¹¹⁷ Süleyman Nazif, **a.g.e.**, s. 13.

¹¹⁸ Alkan, **a.g.e.**, s. 167.

¹¹⁹ Lütfi Simavi, **a.g.e.**, s. 73-74.

götüren bu büyük paşalar, sonra orduda inzibat vücuda getirecekler”¹²⁰ diyerek hayret göstermektedir.

Durumdan haberdar edilen Padişah V. Mehmet Reşat, Sait Paşa ile de görüşerek, kendi adına kabinece orduya hitaben bir "beyanname" yazılmasını emretmiştir. Orduya hitaben yazılan, askerin siyasete müdahale etmemesi ve kendi vazifeleri ile meşgul olmalarını isteyen beyanname 19 Temmuz'da yayınlanmıştır. Bahriye Nazırı Hurşit Paşa tarafından okunan beyanname aynen şöyledir: "Asker, Heyet-i Vükelanın istifasına mebni faide-i meşrutiyete tevfikân Meclis-i Ayan ve Mebusan Reisleri'nin mülahazatını da istima' ettikten sonra Londra'daki Sefir-i kebirimiz Tevfik Paşa'yı mesned-i Sadarete davet etmiş idim. Heyet-i Cedide-i Vükelanın umur ve mesalih-i devlette tecrübekâr ve tamamiyle müstakil'ür-rey ve her türlü tesirat-ı hususiyeden azade zevattan teşkili nezdinde matlub ve müttezemdır. Halbuki dünkü gün bazı zabitan namına olarak Kanun-i Esasi ahkamına ve herkesin riayetle mükellef bulunduğu hukuk-u mukaddesei Hilafet ve Saltanata karşı bazı metalib vukua gelmiştir. Hukuk-u sarihan saltanat ve başında kumandan-ı azam sıfatıyla ben bulunduğum ordunun ahkamına yemin ile mecburu itaat olduğum Kanun-i Esasiye münafi bir talep dermiyan edecek orduyu şahanem içinde bir ferd-i askerin vücuduna kail olmadığım halde, adedinin pek kalil olması lazım gelen bir zümre namına vukua gelmiş olan müracaata iştirak edenlerin bazı su-i tefehhüm saikasıyla vazife-i askeriyelerini bir an için unutmuş bulunanlardan olacağını tahmin ettiğimden ve askerliğin üss-ül esası inkiyad ve intizam ve Makam-ı Hilafet ve Saltanata irtibat tam demek olduğunun ve bu sıfatı haiz bulunanların siyasiyatı bir tarafa bırakarak yalnız amirlerinden alacakları evamiri harfiyen icra ve hak pak vatanın muhafazasına nefislerini tahsis ve feda ile mükellef bulunduklarından bunun aksine hareket millet ve memlekete ihanet olunacağı hatta bu yolda hadis olan tezahürat neticesiyledir ki müterakkib-i fırsat olan düşmanın dün gece Payitahtı Saltanatı seniyemizin kapısına kadar gelerek

¹²⁰ **Tanin**, "Cavit Bey'in Hatıraları", Tefrika No: 137, 18 İlkanun 1944.

ferceyab duhul olmağa çalışması mühim bir levha-i ibret olduğunun bütün asâkir-i şahanemize neşrini ve iş bu irademizi Payitahtımızda bulunan kıraat-ı askeriyemiz muvacehesinde kıraat eylesesini Harbiye Nazırı Vekiline emrettim.

4 Şaban 1330-6 Temmuz 1328 (19 Temmuz 1912)

Mehmed Reşad".¹²¹

Bu beyannamede bazı zabıtların Kanun-i Esasi ve Saltanat hukukuna aykırı olarak bazı isteklerde bulunduklarını, sayıca az olan bu kişilerin yanlış anlama sebebiyle bu işe teşebbüs ettiklerini,¹²² askerin isteklerinin göz önünde bulundurulduğu belirtiliyor, İtalyan donanmasının Çanakkale'yi bombardıman ettiği bir sırada askerin bu tavrının, askeri disipline aykırı olduğu ve bu nedenle "ihane" sayılacağına¹²³ dikkat çekiliyordu.

Padişahın askere hitaben yazılan beyannamesi, Padişah-İttihat ve Terakki ilişkilerini ve devrin dış olaylarına etkisini göstermesi açısından önemlidir. Padişah V. Mehmet Reşad, hiçbir işe aktif olarak katılmamaktadır. Bu tavrını beyannamenin hazırlanmasında da göstermiştir. Padişah, beyannameyi kendisi hazırlamamış Sait Paşa'nın hazırlamasını istemiştir. Sait Paşa tarafından hazırlanan beyanname, Padişah tarafından imzalanarak yayınlanmıştır. Beyanname içerik olarak da fazla sert değildir. Metinde siyasetle uğraşan ordu mensuplarına karşı ne gibi bir işlem yapılacağına dair hiçbir hüküm yoktur. Sadece siyasetle uğraşan askerlerin bu tavrının "ihane" sayılacağı bildirilmiştir. Halbuki metnin ilk kısmına bakıldığında askerin isteklerinin göz önünde bulundurulduğu görülmekte ve metnin ifadesinin çok "yumuşak" olduğu anlaşılmaktadır. Beyannamenin bir önemi de, Balkan devletlerine Türk Ordusu hakkında bilgi vermesidir. Bu beyanname ile ordunun siyasete bulaştığı, neticede de disiplininin bozulduğu ilan edilmiştir.

¹²¹ Tanin, "Beyanname' i Padişahi", no.1397 (7 Temmuz 1328-20 Temmuz 1912), 1. Bu beyanname Hurşit Paşa tarafından, Yıldız'da askerlere okunmuştur. Ayrıca tüm askeri birliklere gönderilerek oralarda da okunması sağlanmıştır.

¹²² Halil Menteşe, **a.g.e.**, s. 148.

¹²³ "Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", **Hayat**, cilt 1, sayı 6, s. 6.

Disiplinli olmayan bir ordunun harp kabiliyetinin yeterli olmayacağı tabiidir. Beyanname sayesinde bir bakıma Balkan devletleri, Osmanlı ordusunun siyaset yüzünden disiplininin bozulduğunu, birkaç kısma ayrıldığını öğrenmişler ve Osmanlı devletine savaş açmak için uygun zamanı kollamışlardır.¹²⁴ Bulgar Başvekili Geşof, Türkiye'deki bu ani gelişmeleri nasıl takip edip değerlendirdiklerini hatıralarında şöyle anlatır:

"Haziran sonunda Türkiye'de başlayıp beni hayretler içinde bırakan ciddi ve kati vakalar, Müttefikleri" (Balkanlı devletleri: Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan) önce seferberliğe ve daha sonra da Balkanlar'da harbe zorladı."¹²⁵ Ordunun siyasetin içine çekilmesi, ordu içindeki bu bölünmüşlük ve kardeş kavgaları sonunda, Geşof'un da dediği gibi, Balkanlıları kendi aralarında aleyhimize antlaşmaya sonra da savaşmaya adeta davetiye çıkardık.

Bu atmosfer içinde Gazi Ahmed Muhtar Paşa "Kırk seneden beri nihayet bugün müeyesser imiş"¹²⁶ diyerek sadrazamlığı vekaleten yürüten Sait Paşa'dan görevi almış ve kabinesini kurmuş olmasına rağmen Halaskârân'ın faaliyetlerini sona erdirmemiş, kabinenin atanmasından iki gün sonra 24 Temmuz 1912'de Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'e (Menteşe) ve Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya Bey'e (Uşaklıgil) birer tehdit mektubu göndermişti.

24 Temmuz'da Halit Ziya Bey'e gönderilen ve kırmızı mürekkeple basılan "Halâskâr Zabitân Grubu" mühürlü mektup şöyledir: "Grubumuz bilhassa son günlerde Padişah üzerinde oynadığınız rolleri öğrenerek hak ettiğiniz cezayı hemen tatbik etmeye karar vermiş ise de bu kati kararı evvelce edebiyat sahasındaki o parlak çalışmalarınızdan dolayı icra heyeti

¹²⁴ Kenan Olgun, **a.g.m.**, s. 167-168.

¹²⁵ Mehmet Saray, "Devlet Yönetiminde Ordunun Yeri ve Rolü Hakkında Bir Örnek: İttihat ve Terakki Devrinde Ordunun Millet ve Devlet Yönetimine Tesiri" **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Ankara, 1985, Gn.Kur.Basımevi, s. 92.

¹²⁶ Lütfi Simavi, **a.g.e.**, II. cilt, s. 77.

üyesinden birkaçının üzüntü duymaları sebebiyle tehir etmeyi ve size bir defa bu ihtarı göndermeyi münasip görerek, derhal istifa edip herkesin saygısını çeken eski halinize dönmeniz ve yirmi dört saate kadar bize fiili cevap vermeniz beyan olunur". Halit Ziya Bey, bu mektuptan Başmabeynci Lütfi Simavi'ye söz ettiğini, onun böyle bir şey almadığını ve mektuptan sonra fiili bir harekete uğramadığını belirtmektedir. Ziya Bey, kendisine "korkuyor" demesinler diye her gece evine açık arabayla döneceğini söylemektedir.¹²⁷

Halâskâr Zabitân Grubu, Halit Ziya Bey'den Padişah üzerinde oynadığı oyunlardan dolayı yirmi dört saat içinde istifa etmesini istemekte, eğer etmezse, "başına iş açılacağı" tehdidinde bulunmuş olmalarına rağmen ihtar etmekle yetinmişlerdir.

Bu mektuplardan sonuçları bakımından büyük gelişmelere sebep olanı, Meclis Başkanı Halil (Menteşe) Bey'e gönderileni olmuştur. Halil Bey'e gönderilen mektup, grubun Bostancı'daki toplantısında yazılmıştır. Bu toplantıda Ferit, Suphi ve Zeki Paşalar da bulunmuş, mektubun yerine ulaştırılmasını sağlamışlardır.¹²⁸ Halâskâr Zabitân Grubunun bu tehdit mektubunda Halâskârlar, önce meclisi "Fındıklı Tiyatrosu"na benzetiyor, sonra da İttihatçı çoğunluğu ağır bir dille suçlayarak derhal fesih yoluna gidilmesini istiyorlardı. Aksi takdirde kırk sekiz saat sonra "vatan görevlerini" yerine getirecekleri tehdidinde bulunuyorlardı.

Halil Bey şahsında Meclis-i Mebusan'ın da tehdit edildiği gerekçesiyle, meseleyi Meclis'e getirilmiş, Halil Bey'e gelen bu tehdit mektubuna hem meclisten, hem de basından çeşitli tepkiler gelmiştir. İttihat Terakki taraftarı Tanin gazetesinde İsmail Hakkı, "Meclis-i Mebusan'da çirkin bir tehdit bir hamiyet-i azimperverane-üç nutuk" adlı makalesinde, bu olayı şiddetle protesto etmiştir. Bunun gibi Halâskâr'ı protesto eden birçok yazı,

¹²⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, **Saray ve Ötesi Son Hatıralar**, II. cilt, İstanbul, İnkılâp ve Aka Yay., 1945, 41-318.; Halil Mentеше, **a.g.e.**, s. 161.

¹²⁸ Bayar, **a.g.e.**, II. cilt, s. 540.

Tanin'de yayınlanmıştır. İttihat ve Terakki'ye muhalif olan Lütü Fikri de, Teminat gazetesinde, "Halâskâr Zabitân Grubu'nun Programı" adlı yazısında, İttihat Terakki'nin tam zıddı olarak, ordunun siyasete müdahalesini iyimser yorumlara tabi tutuyor; "Meşrutiyet nigehtanlığı" olarak değerlendiriyordu. Hüseyin Cahit Yalçın ise, olaya farklı bir noktadan bakarak, bu olaydan en evvel Sultan Reşat'ın memnun olmuş gibi görüldüğünü, "balırcı çıplak türedilerin, Selanik dönmelerinin gidip, yerlerine kelli ferli şanlı vezirlerin geldiğinden dolayı Cenab-ı Hakka hamd-ü sena ettiğini" yazmaktaydı.¹²⁹ 25 Temmuz'da mecliste okunan mektup aynen şöyledir¹³⁰:

"Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'e

Gerek İttihat ve Terakki muhitinde ve gerek Meclis-i Mebusan sahasında vatan için hiçte hayırlı olmaksızın vukua gelen hareket-ı sefihanıza zamimeten [ilaveten] bu defa da nezd-i Şahane de sebk eden [vaki olan] teşebbüsât ve entrikalarınız grubumuzca malum olmakla ve bu da mucib-i cezayı azim görülmekle beraber pis kanlarla lekelenmek arzu etmediğimiz için ihtara lüzum görüyoruz. Ki, milletle beraber ordunun metalibât-ı muhikkasının [haklı isteklerinin] en mühimmini teşkil eden Meclis-i hazır-ı Mebusan'ın ve daha doğrusu Fındıklı Kulüp ve Tiyatrosunun feshi hususunda bir engel olmadığınızı ve hatta tervic-i metalibimiz [taleplerimizi kabul ettirmek] yolunda bi'l-fiil çalıştığınızı kırk sekiz saatte izhar ve ispat etmez iseniz üzerimize terettüb eden (gereken) vazife-i vataniyeyi tamamen icra edeceğimizi ihbar ediyoruz.

11 Temmuz 1328 (24 Temmuz 1912)

Halâskâr Zabitân Grubu

Şu da ma'lum ola ki kendilerinde hiçbir kıymet ve meziyet görmediğimiz eşhasa hitaptan kendimizi müstağni ad ediyoruz".

Halâskâr Zabitân Gurubu ertesi gün 25 Temmuz 1912'de sanki meşru ve Meşrutî bir siyasî kuruluş olduğu izlenimini vererek programını ve beyannamesini neşretmiştir.¹³¹

Halâskâr Zabitân Grubu, Padişahın beyannamesi üzerine, neler yapılacağını görüşmek üzere Bostancı'da bir toplantı yapmıştır. Yaklaşık

¹²⁹ Kenan Olgun, **a.g.m.**, s. 170.

¹³⁰ M.M.Z.C., İ: 40, 12 Temmuz 1328-25 Temmuz 1912, s. 768.; Kenan Olgun, **a.g.m.**, s. 170.; Tunaya, **Siyasal Partiler**, s. 229.; Halil Menteşe, "Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları", **Cumhuriyet Gazetesi**, Tefrika 5, Cumhuriyet, 29 Ekim 1946.

¹³¹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I. cilt, s. 329-330.

elliye yakın kişinin katıldığı toplantıda, Hilafet makamının kutsiyetinden dolayı, Padişahın iradelerine uyacaklarını ancak, Padişahın da çevresinde bulunanlar tarafından yanıltıldığını belirtmişlerdir. Bu arada Bostancı toplantısı esnasında İttihatçı bir heyet, toplantıya katılarak Halâskâr Zabitân Grubu'nun yeni kabine hakkında fikirlerini sormuştur. Grup ise, Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırı olması, Kamil Paşa'nın da kabinede yer alması şartıyla böyle bir kabineye "evet" diyeceklerini belirtmişlerdir.¹³²

Grup üyeleri toplantı sonucunda bir beyanname yayınlayarak, ülkenin selametinin bu beyannamede neşredilen programın uygulanması ile olacağını bildirmişlerdir.¹³³ 13 sayfalık bir rapor şeklinde hazırlanan beyanname on önemli maddeden oluşmaktadır.¹³⁴ Raporun konumuzla ilgili olan maddelerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Avrupa'nın güvenini kazanmış şahsiyetlerden yeni bir kabine kurulması,
- 2- Hükümetin işine sorumlu olmayan hiçbir kuvvetin müdahale ettirilmemesi,
- 3- Ordunun tamamen ve fiilen siyasetten çekilmesi, .
- 4- Tarafsız bir heyetin oluşturulması, bu heyetin seçimleri incelemesi,
- 5- Heyetin yapacağı inceleme sonucunda da seçimlerde kanunsuzluk görmesi halinde meclisin feshi ve jandarma müdahalesinden uzak yeni bir seçimin yapılması,
- 6- Terfilerin kıdem ve liyakat usulüne göre yapılması,
- 7- Subayların kıta ve geri hizmetlerinde imtiyazlı muamele görmemeleri, istisnasız ve sıra ile görev yapmaları.

¹³² Tunaya, **Türkiye 'de Siyasal Partiler**, I. cilt, İstanbul, 1984, s. 327.

¹³³ “Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları”, **Hayat**, cilt 1, sayı 7, 6 Şubat 1964, s. 15.

¹³⁴ Kenan Olgun, **a.g.m.**, s. 168.; **Teminat**, no: 301, 12 Temmuz 1328-25 Temmuz 1912.

Beyannâmede yer alan kabinenin hemen çekilmesi ile ilgili istek oldukça ilginçtir. Zira, programın yayımlandığı tarihte Sait Paşa zaten istifa etmiş bulunuyordu. (16 Temmuz 1912) Büyük bir ihtimalle bu beyanname yayınlanmadan çok daha önce kaleme alınmıştır. Yayınlandığı tarihte ise bu ayrıntı gözden kaçmış olmalıdır.

Bu beyanname, Osmanlı zabitanın duygu ve fikirlerini, ve sorunlara buldukları çözüm yollarını yansıtmaya açısında önemlidir. Bu yüzden üzerinde durulması gereken bu beyannâmede Osmanlı askerinin Meşrutiyet'e bağlanan ümitler boşa gittiği, bu yüzden orduya yeniden görev düştüğü, Meşrutî esaslara dayalı, Avrupa'nın güvenini kazanmış bir yönetim ve orduda adâletin hakim kılınmasıyla işler düzelebileceği düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır.

"Meşrutiyet'i kurtarma" uğruna siyasete fiilen müdahale edilmesi zabitanın şahsında birçok Osmanlı aydınının temel çelişkisi olarak belirmektedir. İç siyasete ait meselelerde bile Avrupa devletlerini ve kamuoyunu yatıştırmaya gösterdikleri itina yanında Meşrutiyet'i, ordu nâmına ve asker eliyle ilân ettirdikleri için zabitanın, bundan sonra çıkması muhtemel krizlerden kendilerini sorumlu görmelerindendir. Avrupa Devletlerini itimadının sağlanmak istenmesi zabitanın şahsında bütün Osmanlı aydınlarının ortak zaafını göstermektedir.

Halâskâr Zabitan Gurubu'nun istekleri Meşrutiyet devrinde Osmanlı zabitanın fikir yapısını, siyasî problemlere bakışını ve düşündükleri çözüm yollarını anlamak bakımından önemlidir. İttihatçılarla Halâskârân arasında askerin yönetime müdahalesi anlamında belirgin bir düşünce ve yöntem farklılığı görülmemektedir.

Halâskârın tehditleri mebusların tepkisine yol açarak mecliste büyük bir heyecana neden olmuştur. İzmir Mebusu Seyit Bey hiç bir zaman ordunun bir subayının dahi Meclis Başkanı'na böyle bir tehdit mektubu yazacağını

hatırına getirmediyini, çünkü orduyu, "meşrutiyetin kurtarıcısı" olarak tanıdığını söylüyordu. Bu hareketle Halâskârın, milletvekillerinin kalplerinde korku meydana getirmek istediğini, fakat bunun, "aksi tesir" yaptığını belirtiyordu. Bu arada Seyit Bey, arkadaşları adına "vatana vazife uğruna ölmek de varsa" hiçbir vakit çekinmeyeceklerini, heyecanlı bir şekilde ifade ediyordu, ki, Seyit Bey, İttihat ve Terakki'nin meclisteki başkanıydı ve ordu ile cemiyeti bir tutuyordu.

Halâskâr Zabitân Grubunun, meclisi "meşru" görmemesi üzerinde de duran Seyit Bey, meclisin meşru olduğunu, seçimlerde kanunsuzluk yapılmadığını belirtiyordu. Seçimlerde kanunsuzluk yapıldığına dair şikâyetlerin sayısının az olduğunu, ancak on beşi bulunduğunu belirten Seyit Bey, bu şikâyetlerin de "kanuni" olmadığını iddia etmiştir. Bu arada, hükümeti de iş yapmaya çağırıyor ve İtalya'nın İstanbul kapılarında olduğu bir sırada ordunun kuşandığı kılıcı meclise değil, düşmana karşı kullanacağını söylüyordu. "Emin olunuz ki ordu, millete karşı nankör değildir. Onun için orduyu ben de takdis ederim ve bundan orduyu tenzih eylerim" diyerek de bu mektubu gönderenlerin ordu mensubu olamayacağını ima ediyordu.

Eski bir ihtilâlcı olan Ömer Naci Bey (Kırkkilise) ise, oldukça heyecanlı ve ateşli bir konuşma yapmıştır. Naci Bey, hak ve hakikat mücadelesinin başladığı günden beri tehditlerden korkmadıklarını, bu mektuptan da korkmayacaklarını söylüyordu. Bu mektubu yazarların, Osmanlı ordusuna mensup olmadığını belirterek, mektubu yazarlara şöyle sesleniyordu: "...İşte benim sinem açık, işte onlarda mertlik, namus varsa, hak varsa, hakikat varsa efendiler, bizde de ölmeye hazır bir sine, bir sine'i hamiyet vardır".¹³⁵ Bunun Cemiyet karşıtlarınca düzenlenmiş bir siyaset oyunu olduğunu dile getiriyordu.

¹³⁵ **Tanin**, 26 Temmuz 1912.

Konuşmalar içinde en ilginç olanı İstanbul Mebusu Halaçyan Efendi'nin yaptığı konuşmadır. Halaçyan Efendi, bu şahısları "caniler" diye isimlendirmiştir. "Canilerin" gün geçtikçe cesaretlerinin arttığını belirten Halaçyan Efendi, bunun tek sebebini, onlara karşı gösterilen "korkaklık"ta görmektedir. Halaçyan Efendi tehdit mektuplarının sadece Halil Bey'e değil, kendilerine de ayrı ayrı geldiğini söylerken bu kişilere karşı alınması gereken tedbirleri de sıralamaktadır. Ona göre, bu gibi subayların varlığı ordu içinde araştırılmalı, Sadrazam ve Harbiye Nazırı başta olmak üzere hükümet yetkilileri meclis toplantılarına katılmalıdır.

Halaçyan Efendi'nin bu görüşüne Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi ile Rize Mebusu Ziya Bey destek verirken, Mehmet Emin Efendi (Konya) ise, "korkaklık" sayılacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Halaçyan Efendinin konuşmasını ilginç yapan taraf, Halâskarın cüretini bu kadar arttırmasında hükümetin de rolü olduğu düşüncesinde olması ve bu doğrultuda konuşmasıdır. Halaçyan Efendi'nin böyle düşünmesini gerektirecek taraflar yok değildir. Bir kere kabinede Harbiye Nazırı olan Nazım Paşa'nın Halâskâra dahil olduğuna dair söylentiler vardır. Ayrıca Nazım Paşa, Sait Paşa kabinesi sonrası kurulacak yeni hükümette Halâskârın Harbiye Nazırı olarak görmek istediği kişidir. Nitekim Nazım Paşa, kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinde de Harbiye Nazırıdır.

Halaçyan Efendi'nin bu düşüncelerine Varteks Efendi de katılmaktadır. Erzurum Mebusu Varteks Efendi yaptığı konuşmada, milli egemenliği korumak için hazır olduklarını ve canlarını dahi feda edebileceklerini söylüyor, mektubu yazarları "hainlikle" suçlayarak bunları "yazılarının altına imzalarını atamayacak kadar cesarettten mahrum adi ihtilalciler" diye vasıflandırıyordu. Kendisi de eski bir ihtilalci olan Varteks Efendi, bu kişileri "sahtekar" olarak değerlendirmekte, "Efendiler, biz ihtilalci olduğumuz vakit böyle sahtekarlık yapanları katlettirmişsizdir" diyerek de mektubu yazarların "katlini" istemektedir. Meclisin, böyle tehditlere önem vermeyerek görevine devam etmesini ve aynı zamanda da hükümetin

çağrılarak bu olay hakkında bilgi vermesini talep etmiştir. Varteks Efendi'nin konuşmasında önemli olan nokta sözlerini tamamlarken söyledikleridir. Varteks Efendi konuşmasını hükümet, tehdit mektubunu yazarların kuvvetiyle iktidara geldi ise bunu 'itiraf' etmesini, aksi taktirde bu şahısları yakalamasını ve olayın önüne geçeceğine dair mecliste söz vermesini hükümetten isteyerek tamamlamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi Sait Paşa kabinesi, 15 Temmuz da meclisten ezici bir çoğunlukla güvenoyu almasına rağmen ertesi gün istifa etmişti. İstifa olayının sebepleri içinde Halâskârın da rolü vardı. Varteks Efendi bir bakıma Sait Paşa'nın istifası ve yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin kurulmasında Halâskârın rolü olup olmadığını sormaktadır. Kendisi hükümet değişikliğinde bu subayların etkisi olduğu düşüncesindedir. Ahmet Muhtar Paşa'dan da bu kişileri yakalayarak Halâskârla ilişkisi olmadığını ispatlamasını istemektedir.

Mecliste yapılan bu tür konuşmalardan sonra açıklamalarda bulunmak üzere, aynı gün Sadrazam (Gazi Ahmet Muhtar Paşa) ile Harbiye Nazırı'nın meclise davet edilmesine karar verilmiştir. Ancak, Sadrazam işlerinin yoğunluğu nedeniyle meclise gelememiş, Harbiye Nazırı Nazım Paşa ise, gelerek açıklamalarda bulunmuştur. Nazım Paşa, bu tehdit mektubunun 'blöf' olduğunu, Meşrutiyet'in ilânından beri böyle oyunlara' müracaat edildiğini¹³⁶, bunun da o kabilden olduğunu söylemiştir. Ayrıca, gerekli soruşturmanın başlatıldığını ve birkaç kişinin de yakalandığını belirtmiştir. Harbiye Nazırının (göreve başlaması 22 Temmuz) bu rahat tavrı, milletvekillerini sakinleştirmiş ve Nazırın sözlerini "senet" olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle konu meclis gündemini fazla işgal etmemiştir. Feroz Ahmad ise asıl blöf yapan Nâzım Paşa olduğunu, Halâskâr Zabîtan Gurubu'nun Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın bir uzantısı olduğu, gerek Nâzım

¹³⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 346-347.

Paşa'nın, gerek Prens Sabahattin Bey'in Grup'la ilişkisi olduğu kanaatindedir.¹³⁷

Fakat, olay ülke genelinde bir tepkiye yol açmıştır. Yurdun çeşitli yerlerinden Meclise, Halâskârı kınayan telgraflar gelmiş ve bunlar mecliste okunmuştur.¹³⁸ Meclisin 31 Temmuz tarihli toplantısında gelen telgraflarda Ayvacıklılar "Halâskâr Cemiyet-i Fesadiyesi"nden, Gümüşhaneliler "Halâskâr cemiyeti maskesi altında türeyen bir takım menfaatperestlerden" söz etmişlerdir. Meclise gelen tüm telgraflar okunamadığından bunların resmi gazete ile ilan edilmesine karar verilmiştir.¹³⁹

Bu konudaki son görüşme, meclisin 46. toplantısında (3 Ağustos 1912) İstanbul Mebusu Halaçyan Efendi ve yedi arkadaşı tarafından verilen ve Harbiye Nazırından açıklama isteyen teklif üzerinedir.¹⁴⁰

Halaçyan Efendi'nin teklifinde hükümet, ihmalkârlık ve gevşeklikle suçlanıyordu. Halâskâr hakkında gereğinin yapılacağına söz verilmesine rağmen, herhangi bir işlem yapılmadığı, yapmak isteyenlerin de azlettiğini veya azline teşebbüste bulunduğu, ifade ediliyordu. Harbiye Nazırı'nın meclisi tehdit altında bulundurmak için buradaki askerleri "talim ve terbiyeden yoksun" kaldıkları bahanesiyle, üstelik, "Kanun-i Esasiye de aykırı" olarak değiştirdiği, yerlerine Halâskâr Grubuna mensup subayları aldığı iddia olunuyordu. Hatta Manastır'da isyan eden ve yakalanarak İstanbul'a getirilen bir kısım subayların, "gazetede isimleri olmasına rağmen" mecliste serbestçe gezmelerine izin verildiği belirtiliyor ve bu konular hakkında Harbiye Nazırı'ndan açıklamalar isteniyordu.¹⁴¹

¹³⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s. 138.

¹³⁸ M.M.Z.C. İ: 42. Toplantısında Trabzon, Dedeoğlu, Konya, Edirne, Bursa, Antalya ve Bayramiç'ten gelen telgraflar okunmuştur. M.M.Z.C., İ: 42, (16 Temmuz 1328-s. 29 Temmuz 1912), s. 806

¹³⁹ M.M.Z.C., İ: 44, (18 Temmuz 1328- 31 Temmuz 1912), s. 853.

¹⁴⁰ Kenan Olgun, **a.g.m.**, s. 173.

¹⁴¹ M.M.Z.C., İ: 46, (2 1 Temmuz 1328- 3 Ağustos 1912), s. 890.

Halacyan Efendi'nin teklifinin zamanlaması dikkat çekicidir. Çünkü teklif, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın Halâskâra üye olduğu hakkındaki iddialarla aynı zamana denk geliyordu. Bir bakıma Halacyan Efendi Nazım Paşa'dan bu iddiaların doğru olup olmadığını sormaktadır. Bundan daha önemli olanı, hükümetin, Halâskâr Grubuna karşı bir şey yapmadığı gibi, bu kişileri "meclisi tehdit altında bulundurmak" amacıyla meclisteki askerlerle değiştirdiği iddialarıdır.

Hükümeti Halaskârlarla işbirliği içinde olmakla suçlayan Halacyan Efendi'nin teklifine, Süreyya Bey (Berat) karşı çıkmıştır. Süreyya Bey, Halacyan Efendi ve arkadaşlarının böyle davranmakla memleketi bu gibi oyunlara "alet" ettiklerini, bunun ise "günah ve ayıp" olduğunu söylemiştir. Berat Mebusunun bu sözleri üzerine mecliste gürültüler olmuş, Süreyya Bey de, kendisine karşı gösterilen tepkilere dayanamayarak "meclisteki alçaklarla çalışamayacağı" gibi ağır bir söz söylemiştir.

Bu sözler meclisteki tansiyonu iyice arttırmıştır. Mebuslar "istifanın kabul edildiğini" ve "def olmasını" ihtar etmişlerdir. Bu gergin ortam Meclis Başkanı Halil Bey'in araya girmesi ile sakinleşmiştir. Daha sonra Süreyya Bey hakkında meclise hakaret etmesi nedeniyle gerekli cezai işlemin yapılmasına karar verilmiştir.

Mecliste sükûnet sağlandıktan sonra Harbiye Nazırı Nazım Paşa'dan gelen cevap okunmuştur. Nazım Paşa, teklife aynı gün verdiği cevapta, bu konudaki görüşmenin 5 gün sonra yapılmasını istemiştir. Fakat meclis, tekliften bir gün sonra feshedildiği için görüşme gerçekleşmemiştir.

Bu arada Halâskâr Zabitân Grubu ortaya çıkıp faaliyetlere başladığı vakit, İttihat ve Terakki mensubu subayların da boş durmadıklarını belirtmeliyiz. Mesela Sait Paşa'nın istifasından biraz önce Harp Okulu Komutanı Vehip Bey, (Koçi) 300'e yakın subay ile "Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne gidip, Halâskâr Grubuna karşı protesto hareketi olmak üzere bir

beyanname yayınlamıştı.¹⁴² Orada bulunan subaylardan İttihat ve Terakki 'ye ve Meşrutiyete bağlılık sözü de almıştı.¹⁴³

Aynı günlerde Selanik'te toplanan 116 subay da, "Ordunun Beyan-ı Hissiyatı" başlığı altında imzalarıyla birlikte komutanlara bir dilekçe vermişlerdi. Bu dilekçelerinde ordunun, her türlü siyasi ihtirasların üstünde din ve vatanın korunmasından sorumlu olduğu, bu hareketi yapanların "iğrenç ve haince olan fiil ve emellerini" ordu subaylarının hepsinin ret ettiğini söylüyorlardı.¹⁴⁴

Halâskâr Zabitan Gurubu Hareketi'nin diğer muhalefet gruplarıyla olan ilişkileri incelenmesi gereken önemli bir husustur. Prens Sabahattin'in Halâskâr Zabitan Gurubu'yla ilişkisi ile ilgili olarak Rıza Nur'un verdiği bilgilere göre, henüz teşebbüs halinde bulunan Gurup nâmına Erkan-ı Harp binbaşısı Kemal Bey (Şenkıl), Prens Sabahattin'le görüşmüş¹⁴⁵, Prens de Rıza Nur, Kemal Midhat ve Mahir Said'i çağırarak, hareketin başarı şansı hakkında fikirlerini sormuştur. Rıza Nur, "Vukuat vukuatı besler. Hükümetin dolayısıyla mevkiinin sarsıldığı şu zamanda burada da bir darbe vurulursa sükut edeceği muhakkaktır, çalışalım" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Prens, daha önce zabitlerin yazdığı bir programı düzelterek, kendi evinde birkaç nüsha olarak jelaatinle bastırılmış, bilahere Beyoğlu'nda bir matbaada bu program gizlice çoğalttırılmıştır.¹⁴⁶

Ahmet Bedevi Kuran, "Prens Sabahattin Bey'in mânen bu gurubu desteklediği ve Satvet Bey'in (Prensın özel sekreteri) de her türlü yardımda bulunduğu muhakkaktır. Bunlardan maada Burunsuz Tefvik, Dr. Rıza Nur, Mahir Salt, Kemal Mithat ve Mülâzım Boşnak Salih ve erkân-ı harp

¹⁴² Hak, no:145, 24 Temmuz 1328- 6 Ağustos 1912, s. 4.

¹⁴³ Esatlı, **a.g.e.**, s. 102.

¹⁴⁴ Hak no: 135 (14 Temmuz 1328- 27 Temmuz 1912), .s. 1. ; Saray, **a.g.e.**, s. 91-92.

¹⁴⁵ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf**, s. 27.

¹⁴⁶ Rıza Nur, **Hayat ve Hâtıratım**, II. cilt, s. 372.

kaymakamı Yusuf Rasih de bu gurupta faal rol almışlardır.”¹⁴⁷ diyerek Rıza Nur’un verdiği bilgileri doğrulamaktadır.

Prens’le bizzat görüşen Kemal Bey de (Şenkıl) bu bilgiyi doğrulamaktadır: “Ben bu Halâskâr işini yaparken, Prens Sabahattin ile temas halinde idim. O da (Satvet Lûtfi) Prens’in kâtibi idi. Onun yaptığı iş, benim yazdıklarımı aynen şapirografla teksir etmek, bir de tanıdığı Boşnak zabıt arkadaşlarını Halâskâr grubuna teşvik etmek, Köprücü Salih gibi tanıdığı sivilleri de gruba muhip ve muavin olarak toplamak oldu”.¹⁴⁸ Kemal Bey’e göre Prens’le irtibatı Skaliyeri adında bir Rum temin etmiştir. Prens’in daha da ileri giderek bazı kişilere zabıt üniforması giydirerek “Halâskâr reisleri” diye Arnavut İsyanı’nın reislerine takdim ettiği rivayeti çıkmışsa da,¹⁴⁹ bunun doğru olmadığı anlaşılmıştır.¹⁵⁰ Bununla beraber Prens’in Arnavut İhtilâli reisleri ve Halâskârlar’la ilişkisi açıktır.¹⁵¹

Merkez Taburu Zabitanı’nı ve Sarıyer’deki üç piyade taburunu elde ettiklerini, bahriyeden üç torpidonun harekete katıldığını, bir çok sivil ve “müteferrik” zabitle Askeri Tıbbiye talebesinden bir kısmını silahlandırdıklarını, Melâmi Şeyhi Terlikçi Salih Efendi’nin de bir takım zabıt ve sivil kazandırdığını, Prens’in kâtibi Satvet Lûtfi’nin Boşnakları silahlandırdığını, hâsılı Prens Sabahattin Bey’in bu uğurda beş bin lira sarfederek mükemmel bir tertibat yapıldığını kaydediyor.¹⁵²

Halâskâr Zabitan Gurubu Hareketi’nin Hürriyet ve İtilâf Fırkası nâmına yapılmadığı, bizzat işin içinde bulunan kişilerin ifadesiyle açıklanmaktadır. Rıza Nur’a göre Halâskâr Hareketi asla Hürriyet ve İtilâf Fırkası nâmına yapılmamıştı ve işe karışan siviller titizlikle kendilerini

¹⁴⁷ Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s. 502.; Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf**, s. 64.

¹⁴⁸ Asaf Tugay, **a.g.e.**, II. cilt, s. 83.

¹⁴⁹ Ahmet Hilmi, **a.g.e.**, s. 36.

¹⁵⁰ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf**, s. 40.

¹⁵¹ Asaf Tugay, **a.g.e.**, II. cilt, s. 23.

¹⁵² Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilâf**, s. 27.

saklayarak harekete sadece askeri bir görüntü vermeğe dikkat ediyorlardı.¹⁵³ Prens Sabahattin taraftarı olarak hareketle ilişkisi olan Ahmet Bedevi Bey de, Fırka elemanlarının bazılarının ve bilhassa Melami Şeyhi Terlikçi Salih Efendi ve taraftarlarının hazırlığına rağmen, hareketin Fırka nâmına yapılmadığını ifade etmektedir.¹⁵⁴ Hareketten büyük siyasî çıkarlar sağlaması gereken Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın, işin dışında kalması, Fırkanın Meşrutiyet'e ve meşru zemine duyduğu saygıdan değil, kendi iç yapısında son zamanlarda beliren çelişki ve tutarsızlıklardan kaynaklanmış olmalıdır. Fırka mensubu olmasına rağmen harekette tertipçi bir rol oynayan Rıza Nur, Fırka içindeki "Münevverân Takımı"na mensup olmakla, iş başındaki yöneticilere uzak düşmüş ve bu dönemde ferdî hareketi tercih etmişti.¹⁵⁵ Fırka Reisi olan Miralay Sadık ve Gümölcineli İsmail, Halâskâr Hareketi'nde Rıza Nur'un da varlığını farkedince, "Bunlar sonunda yakalanacaklar ve hükümet, bunlar Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan diye bizi perişan edecek" diyerek İstanbul şubelerine haber vererek işe bulaşmamalarını istemişlerdi.¹⁵⁶

Hürriyet ve İtilâf Fırkası bu esnada Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan ziyade Kâmil Paşa'yı desteklemekte ve Nâzım Paşa'ya ümit bağlamaktadır.¹⁵⁷

3. 2. Halâskâr Zabitân Grubu Darbesinin Sonuçları

Askeri müdahalelerin tipik bir örneğini oluşturan Halâskâr hareketi ile orduda bir gurup zabıt İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tavır alarak giriştiği mücadeleyi kazanarak İttihat ve Terakki'yi iktidar mevkiinden uzaklaştırmıştır. Netice itibarıyla bu hareket asıl hedefi olan ordunun siyasetten çekilmesi amacına ulaşamamış ancak, hükümetin istifa etmesi (Sait Paşa) ve meclisin feshi sağlanmıştır (4 Ağustos 1912). Halâskâr

¹⁵³ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilâf*, s. 28.

¹⁵⁴ Kuran, *İnkılâp Harekeleri*, s. 502.

¹⁵⁵ Ali Birinci, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁵⁶ Rıza Nur, *Hürriyet ve İtilâf*, s. 39.

¹⁵⁷ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 44.

Grubunun Halil Bey'e gönderdiği tehdit mektubunun mecliste okunması ile başlayan görüşmelerde, ayağa kalkan, vatan için gerekirse "canlarını feda" edeceklerini söyleyen mebuslar, meclisin feshi karşısında hiç bir şey yapamamışlardır. Böylece 1912 meclisi çok kısa bir çalışma döneminin ardından Halâskâr Zabitân Grubunun da etkisiyle kapatılmıştır. Yalnız, 1912 yılı içinde yapılması gereken seçimler, Balkan Savaşı'nın araya girmesi yüzünden ertelenmiş, ancak 1914 yılı içinde yeni bir meclis açılabilmiştir.

Başlangıçta askerin siyaset ile değil, kendi vazifesi ile meşgul olmasını sağlamak amacıyla ortaya çıkan Halâskâr Zabitân Grubunun, bu amacına ulaşmak için takip ettiği yol, isteklerinin aksi istikamette olmuştur. Grubun askeri gücünden de aldığı cesaretle, çeşitli makamlara, milletvekillerine ve dolayısıyla Meclise gönderdiği mektuplar bunun kanıtıdır. Halâskâr Zabitân Grubu, sergilediği bu tavrı ile siyasetin içine iyice girmiştir. Siyasete müdahale ederek, gelişmeleri kendi istediği yöne çevirme girişimi olarak görülebilecek bu harekette, darbeci bir anlayış hakimdir ve ordunun gücü alet edilerek muhalifini yok etme mantığının devam etmesini sağlamışlardır.

Halâskâr Zabitân Gurubu Hareketi'nin en önemli sonucu, İttihat ve Terakki Fırkası'nca desteklenen Said Paşa Hükümeti'nin çekilmesi olmuştur. Bu durum, Meşrutiyet hayatının, siyasî temsil bakımından henüz olgunlaşmadığını göstermektedir.

Talât Paşa da, Meclis çoğunluklarına rağmen iktidarı terk etmek zorunda kalışlarını, "vatanı iki parça etmektense, muarızlara bırakmayı daha hamiyetkârâne gördüm. İnşaallah hüsn-ü idare ederler ¹⁵⁸şeklinde açıklamaktadır. Oysaki Cemiyet'in sözcüsü Tanin Gazetesi, Halâskâr Hareketi'nin sona erdirilerek, hâlâ siyasetle uğraşan zabitlerin bulunarak

¹⁵⁸ Süleyman Nazif, a.g.e., s. 15.

gereken yasal işlemin derhal yapılmasını istemektedir.¹⁵⁹

Padişah ise, Halâskârân Hareketi'ni başlangıçta, "bir babanın hırçın ve âsi oğluna yapacağı mücazatla tedip" edeceğini açıklamışsa da, sonradan seyirci kalmayı seçmişti.¹⁶⁰

Halâskârân Hareketi'nin en vahim sonuçlarından birisi, ordunun bir kere daha siyasete karışması yanında ordu içinde de kamplaşmanın iyice belirginleşmesi olmuştur. İttihatçılarla Halâskârân yanlısı zabitlerin kalpaklarına kadar uzanan bu farklılık,¹⁶¹ erlere kadar yansımış, hasımlar birbirine düşman nazarıyla bakmaya başlamış ve siyasî gerekçelerle ordunun önemli mevkilerine tecrübesiz kişilerin getirilmesi zayıflamasına neden olmuştur.¹⁶² Bu hareketin sonucunda orduda var olan İttihatçı-İtilafçı çekişmesine bir de Halâskâr eklenmiştir. Bu çekişmenin olumsuz sonuçları da, Balkan savaşlarında uğranılan yenilgi ile görülmüştür. İttihatçılar, iktidardan uzaklaştırılmalarının ilk şokunu atlattıktan sonra yine iktidarı ele geçirebilmek için meşru olmayan metotlarla hasımlarını tasfiye etme hazırlıklarına başladılar. Balkan savaşı esnasında 23 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki, Bâbîâli baskınını gerçekleştirmiş ve hükümeti ele geçirmiştir. Baskın esnasında, Halâskâr grubuna mensup olduğu yönünde iddialar bulunan Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülmüştür. İttihat ve Terakki iktidarı bu şekilde ele geçirdikten sonra, Halâskâr Zabitân Grubu tasfiye edilmiştir. Üyelerinin bir kısmı sürgün edilen, bir kısmı da yurt dışına kaçan grubun adı, 1913 yılı içinde artık duyulmaz olmuştur. Bu şekilde Meşrutiyet tarihimize askerlerden oluşan bir "siyasi fırka-i muhalefe",¹⁶³ kimliği ile ortaya çıkan Halâskâr Zabitân Grubu'nun ömrü fazla uzun sürmemiştir.

¹⁵⁹ Tanin, no: 1419, 9 Ağustos 1328.

¹⁶⁰ Lütfi Simavi, a.g.e., I. cilt, s. 36.

¹⁶¹ Burhan Felek, *Yaşadığımız Günler*, İstanbul, Milliyet Yay., 1974, s. 121.

¹⁶² Ahmet Hilmi, a.g.e., s. 39-40.

¹⁶³ Ahmet Hilmi, a.g.e., s. 45.

Siyasetçiler, askerin siyasetle uğraşması kapısını kendileri açmış, II. Meşrutiyetin ilânı ile birlikte İttihat ve Terakki'ye mensup subaylar tarafından açılan bu kapı bir daha da kapanmamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAT ve TERAKKİ’NİN DOĞRUDAN DOĞRUYA İKTİDARA GELMESİ

4.1. Bâb-ı Âli Baskını

4.1.1. Bâb-ı Âli Baskınının Nedenleri

Osmanlı topraklarının parçalanma süreci, 1911 yılının Eylül sonlarında İtalya’nın Trablusgarp’a saldırmasıyla ve 13 Ekim 1912’de Balkan müttefiklerinin Bâbiâli’ye verdikleri bir nota ile yeni bir safhaya giriyordu. Balkan Savaşı, 8 Ekim’de Karadağ’ın savaş ilânı ile başladı. 17 Ekim 1912’de Osmanlı Devleti Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ’dan meydana gelen koalisyona karşı harp ilân etti. Bu esnada Trablusgarp’da karşılaştığı açmazı çözmek için Ege Adaları ve Çanakkale Boğazı üzerine askeri baskıda bulunan İtalya ile anlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Trablusgarp, İtalya’ya bırakılmak zorunda kalındı.

Balkan müttefiklerinin ültimatomu Bâbiâli’ye ulaştığında Osmanlı Devleti, siyasî ve askerî açıdan oldukça hazırlıksız bir durumda bulunuyordu. İstikrarsızlık, müttefiklere savaşa bir an önce başlamak için cesaret veriyordu. Buna rağmen, müttefiklerden gelen tehdidin iç politikada malzeme olarak kullanılması bir takım menfi sonuçlar doğurmuştur: O esnada işbaşında bulunan Gazi Ahmed Muhtar Paşa Hükümeti’ne karşı tavır alan İttihat ve Terakki Fırkası, yüksek tahsil gençliğini de harekete geçirerek hemen harbe girilmesi yolunda telkinde bulunmaya başlamıştır. Sultanahmet meydanında, Cemiyet reislerinden Talât, Doktor Nâzım ve Kara Kemal gibi isimlerin de

katıldığı mitingde harp lehine nutuklar söylenmişti.¹

Savaşın başlayacağı sırada İttihat ve Terakki bir yandan savaştan yana kışkırtmalarda bulunurken, öbür yandan da kendisinin iktidarda bulunduğu sırada orduyu çok güzel ve eksiksiz olarak düzenlediğini ve bunun savaşta görüleceğini, gazeteleri ve bütün örgütleri ile yayıyordu. Ancak bunun böyle olmadığı Balkan savaşında görülecektir. Fakat ne Gazi Muhtar Paşa Hükümeti, ne de o sırada işbaşında bulunan komutanlar, İttihat ve Terakki'nin bu propagandasının doğru olmadığını söyleyemez ve yayınlayamazlardı. Çünkü bunu yapmak ulusu ve orduyu manevi bakımdan sarsmak ve güvenini kırmak olurdu. Dolayısıyla propaganda hiç bir karşılık görmeden işlendi ve herkesin beyinde yer edindi.² Bu propagandalar, İttihat ve Terakki'ce ülkenin her bir bucağında örgütlü olduğu ve karşısında buna benzer hiçbir örgüt bulunmadığı için önemli bir muhalefet görmeden kolaylıkla yapılmaktadır.

Büyük devletler, Osmanlı ordusunun Balkanlar'da toprak kazanacağı ihtimâli göz önüne alarak statükonun değiştirilmeyeceği peşinen ihtâr etmişlerdi. Ancak, gerçek durumun daha farklı olduğu kısa sürede anlaşıldı. Ordunun siyasi telkin ve bölünmeler neticesi, gücünden çok şey kaybettiğini Sadrazam Said Paşa'nın şu ifadesinde bulmak mümkündür. Güvenoyu almasından bir gün sonra istifa ettiğinde Said Paşa'nın, "Ben Ordunun bu derekeye geldiğini bilmiyordum" dediği söylenir.³ Halaskârân Hareketi'yle orduda birbirine muhalif iki zümrenin ortaya çıkmasıyla, ordunun alt-üst ilişkisi, disiplin, itaat, savaş kabiliyeti ve moral bakımından çöküntü içinde olduğu anlaşılmaktadır. "Askerin zabıtine bağlılığı, zabitlerin maiyetine itimâdı kırılmış, güvensizlik her iki tarafı da mânen birbirinden ayırmıştı ve bazı

¹ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Baha Matbaası, 1956, s. 506.

² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II. cilt, Ankara, T.T.K., 1983, s. 254.

³ **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, İstanbul, Arba Yay., 1988, s. 49.

birliklerde neferler, hizmet sürelerinin dolduğu gerekçesiyle isyan etmişlerdi”⁴

Orduyu harbin başlangıcında zaafa uğratan bir başka etken de Yemen İsyanı dolayısıyla Yemen’e sevkedilecek birliklerin, harp başlamadan önce terhis edilmesi olmuştu.⁵ Talât Paşa hatıralarında, işbaşındaki Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi’nin, Avrupa’nın savaşa izin vermeyeceğine güvenerek 100 bin civarında askeri terhis etmesini⁶ eleştirerek, “savaş çıkınca ordu tuhaf bir durumda kaldı. Bir yandan kıtalar terhis edilirken öte yandan yeni kıtalar silah altına alınıyor ve kadrolar değişmiş olduğundan ne subaylar askerleri, ne de askerler subayları tanıyordu”⁷ demektedir.

İttihat ve Terakki harp başlar başlamaz muhalefete devam etmeyeceğini ilân etmişti; Talât Bey gibi baştaki bir İttihat lideri orduya gönüllü nefer yazılmıştı. İttihat gazeteleri, Gazi Muhtar Paşa hükümetini Hürriyet ve İtilâfçılardan daha fazla destekliyorlardı. Buna rağmen hükümet İttihatçılara güvenmiyordu. İttihat ve Terakki’ye mensup olduğu bilinen zabitler, orduların başlarındaki komutanlara itaat etmiyorlardı.⁸

Siyasilerin yanlış politikaları Osmanlı Devleti’ne ve Türklerin başına Balkan felaketini getirdi. Bu harp sırasında Osmanlı Meşrutiyeti en ağır tecrübelerini yaşadı. Meşrutiyet devri başlangıçta büyük ümitler uyandırmıştı. Jön-Türk inkılâbı istibdat yerine hürriyeti, zulüm yerine adaleti getirerek bütün sorunları çözecekti. Yeni rejim bölünme kabul etmez vatanın cins ve mezhep farkına bakılmaksızın evlâtlarına eşitlik vaadediyordu. Her Osmanlı bu rejimde bahtiyar olacaktı. Bu rüya birkaç gün sürdü.

Vatandaşlar arasında hukuken eşitlik olunca gayrimüslim cemaatlere

⁴ Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s. 508.

⁵ Asım Gündüz, **Hâtıratlarım**, haz. İhsan Ilgar, İstanbul, Kervan Yay., 1973, s. 25.

⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, IX. cilt, Ankara, 1999, s. 298.

⁷ **Talât Paşa’nın Anıları**, haz. Alpay Kabacalı, 2. bs., İstanbul, İletişim Yay., 1990, s. 27.

⁸ Süleyman Kani İrtem, **Meşrutiyetten Mütarekeye Osmanlı’nın Çöküş Yılları (1909-1918)**, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yay., 2004, s. 342.

verilmiş ve sonradan genişletilmiş imtiyazlar ne olacaktı? Gayri Müslimler müşterek vatanın müdafaasına nasıl iştirak edeceklerdi? Makedonya'nın en büyük derdi olan mektep ve kiliseler sorunu nasıl halledilecekti? İade edilen Mithat Paşa Kanun-u Esâsî'si, Osmanlılık fikrini hayata geçirmeye çalışıyordu. Milliyet fikirleri ile Osmanlılık fikri nasıl ve ne şartlarla uzlaştırılacaktı?⁹ Balkanlı milletlerle yapılan savaş, neticesi itibariyle bu soruların cevaplarını en acı şekilde vermişti.

Balkan Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Ahmet Muhtar Paşa kabinesi'nin çekilmesiyle Kamil Paşa dördüncü kez sadarete geldi (30 Ekim 1912). İlk genel seçimlerde Ahrar Partisi'nden aday olan Paşa'nın İttihat Terakki yanlısı olmadığı biliniyordu. Bu yüzden Meclis'te büyük çoğunluğu eline geçiren İttihat Terakki yine hükümetten uzak kalmıştı. Kendilerine göre hazmedilemez olan bu duruma bir son vermek isteyen Enver ve Talat Beyler hükümetin Edirne'yi ve bazı adaları düşmana bırakacağı kuşkusundan yararlanarak,¹⁰ İttihat Terakki'nin kamuoyunda kaybettiği ağırlığı geri alma çabasına girişmişlerdir.¹¹

İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığına getirilmesini ve daha tarafsız bir kabine kurmasını istiyorlardı. Mahmut Şevket Paşa'nın bu nezarette iki buçuk yıllık deneyimi olduğunu, savaş planları hazırladığını öne sürüyorlardı. Dolayısıyla günün koşullarına uygun nitelikte bir Harbiye Nazırı olacağı kanısındaydılar. Oysa, Nâzım Paşa'nın İtilafçılarla yakın ilişkisi olduğu ve İttihat ve Terakki Cemiyetini tutmadığı biliniyordu. Üstelik, uzun süredir Bağdat'ta vali olarak bulunduğundan, askeri sorunlardan hayli uzak kalmıştı. Talat Bey ve Sait Halim Paşa 6 Kasım'da, bu konuyu görüşmek üzere Kamil Paşa'yı ziyaret ettilerse de, Sadrazam işbirliğine yanaşmadı.¹²

⁹ İrtem, **a.g.e.**, s. 222.

¹⁰ Şerafettin Turan, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu-Yönetim İlişkileri" **İkinci Askeri Tarih Seminerleri, Bildiriler**, Ankara, Gn.Kur.Yay., 1985, s. 77.

¹¹ Recai Galip Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Türkiye'nin Siyasi Gelişimi**, I. cilt, İstanbul, İst. Üniv. Hukuk Fak. Yay., 1971, s. 380.

¹² Feroz Ahmad; **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, çev. Nuran Yavuz, İstanbul, Kaynak Yay., 2004, s. 147.

Kâmil Paşa'nın Sadrazam olduktan sonra ilk görmek zorunda bulunduğu işlerden biri de düşmanların çok yaklaşmış oldukları Selânik'te bulunan eski padişah II. Abdülhamid'i onların eline düşmemesi için İstanbul'a getirmek olmuştur; bu olayı Padişaha, Sadrazamın ağabeyisini yeniden tahta çıkarmak isteğinin belirtisi olarak gösterenler olmuş, o da buna inanmış ve Kâmil Paşa'dan soğumuştur.¹³

Fethi Okyar, Kamil Paşa'nın Abdülhamid'i tahta geçirme iddiası ile ilgili olarak İstanbul Muhafızı Miralay Cemal Bey'in kendisine; "Sadrazam Kâmil Paşa, İngiliz Sefareti ile anlaşarak Sultan Hamid'i yeniden tahta geçirecekmış ve eğer kendisinin Selânik'ten getirilmesi bir müddet daha gecikecek olursa, Selânik limanına gelmek üzere Kıbrıs'ta istim üzerinde bekleyen bir İngiliz filosu sabık Padişah'ı alarak İstanbul'a getirecek, bu filodaki askerler şehre çıkarılacak ve bir kısım asker - sivil nüfuz sahibi kimseler de saray üzerinde tesir ederek Sultan Reşad kendi rızasıyla tahtı ağabeyisine terk edecek ve İngiltere'de, Almanya ve Avusturya-Macaristan'la birlikte Rusya'ya ültimatom vererek, Balkan devletlerini harp için himayeden vazgeçmesini isteyeceklermiş. Fakat Sultan Hamid'i kısa zamanda getirilmesi ve alınan tedbirler bu teşebbüse mâni olmuş."¹⁴ dediğini aktarmaktadır.

Fethi Okyar, "Sultan Hamid'in kendisinin bu plândan uzak kaldığını ve Selânik'te Alâtini Köşkü'nde alınmış sıkı muhafaza tedbirlerinin, böylesine bir hazırlığa imkân vermeyeceğini"¹⁵ söylemekte ve Abdülhamid İstanbul'a ayak bastığında, Sultan Reşad'a hizmete hazır olduğunu bildiren bir mektubu Abdülhamid'e kendisinin teslim ettiğini açıklamaktadır. Öyle görülüyor ki İttihatçılar, bu olayı da kullanarak Sultan Reşad'ı Kamil Paşa'nın aleyhine çevirmeyi planlamışlardır. Hatta Kamil Paşa, sadarete Reşit Bey'in getirileceği hissine kapıldığından Dahiliye Nazır'dan şüphe duymuş bu da

¹³ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, II. cilt, s. 257.

¹⁴ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, haz. Cemal Kutay, İstanbul, Tercüman Yay., 1980, s. 187-188.

¹⁵ Okyar, *a.g.e.*, s. 187.

İttihat ve Terakki hakkında etkili bir tedbir alınmasına mani olmuştur.

Bu sırada Kâmil Paşa hükümeti, Bulgarların bir taraftan Ege Denizi'ne inip, diğer taraftan Çatalca'ya dayanması, Yunanistan'ın Ege Adaları'nı işgal etmesi, Sırbistan'ın Manastır'a girmesi ve Arnavutluk'un bağımsızlığını ilân etmesi üzerine savaşa devam etmenin imkânsız olduğunu anlamış ve bu sorunu masa başında çözmenin yollarını aramaya başlamıştı.

Balkanlarda ağır kayıplar veren Osmanlı Devleti 3 Kasım'da büyük devletlerin barış için aracılığını istedi. Ancak bu devletler buna kayıtsız kaldılar. 17 ve 18 Kasım'da Bulgarlar Çatalca'ya yüklendiler, burayı aşamayacaklarını anlayınca mütareke şartlarını bildirdiler. Çatalca hattının ve Edirne'nin kendilerine verilmesini istiyorlardı.¹⁶ Osmanlı Devleti buna razı olmadı. 16 Aralık'ta başlayan Londra Barış Konferansı'nda Edirne konusunda büyük devletlerin baskıya varan tavsiyeleri sebebiyle 6 Ocak'ta bir sonuca varılmadan görüşmeler kesildi. Osmanlı Devleti ile Balkanlılar arasındaki barış görüşmelerinin kesilmesi Avrupa devletlerini telaşlandırdı. Çünkü savaşın yeniden başlaması ihtimali doğuyordu.¹⁷

Balkan devletleriyle yapılan Londra sulh görüşmelerinin sonuçlanmasına mani olan Edirne ve Adalar meselesinden dolayı, "Düvel-i sitte-i muazzama" denilen altı büyük devletin İstanbul elçileri, 17 Kânunusâni (Ocak) günü Bâb-ı Âlî'ye müşterek bir nota vererek Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılması¹⁸ ve Midye-Enez hattının hudut olarak kabulünü ve adalar meselesinin de (Anadolu emniyeti dikkate alınmak şartıyla) kendilerine bırakılmasını istediler.¹⁹ Bu iki şart kabul edilmediği takdirde harbe devam edilecektir. Fakat ordu mağlup olmuş, bütün Rumeli elden çıkmış ve Bulgar ordusu Çatalca'ya dayanıp İstanbul'u tehdide kalkışmış olduğu için devletin

¹⁶ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 3. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 330.

¹⁷ Bilâl Şimşir, **Ege Sorunu 1912-1913**, Ankara, T.T.K. Yay., 1979, s. 465.

¹⁸ Ahmad; **a.g.e.**, s. 146.; Mehmed Şeref (Aykut), **Cemiyet ve Muhalifleri**, Edirne, 1911, s. 210.

¹⁹ Akşin, **Jön Türkler**, s. 222.

artık harp edecek durumu kalmamıştı.²⁰ Balkan Savaşı'nın ilk bölümü onur kırıcı bir şekilde son bulmuş, milyonlarca Türk, düşman çizmesi altında ezilmiş, yahut pek acı bir durumda yerlerinden göç etmiş ve perişan olmuşlardı.²¹

Balkan yenilgisinin sebeplerinden en fazla ortak kabul göreni, orduya siyasetin sokulması, zabıt ve kumandanların birbirine muhalif duruma gelerek, birlik ve beraberliğin yitirilmesi olmuştur.²² Harpten önce, yüzyirmi tabur, ya da yüzotuz bin askerin bir gaflet neticesi terhis edilmesi de, mağlubiyetin başlıca sebeplerinden biri olarak değerlendirilmiştir.²³ Muharip birliklere kumandan tayininde liyakâtsizlere öncelik verilirken gerçek değerlerin ihmâl edilmesi,²⁴ harp planlarına riayet edilmemesi,²⁵ harbin taarruzla değil, âdeta ric'atle başlatılması²⁶ gibi nedenlerle ordunun yönetimi de tenkide uğramıştır. Tensikat'ın ve Tasfiye-i Rütüb Kanunu'nun yıkıcı etkileri,²⁷ itaatsizlik hadiselerinin yaygınlığı, beceriksizlik, pasif tutum sebebiyle düşmana cesaret²⁸ verdiğini belirtmektedir.

Tarihimizin en haksız ve feci yenilgisine uğramıştık. Asker içinde bozgunculuk had safhadaydı. Edirne'nin kahraman ve aziz kumandanı Şükrü Paşa, Talât Bey'i Edirne'den adeta kovmuştur. Talât Bey hatta hatta Selmiye Camii'ni bile gerekirse havaya uçurmayı düşünmekteydi. Anadolu askerine "Rumeli'nin kendi vatanları olmadığı için" bu bölgede savaşmamaları telkini bile yapılmıştı.²⁹ Fakat, ne Edirne verilebilir, ne de harb edilebilirdi. Bu durum

²⁰ Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, *Şeyhülislam Esbak Cemaleddin Efendi Mehrumun Hatırât-ı Siyasiyesi*, haz. Selim Kutsan, Dersaadet, 1336, s. 103.

²¹ H.Hikmet Süer, *Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ankara, Gn. Kur. Harp Tarihi Yay., 1981, s. 26.

²² Celâl Bayar, *Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş*, III. cilt, İstanbul, Baha Matbaası, 1966, s. 915.

²³ Ali Fuad Türk geldi, *Görüp İştiklerim*, 3. bs., Ankara, T.T.K. Yay., 1984, s. 57.

²⁴ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hâtıraları*, Ankara, T.T.K. Yay., 1988, s. 67.

²⁵ Ahmad; *a.g.e.*, s. 171.

²⁶ Asım Gündüz, *a.g.e.*, s. 26.

²⁷ Ahmet Reşit Rey, *Gördüklerim Yaptıklarım, (1890-1922)*, İstanbul, Türkiye Yay., 1945, s. 161.

²⁸ Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, III. cilt, s. 915.

²⁹ İlhan Bardakçı, "Ordunun Politika Batağına Çekildiği Gün Hâlâ mı Akıllanmadık?" *Tarih ve Medeniyet*, sayı 35, Şubat 1997, s. 44-47.

karşısında “Şûrây-ı Umumî” toplanmış mesele uzun uzadıya müzakere edilmiş sonunda “Edirne’nin Bulgaristan’a terkini kabul etmeyen hükümet, şehrin -bîtaraf ve serbest- olması” teklifine karar vermişti. Bu konuda hazırlanacak cevabi notanın Düvel-i muazzama elçiliklerine gönderilmiş olduğuna hükmeden İttihatçılar halka Kâmil Paşa kabinesinin Edirne’yi Bulgaristan’a terk etmiş gibi göstermek ve buna istinaden Bâb-ı Âli baskınına milli bir galeyan şekli vermek istemişti. Halbuki hükümet Edirne’nin Bulgaristan’a terkini kabul etmediği gibi, notayı da henüz göndermemişti. İttihat ve Terakki, geniş teşkilâtı ile yapmakta olduğu menfi propagandayı artırmış ve hükümete karşı adeta açık olarak mukavemete başlamıştı.³⁰

Ülkeyi zor duruma sokan hadiselerden sonra, İttihat ve Terakki açısından bardağı taşıran son damla Edirne’nin Bulgarlara verilmesi teklifinin Kamil Paşa tarafından düşünülmesini zannetmek oldu. Söylentilere göre, iş başında olan İtilâf hükümeti, Edirne’yi düşmana terk edecekti.³¹ Bu söylentiler halk üzerinde olumsuz bir etki yapmıştı.

Bu söylentilerin gerçekliği kesin olarak bilinmemekle birlikte Ahmad, Paşa’nın şehri terketmeye hazır olduğunu görüşünü şöyle açıklamaktadır: Kamil Paşa’nın Edirne’yi verip vermeyeceği konusunda kesin bir şey söylemek olanaksızdır, ancak eldeki belgeler, şehri terk etmeye hazır olduğunu göstermektedir. Saltanat Şûrasını toplamaktaki amacı, savaş konusunda bir fikir birliğine varabilmektir. Öte yandan Cemiyet’in, Kamil Paşa’nın Edirne’den kesin olarak vazgeçmiş olduğunu düşünmekle bir yanlışlık yapıp yapmadığı önemli değildir. Hükümeti devirmeye çoktan karar vermişlerdi. Günün siyasetinde duygusal bir önem taşıyan Edirne sorunu ise, darbeye psikolojik bir destek olmaktan öteye gitmiyordu.³² Lewis ise, bu

³⁰ H. Hikmet Süer, **a.g.e.**, s. 27.

³¹ Hatıralar ve Vesikalar- Cemal Paşa’nın Hatıratı Üzerine Tetkikler, **Vakit**, İstanbul, Vakit Matbaası 1933, s. 5-6.

³² Ahmad; **a.g.e.**, s. 50.

söylentinin yanlış olduğu kanaatindedir.³³ İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Talat ve taraftarlarının grubu, Edirne'nin Bulgarlara terk edilmesi ve sorumluluğu İtilafçıların yüklenmesinden sonra iktidara gelmeyi yeğlediklerini açıkça belirtmiş bulunuyorlardı. Ancak, bunun gerçekleşmesini beklemek, heyecanın ve yurtseverlik duygularının egemen olduğu ortamdan yararlanmamak demek olurdu, bu da halkın darbeyi olağan karşılamaması tehlikesini doğururdu.³⁴ Bilhassa Enver Bey'in etrafında toplanan gençler bu konuda çok kızgındılar ve galeyana gelmeye hazırdılar. Yine de yapılması düşünülen teşebbüs çok gizli tutuluyordu. Artık İttihatçılar, Enver ve Talat Beyler başta olmak üzere bir darbe ile kabineyi devirmeye karar vermişlerdi ve subaylar bu yönde emir bekliyorlardı.³⁵

Bayur, 23 Ocak 1913 günü Bâbîâli basılıp Kâmil Paşa Hükümeti istifaya zorlandığı sırada Meclis-i Vükelâda üzerinde görüşülmekte olan Büyük devletlerin 17 Ocak günlü notasına karşılık olarak verilecek notanın müsveddesinin darbeciler tarafından maksatlı olarak ortadan kaldırıldığını iddia ederek; bu notada, Meclis-i Vükelâ Edirne'nin Büyük Devletlerce seçilecek Müslüman bir valinin yönetiminde yansız ve bağımsız bir kent olmasının istenildiği ve adaların ülkenin savunması dolayısıyla büyük önem taşıdığı, Asya kıyısına yakınlıkları ve Yunanistan'a katılmalarıyla birer siyasal tahrik ve gümrük kaçakçılığı yuvası durumuna geçmeleri tehlikesinin, başgöstereceği şeklinde sakıncaların ileri sürülerek Ege Denizi adalarının Osmanlı'nın elinde kalmasının kesin bir zorunluluk olduğunu belirtmişlerdi.³⁶ Bayur, makalesinde yayınladığı belge ile İttihat ve Terakki'nin iddia ettiği gibi hükümetin Edirne'yi vermek üzere olmadığını ortaya koymaktadır.

³³ Bernard Lewis; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıatlı, Ankara, T.T.K. Yay., 1970, s. 223.

³⁴ Ahmad; **a.g.e.**, s. 151.

³⁵ Ahmet Cevat Emre, **İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı?**, İstanbul, Nurgâk Matbaası, 1960, s. 166-155. Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979, s. 74-75.

³⁶ Yusuf Hikmet Bayur, "Yeni Bulunan Bir Belge Dolayısıyla" **Belleten**, cilt 30, sayı 117-118, Ankara, T.T.K. Yay., 1966, s. 109.

Kâmil Paşa Kabinesi, İttihatçıların ne olursa olsun, kendilerini "devirmek" konusunda her hareketin içinde olduklarının farkındaydı. Bunun önüne geçmek için Tanin başta olmak üzere, diğer muhalif gazeteler arka arkaya, hükümet kararlarıyla kapatılıyordu. Darbe hazırlığı içinde olduklarından şüphelenilenler, birer birer yakalanıyor ve Örf-i İdare'de yargılanıyorlardı. Kabine'ye karşı "tertip" yapmakla suçlananların çoğunun İttihat ve Terakki yanlıları oldukları anlaşılınca, önemli İttihatçılar hakkında "gıyabı tutuklama" kararı çıkarıldı. Başta Cahit olmak üzere, Babanzâde İsmail Hakkı ve bazı İttihatçı şefler, yurt dışına kaçmışlardı.³⁷

Darbe ile hükümeti yıkarak iktidara gelmek fikrinin İttihat ve Terakki ileri gelenleri tarafından önceden tasarlandığı ve karara bağlandığına dair ciddi bilgiler vardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, amacına erişmek için iki yol izliyordu. Bir taraftan Kamil Paşa kabinesini devirmeye hazırlanıyor, öte taraftan nazırlar arasında ayrılık ve güvensizlik tohumları saçmakla hükümeti içerden zayıf düşürmenin çarelerini arıyorlardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kamil Paşa hükümetinden kurtulabilmek amacıyla Beşezâde Emin Bey'in Vefa'da karakol karşısındaki evinde ilk toplantısını yaptı. Talat Paşa'nın öncülük ettiği bu ilk toplantıya Sait Halim, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı, Fethi (Okyar), Cemal Paşa, Dr. Nazım, Kara Kemal gibi İttihatçı liderler katılmışlardı. Enver Paşa, bu ilk toplantıya, İzmit'ten geldiği için yetişemedi. Bu toplantıda Talât Bey hükümetin düşürülmesinin gerekliliğini anlattı. İlk "Darbe" toplantısında Fethi Okyar Bey, Edirne'nin geri alınamayacağını, hükümetin barışı imzalayıp Edirne'yi verdikten sonra nasıl olsa gözden düşeceğini, İttihat ve Terakki'nin ihtilâlcilikten vazgeçip, meşrûti bir parti gibi çalışması gerektiğini savunarak hükümetin darbeye devrilmesinin "meşrû" olamayacağını ve bunu gerek Osmanlı halkına, gerekse Büyük Devletlere izah etmenin çok zor olacağını söylemişti. Bunun üzerine ilk toplantı da baskın kararı çıkmadı ve ikinci

³⁷ Akşin, *Jön Türkler*, s. 329.

toplantı Enver Bey'in mutlaka katılacağı bir tarihe ertelendi.³⁸ İlk toplantıdan on gün sonra yapılan Enver Bey'in katıldığı ikinci toplantıda memleketin mukadderatını bu hükümetin kurtaramayacağı kabul eden İttihatçılar, Kamil Paşa hükümetinin düşürülmesine kesin olarak karar verildiler.³⁹

Kâmil Paşa hükümetini içerden zayıf düşürebilmek için İttihatçıların aldığı en etkili tedbir, Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa ile yapıldığı ileri sürülen gizli anlaşma olsa gerektir.⁴⁰ İttihatçılar, Nazım Paşa'yı mensup bulunduğu hükümet aleyhine harekete geçirmek, arkadaşlarına karşı vaziyet aldirmek için yıllardan beri beslediği sadaret hülyalarını okşamak, bu hülyaların gerçekleşmesini sağlayacak bir yol göstererek Kâmil Paşa kabinesini sarsmaya başlamışlardır. İttihatçılar Paşa'nın bu zaafını yakından biliyorlardı. Harbiye Nâzırı'nda İttihatçılar lehinde bir değişiklik yaratabilmek görevini, Prens Sait Halim Paşa üstüne aldı.⁴¹

Sait Halim Paşa, Nâzım Paşa ile yaptığı görüşmede memleketin mahvolduğunu, daha önce bütün kabahatin İttihat ve Terakki'ye ait olduğunu iddia etmelerine rağmen Kâmil Paşa kabinesinin kısa bir zamanda yüzyıllardan beri görülmeyen felâketler getirdiğini, Nâzım Paşa gibi vatansever birinin kabinede bulunmasından duyduğu üzüntüyü dile getirerek şöyle demiştir: "Senin gibi vatansever, kıymetli bir komutanın ancak bizim partimizin başına geçmesi lâzımdır! Esasen İttihat ve Terakki bu isteğini bir kaç ay önce sana Harbiye Nazırlığı'nı teklif etmekle ispat etmişti. O zaman bizi reddettin. Fakat bilmiyorum neden bu adamlarla işbirliği halindesin? Beni dinlersen kabineden istifa ederek çekil! Sen ayrılınca Kâmil Paşa dayanaksız kalır, istifaya mecbur olur! Çünkü başkomutanlık görevini de üstüne alan bir Harbiye Nazarı'nın böyle tehlikeli bir zamanda istifası, muhakkak kabineyi

³⁸ Halim Demir, **İttihat ve Terakki Darbeler ve Suikastlar Tarihi**, İstanbul, Ozan Yay., 2005, s. 160.

³⁹ Samih Nafiz Tansu, **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler**, Anlatan: Galip Vardar, İstanbul, İnkılâp Yay., 1960, s. 149.

⁴⁰ Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Ufuk Yay., 2001, s. 208.

⁴¹ Akşin, **Jön Türkler**, s. 335.

arkasından sürükler. Nitekim Sait Paşa kabinesinden çekilen Mahmut Şevket Paşa'dan sonra da o zamanki hükümet, mevkiini koruyamamıştı.” Sait Halim Paşa savaşın başarısızlığını Kâmil Paşa ile Reşit Bey'in izledikleri kötü politikaya yükleyerek İttihatçıların, Nazım Paşa'nın başkanlığında bir kabine ile memleketin kurtulabileceğine inandıklarını vurguluyordu.⁴² Sait Halim Paşa kendisini hem uygun bir dille tehdit ediyor, hem de başlarına geçmeye çağırıyordu.

Nâzım Paşa Meşrutiyet başlangıcında Harbiye Nezareti'ne getirilmiş, yirmi dört saat sonra İkinci Ordu'ya oradan da Bağdat Vali ve Komutanlığı'na getirilip İttihat ve Terakki tarafından azledilmişti. Özellikle Bağdat Valiliği'nden azledildiği günden beri, İttihatçılar aleyhinde beslediği düşmanlığın öcünü, altı aydan beri Harbiye Nazırı olduğu halde alamamıştı. Başlangıçta kabinedeki arkadaşlarının tereddüdü, sonra da savaş patlaması buna imkan bırakmamıştı. Şu halde Prens Sait Paşa'nın teklifini reddetmek doğru olmaz diye düşünmüş olmalıdır.

Esasen Nazım Paşa son zamanlarda Enver ve Cemal Beyler'e güvenmeye, onları tutmaya başlamıştı. Çünkü savaşın yenilgiyle sonuçlanması, özellikle Başkomutan Vekili Nazım Paşa'nın imzasını taşıyan ve Genel Karargah'tan basına verilen resmi tebliğler “düşmanın pek yakında kesin bir hezimete uğrayacağını” bildirdiği halde Kırklareli önlerinde verilen savaşın feci bir bozgunla sonuçlanması, İttihatçıların hükümet aleyhindeki propagandalarını şiddetlendirdi.⁴³

Bilhassa bu propagandaların Nazım Paşa'nın şahsını hedef alması ve hakkında söylenen suçlayıcı sözler dolayısıyla kuşkulanan Nazım Paşa, İttihatçıların yeniden iktidara geldiğinde kendisinden intikam alacaklarını ve bütün kabine ileri gelenleriyle beraber, kendisinin de Yücedivan'a

⁴² Mustafa Ragıp Esatlı, **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, İstanbul, Hürriyet Yay., 1975, s. 338-340.

⁴³ Esatlı, **a.g.e.**, s. 335.

yargılanacağını biliyordu. Bütün bu haberlerden Nazım Paşa son derece korkmuş, İttihat ve Terakki şefleri hakkındaki siyaset ve muamelesini değiştirmek lüzumunu duymuştu⁴⁴ İşte bu endişelerin tesiriyle Çatalca mütarekesinden sonra Nazım Paşa ile İttihat ve Terakki arasında görülmüş olan yakınlaşma bu gibi düşünce ve etkenlerden doğmuştur.⁴⁵

Talât Bey, Nâzım Paşa'nın elde edilmesi ile yalnız Kâmil Paşa hükümetini düşürebilmek açısından bir başarı saymakla kalmıyor, son zamanlarda orduda beliren muhtelif cereyanların da önünü alınabileceğini, İttihat ve Terakki hakkındaki bazı suçlamaları ortadan kaldıırabileceğini de tahmin ediyordu. Prens Sait Halim Paşa görüşmesinden bir kaç gün sonra Nâzım Paşa, Talât Bey ile görüşerek İttihatçılarla anlaşmıştı.⁴⁶

Bu yakınlaşmanın herkesçe bilinen başlıca belirtileri İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Albay Cemal'i İstanbul muhafızlığına, Kurmay Yarbey Enver'i X. Kolordu Kurmay başkanlığına getirmesi ve Nazım Paşa'nın, eski dostu olan Sait Halim Paşa'nın yalısında Talat Bey'le görüşmesidir.⁴⁷ Bu iki İttihatçının önemli görevlere getirilmesi İstanbul'da birtakım askeri örgüt ve birliklerin İttihat ve Terakki'nin buyruğu altına girmesine sebep oldu.

Rıza Nur'a göre, baskın önceden haber alınarak Nâzım Paşa'ya ihbar edildiğinde Paşa, "Pof, martavalıdır... Keşke P... lar yapsalar da, bu iş için yeni tabur hazırladım, işlerini bitirirsem diyerek işi yatıştırmıştı. Ahmet Hilmi de, Nâzım Paşa'nın tedbir almak için kendisine başvuran Memduh Paşa'ya "Birkaç güne kadar Sadrazam olacağım. Bu gibi tedbirlere asla ihtiyaç kalmayacaktır"⁴⁸ dediğini nakletmektedir.

⁴⁴ Esatlı, **a.g.e.**, s. 348.

⁴⁵ Bayur, **Türk İnkılâbı**, II. cilt, s. 260.

⁴⁶ Esatlı, **a.g.e.**, s. 343-346.

⁴⁷ Bayur, **Türk İnkılâbı**, II. cilt, s. 260.

⁴⁸ Ahmet Hilmi, **Muhalefetin İflası (Hürriyet ve İtilaf Fırkası)**, haz. Ahmet Eryüksel, İstanbul, Nehir Yay., 1991, s. 7.

Bu sırada da büyük devletlerin elçileri vermiş oldukları notaya cevap verilmesi için hükümeti sıkıştırıyorlardı⁴⁹ O günlerde savaş münasebetiyle her gün Vekiller Meclisi toplanıyordu. Reşit Bey bir gün Mecliste bir vesile düşürerek diğer nazırların huzurunda Nazım Paşa'ya dedi ki: "Zat-ı devletinizin İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Enver ve Cemal Beyleri önemli askeri görevlerin başında çalıştırdığınızı işittim. İttihatçıların en maruf olan bu iki uzvuna nasıl memuriyet veriyorsunuz?" şeklindeki açık ve suçlayıcı suali karşısında hiddetlenmekle beraber, Dahiliye Nazırı ile öteki vekilleri tatmin etmek için ve şu cevabı verdi: "Her ikisi de politika ile meşgul olmayacaklarına dair bana söz vermişlerdir. Bu sözlerine inanmamaktan, namuslarından şüphe etmekten sizi men ederim!"⁵⁰ İttihatçılarla anlaştığı söylentilerinin dolaşıp durması kabinedeki arkadaşlarını Nazım Paşa'nın aleyhine döndürmüştü. Artık bu sebeplerden dolayı vekillerden çoğu, Harbiye Nazırı'na güvenmek istemiyordu. Fakat, Reşit Bey'den başka diğer vekillerden hiç biri, ne Nazım Paşa ile bu tarzda tartışmaya girişmek istiyor, ne de İttihat ve Terakki'nin aleyhinde kesin bir karar vermek yürekliliğini kendinde göremiyordu⁵¹

İttihatçılar, Kâmil Paşa'yı devirerek yerine Mahmud Şevket Paşa'yı geçirmek istemekteydiler. Balkan Harbi, cephede devam etmesine rağmen, İstanbul'da bulunan Mahmud Şevket Paşa'ya baskın haberi önceden Midhat Şükrü Bey vasıtasıyla haber verilmiş ve kendisinin sadârete geçmesi teklif edilmiş, Paşa sonucun olumsuz olması halinde İttihat ve Terakki açısından çok vahim neticelerin olabileceğini söyleyip, "Sizin bana tavsiyeniz şudur. Akıntıya kendini at!... Harbi kazanmak hususunda şahsen hiçbir ümidim yoktur. Yüzde kırk ümidim olmuş olsa, hiç tereddüd etmez, kendimi ortaya atardım. (...) Bu taşkın fikirler hep Enver Bey'in kafasından çıkıyor. Size çok rica ederim, şimdi gidiniz, Enver Bey'i görünüz, "Bu dakikada bir hükümet

⁴⁹ H. Hikmet Süer, **a.g.e.**, s. 27.

⁵⁰ Bayur, **Türk İnkılâbı**, II. cilt, s. 261.

⁵¹ Esatlı, **a.g.e.**, s. 348.

darbesi yapmak kadar hata olmaz” deyiniz.”⁵² cevabını vererek Mahmut Şevket Paşa tereddüdünü dile getirmiştir. Mahmud Şevket Paşa yapılan ısrarlar neticesinde Harbiye Nezareti uhdesinde olmak ve Talat Bey’in kabine dışında kalması şartıyla⁵³, uzun tereddütler geçirdikten sonra, “Allah muvaffak etsin” sözleriyle komploya katıldığını belirtmişti⁵⁴.

Balkan cephesindeki İttihatçı subaylar arasında da baskın hazırlıkları bilinmekteydi.⁵⁵ Talat Bey’in gönüllü sıfatıyla orduya katıldığı halde, hadiseden önce İstanbul’a dönmesi de baskına hazırlık olarak yorumlanmıştı. Ordu, polis ve devlet dairelerinde gereken hazırlıklar yapılarak⁵⁶ başarısızlık ihtimali ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu.

Enver Bey, Harbiye Nazırının kulağına laf götürecek kimselerin yanında Nazım Paşa’nın cesaretinden, iktidarından, üstün meziyetlerinden bahsetmeye başlamıştı. Cemal ve Enver Beylerin bu yolda söz söylemeleri Nazım Paşa’nın koltuklarını kabarttı. Nazım Paşa Enver ve Cemal Beyleri kazanmakla hem İttihat ve Terakki’nin kendi aleyhindeki eğilimlerinin hafiflediğine inanıyor, hem de bu iki tanınmış İttihatçının kendisine karşı gösterdikleri saygı ve ilgiyi samimi sanarak gururlanıyordu. Nazım Paşa’nın bu teveccühünden yararlanmak isteyen Enver Bey, Harbiye Nazırı’na başvurarak: “Efendim, İstanbul’da iki tabur askerimiz var. Üst tarafı hepsi cephe... Bu iki tabur asker de karakollarda, dağınık bir halde bulunuyor; askeri eğitimleri noksan kalıyor. Müsaade buyurursanız bu askeri de eğitime çıkaralım. Lüzumu halinde bunlardan daha çok yararlanabiliriz.” diyerek baskın için gerekli altyapıyı hazırlamaya başladı.

Nazım Paşa Enver Bey’in bu teklifini uygun buldu ve İstanbul’daki

⁵² Mithat Şükrü Bleda, **a.g.e.**, s. 244.

⁵³ İrtem, **a.g.e.**, s. 429.

⁵⁴ Mithat Şükrü Bleda, **a.g.e.**, 74-75, Ali Haydar Mithat, **Hâtıralarım (1872-1946)**, İstanbul, Akçit Yay., 1946, s. 246.

⁵⁵ Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, 3. bs., haz. Hüsamettin Ertürk, İstanbul, Ararat Yay., 1969, s. 90.

⁵⁶ Lewis, **a.g.e.**, s. 224.

askeri istediği gibi eğitime sokabileceğini söyledi. Nazım Paşa'dan bu yetkiyi alan Enver Bey karakollardaki askeri topladığı gibi, bir kaç gün önce Muhafızlıktan Bâbîâli'ye gönderilen askeri de alıp eğitim amacıyla Kağıthane'ye sevkettirdi. Ancak Enver Bey, bu hareketiyle şüpheyi çekmemek için Bâbîâli'deki bu bölük yerine bir tabur asker gönderdi. Yeni gelen asker, Uşak taburu idi. Fakat Bâbîâli'den ayrılan bölük; genç, askeri eğitimleri oldukça yerinde, silah, kullanılmasını bilir durumda olduğu, özellikle "Halâşkâr" grubuna mensup subayların komutasında bulunduğu halde, yerlerine gelen tabur; yaşlı, başlı insanlardan oluşuyordu.⁵⁷ Böylece baskın anında kendilerine engel olabilecek kuvvetlerden kurtulmuş oluyordu.

Bazılarına göre "İttihatçılarla" bir olan Nazım Paşa, subayları "Halâşkâr" olan birliği oradan kaldırtıp yerine subayları "İttihatçı" olan başka bir birliği oraya koymuş ve dolayısıyla kendini Sadarete geçirecek olan bir baskını kendi eliyle hazırlamıştır. Bazılarına göre ise, Enver Bey'in İstanbul'da bir çok askerlerin talimsiz durumları doğru olmayacağından bütün birliklerin sıra ile talime çıkmaları gerektiğini ona söylemiş, böylelikle onu kandırmış, Bâbîâli'deki birliği talim için oradan almış ve oraya "gizli bir İttihatçı" olan bir subayın komutası altında başka bir birlik gelmiştir. Bu iki kanaatten hangisinin doğru veya daha doğru olduğunu kestirmek için elimizde bir kanıt yoktur.

Baskın sırasında Bâbîâli'de bulunan askerî birlik, hükümet basılır ve Sadaret dairesinde tabancalar patlarken hiç bir işe karışmamıştır; halbuki onun başındaki subay görevini yapsaydı 30-40 kişiyi geçmeyen baskıncıları çarçabuk öldürür, dağıtır veya yakalardı⁵⁸. Bu bilgiler bütünüyle değerlendirildiğinde Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'nın İttihatçılarla anlaştığı ve sadrazam olma ümidini taşıdığı sonucu çıkıyor⁵⁹.

⁵⁷ Esatlı, a.g.e., s. 336.

⁵⁸ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, II. cilt, s. 261.

⁵⁹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, II. cilt, IV. ks., s. 282.

Bâbîâlî'deki koruma kuvvetlerinin bir iki gün içinde değiştirilmesinin nedenini meselenin aslı bilinmediğinden kimse çözememişti. Hatta Dahiliye Nazırı Reşit Bey bile olay gününe kadar bu değişiklikten haberdar değildi. Çünkü Reşit Bey'in gerek kendi yaveri, gerek öteki yaverler vesair Bâbîâlî mensupları Dahiliye Nazırı'na bu değişikliği bildirmemişlerdi. Baskın olayı cereyan ederken Reşit Bey, Nazım Paşa'nın vurulmasına rağmen, hala alt kattaki askerin yetişeceğinden ihtilalcileri dağıtacağından umut ediyordu.

Hattâ Ahmet Reşit Bey, Kâmil Paşa Kabinesi'nin kuruluşundan yirmi gün sonra, İttihatçıların suikast tasavvurunda bulunduklarına dair polisin ihbarda bulunduğunu, bu hususta sözlü ve yazılı vesikalar elde edildiğini, meselenin divan-ı harbe götürülmesine rağmen sonuç alınamadığını ileri sürmektedir⁶⁰.

Bu arada üzerinde durulması gereken husus Kamil Paşa hükümetinin son zamanlarında Hürriyet ve İtilafçılar da kabineyi devirmek üzere, Bâbîâlî'ye baskın yapmayı tasarlamış olmalarıdır. İtilafçılar, Kâmil Paşa'nın İttihatçıları yeterince tasfiye edip, büyük memuriyetleri kendilerine vermediği için yine Nâzım Paşa sadâretinde olmak üzere bir kabine teşkili için baskın planlamışlardı: "Yani İttihatçılar Perşembe günü Bâbîâlî'ye hücum etmemiş olsaydılar, Cuma günü İtilafçılar hücum edecek ve kabineyi devireceklerdi"⁶¹. Sina Akşin, tatil günü baskın yapılmasının mantıklı bulmuyor⁶².

Hürriyet ve İtilâf Fırkası da tıpkı İttihât ve Terakki gibi Kâmil Paşa hükümetini düşürmek için tertipler peşinde koşmaya başlamış ve bu cümleden olarak "Adlû intikam" adıyla bir ihtilâl cemiyeti kurdukları şayiasıyla gözdağı vermeye çalışmışlardı. Bu arada Tanzimat devrinin ünlü Sadrazamı Ali Paşa'nın damadı Nazım Paşa'yı taraflarına çekmek istemişlerdi. Nitekim

⁶⁰ Ahmet Reşit Rey, **a.g.e.**, s. 176-177.

⁶¹ Asaf Tugay, **İbret**, II. cilt, İstanbul, Yörük Yay., s. 32-33.

⁶² Akşin, **Jön Türkler**, s. 337

bu cemiyete mensup olduklarından ötürü yakalananlar Paşa tarafından korunmuşlardı⁶³. Nâzım Paşa bu sıralarda hem İttihât ve Terakki hem de Hürriyet ve İtilâf Fırkasıyla dirsek temasını kaybetmeksizin fakat ikisine karşı da açık bir taahhütte bulunmadan kendisine sadaret yolunu açmak istiyordu⁶⁴.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın da, bir komite faaliyeti içinde olması ve bu hareketleri protesto eden fırka reisi Müşir Fuad Paşa ile Şaban Ağa'nın bir daha dönmek üzere fırkayı terk etmelerine sebep oldu. Geride Sadık Bey, Gümülcineli İsmail Bey, Mahir Said ve Dukakinzade Basri Bey kalmıştı. Artık Kamil Paşa'nın en ateşli muhalifleri, Paşa'yı kısa bir müddet önce iktidarda görmek için çırpınan Hürriyet ve İtilâf Fırkasının bu yeni hâkimleri olmuştu.⁶⁵

Halaskârân Hareketi esnasında İtilafçılar Kâmil Paşa'yı destekleri hatırlanırsa, altı ay içinde bu ümitlerinden vazgeçtikleri ortaya çıkar⁶⁶. Birbirlerinden farklı düşünceleri temsil etseler de, her iki fırkanın iktidarı ele geçirmek uğruna aynı usûlleri benimsemiş olmaları ilginçtir.

Kâmil Paşa hükümetinden kesinlikle ümidi kesen bu yeni önderler, son bir çare olarak bir hükümet darbesine karar verdiler ki bunun mesûliyeti tamamıyla Gümülcineli İsmail'e aitti. Esasen bu sırada kabine içindeki anlaşmazlıklar da had safhaya ulaşmıştı. Hem Hürriyet ve İtilâf Fırkasıyla ve hem de İttihât ve Terakki ile münasebetleri devam ettiren Nazım Paşa'yla hem Ahmet Reşit'in ve hem de Sadrazam Kamil Paşa'nın araları açılmıştı. Nazım Paşa hükümet içinde, arkasında bulunan iki fırkanın desteğiyle uzlaşmaz ve ferdi tavırlar gösteriyor, adeta hükümetin düşmesini istemişçesine hareket ediyordu.⁶⁷ Hükümetin zayıf hâli ve fırkanın Nazım Paşa ile bağlantısı bu cesareti vermiş olmalıdır. Nitekim 25 Ocak 1913 (12

⁶³ Ahmet Reşit Rey, **a.g.e.**, s. 191-192.

⁶⁴ Asaf Tugay, **a.g.e.**, II. cilt, s. 245.

⁶⁵ Ahmet Hilmi, **a.g.e.**, s. 47.

⁶⁶ Alkan, **a.g.e.**, s. 210.

⁶⁷ Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İç Yüzü 1908-1918**, 2. bs., İstanbul, Arba Yay., 1958, s. 109.

Kânûn-ı sâni 1328) tarihinin de baskın günü olarak seçildiği, fakat belki de bundan haberdar olan İttihât ve Terakki'nin 23 Ocak 1913 (10 Kânûn-ı sâni 1328) perşembe günü baskını gerçekleştirdiği yolundaki izahlar akla uygun görünmektedir.⁶⁸

Bu sıralarda dikkate değer bir gelişme İttihât ve Terakki'nin "memleketin asayişini muhafaza, hükümeti takviye, aradaki korkuyu def' eylemek" maksadıyla Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın yeni mensuplarına işbirliği teklif etmiş olmasıdır. Herhalde açıkça söylemedikleri asıl istekleri her iki fırkaya da aynı haşin tavrı gösteren Kamil Paşa hükümetine karşı bir ortak hareket olsa gerektir. Bu husustaki görüşmeler devam ederken Hürriyet ve İtilâf Fırkasının ikinci reisi Sadık Bey şahsı bir icraat olarak, fırkanın kulüplerini kapatan ve faaliyetlerini tatil eden beyannameyi neşretti. Bu kararın Kamil Paşa'yı ziyaretten sonra alınması dikkate değer, ancak bu hususta sadece tahminler yapma imkânı bulunmaktadır.⁶⁹

Sadık Bey, Hürriyet ve İtilâf Fırkasının kulüp faaliyetlerini tatilini emreden beyannameyi neşrettikten sonra (1 Ocak 1913), Kamil Paşa kabinesinin ve bilhassa bu kabinenin Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit'in İttihât ve Terakki şubelerini kapatma hususundaki gayretleri hızlanmıştır. Burada Sadık Bey tarafından neşredilen beyannamenin, İttihât ve Terakki Kulüplerini kapatmak için hazırlanan senaryonun bir parçası olup olmadığı suali akla gelmektedir.⁷⁰

Bu sıralarda, siyasi cemiyet ve grupların sulh akdedilinceye kadar kapama ve tatili ve bazı elebaşların idare-i Örfiye çerçevesinde süratle cezalandırılması maksadıyla Ahmet Reşit tarafından geçici bir kanunun düzenlenmesini istenmesi üzerine Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, vilayetlerden gelecek evrakın beklenmesini teklif etmiş ise de, Harbiye Nazırı

⁶⁸ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, İstanbul, Dergâh Yay., 1990, s. 197-198.

⁶⁹ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II. cilt, IV. ks., s. 268.

⁷⁰ Birinci, **a.g.e.**, s. 195.

Nazım Paşa, Hariciye Nazırı Gabriel Noradonkyan ve Adliye Nâzırı Arif Hikmet Paşa tarafından kabul görmemiştir.⁷¹ Ancak Trabzon Valiliğinden İttihât ve Terakki Rize şubesiinden iki kişinin bir hükümet darbesi yapacağına dair evraklarla yakalandığına dair gelen telgraf, Ahmet Reşit'e yeni bir fırsat vermişti. O bundan istifade ile Merkez-i Umumi dışında bütün İttihât ve Terakki şubelerinin aranmasını ve kapanmasını isteyen emirler göndermiş (20 Ocak 1913 - 7 Kanun-i sani -1328), gelen evrakları bir komisyon huzurunda açılmak ve tetkik edilmek üzere saklatmıştı. Bu arada, 5-6'sı hariç, bütün İttihât ve Terakki şubelerinin kendiliklerinden kapandığı ve sadece İstanbul'la sınırlı bir siyasi faaliyet söz konusu idi. Ahmet Reşit'in bütün partileri ve tabii bu arada İttihât ve Terakki'yi dahi kapatma hususundaki kararlılığı şimdiye kadar hiç dikkati çekmemiş ve Bâbîâlî Baskınının sadece Edirne'yi kurtarmak için yapıldığına inanılmıştı. Bundan dolayı da Kamil Paşa'nın Edirne'yi Bulgaristan'a vermediği birçok araştırmacılar tarafından ispat edilmeye çalışılmıştı. Bu arada Rize şubesiinden adı geçen iki İttihatçının da İstanbul'a gönderilmesi Dahiliye Nezaretince Trabzon Valisi'ne emredilmişti. Ancak valilikçe gönderilen iki kişinin İstanbul'a ayak bastıkları gün Bâbîâlî Baskını olmuş (23 Ocak 1913-10 Kânûn-ı Sâni 1328) ve Kamil Paşa hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır⁷².

Kâmil Paşa'nın vekilleri arasında da, özellikle son günlerde, bir takım anlaşmazlıklar şiddetlenmişti. Vekillerin bir kısmı çeşitli emeller ve ihtiraslar peşinde koşuyorlar, bir kısmı şahsen İttihatçılardan korkup çekiniyorlar, Vekiller Meclisi'nde görüşülen her meselede derin fikir ayrılıkları meydana geliyor, nazırlar birbirlerine güvenemiyorlardı. Bütün bu hâdiselerin, Balkan Harbi'nin en hareketli ve İstanbul camilerinin yaralılarıyla dolup taşıdığı günlerde cereyan ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bütün bu sebeplerden başka Kâmil Paşa'nın çok ihtiyar ve hasta bulunması ve bunun yüzden bazı tesirler altında kalması gibi nedenler de

⁷¹ Ahmet Reşit Rey, *a.g.e.*, s. 202.; Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 65.

⁷² Birinci, *a.g.e.*, s. 197-198.

İttihatçıların hükümet darbesini kolaylaştırmış, hükümetini ve kendisini koruyabilecek esaslı tedbirler almaktan alıkoymuştur.

4.1.2. Bâbiâli Baskını ve Mahmut Şevket Paşa Hükümetine Kadar Olan Gelişmeler

Nihayet 23 Ocak 1913'te başlarında Enver Bey ve onu izleyen Yakup Cemil, Mümtaz, Mustafa Necip, Hilmi ve Sapançalı Hakkı Bey gibi zabıtlar ve onları arkadan takibeden Talat, Ömer Nâci ve Midhat Şükrü'den oluşan bir grup İttihatçı zorla kabine odasına girerek baskın gerçekleştirildi. Baskın cereyan ederken, başı sarıklı bir Hoca ve ünlü Hatip Ömer Nâci, Sadâret kapısı önünde halka, Balkan Harbi ve Edirne'yi konu ederek hükümeti eleştiren nutuklar verirken, diğerleri kendilerini durdurmak isteyen nöbetçiye, "Selam dur, yolu aç ve geri çekil!"⁷³ komutunu vererek içeri girmişler, engelleme teşebbüsünde bulunan Sadâret Yaveri Nafiz Bey'i, Kıbrıslı Tefvîk Bey'i, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin muhafızını ve Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'yı vurmuşlar, çatışma anında baskıncılardan Mustafa Necip de ölmüştü.⁷⁴ Harbiye Nâzırı Nazım Paşa, İttihatçılardan Yakup Cemil tarafından öldürüldü. Enver Bey, maksadının Nazım Paşa'yı vurmak olmadığını, bir yanlışlık olduğunu söyler.⁷⁵ Nazım Paşa Yakup Cemil tarafından atıldığı söylenen bir kurşun ile yere serilerek trajedinin son kurbanı oluyor. Bu cinayeti, o heyecan içinde fevri bir davranış olabilirse de, Yakup Cemil, hatta bir İttihat ve Terakkili subay grubu tarafından önceden kararlaştırılmış da olabilir.

Enver Bey, Sadrazam Kamil Paşa'nın odasına girerek, istifa etmesini istemiş, o da, "Ahali ve cihet-i askeriyyeden vuku bulan teklif üzerine..." kaydını da ilâve ettiği bir tezkere ile istifasını kaleme almıştı.⁷⁶ İstifa mektubu Enver Bey tarafından hemen otomobille Saray'a götürülerek kabulü

⁷³ Rıza Nur, **Hayat ve Hâtıratım**, II, İstanbul, İşaret Yay., 1946, s. 403.

⁷⁴ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 79.

⁷⁵ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 78-79.; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II. cilt, IV. ks., s. 282.

⁷⁶ Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 79.

sağlanmış, sonra da mühr-ü hümayun Dolmabahçe'ye Sultan Reşad'a götürüldü.⁷⁷ ve bir hükümet darbesi böylece başarıya ulaştırılmış oldu. Bu eylem İttihat ve Terakki'nin gizli militan gücüne sahip olmasaydı, bu hükümet darbesinin yapılması mümkün olamazdı.⁷⁸

Enver Paşa, padişaha vatanperverlerden mürekkep olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın memleketin mukadderatına va'z-ı yed ettiğini, ordu nâmına zât-ı şâhâne ile konuşmak üzere saraya geldiğini, ordunun Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret'e Ahmed İzzet Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne inzimâmen başkumandanlık vekâletine, Talât Bey'in de yeni kabinenin teşkiline kadar dahiliyeye nezâret etmesine müsaade istirham ettiğini⁷⁹ söyledi ve "Ordu nâmına" yapılan bu istirham kabul edildi.

Padişah için de, bir yandan devam halindeki savaşın tecrübeli bir kumandan elinde idaresi öte yandan siyasete gömülmüş ordu saflarında, nispeten tarafsız ve mutedil tanınan Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazamlık makamına getirilmesi uygundu. Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığı ile İttihat ve Terakki iktidarı yine başlıyordu.⁸⁰

Başkumandanlık vekaletine lââyık görülen Ahmed İzzet Paşa ise, Enver Bey'in kendisine hitaben yazdığı, "Başkumandanlık vekâletinin uhdenize tevdi hakkında irâde-i seniyye-i Hazret-i Padişâhi şeref-sâdır olmuştur. Derhal vazifeye mübaşeretiniz rica olunur efendim" mealindeki yazının usûlsüzlüğüne öfkelenip mektubu çöpe atmışsa da, sonradan Enver'in bu makama geçme ihtimali belirince 30 Ocak 1913'de görevi kabul etmişti.⁸¹ Bu yazıyı "Kaymakam Enver" unvanıyla imzalayan Enver Bey'in, ordu reislerinden bir Paşa'ya hitaben bu üslûpla yazı göndermesi, kendini o

⁷⁷ Bayur, **Türk İnkılâbı**, II. cilt, II. ks., s. 272.; Lewis, **a.g.e.**, s. 224.; Ahmet Cevat Emre, **a.g.e.**, s. 166-167.; Ahmad, **a.g.e.**, s. 148.; Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 129.

⁷⁸ Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İstanbul, İletişim Yay., 1991, s. 71.

⁷⁹ Tansu, **İttihat ve Terakki**, s. 124.

⁸⁰ Okyar, **a.g.e.**, s. 184.

⁸¹ Ziya Şakir (Soko), **Mahmut Şevket Paşa**, İstanbul, Anadolu Türk Kitabevi, 1944, s. 126.

dönemde ne kadar güçlü hissettiğini gösterir.

Kâmil Paşa Hükümeti'nin, önceden de haber alındığı halde, neredeyse alenî bir baskınla kolayca devrilmesini, kamuoyunda olduğu kadar, orduda da destek tabanının olmayışı ile izah etmek mümkündür.

Baskından altı ay kadar önce iç siyasete ağırlığını koyan Halaskârân Grubu'nun etkisiz kalması bir ölçüde Balkan Harbi'nin cephede devam etmesi ve Halaskârân'ın, İttihatçılara nispetle yeni, tecrübesiz ve teşkilatsız olmalarıyla açıklanabilir. Baskını önceden haber aldığı halde, önleme hususunda etkisiz kalan Ahmet Reşit Bey, İttihatçıların “ikinci bir Hareket Ordusu hazırlayabilmelerinin hayâl-i muhâl” olduğunu ileri sürerek, orduda ekseriyetin İttihat ve Terakki'ye sempati duymadığını belirtiyorsa da,⁸² bu tahmininde yanılmıştır. Ordu, nüfuzlu İttihatçı zabitlerden oluşan küçük bir grubun yaptığı darbeye karşı sessiz kalmayı tercih etmişti.

Darbe neticesinde kurulan Mahmut Şevket Paşa-Enver Bey ittifakının ülkede Alman nüfuzunu yeniden canlandırıldığına bakarak, hadisede dış mihrak etkisi arayan yorumlar⁸³ da yapılmaktadır. İttihatçılar bakımından baskının “Kelepir bir darbe-i hükümet”⁸⁴ olduğu kesindir.

İttihat ve Terakki cemiyeti yeniden iktidara geldiğinde durumu hiç de sağlam değildi. İtilafçı hükümet devrilmişti, ama itilafçı örgüt hâlâ vardı ve bir karşı darbe tehlikesi ortadan kalkmış değildi. Edirne, Türklerde kaldığı ve gerilim yüksek olduğu sürece bu tehlike vardı. Çünkü şehir düşer düşmez ikinci bir darbe için gerekli ortam kendiliğinden hazırlanmış olacaktı. Bunu bilen İttihatçılar endişe içindeydiler.⁸⁵

⁸² Ahmet Reşit Rey, **a.g.e.**, s. 194.

⁸³ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, İstanbul, Tekin Kitabevi, 1987, s. 258.

⁸⁴ Burhan Felek, **Yaşadığımız Günler**, İstanbul, Milliyet Yay., 1979, s. 120.

⁸⁵ Ahmad; **a.g.e.**, s. 152.

Bu hadiseden sonra muhalefetin sindiği görülür. Fakat muhalefet yine de bir karşı hareketten de vazgeçmedi. Hatta onları kamçılayan bu olay sonrasında gruplar halinde gizli çalışmalar başlattılar.⁸⁶ Prens Sabahaddin ve yakınları, diğer gruplardan farklı olarak kanlı bir hareketten yana değillerdi. Miting ve bildiri yoluyla, İttihatçı kabineyi devirmek istiyorlardı.⁸⁷ Bunun için basılan bildiriler, polisin takibi sonucu ele geçirildi ve ekibin üyeleri yakalandı. Muhalefetin gerçekleştirmeyi planladığı ikinci eylem ise, İttihat ve Terakki'yi iflâsa sürükleyecek kadar önemli bir lideri saf dışı bırakmaktı. Bu isim ise sadrazam Mahmud Şevket Paşa olacaktı, gerçi Paşa'ya karşı suikasti gerçekleştiren kişi olan Topal Tevfik, onun yerine gelecek kişinin daha iyi olmayacağını düşünüyor ve bu suikasti gerçekleştirme konusunda tereddüt ediyordu.⁸⁸ Fethi Okyar'da, bu konuda kaygılı olduğunu, kan dökülebileceğini ve memleketin buna tahammülünün olmadığını söyleyerek, bu meselenin iyi düşünülmesi gerektiğini savunuyordu.⁸⁹

Meşrutiyet'i memlekete kazandıran kuvvet olmakla öğünen İttihat ve Terakki'nin, dört yıl zarfında politik zaruretlerden ötürü Meşrutiyet'i ihlâl etmesi, Cemiyet'in içindeki mutedil unsurlardan bir kısmının muhalefete, bir kısmının siyaset dışına çekilmesine sebep olurken, 1913 yılı sonlarına doğru Cemiyet'in idaresi, "gulat-ı İttihad" diye adlandırılan⁹⁰ aşırı tavırlıların eline geçmiş bulunuyordu. Siyasi muhalefetin fiilen ortadan kalkmış olması da, bu defa fırka içinde bazı guruplaşma ve hesaplaşmaları kaçınılmaz hale getirmişti. Dış politika alanında yaşanan yalnızlık ise, bu tarihten sonra giderek güçlenen bir Alman nüfuzunu âdeta davet ediyordu.

Meşrutiyet'in ilânından bu yana, siyasi iktidarların değişimi, genellikle siyasi kriz atmosferinde gerçekleşmiş, ordunun endirekt müdahaleleri söz konusu olmuş ama kabine değişimleri en azından Kanun-i Esasi'nin ruhuna

⁸⁶ Hasan Amca, **a.g.e.**, s. 107.

⁸⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Partiler**, III. cilt, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yay., 1984, s. 516-517.

⁸⁸ Birinci, **a.g.e.**, s. 209.

⁸⁹ Okyar, **a.g.e.**, s. 183.

⁹⁰ Süleyman Nazif, **Yıkılan Müesseseler**, İstanbul, İlhami Fevzi Matbaası, 1927, s. 34-35.

değilse bile lafzına uygun cereyan etmişti. Balkan Harbi'nin en ağır döneminde 23 Ocak 1913'de vuku bulan Bâbîâli Baskını, bu defa Meşrutiyet'in siyasi hayatına "hükümet darbesi" kavramını sokarak, iktidarın bir avuç fedai ile değiştirilebilmesinin mümkün olduğunu göstermiştir. Böylece darbe yoluyla iktidara geçmek, meşru olmasa bile, fiili geçerliliği kabul edilmiş bir yol olarak iktidar namzetlerinin tercih listesine girmiş oluyordu.⁹¹

4.2. Mahmud Şevket Paşa'nın İktidarı ve Öldürülmesi

Meşrutiyet'in ilânında Birinci Ferik rütbesiyle Kosova Valisi olarak görev yapan Mahmud Şevket Paşa, II. Abdülhamid'in güven duyduğu Paşalar'dan biri olmasına rağmen Meşrutiyet taraftarı isyancı zabıt ve birliklerden yana tavır takınmıştı. Meşrutiyet'ten sonra Üçüncü Ordu kumandanlığına getirilen Mahmud Şevket Paşa, 31 Mart İsyanı'nı bastırmak üzere Rumeli'de tertip edilen Hareket Ordusu'nun başına geçerek İstanbul'a girmesi ile Osmanlı siyasi hayatının güçlü bir siması haline gelmiştir. Hukuken olmasa da fiilen, İstanbul'un aylarca en nüfuzlu ve kudretli kişisi olması, gerek İttihatçılar, gerek muhalifler üzerinde benzer etkiler uyandırmıştı.⁹²

Mahmud Şevket Paşa, 31 Mart'tan sonra İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi kuruluncaya kadar idare-i örfiye, divan-ı harb ve harbiye nazırı gibi vazifeleri fiilen Mahmud Şevket Paşa'nın elinde bulunuyordu. Sivil bir kuvvet olarak iktidar boşluğunu doldurmakta zaafa uğrayan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Mahmud Şevket Paşa arasında böylece Paşa'nın ölümüne kadar devam eden bir ilişki başlamıştır. 1910 yılının Ocak ayı sonunda Harbiye Nezareti'ne getirildikten sonra, kendisini kabinesine alan İbrahim Hakkı Paşa'nın istifasına rağmen yerini korumuş, Said Paşa Kabinesi'nde de aynı görevi sürdürmüştü. Ancak Halâskâr Zabitân Hareketi ve Arnavutluk İsyanı'nın iç krize sebep olmasından ötürü, Cemiyet'in desteğini kaybetmiş

⁹¹ Alkan, a.g.e., s. 207.

⁹² Asaf Tugay, a.g.e., II. cilt, s.158.

ve nazırlıktan çekilmek zorunda kalmıştı. 23 Ocak 1913'de Cemiyet, bir hükümet darbesiyle iktidarı yeniden ele geçirdiğinde altı ay önce Harbiye Nezareti'nden istifa ettirdiği Mahmud Şevket Paşa'yı bu defa Sadaret'e getirdiği gibi Harbiye Nâzırlığı'nın da Paşa'nın elinde kalmasına razı olmuştur.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın hükümetinden sonra Meşrutiyet devrinde ikinci defa bir askere hükümet kurma görevi veriliyordu. Hareket Ordusu Kumandanlığı'ndan sonra İstanbul'da büyük bir nüfuz ve kudretle fiili bir iktidar kuran Mahmud Şevket Paşa, ordunun siyasetle uğraşmaması yolunda ciddi ve samimi gayretlerin sahibi olmasına rağmen bu defa, cebren ele geçirilmiş bir hakkı kullanarak sadrâzam olmuştu.

Birçok tarih yazarı, Mahmud Şevket Paşa'yı, orduyu siyasetten arındırma ve uzaklaştırma gayretlerinin öncüsü olarak görme eğilimindedir.⁹³ Bununla birlikte gerçekte Mahmud Şevket Paşa, askerlerin siyasetten uzak durması gerektiğini söylediği halde daima siyasetin içinde olma çelişkisinden kurtulamamıştır. Mahmut Şevket Paşa, "Ben sadece ordunun düzenlenmesi ve divânı harp işleriyle uğraşıyorum. Siyasete aklım ermez"⁹⁴ demektedir. Mahmud Şevket Paşa ve kuşağının siyasetten uzak tutmak istedikleri asker tipi aslında küçük rütbeli zabitlerden ibaretti ve bu zabitlerin siyasi partiler ve cemiyetlerle ilişkilerini kesmeleri, orduyu siyasetten uzak tutmak için yeterli görülüyordu. Paşa'ya göre siyasetle uğraşmak bir fırkanın programını kabul edip, ona resmen kaydolmak demekti ve bu anlamıyla askerler siyasetle uğraşmamalıydı. Ama bir asker bir fırkanın programını benimseyebilirdi ve kendisi de İttihat ve Terakki Fırkası'nın programını desteklediğini Meclis kürsüsünden söylemekte mahzur görmemişti.⁹⁵ "Ben de siyasetle meşgul oldum amma o, hükümet-i gayri meşruaya karşı idi."⁹⁶ şeklindeki sözleriyle siyasetle ilgilenmesinin gerekçesini açıklamaktadır. Bu düşünde iç ve dış

⁹³ Tunaya, **Siyasal Partiler**, III. cilt, s. 121.

⁹⁴ Hasan Amca, **a.g.e.**, s. 99.

⁹⁵ Tunaya, **Siyasal Partiler**, III. cilt, s. 135.

⁹⁶ Hasan Amca, **a.g.e.**, s. 100.

tehlikelere karşı kendini savunmakta acze düşen “biçare ve muhakkar” milleti yalnız bırakmamak için, “ordunun ön ayak” olmasını haklı görmektedir. Von Der Goltz’a yazdığı bir mektupta bu düşüncesini bulmak mümkündür: “Osmanlı zabiti, hususiyle Üçüncü Kolordudakiler bugün Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti azasındandır. Böyle olmak lazım geliyordu. Zira (...) Meşrutiyet başka türlü istihsal olunamazdı”.⁹⁷ Mektubun devamında, maksat hâsıl olduğu için zabitânın” siyasetle iştigal etmemesi ancak idare-i sabıkanın herhangi bir ihanetine karşı “müteyakkızâne” hareketten geri durmaması gerektiği de ifade olunuyordu. Mahmud Şevket Paşa’ya göre, “maksad-ı inkılâbi teyid için ordunun bezl-ü gayrete mecbur olduğu müddetçe, âzâsının siyasiyat ile iştigali zarurî” bir nitelik taşımaktadır.⁹⁸ Kısa süren sadâreti esnasında, Alman Büyükelçisi Von Vangenheim’e verdiği beyana dayanarak yazılan rapora güvenmek gerekirse Mahmud Şevket Paşa, mevcut Kanun-i Esasi’yi halkın “entelektüel seviyesine” göre uygun bulmamakta, padişahın yetkilerinin artırılıp, Meclis’in rolünün azaltılmasından yana tavır almaktadır. Bu usûlle memleketi idare etmeyi imkansız bulduğu için Paşa, kısa zamanda Meclis’i feshederek anayasayı değiştirecek bir kurucu meclis teşkil etmek ve Meclis’in denetiminden uzakta bir idarî ıslahat gerçekleştirmek fikrindedir. Bütün şüpheli niteliğine rağmen bu tasavvurlar, askerin siyasetle uğraşmasını istemeyen bir askerin, devlet adamı olarak memleketi nasıl kurtarabileceği hususunda önemli ipuçları taşımaktadır.⁹⁹ Kanun-i Esasi’yi kurtarmak için tertiplenen Hareket Ordusu’nun kumandanı, isyan bastırıldıktan sonra kendini ilk üç ordunun kumandanı tayin ettirmek suretiyle anayasa sınırlamalarına karşı tahammülsüz olduğunu esasen göstermişti. Örfi idare ve divan-ı harp uygulamalarının başı olarak şeklen Meşrutî, ama gerçekte Meşrutî olmayan bir baskı rejiminin tek uygulayıcısı olmuştu.

Mahmud Şevket Paşa, İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenleri tarafından çok sevilen ve tam manasıyla güvenilen bir asker olmaktan çok

⁹⁷ Tahsin Paşa, Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamit, 4. bs., İstanbul, Boğaziçi Yay.,1999, s. 262.

⁹⁸ **Tanzimat**, no: 26-3, 11 Mayıs 1327.

⁹⁹ Ziya Şakir (Soko), **a.g.e.**, s. 108.

uzaktı. Daha ziyade Enver, Cemal ve Fethi Bey'ler gibi daha genç nesilden zabıtların kolayca anlayabildiği bir yapıyı temsil ediyordu. Buna rağmen Meşrutiyet'in ilan tarihi olan 24 Temmuz 1908'den Paşa'nın öldürüldüğü 11 Haziran 1913 tarihine kadar Paşa'yla Cemiyet arasında âdeta mecburi" bir ilişki süre gelmiştir.¹⁰⁰ Bu ilişkinin muhtelif safhaları vardır ve siyasi durum gereği bu ilişki değişken bir karakter göstermiştir. Bunun en şaşırtıcı örneği, Bâbîâli Baskını'ndan sonra kendisine sadaret teklif eden İttihat ve Terakki Cemiyet'ine karşı Mahmud Şevket Paşa'nın iki önemli İttihatçıyı Hacı Adil ve Talat Bey'leri reddetme gücünü bulabilmesidir.¹⁰¹ Sadâreti müddetince de Paşa'nın Cemiyet'e pek önem verdiği söylenemez. Buna rağmen, Paşa'yı ordunun ve halkın çok sevdiğine dair bir vehim, Cemiyet'i bağlıyordu¹⁰² denilebilir.

Mahmud Şevket Paşa, askerin siyasetle uğraşması konusunda düştüğü çelişkiler bir yana meşrutî rejimin temel gereklerine gösterdiği kayıtsızlıkla da hayli tenkit edilmiştir. Rıza Nur, Örfi idarenin keyfi yere uzatıldığı, Abdülhamid'in bile Ermeni hadiseleri esnasında Örfi idare ilân etmediğini, bu idarenin birkaç kişinin keyfi idaresinden ibaret olduğunu ileri sürüyor ve "şimdi bu işlerin bütün müsebbib-ül esbâbı bizzat Harbiye Nâzırı Paşa Hazretleridir."¹⁰³ suçlamasında bulunuyordu. Paşa'nın Meclis'de mebusları hiçe sayarcasına harbiye bütçelerinde fütursuzca hareket edip, îmalı tehditlerde bulunması da şikâyet konusu edilmişti: "Mahmud Şevket Paşa'nın bir zamanlar kılıcıyla duhûle cesaretyâb olduğu Meclis-i Milli'de mahmuzlarını yere vurarak 'ordu ile oynanmaz' demesi askerin İttihat ve Terakki lehine siyasete müdahalesi idi. "Sıradışı simâsı ve görünüşü, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı, sivil kuvvetleri hafifsemesi ve orduda Cemiyet sempatzanlığının sembolü oluşu ile Mahmud Şevket Paşa siyasi

¹⁰⁰ Alkan, **a.g.e.**, s. 239.

¹⁰¹ Ziya Şakir (Soko), **a.g.e.**, s. 109.

¹⁰² Ahmad; **a.g.e.**, s. 133-134.

¹⁰³ Rıza Nur, "İdare-i Örfiye, Divan-i Harb ve Harbiye Nâzırı", **Merih**, no:106-11, 20 Teşrinievvel 327.

muhafeletin de boy hedeflerinden birisi olmuştu.¹⁰⁴ Örfi idare baskısından fırsat bulunduğu zamanlarda Lütfi Fikri'nin tevkifi, Rıza Nur'un Cemiyet-i Hafiye meselesinde işkence görmesi gibi hadiseler konu edilerek Mahmud Şevket Paşa, Meclis'de bir hayli tenkid edilmiştir.¹⁰⁵

Mahmud Şevket Paşa, iktidara geldikten sonra ilk icraat olarak İstanbul Muhafızlığı'na Cemal Bey'i (Paşa) getirdi. Paşa, hemen arkasında muhaliflerin bir karşı darbesine karşı tedbir olarak, zararlı gördükleri şahısları tevkif ettirip Bodrum, Sinop gibi yerlere sürdürerek işe koyuldu.¹⁰⁶ Yeni darbe ihtimaline karşı İttihatçı gençlerden iki adet hususî tabur hazırlanmış, Üsküdar ve İstanbul mıntıkalarında zabıta kuvvetlerine yardım etmek, aslında muhalif kıpırtılarına meydan vermemekle görevlendirdi.¹⁰⁷ Ancak hükümet, Avrupa nazarında daha fazla tepki toplamamak gayesiyle muhalif saydığı kişilerden önemli olanları yurtdışına çıkarmayı tercih etmişti. Kamil Paşa, Cemaleddin Efendi, Rıza Nur, Gazeteci Ali Kemal yurtdışına çıkmış, Gümülcineli İsmail muhalefet etmeyeceğine söz vererek ülkede kalma izni almıştı.¹⁰⁸ Rıza Nur, Cemal Bey'in yurt dışına çıkmadığı takdirde kendisini sokakta öldürmekle tehdit ettiğini ileri sürüyor.¹⁰⁹ Cemal Bey, İstanbul muhafızlığı esnasında kurduğu şiddet ve baskı yönetimiyle adından söz ettirip şöhret kazandı.¹¹⁰

Bâb-ı Âli baskını öncesinde büyük devletlerin Edirne'den vazgeçilmesi ve Ege Adalarının kaderinin tayini işinin büyük devletlere verilmesi yönündeki notası tartışılıyordu. Bâb-ı Âli baskını olduğu sırada, kabine devletlerin bu notasına verilecek cevabı müzakere etmekteydi.¹¹¹

¹⁰⁴ Alkan, **a.g.e.**, s. 240.

¹⁰⁵ Tunaya, **Siyasi Partiler**, III. cilt, s. 269.; Rıza Nur, **Hayat ve Hâtıratım**, II. cilt, s. 338.

¹⁰⁶ Okyar, **a.g.e.**, s. 187.

¹⁰⁷ Ziya Şakir (Soko), **a.g.e.**, s. 152.

¹⁰⁸ Cemal Paşa, **Hâtıralar-İttihat ve Terakki ve Birinci Dünya Harbi**, haz. Behçet Cemal, İstanbul, Selek Yay., 1977, s. 14-15.

¹⁰⁹ Rıza Nur, **Hayat ve Hâtıratım**, II. cilt, s. 406.

¹¹⁰ Yahya Kemal Beyatlı, **Siyasî ve Edebî Portreler**, 2. bs., İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976, s. 132.

¹¹¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi (1789-1914)**, Ankara, T.T.K. Yay., 1997, s. 678.

Mahmut Şevket Paşa hükümeti 30 Ocak 1913'de verdiği cevapta Edirne'nin tarihi bir başkent olması, İmparatorluk ile koparılamayacak bağları bulunması ve şehrin terkedilmesi halinde kamuoyunda büyük infiale sebep olması ihtimali dolayısıyla terk edilmesinin mümkün olmadığı, yalnız, Osmanlı Devleti'nin "barışçı zihniyetinin" bir işareti olarak, Edirne'nin, Meriç'in sağ kıyısında kalan kısmının kaderini büyük devletlere bırakabileceğini, buna karşılık Ege adaları konusunda taviz veremeyeceğini, çünkü söz konusu adaların, hem Çanakkale Boğazı'nın ve hem de Anadolu kıyılarının güvenliği açısından son derece önemli olduğunu bildirdi.¹¹²

Osmanlı Devleti'nin bu red cevabı üzerine, 3 Şubatta muharebeler yeniden başladı. Fakat bu muharebeler de Osmanlı Devleti'nin aleyhine bir gelişme gösterdi. Bir yandan Çatalca'da muharebeler devam ederken, öte yandan da Bulgarların arkasına düşmek ve Edirne'yi kurtarmak için Şarköy'e asker çıkarıldı. Fakat bundan da bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti, özellikle İngiltere nezdinde teşebbüse geçerek 20 Şubat'tan itibaren barış aramaya başladı. Edirne'yi bırakmayı kabul ediyor ve devletlerin aracılığını istiyordu. Çünkü, bu yenilgiler üzerine İstanbul konusu yine gündeme geldi. Hatta Bulgarlar, Rusya'dan, İstanbul'u geçici olarak ele geçirmeleri ve sonra bu şehri Rusya'ya teslim etmeleri hususunda Rusya'nın iznini istediyseler de, kendisinin yarattığı küçük bir devletin, İstanbul'u, bir büyük devlet olan Rusya'ya hediye etmesi gibi bir durumu Rusya kabullenemedi.¹¹³

Bu yenilgilerin ardından, kuşatma altındaki şehirlerden Yanya 6 Martta Yunanlılara, Edirne 26 Martta Bulgarlara ve İşkodra da 23 Nisanda Karadağlılara teslim oldu.¹¹⁴ Bu arada, Bâb-ı Âli baskını esnasında siyasi bir koz olarak kullanılan Edirne, 27 Mart 1913 tarihinde direnişine son vererek teslim olmuştu. Edirne'yi kurtarmak için iş başına geçen Mahmut Şevket

¹¹² Bayur, "Yeni Bulunan Bir Belge...", **a.g.m.**, s. 111-112.

¹¹³ Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, II. cilt, II. ks., s. 301.

¹¹⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 678.

Paşa ve İttihat ve Terakki de Edirne'yi kurtaramamıştı. Osmanlı Devleti Şubat sonlarında barış istemekle beraber, barışın imzalanması Mayıs ayının sonunu bulmuştur. Büyük devletler 29 Mart'ta Bulgaristan'a ve 31 Mart'ta da Osmanlı Devletine verdikleri ortak notalarda, barışın esasları olarak şunları bildirdiler: Osmanlı Devleti'nin Avrupa sınırı Trakya'da Midye-Enez çizgisi olacaktır. Arnavutluk hariç, bu çizginin batısındaki bütün topraklar Balkanlı müttefiklere terk edilecek, Arnavutluğun sınırlarını ise büyük devletler çizecek; Ege Adalarının kaderi yine devletler tarafından tayin edilecek; Türkiye, Girit Adası üzerindeki bütün haklarından vazgeçecek, savaş tazminatı isteğinde bulunmayacaklardır. Balkanlılar 5 Nisan'da verdikleri cevapta, Midye-Enez çizgisini kabul etmekle beraber, bunu kesin bir çizgi olarak kabul etmediler. İkinci olarak, Ege Adalarının tamamen Yunanistan'a bırakılmasını istediler. Arnavutluk'un sınırlarının da belirlenmesini istemekteydiler. Son olarak, Balkanlılar savaş tazminatı da istediler. Büyük devletler Balkanlıların bu isteklerini kabul etmediler. Bir yandan bu sebepten, diğer yandan da, şimdi Makedonya'nın paylaşılması konusunda aralarında anlaşmazlık çıkmaya başlamasından dolayı Balkanlılar, büyük devletlerin verdikleri notadaki şartları kabul etmek zorunda kaldılar ve Londra Barış Antlaşması 30 Mayıs 1913'de imzalanmıştır.¹¹⁵ Böylece, I. Balkan Savaşı Edirne'nin kaybıyla sonuçlanmıştır.

Mahmud Şevket Paşa'nın sadâreti zamanında meydana gelen önemli hadiselerden başlıcası "Taklib-i Hükümet" olarak anılan darbe teşebbüsüdür. Bâbîâlî Baskını'nın, gayrimeşrû zeminler üzerinde yürütülmesine rağmen, sonuçta başarılı olduğu için kabul görmesi, şüphesiz meşru zeminler üzerinde iktidar mücadelesi yapma imkânını kaybeden muhalefeti harekete geçirmiş olmalıdır.¹¹⁶

Bâbîâlî Baskını'nda 11 kişi hayatından olmuş, buna rağmen baskına katılanlar ve silah kullananlar hakkında herhangi bir muamele yapılmamıştı.

¹¹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 679.

¹¹⁶ Alkan, a.g.e., s. 213.

Devrin büyük şöhretlerinden Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'nın da bu arada katledilmiş olması büyük infîle yol açmıştı.¹¹⁷ Bu şartlar altında, "İstenildikten sonra bu memlekette her gün bir inkılâp yapılabilir. Çünkü ahali saftır, her suretle idaresi mümkündür" kanaatinin doğmaması mümkün değildi. Burada kastedilen inkılâp esas itibariyle ihtilâl (darbe) karşılığı olmalıdır. Bu yeni teşebbüsün fiilî önderinin Satvet Lütî olduğu kabul edilmektedir. Onunla hareket edenler içinde ilk akla gelen isimler; Nihat Reşat, Ahmed Bedevi (Kuran), Bahriye yüzbaşlarından Kemal, Köprü Kontrol Memuru Salih, yüzbaşılıktan azledilen Tevfik ve Mahmud ile Mahir Said ve Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Kadıköy şubesi kurucusu Fethi Beydir.¹¹⁸ Ancak hareketin fikri önderinin Sabahattin Bey olduğuna inanılıyordu.

Cemal Paşa'nın kanaatine göre Taklîb-i Hükümet teşebbüsü Prens Sabahattin Bey'in, sâdık dostu Nihat Reşat Bey (Belger) aracılığı ile hazırladığı ve yönettiği bir hükümet darbesiydi ve İttihatçı ileri gelenlerinin öldürülmesini hedef alıyordu.¹¹⁹ İstanbul Muhafızlığı'nın ve polisin sıkı takip altında tuttuğu tertipçiler, henüz hazırlık safhasında ele geçirilmişler, Nihat Reşat kaçmış, Sabahattin Bey, siyasi bir skandalı önlemek gayesiyle Talât Bey'den aldığı ikaz üzerine yurdu terk etmiş, ikinci ve diğer plandaki kişiler ise tutuklanmıştı. 1913 Mart'ının ortalarında bastırılan Taklîb-i Hükümet teşebbüsünde Sabahattin Bey'in kan dökülmesinden yana olmadığı,¹²⁰ İttihatçılar'ın muhalefet üzerindeki baskının kaldırılmasını istediği¹²¹ ileri sürülmüştür. Bâbîâli Baskını'ndan ilham aldığı açıkça belli olan bu teşebbüs, mensuplarından Fethi Bey'in ürküntüye kapılarak polise ihbarından itibaren izlenmiş ve hiç bir başarı şansı kalmamıştır.

Mahmud Şevket Paşa, sadarete geldikten sonra, kendisine yönelik suikast iddialarını işitiyor ve bu durumdan oldukça rahatsız oluyordu. Ancak

¹¹⁷ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, IV. cilt, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1955, s. 397.

¹¹⁸ Birinci, **a.g.e.**, s. 204.

¹¹⁹ Cemal Paşa, **Hâtıralar**, s. 25.

¹²⁰ Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, s. 313.

¹²¹ Kuran, **İnkılâp Hareketleri**, s. 528.

yine de bu konuda gerekli önlemler alınmadı ve 29 Mayıs 1329 (11 Haziran 1913) çarşamba günü, Mahmud Şevket Paşa, Harbiye Nezareti'nden sadaret makamına dönerken bir suikastle öldürüldü.¹²²

Paşa'yı vuranlardan Topal Tefrik yakalandı. Bu komploju düzenleyenler arasında, Prens Sabahaddin, Kâmil Paşa, Damat Salih Paşa, Veliaht Vahdettin, Şerif Paşa, eski İttihatçı mebuslardan Gümölcineli İsmail Bey gibi isimlerden de söz edilmiş, fakat bu konu aydınlanamamıştı. Bu olayda amaç sadece sadrazamı öldürmek değildi. Bâbîâli olayının öcünü alınacak ve önemli İttihatçılar (Enver, Talât gibi) öldürülecekti. Böylece iktidar yeniden Hürriyet ve İtilâf'ın eline geçecekti.¹²³ Fakat bu olay, umdukları gibi sonuç vermedi ve İtilâfçıların hiçbir işine yaramadı. Tam tersine tamamen yok olmalarına sebep oldu. Nitekim Paşa'nın cenazesi, bunu haber verir gibiydi. Yüz elli binden fazla kişinin katıldığı cenaze töreni İttihat ve Terakki'nin muhalefete karşı bir gövde gösterisi halini aldı. Törenden sonra yapılan ilk iş muhalif avına çıkmak oldu. Olayla ilgisi olduğu zannedilen pek çok kişi, ki bunların arasında Şerif Paşa, Prens Sabahaddin, Ahmet Reşit, Kemal Midhat, Gümölcineli İsmail Hakkı'nın gıyaplarında idamına karar verilmiş; Damat Salih Paşa ise, suikasde fiilen katılan Hakkı ve Ziya ile birlikte 24 Haziran 1913'de idama edilmiştir.¹²⁴ Prens Sabahaddin ve Kemal Midhat kaçtılar. İttihat ve Terakki, bu olay üzerine İstanbul'da kendi siyasetine zarar vereceğine inandığı iki yüzden fazla kişiyi de Sinop'a sürgün etti¹²⁵ aynen, Sultan II. Abdülhamid devrinde, sürgün yeri sayılan Trablusgarp, Fizan ve Yemen'e sürölmeleri gibi. Bu suikastte İttihatçıların parmağı olup olmadığı tartışılmış Mecliste İttihatçılara yapılan bu yöndeki suçlamalar karşısında, Talat Paşa, hükümetin teşebbüsten haberi olduğunu ve Paşa'yı uyardığını, Paşa'nın ise Harbiye Nezareti'nin arka kapısından çıkmadığını, yolunu değıştirmedini söylemiştir.¹²⁶

¹²² Okyar, **a.g.e.**, s. 183.

¹²³ Tunaya, **Siyasal Partiler**, s. 518.

¹²⁴ Birinci, **a.g.e.**, s. 210.

¹²⁵ Tunaya, **Siyasal Partiler**, s. 518- 519.

¹²⁶ Tunaya, **a.g.e.**, s. 178-179.

Bâyezit Meydanı'nda asılan şahısların en önemlisi, Dâmâd Sâlih Paşa idi. Sadrâzam Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğlu olan bu vezir, Sultan Reşad'ın yeğeni Mûnîre Sultân'la evliydi. Suikastle doğrudan doğruya hiçbir ilgisi tespit edilemedi. Ancak İttihat ve Terakki, hanedânın da gözünü korkutmak için, onun asılması hakkında ısrar etti. Bütün şehzâde ve sultanların uyarmalarına rağmen Sultan Reşad, anayasanın kendisine açıkça tanıdığı af yetkisini kullanmaya cesaret edemedi. Tâlat Bey, saraya giderek, paşanın asılması lüzumunu söyledi. Fransa, Paşa'nın idamının Tunus'ta çok fena tesirler yapacağını ve halifenin otoritesini zedeleyeceğini bildirdi. İttihatçılar, bu yabancı müdahaleye de kulak asmadılar. Paşa, asıldı. Mûnîre Sultan, bir daha asla amcası Sultan Reşad'la görüşmedi. Sâlih Paşa'nın kardeşleri Tâhir ve Mehmed Hayreddin Beyler, İstanbul'dan çıkarılarak Tunus'a sürüldü.¹²⁷

Suikastten sonra ilk defa İttihat ve Terakki mensubu bir kişi, Prens Said Halim Paşa Sadâret'e getirildi. Meşrutiyet'in siyasi hayatında İttihat ve Terakki'nin destek yoluyla değil de, doğrudan iktidara geçmesi bu tarihe rastlamaktadır (12 Haziran 1913). Yeni sadrazam dışişlerini de üzerine aldı. Ahmet İzzet Paşa Harbiye ve Talat Bey de Dahiliye Nâzır oldular. Said Halim Paşa'nın fazla tanınmamış bir kişi olması, İttihat ve Terakki'nin hükümet üzerindeki etkinliğini daha da artıracak ve kabinenin en nüfuzlu üyesi Talat Bey olacaktır. Bunu takip eden günlerde muhalif olarak tanınan pek çok aydın sürgün yoluyla İstanbul'dan uzaklaştırıldı,¹²⁸ İstanbul'un asayiş bahane edilerek işsiz ve serseri tanınanlarla birlikte çok sayıda zanlı sürgün edildi.¹²⁹ Yazar sürgüne uğrayanları “dört-beş binden fazla” tahmin ediyorsa da, bu rakamın mübalağalı olduğu kabul edilmelidir. Muhalefetin bütün ünlü isimleri ya kendi rızalarıyla, ya da cebren yurtdışına çıkarılmış bulunuyordu. Bu

¹²⁷ Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, V. Cilt, İstanbul, 1994, s. 461.

¹²⁸ Ahmet İhsan (Toksöz), **Matbuat Hâtıralarım (1908-1914)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s. 154.

¹²⁹ Mehmed Selahaddin, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, haz.Ali Birinci-Cüneyd Okay, Ankara, Vadi Yay., 2006, s. 81.

tarihten başlamak üzere 1918'e kadar siyasi hayat, İttihat ve Terakki'nin tam kontrolünde ve muhalefetsiz olarak sürmüştür.

Bu olayın bir diğer sonucu da, orduya politikanın yeniden ve daha fazla bulaşmaya başlamasıdır. Hatta bir çok subaylar, hükümetin şu veya bu üyesinin kim olacağına dahi karışmaya başlamışlardır. Balkanlılar arasında çıkacak olan İkinci Balkan Savaşı'ndan yararlanarak Edirne'nin geri alınmasında bu subaylar önemli rol oynayacaklar ve bu da ordunun politikadaki rolünün daha fazla artmasına sebep olacaktır.¹³⁰

Bâbîâli Baskını ve 30 Mayıs 1913 Londra barışı arasındaki devir ülke için çok karanlık ve korku içinde geçmişti. Cemal Paşa da hatıratında, bu devrenin korkunçluğunu anlatırken; her an İttihat ve Terakki üyelerinin birkaçının öldürülebileceğini, ayaklanmalar olabileceğini söylemektedir. Bayur, Cemal Paşa, Talât Bey ile Mahmud Şevket Paşa arasında düşmanlık olduğunu, hatta Cemal Bey'in Mahmud Şevket Paşa'nın öldürüleceğini bildiği halde bir şey yapmadığını iddia eder. Bu suikastin neden yapıldığı ve niçin bir kişinin ölümüyle yetinilip bir darbe teşebbüsünde bulunmadığı açıklık kazanmamıştır. Oysa asıl planda İttihatçıların ileri gelenlerinin pek çoğunun öldürülmesi ve Kâmil Paşa veya Prens Sabahaddin başkanlığında bir kabine kurulması vardı.¹³¹ Nazım Paşa taraftarlarının Mahmud Şevket Paşa'ya suikast yapacaklarını hükümet dakikası dakikasına haber alıyordu. Bununla beraber Bâb-ı Âli ile Harbiye Nezareti arasındaki birkaç adımlık mesafede on yedi el silah atılmasına mani olacak ve imdada yetişecek ne bir polis neferi göründü ne inzibat memuru.¹³² İttihat ve Terakki Cemiyeti cinayeti önleyebilecek konumdayken bu güçlerini kullanmamış olması da dikkat çekicidir.

Sadâret'le beraber, Harbiye Nazırlığı'nı da üstlenen Mahmud Şevket

¹³⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 679.

¹³¹ Bayur, **Türk İnkılâbı**, II. cilt, s. 317.

¹³² İrtem, a.g.e., s. 527.

Paşa'nın öldürülmesinden sonra siyasi bir kriz çıkması yerine, İttihat ve Terakki yöneticilerinin bu defa bizzat iktidar koltuklarını doldurmaları Bâbiâli Baskını ve Taklib-i Hükümet teşebbüsünden sonra teşkilâtlanma imkânını kaybederek meşrû zeminlerde tutunamayan muhalefetin tamamen ortadan kaldırılması ve Meşrutiyet devrine göre hayli uzun sayılabilecek bir süre için İttihat ve Terakki'nin iktidara yerleşmesi Paşa'nın katli üzerinde yoğun spekülasyonların çıkmasına sebep olmuştur.¹³³

Bâbâli Baskını'na filen katılan Talât Bey'in Dahiliye Nazırlığı söz konusu edildiğinde Mahmud Şevket Paşa'nın şiddetle direnmesi, bu polemik konularından başlıcasıdır. Cavit Bey'e göre, "Talât, Mahmut Şevket Paşa'ya fena halde içerliyordu",¹³⁴ Paşa, günlüğün de, Talât Bey'e hitaben şunları söylediğini yazıyor: "Fikriniz mahduttur dedim, bu mahdudiyet içinde vaziyeti tâyinden âcizsiniz. İhatalı bir fikriniz yoktur. Yarım âlimlerdensiniz, bu memleket sizin gibilerden zarar görmüştür.",¹³⁵ Paşa'nın kendisine sadâret imkânı veren İttihat ve Terakki Fırkası ile ilişkilerinde de, Sadrazam olduktan sonra belirgin bir soğukluk sezilmiştir. Kendi ifadesine göre Paşa, çoğunluğu fırka mensubu olan kabine arkadaşlarına, "Ben müstakil fikirli bir adamım. İttihat ve Terakki'nin oyuncağı olamam. İttihat ve Terakki umumi merkezi sathî fikirli adamlardan mürekkeptir."¹³⁶ Paşa günlüğü'nün bir başka yerinde kendisine itiraz eden Maarif Nâzırı Şükrü Bey'in "dırlandığını" ama onu da susturduğunu ileri sürüyor.¹³⁷ Üstelik Paşa, İttihat ve Terakki'nin en mühim adamlarını hakir görüyor, "onlara eli tabancalı bir takım cüretkâr komitacılar"¹³⁸ diyebilecek kadar İttihat ve Terakki'ye mesafeliydi. Fırka'nın kamuoyuna karşı, Kâmil Paşa Kabinesi'ni devirmek için koz olarak kullandığı Edirne'nin kurtarılmasında da bu eğilimini farketmek mümkündür. Cavid Bey'in ifadesine göre Mahmud Şevket Paşa, Edirne'nin ehemmiyetli

¹³³ Birinci, *a.g.e.*, s. 209.

¹³⁴ "Meşrutiyet Devrinde Ait Cavit Bey'in Hâtıraları" *Tanin*, no:197, 19 Mart 1944.; Tansu, *İttihat ve Terakki*, s. 123.; Ziya Şakir(Soko), *a.g.e.*, s. 118.

¹³⁵ *Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, s. 18.

¹³⁶ *Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın*, s. 29.

¹³⁷ *Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın*, s. 57.

¹³⁸ Tansu, *İttihat ve Terakki*, s. 146-147.

olmadığını, eğer Edirne bizde kalacak olursa, senede bir milyon liradan fazla askeri masraf gerektireceğinden bahsetmişti.¹³⁹ Cavit Bey, bir başka yerde bu rakamları farklı veriyor. Buna göre Edirne düşerse beşbuçuk milyon lira askeri bütçeden azaltılabilir, bizde kalırsa 1.5 milyon lira masrafa yol açarmış.¹⁴⁰ Bununla da iktifa etmeyen Mahmud Şevket Paşa, siyasetle uğraşan bazı zabitleri İstanbul'dan uzaklaştırmış kabine içinden gelen "karargâh-ı umûmi erkân-ı harbiyesinin değiştirilmesi, mağlup kumandanların yerine yenilerinin tâyini"¹⁴¹ gibi istekleri "tehlikeli ve müfrit bir düşünce" olduğu gerekçesiyle reddetmişti. Paşa'nın İttihat ve Terakki'den duyduğu rahatsızlığı, en azından yakın çevresine hissettirmesi de ölümünden sonra yapılan spekülasyonları canlandırmıştı. Süleyman Nazif'in ifadesine göre, vefatından birkaç gün evvel Bâbiali'de kendisiyle bir hasbihalde bulunan Mahmud Şevket Paşa'nın Bingazi'den birkaç ay evvel dönmüş olan Enver Bey'i, Ordu ile alâkasını kastederek bir mutasarrıflığa; Talât Bey'i de sefaretle Türkiye haricine göndermek niyetinde olduğunu belirterek, "Paşa'nın buna teveccühü vardıysa da yegâne mahrem-i esrârı değildim. Bu fikri bittabi başkalarına da ifşâ etmiştir"¹⁴² demektedir.

Bu gibi gerekçelerden hareketle İttihat ve Terakki'nin, en azından İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in suikastten haberdâr olduğu halde, göz yumduğu yolunda yorumlar yapılmıştır. Burhan Felek, o gün komployu haber almış bazı zabitlerin işe gelmeme yolunda ikaz edildiklerini, bunların bazılarının bizzat öğrendiğini ileri sürüyor.¹⁴³ Yazar, suikasdden iki gün sonra Bekirağa Bölüğüne getirilen Şihlîli Mustafa adlı kişinin, "Ulan ben bunları iki gün evvel Cemal Bey'e haber verdim daha beni neden tevkif ediyorlar diye bağırdığını da delil olarak göstermektedir."¹⁴⁴ Süleyman Nazif de, işten hükümetin haberli olduğunu, hadise anında ortalıkta polis ve asker görülmediğini belirterek, "İttihat ve Terakki Erkânı, Mahmut Şevket Paşa'nın

¹³⁹ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları", **Tanin**, no: 176, 26 Şubat 1944.

¹⁴⁰ "Meşrutiyet Devrine Ait Cavit Bey'in Hatıraları", **Tanin**, no: 190, 11 Mart 1944.

¹⁴¹ **Sadrâzam ve Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın, Günlüğü**, s. 33.

¹⁴² Süleyman Nazif, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁴³ Felek, **a.g.e.**, s. 234-235.

¹⁴⁴ Felek, **a.g.e.**, s. 239.

ne doğrudan doğruya, ne dolayısıyla katili ve katlin teşvikçisi değildir. Fakat isteselerdi cinayetin olmasına mani olabilirlerdi” fikrini savunuyor.¹⁴⁵ İstanbul Muhafızı Cemal Paşa ise, sadrazamı bizzat uyardığını, buna karşılık “Adam!... İş olacağına varır. Ne yapalım? Elhükmülillah” cevabını aldığını yazıyor.¹⁴⁶ Ali Haydar Midhat da Mahmut Şevket Paşa’nın bu kabil ikazlar aldığı halde ciddiyet göstermediğini, hatta şikâyet ettiğini nakleder.¹⁴⁷ Tamamen aydınlatılması mümkün olmayan bu hadisenin sonuçları itibarıyla İttihat ve Terakki’yi güçlendirdiği açıktır.

Suikası başka mihraklara atfeden iddialar da vardır. Bunlardan en önemlisi, İstanbul İngiliz Sefarethanesi Baştercümanı Gerald Henry Fitch Maurice’in, suikası teşvik ve tahrik ettiğine dair olanıdır. Bu iddialarda Mahmud Şevket Paşa’nın Alman taraftarı olması ileri sürülerek, İngiliz menfaatlerine aykırı düştüğü ana fikri vardır.¹⁴⁸ Asaf Tugay da, “Onu vuranlar Kâzımlar, Topal Tevfikler, falanlar filânlar değil, İngilizlerdir. Meşhur melun Fitch Maurice’tir.”¹⁴⁹ demektedir.

Bir başka iddiaya göre muhalefet için meşrû yolların kapandığını gören Prens Sabahattin, eski Dahiliye Nâzırı Ahmet Reşit (Rey), eski sefirlerden Şerif (Beau), Damat Salih, Ahmet Abuk Paşa, Gümülcine’li İsmail ve bazı Halaskârân suikası hazırlamışlardı ve haberi alınca Çatalca Ordusu Kumandanı Ahmet Abuk Paşa İstanbul üzerine yürüyerek iktidarı devirecekti.¹⁵⁰ Bu iddianın doğruluğu şüpheli olmakla beraber, suikası sonrası yapılan tahkikata nazaran, Sabahattin Bey, Ahmet Reşit, Şerif Paşa, Kemal Midhat ve Gümülcine’li İsmail’in gıyaplarında idamlarına karar verilmiş, Damat Salih Paşa ise, suikasıde filen katılan Hakkı ve Ziya ile

¹⁴⁵ Süleyman Nazif, **a.g.e.**, s. 30-31.

¹⁴⁶ Cemal Paşa, **Hâtıralar**, s. 46.

¹⁴⁷ Ali Haydar Midhat, **a.g.e.**, s. 247-248.

¹⁴⁸ Yakup Kenan Necefzâde, **Sultan 2’nci Abdulhamid ve İttihâd-ü Terakki**, İstanbul, İtimat Yay., 1967, s. 62.

¹⁴⁹ Asaf Tugay, **a.g.e.**, II. cilt, s. 163.

¹⁵⁰ Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi**, İstanbul, Kutluğ Yay., 1974, s. 92-393.

birlikte 24 Haziran 1913'de idam edilmişti.¹⁵¹ Soruşturma esnasında suikasdçıların Mahmud Şevket Paşa'yla aynı anda İttihatçılar'dan Talât Bey, Cemal Bey, Polis Müdürü Azmi Bey, Emanuel Karasu ve Nesim Ruso'yu da öldürmeyi düşündükleri ortaya çıkmıştı.

Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden 18 gün sonra, İkinci Balkan Harbi çıktı. Osmanlı Devleti, Edirne'yi geri almak için Edirne üzerine yürüdü. Bu sûretle Bulgaristan, Türkiye, Romanya, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ karşısında tek başına kaldı. Türkiye Balkan milletleri arasındaki mücadeleden yararlanarak Edirne'yi geri kurtardı. Edirne'nin kurtarılması halkın nazarında İttihat Terakki'ye prestij sağladı.

1913 yılı ortalarında İttihat ve Terakki, devletin bütün cihazlarının doğrudan kontrol eden yegâne siyasi güçtü. 21 Temmuz 1913'de Balkan müttefiklerinin kendi aralarında beliren ihtilâftan faydalanarak Edirne'nin geri alınması, hem fırka mensuplarının, hem fırkanın asker kanadının itibarını yükseltmişti. Mahmud Şevket Paşa'nın katli, İttihat ve Terakki'ye bu defa Bâbîâli Baskını'nın menfî izlerini silecek biçimde yeniden ve doğrudan iktidara gelme fırsatını vermiş, siyaset sahnesinde kendilerine muhalefet edebilecek bütün etkili isimler yurt dışına itilmiş bulunuyordu.

Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi, İttihatçılara sağladığı imkânlar bakımından 31 Mart isyanı kadar önemlidir. Her iki olayda da İttihatçıların katkısı tartışmalıdır, fakat sonuçta İttihatçılar kazançlı çıkmıştır. Birinde eski düşmanları Abdülhamid devrilmiş, ötekinde Mahmud Şevket Paşa'nın yükü üzerlerinden kalkmıştır.

İttihat ve Terakki'nin otoritesi devletin tüm birimlerinde bütün şiddetiyle etkisini göstermiş ve İttihatçılar diktatörlüklerini, meşruti yönetim maskesi altında toplumdan gizlemeye çalışmışlar ve Birinci Dünya Savaşı'nın

¹⁵¹ Birinci, a.g.e., s. 210.

bitimine kadar da ülkeyi fiilen tek parti olarak yönetmişlerdir. Bu sıralarda Cemiyet - Fırka ikiliğine son veren İttihat ve Terakki, kendini 'siyasi-fırka' ilan etmiştir.¹⁵²

1913 Haziran'ında gerçekleştirilen Mahmud Şevket Paşa suikasti, Meşrutiyet tarihi açısından bir dönüm noktası sayılabilir. Çünkü İttihat ve Terakki, bu tarihten sonra iktidarı tek başına ele alarak tüm muhalif unsurları ortadan kaldırmıştır. Üçüncü yasama döneminin başında Meclis muhalefetsiz denecek bir haldeydi. Bu durum suikastle başlamış ve 8 Ekim 1918'de Talat Paşa Sadrazamlıktan istifa kadar sürmüştür. Talat Paşa'nın istifası ile birlikte, İttihat ve Terakki Partisi de iktidardan düşmüştür. Daha sonra, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmış; bu anlaşma ile, Osmanlı orduları yenilgiyi kabul ederek silahları bırakmıştır. Bu olaydan sonra, İttihatçıların tevkifi ve savaş sorumlusu olarak yargılanmaları düşünülmüş, ancak; Mehmet Vahdettin'in İttihatçılara muhalif olmasından kaynaklanan bu eğilimi öğrenen İttihatçı liderler gizlice memleketi terk etmişler¹⁵³ ve Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki fiili askeri diktatörlük de bu suretle ortadan kalkmıştır.

¹⁵² Abdullah İslamoğlu, **II.Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)**, İstanbul, Gökkuş Yay., 2004, s. 159.

¹⁵³ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, 2. bs., Ankara, Fark Yay., 2006, s. 43-44.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren iktidar mücadeleleri ve darbeler yaşanmıştır. Hükümetin icraatını benimsemeyen ve bu yüzden çıkarları zarara uğrayan bazı kesimler, kendi aleyhlerindeki icraatın durdurulmasını sağlamak için hoşnutsuzluklarını darbe yolu ile dile getirmişlerdir. Eğer darbe başarı kazanacak yola girer ve padişahı hal' gerekmez ise, kendilerine göre padişahı bu kötü yollara sürükleyen kimselerin katlini istemektedirler. Bu isteklerini de kendilerine taraftar ulema aracılığıyla şer'i fetvalara dayandırmışlardır. Ancak padişah, bu katli isteklerini genellikle kabul etmeyeceğinden arkasından o da hal' edilir ve bu arada isyancılar haklı veya haksız ellerindeki fetvalara dayanarak istedikleri kimseleri öldürebilirlerdi.

İsyan mekânlarının Saray ve çevresini oluşturan çok dar bir bölgede toplanmış olması isyanların niteliğini de göstermektedir. Üç kıtaya yayılmış bir imparatorluktaki iktidar mücadelesinin 3-4 kilometrekarelik bir alanla sınırlı kalması iktidar mücadelesinin küçük bir yönetici zümre arasında geçtiğini ve halkın bu mücadeledeki rolünün mücadeleye girişenlerin taraftarını ve kalabalığını artırmaktan ibaret olduğu söylenebilir. İsyanlarda ulemanın desteğine meşruiyet açısından ihtiyaç duyulmaktadır. İsyanlar hükümetlerin değişmesi için gerekli kabul ediliyordu.

Osmanlı tarihindeki ilk darbe diye nitelendirebileceğimiz Buçuktepe isyanıyla birlikte başkentte yaşanan iktidar mücadelesinin niteliği değişmiştir. Bundan sonra padişah, vezirler ve yeniçeriler arasındaki bu mücadelelerde halk pasif bir durumda kalmış ve ne olup bittiğini anlamadan, taraf tutmadan olup bitenleri "hikmet-i hükümet" diye normal karşılar hale gelmiştir.

İstanbul'un fethinden sonra gerçekleşen taht değişikliklerinde veya hükümet darbelerinde Anadolu halkının müdahalesi olmadığı söylenebilir.

Halk sadece gerçekleşen isyanda figüran rolü oynamaktan başka bir işe yaramıyordu. Yönetim tabakasındaki grupların iktidar mücadelelerinden kaynaklanan darbelerde halkın sorunları dile getirilmemekte, sorunların dile getirildiği durumlarda da bu tamamen isyana meşruiyet kazandırmak amacıyla yapılmaktadır. İsyancılar, çoğu zaman yönetici zümre içindeki çeşitli grupların iktidar mücadelesinin bir tezahürü olduğu halde toplumda bu harekete bir meşruiyet sağlayabilmek için görünüşte toplumsal içerikli bir hava verilmeye çalışılmıştır.

İsyanın başarılı olması için halkın desteği önemli olduğundan genellikle halkın kutsal saydığı değerler ön plana çıkarılmıştır. İsyancılar fetva alırken genellikle öyle bir tarzda soru sorarlar ki fetva makamının istenen fetvayı vermemesi mümkün değildir. İsyancıların çıkış sebepleri iktisadi, sosyal veya siyasi olduğu halde asiler bütün isyanlarda “şer ile devamımız vardır” diyerek şeriatı bir meşruiyet aracı olarak kullanmak zorunda kalmışlardır. Ulema da bu meşruiyet aracının temsilcisi olması bakımından her zaman saygı görmüş ve desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Bu isyanlarda ulema fetvaları isyanın başarıya ulaşmasında büyük rol oynamışlardır.

Siyasal ve ekonomik içerikli ayaklanmalarda yüksek yöneticiler doğrudan hedef olmaktadır. Darbelerin sonunda genellikle vezir-i azam, şeyhülislam ve defterdar hedef olarak seçilmekteydi. Vezir-i azam hem devletin hem de İstanbul’un en yüksek yöneticisi olduğu için, şeyhülislâm bu hükümete fetvalarıyla destek verdiği ve defterdar da (ekonomik içerikli isyanlarda) mali örgütlenmenin başında olduğu için isyancıların hedefi olmakta ve şeyhülislam hariç diğerleri çoğunlukla azledilmekte veya idam edilmekteydiler.

Darbelerin, 17. yüzyılın başından itibaren yeniçerilerin toplumla bütünleşmeye başlamalarıyla birlikte toplumsal bir içerik kazanmaya başladığını söylemek mümkündür. İsyancı yönetim zümresi içinde planlanmaktadır. İsyancı tertipleyenler isyan başarıyla sonuçlanınca ortaya

çıkan idari kadronun üst makamlarındaki kişilerdir. İsyan önderleri ise bu tertipçilerin maşaları idiler. İsyan başarıyla sonuçlandığında isyan önderlerine fazla önemli olmayan devlet makamları verilerek ödüllendirilmekte fakat asiler bu makamlarda da fazla kalamadan bir şekilde ortadan kaldırılmaktaydılar.

1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte artık hukuki ve idari düzenlemelere girişilmiştir. Sultan Abdülmecid tarafından yayınlanan bu fermanla ilk defa Osmanlı padişahının yetkileri kanunla sınırlanmıştır. Bu ferman o kadar önemlidir ki ortaya koyduğu hükümler 1876'ya kadar uygulanmaya çalışılmış ve döneme adını vermiştir. Arkasından 1856'da hemen hemen aynı içerikte Islahat Fermanı yayınlanmıştır. Ancak sosyal açıdan eşitliği getirmesi beklenen bu fermanlar toplumda daha çok karışıklık ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu eksikliğin ortaya çıkmasında en önemli etken, fermanlarda öze inilememesi olmuştur.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşmak için batıya resmen açıldığı, siyasi, idari ve sosyal kurumlarıyla ondan etkilenmeye başladığı Batılılaşma sürecinin ilk adımı olarak kabul edilebilir. Bu değişme sürecinde, geleneksel Osmanlı kurum ve değerleri, batılı kurum ve değerlerle uzlaştırılmaya çalışılmış ve tebaanın hukuku bakımından bazı yenilikler getirilmiştir. Fermanın tebaa hukuku bakımından getirdiği en önemli yenilik "tebaanın eşitliği" prensibi olmuştur. Ferman, müslim ve gayrimüslim tebaanın eşitliği prensibini getirmekle din esasına dayalı "millet sistemi" yerine unsurların birliğini amaçlayan "Osmanlılık" fikrini getirmiş ve böylece hakim millet anlayışını değiştirmiştir. Bütün devlet makamları ve rütbelere, gayrimüslimlere de açılmıştır. Tanzimat, dağılmakta olan Osmanlı toplumunu birleştirmek amacıyla yola çıktığı halde, Müslümanlarla gayrimüslimleri kaynaştırmak şöyle dursun gayrimüslimlere tanıdığı ayrıcalıklarla aralarındaki uçurumun daha da büyümesine sebep olmuştur.

Eşit haklar esasına dayanan "Osmanlılık" kavramı, 1876 Kanun-i Esasi'nde de önemli bir prensip olarak uygulanmaya konmuştur. İlk Osmanlı

parlamentosu olan Meclis-i Umumi'de, gayrimüslim tebaanın temsilcileri de yer almış, onlarda yasama faaliyetlerine katılmışlardır. Müslümanlarla eşit haklara sahip Osmanlı vatandaşı olarak devlet işlerine iştirak etmişlerdir.

19. yüzyıl boyunca Batı tipi askeri okullarda yetişen kişiler, modern siyasal kavramlarla yüzyüze gelmeye başlamıştır. Bunun doğal sonucu olarak ordu, bundan sonra, devlet hayatında etkili olarak ülkenin sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır. Ordunun böyle bir misyon yüklenmesi, zaman zaman siyasal olayların içinde yer almasına yol açmıştır. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren darbe hareketlerinin dayandığı temel unsurlardan biri devletin kurtarılmasının amaçlanması olmuştur. Meşrutî sistem isteyen bazı ordu mensupları, sivil aydınların yanında yer alarak 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesine yardımcı olmuşlardır.

I. Meşrutîyetin ilanı (1876) ile birlikte Osmanlı Devleti anayasal düzene geçmiştir. İlk kez padişah otoritesinin anayasa ile sınırlandırılması anlamına gelen 1876 Kanun-ı Esasi de beklenenin aksine milli egemenlik ilkesine dayanmamış, her türlü yetkiyi hükümdarda toplamıştır. Kısa bir süre sonra, Şubat 1878'de, parlamentonun kapatılması ile temel özgürlük ve kişisel güvencelerin sağlam olarak belirtilmediği bu anayasa da fiilen kaldırılmıştır. II. Meşrutîyet'in ilanına kadar da Sultan II. Abdülhamid, bütün yetki ve sorumlulukları sarayda yani bizzat kendisinde toplamıştır.

II. Abdülhamid'in 1878'de Meclis-i Mebusan'ı kapatması ve Kanun-i Esasi'yi rafa kaldırması sonucunda başlatılan özgürlük mücadelesinde, ordunun bazı üyeleri de yaptıkları darbe planlarıyla bu harekete destek vermişlerdir. Özellikle Harbiye Mektebi'nde yetişen genç idealist subaylar, gittikleri görev yerlerinde istibdadın yıkılması fikrinin en ateşli savunucuları olmuşlardır.

Genç Osmanlılar, çağın gereklerine göre, toplumda ve devletin yapısında değişiklik yapmak isteyen; fakat buna tezat oluşturacak biçimde,

köklü bir siyasal gelenekten beslenemeyen, bir düşünce etrafında birleşemeyen; kimi zaman Türkçü, kimi zaman Osmanlıcı, kimi zaman da İslamcı olan, resmi belgelerde isimleri "karışıklık, zararlılık ve bozgunculuk" ile birlikte anılan ve yaptıkları etkin muhalefetle Meşrutiyet dönemlerine damgalarını vuran kişilerdir. Aralarında bir konsensüs sağlayamamalarına rağmen, Jön Türkleri kendi aralarında birleştiren unsur Abdülhamid'in iktidardan düşürülmesidir. Jön Türkler, II. Abdülhamid idaresine son vermek amacıyla kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadeleler sonunda II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve 1876 anayasası yeniden yürürlüğe konulmuştur. Bu kez parlamentoda başta İttihat ve Terakki olmak üzere siyasi partiler yer almış, ülkenin imarı ve kalkınması konusunda sert tartışmalar ortaya çıkmış ve fikir hareketleri etrafında gruplaşmalar hızlanmıştır.

Jön Türklerin, Batı düşüncelerini Osmanlı'ya taşıma sürecinde bazı fikir akımları da ortaya çıkmıştır. Tanzimat ile başlayan, Abdülaziz döneminde gelişen Türkçülük akımı ve Genç Osmanlıların çalışmaları, yabancı devletlerin müdahaleleri, Müslüman halkta bu hareketlere karşı tepki uyandırmış ve bu tepkinin bir sonucu olarak İslamcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılık akımları gelişmeye başlar. Türkçülük, milliyet duygusuna; Osmanlıcılık, siyasi ve hukuki düşünce tarzına; İslamcılık ise din hissine bağlıdır. Bu üç akımın da uygulanmasındaki temel amaç, dini ve etnik farklılıklar içeren Osmanlı toplumunun birlik ve beraberliğini sürdürmektir. Bu üç akımın dışında bir de Batıcılıktan söz edilebilir. Muhalefetin farklı etnik kimlikleri bünyesinde barındırması, düşüncelerin açıkça dile getirilmemesine sebep olmuştur. Bir dönemin Osmanlıcıları, sonraki dönemin Türkçüleri olmuşlardır. 1908-1914 tarihleri arasında gelişen hadiseler zincirine bakıldığında İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefetin nedenleri ve kaynakları incelendiğinde, Jön Türklerin, aydınların, basının, azınlıkların, öğrencilerin, gizli cemiyetlerin ve ordudaki muhalefetin etkin olduğunu görürüz.

1908'den sonra İttihat ve Terakki Cemiyet'e yönelik muhalefet yükselmeye başlamıştır. Bu tarihe kadar muhalefet eden konumda olan İttihat

ve Terakki, artık muhalefet edilendir. İlk muhalifleri ise yurda dönen eski Jön Türklerdir. Yani aktörlerin büyük kısmı aynıdır; II. Meşrutiyet döneminde de Jön Türklerin bir kısmı muhalif rolündedir. Aslında bu ayrılığın kökeni öncelere dayanır. Bu ayrılığın bir tarafında adem-i merkezîyet fikrine yakın; dinsel ve etnik azınlıklara yönelik özerklik fikrini benimseyen liberaller; diğer tarafında merkezi otorite ve Türk egemenliği fikrini benimseyen milliyetçiler vardır. Bu ikinci fikrin temsilcisi ise İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Liberallerin temsilcisi olan fırka sayısı daha fazlaydı; 1908 dönemi için Ahrar Partisi, 1911 dönemi için de Hürriyet ve İtilaf Partisi önemli olanlarıdır.

Meşrutiyet'i ikinci kez ilan ettiren İttihat ve Terakki, hiç beklemediği bu başarı karşısında hazırlıksız yakalanmış, ülke tam bir kaos içine düşmüş, idari mekanizma çalışamaz hale gelmiştir. İdari tecrübeden yoksun olan İttihat ve Terakki, Meşrutiyet sonrası ne yapacağı hususunda net bir karara sahip değildir. Bu nedenle yönetime doğrudan el koyma, sorumluluğu üstlenme cesaretini göstermeyerek, perde arkasında etkileyici güç olmayı tercih etmişti. Hükümetler üzerinde sürekli bir baskı unsuru olan İttihat ve Terakki, bununla iktidarın değişik ellerde paylaşılması sonucunu yaratmış ve iktidar, 'Cemiyet, Hükümet, Padişah' üçlüsü arasında kalarak otorite boşluğu doğmuştur.

Öte yandan, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katması, Girit'in Yunanistan'a bağlanma kararının alınması gibi gelişmeler de genç meşrutiyeti yıpratmıştı. Ayrıca, esen özgürlük rüzgârıyla ortaya çıkan kadın hareketleri ve işçi grevleri, bunlara alışık olmayan kamuoyunu tedirgin ediyordu. Devlet otoritesinin sağlanamamış olması da bazılarınca meşrutiyet aleyhine bir puandı. Şöyle ki, geleneksel güç odağı Saray artık adamakıllı örselenmiş, onu bu duruma getiren İttihat ve Terakki Cemiyeti ise iktidar olamamış ya da olmak istememişti. Bu muhalefet cephesine siyasal bakımdan yön veren, kendisi de meşrutiyetçi ama kararlı bir İttihat ve Terakki

Cemiyeti düşmanı olan Osmanlı Ahrar Fırkası (Prens Sabahattin grubu) olacaktır. İşte, 31 Mart Ayaklanması bu ortamdan doğmuştur.

31 Mart İsyanı sürecine girildiğinde İttihat ve Terakki tam anlamıyla bir muhalefet çemberindedir. Gazeteci Hasan Fehmi'nin öldürülmesi bardağı taşıran son damla olmuş ve Avcı Taburları'ndaki askerlerin ayaklanmasıyla 31 Mart İsyanı yaşanmış, Selanik'ten gelen Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu ayaklanmayı bastırmış ve Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Olaydan sonra Yıldız Sarayı, Hareket Ordusu mensupları tarafından yağmalanmıştır. Bu yağmalama sonucunda, döneme ışık tutacak önemli belgeler de yok olmuş ve bu durum dönemin bazı olaylarının karanlıkta kalmasına yol açmıştır.

31 Mart İsyanı, henüz aydınlanamamış tarihimizdeki karanlık sayfalardan biridir. Yalnız, bir gerçek vardır ki, bu olayın asıl nedeni, İttihatçıların toplumun yapısına yabancı tavırlar takınmalarıdır. Zamanın milletvekillerinden Zöhrap Efendi'nin şu sözü bu anlamda mânidardır. "Milletin toplumsal koşullarını incelemeden, yalnız kendi emellerimizi hakim kılsak, birkaç 31 Mart karşısında bulunacağız." Yine Prens Sabahaddin'in, Meşrutiyet'in ilanı ile imparatorlukta bulunan sorunların bitmeyeceği; çünkü Abdülhamid istibdadının büyük ölçüde toplum şartlarının dayatması olduğu; bu şartlar değişmedikçe de yeni bir istibdadın sadece aktörlerinin değişeceği yönündeki tespiti önemlidir.

31 Mart İsyanı'nın en önemli sonucu, Mahmut Şevket Paşa ve ordunun prestijinin artması olmuştur. Askerin siyasal yaşamdaki rolü artmıştır. Askerlere sırtını dayayarak siyaset yapan İttihatçıların politikalarına karşı asker-sivil yeni bir muhalefet dalgası oluşmakta idi. Özellikle iç ve dış olayların etkisiyle, ordunun içinde, ülkenin geleceğiyle ilgili endişe duyanların sayısı artmakta ve bu da bir takım hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Nitekim Hareket Ordusu ayaklanmayı bastırmasına rağmen İstanbul'da kalmış ve siyasete müdahale etmiştir. Hatta bu olguya karşı çıkan

bir kısım asker, Halaskârân-ı Zabitân Grubu'nu kurup muhalefete başlayarak hükümeti düşürmüşlerdir.

Padişahın iktidarını iyice zayıflatan 1908 darbesinde ordu önemli bir yer tutuyordu. Ordu, Meşrutiyet'i saraya karşı zor kullanarak ilân ettirmiş olmanın imtiyazlarına da sahipti. Meşruti düzende siyasi iktidar ve nüfuz, kurumlar arasında yeniden paylaştırılırken ordu, Kanun-i Esasi'de kendine tanınmış olandan daha fazla güce sahip olmuş ve iktidarı kullanabilecek duruma gelmiştir. Ordunun müdahalesini caydıracak, frenleyecek ya da dozunu azaltacak kurumların azlığı ve etkisizliği, bu dönemde iktidarı meşru yollardan elde edemeyen grupların orduyu kullanarak siyaset sahnesine çıkmalarında etkili olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendini orduyla özdeşleştirecek bir tutumu benimsemesi Bâbîâli bürokrasisi ve padişah nüfuzunun hiçe indirildiği bir ortamda siyasî iktidarın yeni sahiplerini belirlemekteydi.

İttihat ve Terakki iktidara ortak olduktan ve siyasi tecrübelerini geliştirdikten sonra, mevcut anayasa ile özlemini çektikleri meşruti yönetimi kuramayacaklarını anlamışlardır. Amaçlarını gerçekleştirmede en büyük engel olarak gördükleri Abdülhamid'in devrilmesinden sonra yeni bir anayasa hazırlama yoluna gitmişlerdir. İttihatçılarla çatışmayı göze alamayacak kadar uysal bir kişiliğe sahip olan Sultan Reşat, yeni bir anayasa hazırlanması ve siyasi rejimin parlamenter sisteme dönüştürülmesi için bir engel değildi. Seçimlerden sonra teşekkül eden yeni meclis; anayasayı hazırlamak üzere bir komisyon kurdu. Komisyon 1876 Anayasasını değiştirerek meşruti rejimin gereklerine uygun hale getirdi. 1876 Anayasası'nda yer alan kısıtlamalar 1908 Anayasası'ndan çıkarılmıştır. Bu yüzden 1908-1918 yılları yenileşme hareketlerinin yeniden hızlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde mahalli yönetim ve taşra teşkilatını düzenleme, kadınları toplum hayatında daha etkin kılma, Türkçe'yi eğitimde yaygınlaştırma, milli ekonomiyi canlandırma konularında atılan adımlardan bazılarını I. Dünya Savaşı'nın gerginlik ve masrafları engel olmuştur.

1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince yeni bir anayasa hazırlanmamış, mevcut anayasanın yeniden yürürlüğe konulması ile yetinilmişti. 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasından sonraki günler, yeni bir anayasanın yapılmasını mümkün kılacak türden değildi. Uzun süre anayasa işiyle oyalanmaya imkân yoktu. Bu nedenle Kanun-i Esasi' de esaslı bir değişiklikle yetinildi. Çok kapsamlı olması itibariyle, bu değişikliklere "1909 Anayasası" adı da verilmiştir. Bu değişikliklerle, parlamenter sisteme geçilmiş, siyasal muhalefetin merkezi olan parlamento önem kazanmış ve muhalefet de daha uygun koşullar bulmuştur. Nitekim kişi özgürlüğü ve basın özgürlüğünün kapsamının genişletilmesi muhalefetin lehinde gelişmelerdir.

Anayasada yapılan değişikliklerden sonra siyasi rejimin niteliği tamamen değişmiştir. Bu nedenle değişikliği yeni bir anayasa kabul edenler olmuştur. Darbe ile gelen 1909 değişikliği, hükümdarla halkın haklarını toplumun lehine uzlaştırılması, hükümdarlık haklarının kullanılmasına halkın katılımını sağlaması, hükümdarı tarafsız bir organ haline getirmesi, parlamenter sisteme belli ölçülerde geçişi sağlaması bakımından, yeni hazırlanan bir anayasa kadar önemli değişiklikler getirmiştir.

Darbe ile gelen 1909 Anayasası ile Osmanlı Devleti'nin geleneksel yasama, yürütme ve yargı organlarının kuruluş, görev ve yetkilerinde önemli değişimler oldu. Hak ve özgürlüklerin sınırları genişletildi. Hakların kullanılmasının en büyük engeli sayılan padişahın mutlak otoritesi sınırlandırıldı. Devletin geleneksel dine dayalı niteliğinde bir değişiklik yapılmadı. Padişah, aynı zamanda halife olması nedeniyle, hem kendisi şeriata uyacak, hem de ülkenin şeriata uygun yönetilmesini gözetecekti. Hükümdarlık hakkı Osmanlı Hanedanı'nın en yaşlı erkek üyeleri arasında el değiştirecek, yeni padişah tahta çıkarken, anayasayı uygulayacağına, vatanın ve milletin haklarını koruyacağına yemin edecekti. 1909 Anayasası yasama organının oluşumunda bir değişiklik yapmadı. Ancak, padişaktan izin almadan kanun çıkarma yetkisi kazanan parlamento, devletin en güçlü organı

haline geldi. Hem ayanlar, hem de mebuslar meclisi, padişahın iznini almaksızın kanun teklifi getirebileceklerdi. Böylece yasama yetkisi, padişahın tekelinden çıkmış, milletin temsilcilerinden oluşan meclisin görevleri arasına girmişti. 1876 Anayasasında, padişahın parlamentoyu feshetme ve hükümeti dilediği zaman görevden alma yetkisi vardı. 1909 Anayasasında parlamento ile hükümet arasındaki ilişkiler, parlamenter sistemin ilkelerine göre düzenlendiğinden yürütmenin başı olan padişahın parlamentoyu feshetme yetkisi farklı esaslara bağlanmıştır. 1876 Anayasasına göre, bir kanunun yürürlüğe konulması konusunda meclisle bakanlar kurulu arasında anlaşmazlık çıkması halinde, padişah meclisi feshedebilirdi. 1909 Anayasasında padişahın feshi çok karmaşık esaslara bağlandı. Meclise getirilmiş bir kanun teklifi iki kez reddedilen bakanlar kurulunun, ya meclisin kararına uyarak tasarıyı geri çekmesi ya da istifa etmesi gerekiyordu. Böyle bir durumla karşılaşarak istifa eden bakanlar kurulunun yerine kurulan yeni kabine, istifa eden hükümet tarafından getirilen ve iki kez reddedilen tasarıyı tekrar meclise getirir ve meclis de bu tasarılar reddederse, padişah Ayanlar Meclisi'nin muvaffakatini alarak, üç ay içerisinde seçimlerin yenilenmesi koşuluyla parlamentoyu feshedebilirdi. 1876 Anayasasının padişaha tanıdığı sınırsız fesih yetkisine tepki olarak, 1909 Anayasasında, yürütmenin başı olan padişahın yasamayı fesih yetkisi, kullanılması neredeyse imkansız olmuştur.

Bu geçiş döneminin anayasal pratiğinde beş büyük yenilik meydana gelmiştir. İlk defa hükümet programı hazırlanması ve kamuya ilanı, güvenoyu istemi ve güvenoylaması, güvensizlik oyu ile hükümet düşmesi, hükümet programının meclisin güvenoyuna sunulması, Hakimiyet-i Milliye kavramının resmen dile getirilmesi.

Ancak değişiklikler sonucunda yürütme organının zayıflaması, yine Jön Türkleri zor durumda bıraktı. Jön Türklerin yürütmeyi yeniden eski güçlü haline getirme çabaları sonraki on yılın anayasa mücadelelerinin temel nedeni oldu. Parlamenter sistem şeklini, en iyi hükümet şekli olarak

benimseyip uygulamak isteyen anayasa koyucular, bunu pratikte göremediler. 1909 Anayasasını hazırlayanlar, kişi hak ve hürriyetlerinin tek engelinin padişahın mutlak iktidarı olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle padişahın yetkileri sınırlandırmakla temel hak ve hürriyetlerin güvenceye alınacağını sanmışlardı. Bu bağlamda, padişahın yetkilerini sınırlamanın, hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması demek olmadığı; kişi hak ve özgürlüklerinin önündeki tek engelin padişahın mutlak yetkisinin olmadığı, padişah dışındaki devlet güçlerinin, örneğin hükümet ve bürokrasinin de baskıcı olabileceği ortaya çıkmış oldu.

Anayasayı hazırlayanlar, parlamentolu meşruti hükümet şeklini, hem devletin parçalanmasını önleyecek, hem de kişi hak ve hürriyetlerini güvenceye alacak en iyi hükümet şekli olarak benimseyip uygulamak istiyorlardı. Fakat uygulamada, devletin çöküşünün durdurulması ve temel hakların güvenceye alınması konusunda olumlu gelişmeler görülmedi. İstibdadı yıkarak hürriyeti ilân eden İttihatçıların uyguladığı terör ve baskı rejimi, istibdat dönemini özletti. Hürriyet getirmesi beklenen 1909 Anayasası ve uygulandığı II. Meşrutiyet dönemi, hak ve özgürlüklerin askıya alındığı otoriter bir tek parti yönetimi altında geçti.

Osmanlı Devleti'nin batılılaşma döneminde, Sened-i İttifak'tan bu yana yürürlüğe konulan hukuk belgelerinin hepsi, padişahın tek yanlı iradesiyle, topluma bir lütûf olarak verilen fermanlar niteliğindedir. İlk kez 1909 Anayasa'sının hazırlanmasında bu kuralın dışına çıkmıştır. Anayasa, milletvekilleri tarafından hazırlanmış ve padişahın onaylamasıyla yürürlüğe girmiştir. Anayasasının, hazırlanma biçimi bakımından, milletvekilleri ile padişah arasında akdedilen bir sözleşme niteliğinde olduğu kabul edilmektedir.

Darbelerin bir başka sonucu da hükümetin ya da padişahın devrilmesinden sonra, dîvan-ı harpler teşekkül ettirilerek zanlılar yargılanmasıdır. Mesela, 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasından sonra, 15 Mayıs

1909'da dîvan-ı harpler teşekkül ettirilerek zanlılar yargılanmıştır. Örfi idare, bundan sonra ancak 10 Temmuz 1328 (23 Temmuz 1912)'de Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti zamanında kaldırılmış ve ancak iki hafta sonra yeniden ilân edilmişti, Meşrutiyet yılları genellikle, iktidarların zaman zaman keyfi idaresine dönüşen bir sıkıyönetim rejimi ile geçmiştir.

Meşrutiyet döneminde gerçekleşen darbelerden sonra Osmanlı Devleti'ni Merkez-i Umumi, Bâbîâli ve İdare-i Örfiye'den oluşan "üç hükümet"in yönettiği yolunda tenkitler yapılmaktadır. Nitekim Hüseyin Cahit Yalçın bir cemiyet mensubu olarak şunları söylüyor: "Bizde bir kez uygulamaya konan sıkıyönetim artık hiç kalkmadı. Belki adı değişti, belki resmen varlığı görülmedi ama ruhu sürüp gitti. (...) Sonra da bunun adına Hürriyet ve Meşrutiyet denildi". Harbiye Nâzırlığı döneminde Mahmut Şevket Paşa'nın Örfi İdareyi keyfi yere uzattığından yakınmaktadır.

1908-1914 yılları arasında gerçekleşen hükümet darbeleri orduya dayanılarak gerçekleştirilmiş bu da ordunun siyasîleşmesine neden olmuştur. 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilânını hazırlayan ordu müdahalesini âdetâ haber veren bu gelişmeler, 1876'dan bu yana orduda meydana gelen önemli bir değişimi de beraberinde getirmekteydi. Siyasete müdahale etme gibi davranışlar, artık yüksek rütbeli paşalardan, askeri öğrencilere ve küçük rütbeli zabıtlara doğru sirâyet etmiştir. Yıldız'ın sıkı denetimi altında tutulan paşalar, statü ve rütbelerini korumak endişesiyle Abdülhamid devrinde siyasi faaliyetlerden uzak kalmışlardı. Ancak yeni sistemin yetiştirdiği zabıtlar, Avrupa başkentlerine çekilmiş olan muhalefet gruplarının hedefi olmuşlardır. Bu zabıtlar sayesinde siyasi hedeflerine ulaşmayı tasarlamışlardır. Ordu da siyasileşme davranışlarının alt rütbelere yayılması, bütün bir Meşrutiyet devrinde ordu ve siyasî yönetim ilişkilerini etkilemiştir.

II. Meşrutiyet döneminde asker, hem bireysel hem de kurumsal olarak aktif siyaset içinde yer almıştır. Dönem açısından siyasal mücadelenin en önemli kozlarından biri olan ordunun bu özelliği sayesinde ordu, hem

muhalefetin hem de iktidarın odak noktası olmuştur. Nitekim İttihat ve Terakki muhalifleri de kısa bir süre için de olsa iktidar olduklarında, kendi paşalarını aramaktan ve ordudan destek beklentisi içinde olmaktan geri durmamışlardır.

Bu siyasete müdahale etme eğilimlerinin kendini en fazla gösterdiği yer, Rumeli'de bulunan Üçüncü Ordu bölgesi olmuştur. Buranın kendine özgü koşulları, merkezi yönetime karşı olan muhalif tavrını daha da güçlendirmiştir. Rumeli'de etnik ve dinsel çatışmaların yoğun bir şekilde yaşanması ve Müslüman unsurun bu mücadelede sürekli geri çekilmesi subaylar üzerinde büyük bir etki yapmıştı. Bunların dışında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz nedeniyle maaşlarının geçimlerini sağlayacak miktarda olmaması, terfi işlemlerinde haksızlığa uğramaları ve alaylı mektepli çelişkisinin yaşanması gibi etkenler, bu kesimin siyasete olan ilgisini arttırmıştır.

II. Meşrutiyet, batılılaşma çabalarının etrafı bir şekilde ve bir siyasî program dahilinde uygulanmaya konulduğu bir dönem olmuştur. Batılılaşma sürecinde Osmanlı ordusu, kurumlar arasında batılılaşma ihtiyacını en fazla hisseden ve neticede ilk önce batılı tesirlere açılan bir müessese idi. Ancak yaşlı paşalar kuşağı ile, ordunun sayı bakımından en büyük parçasını oluşturan nefer kadrosu, küçük zabiti etkisi altına alan batılı fikirlerin hayli uzağındaydı. Orta ve küçük rütbeli zabitler batılı tesirlere açıktı. Bu farklılık, II. Meşrutiyet dönemi içinde orduda önemli çatışmaların sebebi olmuştur. Ancak bu çatışmalar orta ve küçük rütbeli zabitlerin üstünlüğü ile neticelenmiştir.

İstibdat idaresi sonucu halkın özgürlüklerinden yoksun bırakılması ve devletin gittikçe çöküşe sürüklenmesi idealist subayları her geçen gün biraz daha politikanın içine itmiştir. Üçüncü Ordunun genellikle küçük rütbeli subayları: bu halet-i ruhiye içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmişlerdir. Subaylar, istibdadı İttihat ve Terakki içinde örgütlenerek yıkmışlardı. Bunun doğal sonucu olarak İttihat ve Terakki ile ordu içiçe geçmişti. Meşrutiyetin ilanından sonra Üçüncü Ordunun yanı sıra diğer ordular da siyasileşmeye başlamışlardı.

Bu dönemde gerçekleşen her darbe ya da darbe girişimleri orduyu biraz daha siyasileştirmiştir. Ordudaki siyasileşmenin artması devlet adamlarını endişelendirmiştir. Orduyu siyasetten uzak tutma çabalarının öncüsü kabul edilen Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, askerlerin yoğun bir siyasal propaganda içinde bulunmaları karşısında ürkümüştü. Bu nedenle meşrutiyetin üçüncü gününden itibaren ordunun siyasetle ilgilenmesini önlemeye çalışmıştır. Fakat bunu tek başına yapamayacağını, "Meşrutiyetin akabinde, siyasetle iştigal eden askerler, bundan men' olunamazlardı. Onu men' edecek olanlar, men' etmeye muktedir olsalar dahi men' etmemeli idiler. Bendeniz, meşrutiyetin ilanı akabinde orduyu siyasiyattan men' etmeye muktedir değildim ve iktidarım olsaydı dahi men'e cesaret edemezdim. Men'e kalkışsaydım, sâ-i muameleye uğrardım. Mürteci addolunurken, belki nef' edilirdim; onun için yapmadım ve yapamazdım." şeklindeki sözleriyle itiraf etmişti.

Mahmut Şevket Paşa, ordunun konumu itibarıyla siyasetle uğraşmaması gerektiğini mektepli subaylar üzerinde etkili olan Von der Goltz'u devreye sokarak gündeme getirmeye çalışmıştır. Von der Goltz'a uzun bir mektup yazarak, subayların siyasette uğraşmamaları için gazetelerde yazılar kaleme almasını istemiştir. Nitekim Von der Goltz, Neue Freie Press'te buna ilişkin birçok yazı yayınlamıştır.

Bu çabalara karşın ordunun küçük rütbeli subayları kışlalarına çekilmemişlerdi. Mahmut Şevket Paşa'nın ifadesiyle "Meşrutiyetin ilk günlerinde Harbiye Nazırları, bir binbaşının, bir kaymakamın tavsiyesi üzerine tayin" edilmişlerdi. Bunun yanında bazı subaylar ise, hükümete baskı yaparak birtakım gazetelerin yayınlarının sınırlandırılmasını istemişlerdi.

Ordu mensuplarının siyasileşmesi Meclis-i Mebusan seçimlerinde iyice belirginleşmişti. Ordu içinde personelin haklarının korunması için Meclis'e milletvekili gönderebilmek için yoğun bir propaganda başlatılmıştı.

Bunun üzerine Kamil Paşa Hükümeti, milletvekilliğine adaylığını koyacak askerler için bazı kolaylıklar sağlamıştır. Örneğin mebus seçilebilmek için aranılan belli bir süre aynı yerde oturma ve vergi ödeme koşulları askerler lehine hafifletilmiştir. Asker adayların görevlerinden istifa etmeden yoğun bir seçim propagandası yapmaları, seçimi kazanmalarına olanak sağlamıştır. Böylece, askerler açıkça siyasi çalışmalar yapmaya başlamıştır.

Ordunun gittikçe politikanın içine girmesi Harbiye Nezareti'ni harekete geçirmiş, 23 Şubat 1909'da tüm ordulara yayınladığı bir genelge ile subayların politika ile ilgilenmemelerini, mitinglere girmemelerini, nutuk çekmemelerini, askeri hiyerarşiye uymalarını, makale yazmamalarını ve tiyatro sahnelerine çıkmamalarını istemiştir. Harbiye Nezareti, basın ve kamuoyunun orduyu siyasi amaçlar için kullanmasından endişeleniyordu. Bu girişimlere rağmen siyasal rejim, sivil politikacıların egemen olduğu bir düzene dönüştürülemedi.

Bu dönemde ordunun siyasetin dışında tutulması zorunluluğunu gündeme getiren en önemli gelişme Manastır Olayı'dır. Hükümetin şiddete dayalı Arnavutluk politikasına karşı çıkan bir grup Arnavut kökenli subay ve er, 1912 yılının Haziran ayında dağa çıkmışlardı. Bu olay siyasi çevrelerde büyük yankı uyandırmıştı.

Orduda subaylar arasında yaşanan siyasi, ekonomik ve askeri ayrılıklar orduda gruplaşmalara yol açmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer alan subayların orduda "imtiyazlı zabıt" muamelesi görmesi ve özlük haklarının iyileştirilmesi, Cemiyetle dirsek temasına girmemiş olanlar üzerinde manevi bir çöküntü yaratmıştı. Özellikle İttihat ve Terakki'nin 1912 seçimlerinde muhalefete nefes aldirtmaması ve muhalifleri temsilden yoksun bırakması muhalif sivil ve subayları harekete geçirmiştir. Halâşkâr Zabitân Grubu'nun siyasi olayları yönlendirmesi üzerine 9 Temmuz 1912'de Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nazırlığı'ndan, Sait Paşa da Sadrazamlıktan istifa etmişlerdir.

21 Temmuz 1912'de hükümeti kurmakla görevlendirilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, siyasi gruplar arasında bölünen bir ordu miras almıştı. Zira, ordu, İttihatçı, İtilafçı ve Halaskârân olmak üzere çeşitli siyasi gruplara ayrılmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın subaylar, basına gönderdikleri mektuplarla, Halâskâr Zabitân Grubu'nun bir hükümet darbesi halinde tüm güçleriyle meşrutiyeti savunacaklarını ve darbe ile başa gelen hükümeti düşüreceklerini duyurmuşlardı.

Meşrutiyet'i ilân ettiren önemli güçlerden biri olan Osmanlı ordusunun, siyasileşme cereyanından uzaklaşabilmesi oldukça zordu. Nitekim gelişen hadiseler orduda yüksek rütbelilerden başlayarak, sıradan neferlere kadar siyasî beklenti ve ümitlerin hızla yayıldığını göstermektedir. Halâskâr Zabitân Grubu Hareketi'nde en üst düzeye ulaşan siyasileşme, orduda birbirine muhalif grupların ortaya çıkmasına ve grupların çatışmasına dönüşmüştür. Bu gruplaşma ve gelişmelerin Osmanlı ordusunu nasıl etkilediği, gerek Trablusgarp gerekse Balkan Savaşları'nda görülmektedir.

Ordunun siyasete yönelmesine engel olmaya çalışması beklenen en mühim unsurlardan biri olan siyasi muhalefet, gerek Osmanlı aydınınının zaafları, gerek Meşrutiyet'in yerleşmesini temin edecek sosyal ve siyasî altyapı eksikliği gibi sebeplerle etkisiz kalmıştı. Muhalefet, iktidara ulaşabilmek için İttihat ve Terakki'nin kullandığı meşruti olmayan her yolu denemekte sakınca görmemişti. Halaskâr Zabitân Hareketi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sarstığı günlerde bir muhalefet sözcüsü “hiç unutmamalıyız ki bu memlekette ordu, bütün mânâsıyla nıgehban-ı Meşrutiyettir ve Meşrutiyete vurulan darbeler pek çoğalırsa onun nihayet sabrı tükenir ve işte böyle kıpırdar” sözleriyle ordunun siyasete müdahalesini savunurken bir başka muhalif yazar olan Falih Rıfkı Atay, “Ordu nıgehban-ı Meşrutiyettir; ve madem ki nıgehban-i Meşrutiyettir, memleketimizde Meşrutiyet-i hakikiyye tesis edilinceye kadar onun Meşrutiyet lehindeki tezahüratı muaheze edilemez” satırlarıyla, muhalefete ordunun desteğini

sağlanmaya çalışmaktaydı. Ama daha ilginç olan bu defa Cemiyet taraftarı bir yazarın “Eğer bir millet meşrutiyet-i idareye layık değilse onun bir cüz’ü müsellâhı olan ordu, bu liyâkatı hiçbir zaman ihraz ve temin edemez” sözleridir. Ordu desteğinin yönü değişince, iktidar ve muhalefet de karşılıklı olarak rollerini değiştirmekte ve daha önce eleştirdikleri politikaları savunma gayretine girmektedirler. İktidarın ve muhalefetin birbirine pek benzeyen çifte standartlı tutumu Meşrutiyet’in siyasi hayatını kısa zamanda bir diktaya sürükleyen en önemli nedenlerden birisi olmuştur.

Geçmişte askeri ve sivil yönetim iç içe olduğundan; başka bir ifade ile, bir kişi aynı zamanda hem askeri hem de sivil görevlere baktığından, asker ve sivil yöneticiler aynı eğitim kurumlarından geçtiklerinden ve esasen, devletin kendisi askeri bir temele dayandığından Silahlı Kuvvetler doğrudan siyasal sürecin içinde yer almış ve padişahların tahttan indirilip tahta çıkarılmasında egemen bir rol oynamıştır. Donanmanın toplarını saraya çevirmesi veya yeniçerilerin başkaldırması, siyasal hayatta istenen değişikliklerin yapılması için yeterli olabilmiştir. Askerler, padişahın mutlak yönetimine son verilerek Meşrutiyet yönetimine geçilmesinde bile egemen bir rol oynamışlardır. Özetle, Silahlı Kuvvetlerin Türk siyasal hayatındaki rolü, geçmişte doğrudan toplum adına harekete geçerek arzu edilen siyasal sonucu elde etmeye yönelik olmuştur. Hep ön planda yer almış ve bizatihi kendisi işin içine girmiştir.”

Osmanlı zabiti ve entelektüel seviye itibariyle “sivil” diye niteleyebileceğimiz aydın kesimin bir parçasıdır. Ordu ile Cemiyet’in bu derece iç içe olmasında bu kimlik çatışmasının etkili olduğu âşikârdır. Batılı ve çağdaş anlamda bir asker-sivil kimliği oluşmamıştı. Sivil ve asker kimliklerinin farklılaşması, ancak Meşrutiyet tecrübesinden sonra ortaya çıkan tabii bir gelişmenin sonucudur.

Orduyu siyasete sürükleyen sebeplerin arkasında Osmanlı aydınının, “devleti kurtarmak” fikri bulunmaktadır. Farklı ideolojilerdeki

Osmanlı aydını, “devlet” söz konusu olduğunda ortak bir tavır göstermektedir. Osmanlı aydını, son birkaç yüzyıldan beri devamlı küçülen devlet hudutları ve Şark meselesi gibi hayati problemler karşısında müşterek bir telaş içindedir. Bu endişenin bizzat vatani korumakla mükellef askerler üzerinde izler bırakması tabiidir. Bu sorumluluk duygusu askeri, çoğu zaman “devlet adamı ve politikacı” gibi davranmaya sürüklemiştir. Osmanlı zabiti, elbette devleti koruma ve kurtarma görevini siyasete müdahale ederek üstlenmiştir. 1908-1914 dönemi içindeki askeri müdahale ve siyasete karışma hadiselerinin ardında ve temelinde siyasî ve şahsî çıkarlardan ziyade, böyle bir bakış açısının bulunduğu kanaatindeyim.

1908-1914 tarihleri arasında Osmanlı’da darbe başlığı altında toplanabilecek bütün ilişkileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin varlığını ihmal ederek anlamak mümkün değildir. Meşrutiyet’in ilk günlerini neredeyse “Ordunun Fırkası” görüntüsüyle idrak eden Cemiyet sonraki günlerde sivil bir teşkilâtın halk kitlesine dayanmadan ayakta duramayacağını fark etmişti. Fırkaya, geniş bir halk desteği sağlayabilmek için samimi gayretler sarfedilmişse de, bugünkü anlamda halkın siyasete katılabilmesi için gereken sosyal, siyasî ve iktisadî şartların henüz olgunlaşmadığı görülmüştür. Meşrutiyet’i getiren, savunan fırkanın yine en büyük ve tek destekçisi ordu olmuştur. Cemiyet bu amaçla önce Mahmud Şevket Paşa, sonra İzzet Paşa’dan destek ummuştur. Bu sürecin tabii neticesi Enver Paşa’nın görülmemiş bir tarzda bir kaç rütbe birden terfi ederek ordunun ve pratikte bütün Osmanlı Devleti’nin tek hâkimi haline gelmesi olmuştur. Bu noktada İttihat ve Terakki Cemiyeti çelişkilerle dolu bir tutum sergilemiştir.

İttihat ve Terakki’ye yönelik muhalefetin nedenlerinden biri de ordunun siyasetle uğraşmasıdır. Ordu, İttihat ve Terakki tarafından sosyal, siyasal ve psikolojik şartlar bakımından siyasallaştırılmıştır. İttihat ve Terakki devlet yönetiminde kendisini ordunun yardımına muhtaç görmüştür. Meşrutiyet rejiminin korunmasıyla sorumlu tutulan, orduyu rejimin bekçisi

olarak değerlendiren bu görüş, ordunun politikaya bakış açısını uzun yıllar temsil etmiştir.

1908’de Meşrutiyet’in ilanı, bir halk hareketi değildi. Aydınlar açısından halkın siyasi katılım konusunda gösterdiği isteksizlik ya da tepkisizlik muhtelif biçimlerde yorumlanmıştır. Rahmi Apak’ın “Oldukça kültürlü geçinenler bile meşrutiyet, hürriyet kavramlarını bilmiyorlardı. Bu yüzden halk ne bir sevinç, ne de heyecan gösterdi. İşin önemi anlaşılmamıştı” şeklindeki şikâyeti, aslında bir Meşrutiyet aydınının hislerini yansıtmaktadır. Meşrutiyet’in akabinde başta İstanbul olmak üzere bazı şehir merkezlerinde yapılan gösteriler, Meşrutiyet oldubittisine ancak sınırlı miktarda bir destek anlamını taşır. Meşrutiyet, bir asker-bürokrat hareketidir. Aydınların ordu desteği ile gerçekleştirdiği bir hareket olsa da II. Meşrutiyet, Osmanlı tarihi içindeki en kapsamlı demokrasi tecrübesidir. 1908 darbesinden sonra bahsedilen matbuat hürriyeti, cemiyetleşme ve siyasî katılma hakları, ilk zamanlarda hayli suistimale uğramış, daha sonra yeniden eski devri hatırlatan bir uygulama ile verilenler geri alınmıştır. Parlamento, basın, dernekler ve ferdin dokunulmazlık hakları gibi kurumlar, samimi niyetlerle hayata geçirilmeye çalışılmış ama bunlardan beklenen sihirli etki meydana gelmemiştir. Aydınlar, ümit ettikleri Meşrutiyet’in ancak uzun süreli bir tatbikat ve tecrübeden sonra oluşabileceğini farkedebilecek tek zümre olmalarına rağmen, kısa zamanda meşrûti monarşiden bir aydınlar monarşisine, dönmesine engel olamamışlardır.

Meşrutiyet’in başarılı olması için ona sahip çıkanların iyimserliği ve samimi ümitleri dışında gerekli altyapı mevcut değildi. Meşrutiyet aydınları bu gerçeği fark ettiklerinde, hayal kırıklıklarına uğramışlardır. Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey, “Halk, hürriyete cidden âşık değildi, hürriyetin kıymetini takdir edemiyor kullanmasını bilmiyordu” diyerek bu hayal kırıklığını yazıya dökmekten çekinmemişti. Ancak bu samimi itirafla halkından uzak bir Meşrutiyet aydını örneği vermekteydi.

Osmanlı halkı, daima siyasi hareketlerin uzağında ve dışında kalmıştır. II. Meşrutiyet devrindeki hükümet darbelerinin mantığında, “kamuoyunun beklentisi nedir, ne düşünür, tepkisi ne olur?” sorusundan çok, darbenin başarıya ulaşip ulaşmaması endişeleri ağır basmaktadır.

II. Meşrutiyet sonrası toplum yavaş da olsa politize olmuş ve bu politizasyon süreci ileriki yıllarda hızlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde, imparatorluğun sosyal ve düşünsel yapısında önemli bir kabuk kırılması yaşanarak ilk sendikalar kurulmuş, ilk yaygın grevler gerçekleşmiş, ilk sol partiler ortaya çıkmış, kadın hakları ilk kez yayın yoluyla savunulmaya başlanmıştır.

Tüm bu olgulardan sonra İttihat ve Terakki'ye tepki öyle boyutlara varmıştır ki, tüm muhalefet partileri "Hürriyet ve İtilaf Partisi" çatısı altında toplanmıştır. Bir ara seçimde kısa süreli bir başarı sağlansa da, "sopalı seçim" diye adlandırılan genel seçimlerde İttihat ve Terakki'nin baskıları nedeniyle başarı sağlanamamıştır. Tamamen anti-demokratik bir ortamda yapılan seçimleri İttihat ve Terakki büyük bir çoğunlukla kazanmıştır. Artık Meclis'te muhalefet yoktur.

Meclis içi muhalefet ezilince, meclis dışı bir muhalefet olan Halâskâr Zabitân Grubu ortaya çıkar ve bu grubun muhalefeti hükümetin düşmesinde etkin roloynar. Muhaliflere değişik baskılar uygulayan İttihat ve Terakki, aynı yöntemi, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrasını da fırsat bilerek kullanmıştır. İttihat ve Terakki'nin otoritesi devletin tüm birimlerinde bütün şiddetiyle etkisini göstermiş ve İttihatçılar diktatörlüklerini, meşruti yönetim maskesi altında toplumdan gizlemeye çalışmışlar ve Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar da ülkeyi fiilen tek parti olarak yönetmişlerdir.

İkinci Meşrutiyet dönemi, İttihat ve Terakki'nin baskı, zulüm ve zorbalık dönemi olmuştur. Padişahın mutlak iktidarını sınırlamak için ayaklanan İttihat ve Terakki iktidara geldikten sonra, bu iktidatlarını

mutlakiyetçi, otoriter niteliğe sokmakta gecikmemişlerdir. Yarı askeri bir nitelik kazanan rejimde, İttihat ve Terakki'nin uygulamaları, asıl hedefi özgürlük olan II. Meşrutiyet hareketini, özgürlükleri boğması sonucuna götürmüştür. Muhaliflerini çeşitli yollarla sindirmek, sinmezlerse yok etmek yöntemine başvurmayı, iktidarda kalmanın yolu olarak telakki etmişlerdir. Özellikle Bâb-ı Âli Baskını'ndan ve Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra tamamen otokratik bir düzen kuran İttihat ve Terakki, rakiplerini sindirmiş veya yok etmiştir. Bu nedenle II. Meşrutiyet dönemi tipik bir tek parti örneğinin sergilendiği bir dönemdir.

1908-1914 yılları arasında dış borç sorunu önemli bir sorundur ve değişik tartışmalara konu olmuştur; bu tartışmaların ekseni, dışa bağımlılık ve buna paralel olarak milli egemenlik konusu olmuştur. Düyun-i Umumiye, sömürgeleşmenin son halkasıdır. Kapitülasyonların gölgesi hep "siyasal egemenlik" politikasının üzerinde olmuş; Batı emperyalizminin "müdahale" politikası da aynı hızda devam etmiştir.

Darbelerden sonra İttihatçıların iktisat ve ekonomi alanındaki tutumları ve hareket tarzlarına baktığımızda; İttihatçıların en yürekli atılımı iktisat sahasında kendini gösterecektir. Ahmad, Osmanlı, Türkiye'si'nin Batı kapitalizminin "uydusu" haline geldiği XIX. yüzyılda imparatorluğun gayrimüslim unsurlarının çıkarlarını Avrupa'nın büyük güçleri ile birleştirdiklerini yazmaktadır. Osmanlı'nın ananevi lonca sistemi -esnaf teşkilatı- çökmüş ve Batı'nın sanayileşmiş devletleri sermaye yatırımları, demiryolu inşaatları ve maliye üzerindeki denetimleriyle artık Osmanlı iktisadi hayatını tahakkümleri altına almışlardı. Avrupa'nın Osmanlı iktisadına hakim oluşu, azınlıklara yarayacaktı. Avrupalılar ile Osmanlılar arasında "ekonomik araçlar" görevini yüklenen azınlıklar, kapitülasyonlar dayanağı ile kısa sürede Türkiye'deki "komprador burjuvazi"nin sınıfını oluşturacaklardı.

Ahmad, söz konusu burjuvazinin çekirdeğini Rumlarla Ermeniler'in oluşturduğunu kaydeder. Bu iki cemaat, Osmanlı iktisadi hayatının neredeyse

bütün alanlarında hakimdirler ve diğer unsurlara rekabet hakkını dahi tanımamaktadırlar. Museviler, yabancı devletlerin patronajını elde edemezler. Dolayısıyla, Avrupa üstünlüğünün sonuçlarından onlar da Türkler kadar zarar görmektedirler. İşte, bu sebeple, Ahmad, “Yahudi cemaati, Selanik'ten Bağdat'a kadar, İttihatçıları yürekten desteklediğini” ifade etmektedir.

İttihatçı hareketin belli başlı hedeflerinden birinin Avrupa'dan bağımsızlaşabilmek amacıyla milli bir ekonomi ve milli bir burjuvazi yaratma istemesi kaçınılmazdı. İttihatçılar, Maliye Nazırı Cavit Bey'in teşebbüsleriyle öncelikle bütçeye çeki düzen vermeye gayret gösterdiler. İkinci olarak, tarımı kalkındırma mücadelesi verdiler. Bu hedeflerine uygun olarak, Konya ve Çukurova sulama projelerini hazırladılar. Adana ve çevresindeki arazinin “ikinci bir Mısır” olabileceğine inanmışlardı. Bu cümleden olarak, tarımın makineleşmesi üzerinde de durdular. Tarımın modernleştirilmesi için Alman uzmanlar getirtildi; yurt dışına öğrenciler gönderildi. 1916 yılında Meclis, Ziraat Bankası'nı çiftçilere kredi ve teknik bilgi vermekle yükümlü kılan ve tarımın gelişmesindeki engellerin ortadan kaldırılmasını öngören bir yasa çıkardı.

İttihatçıların ekonomik hayatta asıl gayretleri, yukarıda da kaydedildiği gibi, Türkiye'de “Milli İktisat”ı gerçekleştirmeye yönelik olmuştur. Bu amaçla, müslüman müteşebbisler yaratılmaya çalışıldı ve Türklerin şirket kurulması teşvik edildi. Bu yolla Müslümanların ticarete özendirileceği umuluyordu. Z. Toprak'a göre, 1908 yılına kadar Osmanlı'da faaliyet gösteren anonim şirket sayısı 86'ydı. 1908 ile 1918 yılları arasında toplam 236 şirket kurulacaktır. Meşrutiyet'in ilk beş yılında kurulan şirketlerde yabancı - gayrimüslim- unsur ortaklığına gidilmiş, çoğunda yabancı sermaye ağırlığını korumuştur. 1914-1918 döneminde ise faaliyete geçen anonim şirketlerin büyük çoğunluğu Müslüman-Türk eşraf tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kapitülasyonlarla birlikte milli iktisadın uygulanması mümkün değildi. Bâbriali, 1908 İhtilali'nden beri, kapitülasyonları kaldırmak için fırsat

kolluyordu. Bu fırsat Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte çıkacaktı. Said Halim Paşa kabinesi, 9 Eylül 1914 tarihli iradeyle kapitülasyonlar adı altındaki bütün mali, iktisadi, adli ve idari imtiyazları kaldırdığını ilan edecektir. Bu karar notalarla ilgili devletlere bildirilir; protestolara rağmen uygulanır.

Darbeler, azınlıkların iktisadi güçlerine dayanarak muhtariyet ya da komşu devletlere iltihâk etmek için iyi bir imkân hazırlamıştır. Meşrutiyet taraflarının “Osmanlılık” fikri etrafında bütün unsurları birleştirme çabası sukutu hayale uğramıştır. Balkan Harbi'nin yenilgiyle sonuçlanmasının temel sebebi iç siyasi çekişmeler ve siyasileşmenin darbeler sonucu orduya yansımış olmasıdır. Ancak, gayrimüslim tebaaya her defasında daha fazlası verilen özgürlüklerin büyük payı olduğunu da unutmamak gerekir.

II. Meşrutiyet ile yine Osmanlılık fikrine ümitler bağlanmış, ancak gayrimüslimlerin bu konudaki samimiyetsizlikleri kısa zamanda kendini göstermiştir. Gayrimüslimler Müslümanlar gibi siyasi ve idari yönden eşit haklara kavuşmakla birlikte gerçek amaçları bu olmadığı için elde ettikleri statüyü bir basamak olarak kullanmışlardır. Bununla birlikte asıl amaçları Osmanlı Devleti'ni paylaşmak olan Batılı Devletler de gayrimüslimleri bağımsızlık faaliyetlerinde desteklemişlerdir.

Darbelerden sonra işbaşına gelen hükümetlerde üyeler arasında güven duygusu yoktu. İş başına gelenler her zaman karşı bir darbe korkusu taşımaktadırlar ve bunun için tedbirler almışlardır. Mesela, İstanbul Muhafızlığı'na Cemal Bey'i (Paşa) getiren Mahmud Şevket Paşa, muhaliflerin bir karşı darbesine karşı tedbir olarak, zararlı gördükleri şahısları tevkif ettirip Bodrum, Sinop gibi yerlere sürdürerek işe koyulmuştu. Yeni darbe ihtimaline karşı İttihatçı gençlerden iki adet hususî tabur hazırlanmış, Üsküdar ve İstanbul mıntıkalarında zabıta kuvvetlerine yardım etmek, aslında muhalif kıpırtılarına meydan vermemekle görevlendirilmişlerdi.

II. Meşrutiyet dönemi hükümet darbelerinin özellikle de Padişah'ın

hal'ine neden olan 31 Mart'ın Türk siyasi hayatına kazandırdığı "irticâ", "mürteci" gibi kavramların günümüzde de bir baskı unsuru olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Darbelerden sonra padişah meseleleri izlemekle yetinmekteydi. Sultan Mehmed Reşad kendini bu hususta şöyle savunmuştu: "Herkes bana işlere karışmıyor diyor! Meşrutiyet zamanında ben işe karışacak olursam, birâderin suçu ne idi?".

Netice itibariyle Birinci Dünya Harbi'ne girerken, Osmanlı siyasi hayatında bütün Meşruti kurumların "Cemiyet" ve "asker"ın kontrolüne girmesi, büyük ümitlerle teşebbüs edilen ilk kapsamlı demokrasi tecrübesini zaafa uğratmıştır. Bu dönemde cemiyet, parlamentodaki çoğunluğuna dayanarak hükümet üzerindeki siyasal denetiminin örneklerini vermiştir.

1908-1914 tarihleri arasında yaşanan hadiselerin asıl önemi günümüze ışık tutmasıdır. Zira o gün tartışılan birçok konu bugün de gündemi oluşturmaktadır. Örneğin; muhalefetin sınırları, özgürlüklerin sınırları, irtica, ordu-siyaset ilişkisi ve dış borçların milli egemenliği sınırlaması konuları günümüzde de gündemin ilk maddelerini teşkil etmektedir. Aradan yaklaşık yüzyıl geçmesine rağmen, bu konular hâlâ sıcaklığını ve önemini korumakta, darbe tartışmaları devlet adamlarının, askerlerin ve kamuoyunun zihnini meşgul etmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BOA, YEE, 17,64,23, Evrak 92, 930, 931, 933, 934, 935, 936, 937, 945, 1455; YEE, 28, 1107, 114.; YEE: 8,1063,77,3.

Yedisekiz Hasan Paşa'nın Çırağan Vak'ası hakkında raporu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı (YEE), Kısım 17, Evrak 935, Zarf 64, Karton 23).

MMZC, C.I. 27, İçtima (31 Kanun-i sani 1324).

----- III, 56. İçtima, 3 Nisan 1325.

----- III, 58. İçtima, 5 Nisan 1325.

----- III, 81. İçtima, 14 Mayıs 1325).

----- 22. İçtima, (16 Haziran 1328-29 Haziran 1912).

----- 23. İçtima, (18 Haziran 1328-1 Temmuz 1912).

----- 33. İçtima, (2 Temmuz 1328- 15 Temmuz 1912).

----- 40. İçtima, (12 Temmuz 1328-25 Temmuz 1912).

----- 42. İçtima, (16 Temmuz 1328-29 Temmuz 1912).

----- 44. İçtima, (18 Temmuz 1328- 31 Temmuz 1912).

----- 46. İçtima, (21 Temmuz 1328- 3 Ağustos 1912),.

Servet-i Fünun Salnamesi, İstanbul, 1326.

SÜRELİ YAYINLAR

Ceride "İttihat ve Terakki Beyannamesi", no: 27, (16 Mart 1325).

Hak: no:145, (24 Temmuz 1328- 6 Ağustos 1912).

Hayat "Hurşit: Paşa'nın Saray Hatıraları", cilt 1,sayı 5, 23 Ocak 1964.

----- "Hurşit: Paşa'nın Saray Hatıraları", cilt 1, sayı 6, 30 Ocak 1964.

----- "Hurşid: Paşa'nın Kabine Hatıraları", cilt 1, sayı 15, 23 Ocak 1964.

----- "Hurşit Paşa'nın Kabine Hatıraları", cilt 1, sayı 7, 6 Şubat 1964.

Hayat Tarih: "Hurşit Paşa'nın Saray Hatıraları", sayı 4, 1965.

İkdam, no:5353, 20 Nisan 1909.

Mizan Gazetesi, no: 125 (1 Nisan 1325).

----- , no:126 (2 Nisan 1325).

Serbesti Gazetesi, no:150 (3 Nisan 1325).

Tanin,:"Meşrutî İdareye Mühim Bir Darbe" (12 Şubat 1909).

----- no: 550 (2 Mart 1328).

----- "Beyanname' i Padişahi", no.1397 (7 Temmuz 1328-20 Temmuz 1912),

----- no: 1419, (9 Ağustos 1328-22 Ağustos 1912).

----- "İstifanname", No. 1395 (3 Temmuz 1328-18 Temmuz 1912).

----- "Cavit Bey'in Hatıraları", no: 137 (18 İlkkanun 1944).

----- "Meşrutiyet Devrinde Ait Cavit Bey'in Hâtıraları" no:176 (26 Şubat 1944).

----- "Meşrutiyet Devrinde Ait Cavit Bey'in Hâtıraları" no:190 (11 Mart 1944).

----- "Meşrutiyet Devrinde Ait Cavit Bey'in Hâtıraları" no:197 (19 Mart 1944).

Tanzimat, no: 26-3 (11 Mayıs 1327).

Teminat, no: 301 (12 Temmuz 1328) 25 Temmuz 1912.

Vahdeti, "İnkılâb-i Meşru", Volkan, no: 105 (2 Nisan 1325).

Vakit, Hatıralar ve Vesikalar - Cemal Paşa'nın Hatırâtı Üzerine Tetkikler, Vakıf, Vakıf Matbaası İstanbul, 1933. 5-6.

KİTAP ve MAKALELER

Abdülhamid'in Hâtıra Defteri, Haz. Sebahattin SELEK, İstanbul, Selek Yayınevi, 1960.

Abdurrahman Şeref Efendi; **Tarih Musahabeleri**, Sadeleştiren: Enver Koray, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi, 1985.

Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi Zeyli, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y/542 Demirbaşa Kayıtlı Nüsha.

AHMAD, Feroz; **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, çev. Nuran Yavuz, 6.bs. İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004.

-----, DANKWART, A. Rustow; "II. Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sayı 4-5, İstanbul, 1976, s. 245-284.

Ahmed Hilmi (Şehbenderzâde); **Muhalefetin İflası**, İstanbul, Hikmet Matbaa-i İslamiyesi, 1331.

-----; **Muhalefetin İflası (Hürriyet ve İtilaf Fırkası)**, haz. Ahmet Eryüksel, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991.

Ahmet İhsan (TOKSÖZ); **Matbuat Hâtıralarım (1908-1914)**, haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, İletişim Yayınlar, 1990.

Ahmet Kemal Şemsioğlu (ŞENKİL); "Halaskâr Zabitân Grubu'nun İçyüzü", **Tarih Hazinesi**, cilt 2, sayı 161, 1952.

Ahmet Refik; **İnkılâb-ı Azîm**, Dersaadet, Mehmed Bey Matbaası, 10 Temmuz 1324-1326.

Ahmet Saib; **Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hâzırası**, İstanbul, İkbâl-i Millet Basımevi, 1327.

AKÇURA, Yusuf; **Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1985.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, ÖZTÜRK Said; **Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999.

AKIN, F. İlhan; **Türk Devrim Tarihi**, 5.bs., İstanbul, Beta, 1992.

AKŞİN, Sina; **31 Mart Olayı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.

-----; **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 3.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

AKTAR, Yücel; **İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)** İstanbul, İletişim Yayınları, 1990.

Ali Cevat; **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Haz. Faik Reşit Unat, Ankara, T.T.K. Yay, 1985-1991.

- ALKAN, Ahmet Turan; "Ordu Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları" **Yeni Türkiye Dergisi**, cilt 3, sayı 31, Ankara, Osmanlı Özel Sayısı, 2000, s. 279-289.
- ; **II.Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2001.
- ALTINAY, Ahmet Refik; **Lâle Devri**, haz. Ali Haydar Dirioz, Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.
- ; **Abdülhamit-i Sani ve Devr-i Saltanatı**, cilt 3, İstanbul, 1931.
- APAK, Rahmi; **Yetmişlik Bir Subayın Hâtıraları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- ARMAOĞLU, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- ARSLAN, Seyfettin; "Yeniçeri ve Kapıkulu Süvarilerinin İsyanlarına İlişkin Bir Analiz", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 28, No:1, Mayıs 2004, s.89-101.
- ARVAS, İbrahim; **Tarihi Hakikatler**, Ankara, Resimli Posta Matbaası, 1964.
- AVCIOĞLU, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın** Birinci Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1987.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, 2. bs., cilt 1-2, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1972.
- BARDAKÇI, Cemal; **Bizde Siyasî Partiler**, İstanbul, Işıl Basımevi, 1946.
- BARDAKÇI, İlhan; "Ordunun Politika Batağına Çekildiği Gün Hâlâ mı Akıllanmadık?", **Tarih ve Medeniyet**, sayı 35, Şubat, 1997, s. 44-47.
- BARTL, Peter; **Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)**, İstanbul, Bedir Yayınları, 1998.
- BAYAR, Celâl; **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş**, 2. bs, cilt 1-3, İstanbul, Baha Matbaası, 1965-1967.
- ; **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Gidiş**, cilt 2, Baha Matbaası, İstanbul, 1966.
- BAYUR, Hilmi Kâmil; **Sadrazam Kâmil Paşa**, Ankara, Sanat Basımevi, 1954.

- BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, cilt 1-2, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1966.
- ; **Türk İnkılabı Tarihi**, cilt 1-2, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- ; “İkinci Meşrutiyet Devri Üzerine Bazı Düşünceler”, **Belleten**, cilt 23, sayı 89-92, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, s. 267-285.
- ; “Yeni Bulunan Bir Belge Dolayısıyla” **Belleten**, cilt 30, sayı 117-120, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966, s. 103-114.
- BEYATLI, Yahya Kemal; **Siyasî ve Edebî Portreler**, 2. bs., İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976.
- BİRİNCİ, Ali; **Hürriyet ve İtilâf Fırkası, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990.
- BLEDA, Mithat Şükrü; **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1979.
- BOZDEMİR, Mevlüt; **Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- BOZKURT, Gülnihal; **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Cemaleddin Efendi; **Şeyhülislam Esbak Cemaleddin Efendi Mehrumun Hatırât-ı Siyasiyesi**, Haz. Selim Kutsan, Dersaadet, 1336.
- Cemal Paşa; **Hâtıralar-İttihat ve Terakki ve Birinci Dünya Harbi**, haz. Behçet Cemal, İstanbul, Selek Yayınları, 1977.
- ÇADIRCI, Musa; “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusu”, **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt başkanlığı Yayınları, 1989.
- ÇAVDAR, Tevfik; **İttihat ve Terakki**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- ; **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- ÇELİK, Bilgin; **İttihatçılar ve Arnavutlar**, İstanbul, Büke Yayınları, 2004.

- ÇOKER, Fahri; "Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, V. Cilt, Ed. Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1260-1268.
- DAĞCI Gül Tuba; **Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi**, İstanbul, ilgi Yayınları, 2006.
- DANIŞMEND, İsmail Hami; **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, cilt 1-4-5, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1955-1972,1947.
- ; **31 Mart Vak'ası**, İstanbul, İstanbul Kitabevi,1986.
- ; **Fâtih'in Hayatı ve Fetih Takvimi I**, İstanbul, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1953.
- DEMİR, Halim; **İttihat ve Terakki Darbeler ve Suikastlar Tarihi**, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2005.
- DEMİRBAŞ, Bülent; **Ahmet Rıza Bey'in Anıları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.
- DURU, Kâzım Nâmi; **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1957.
- EMRE, Ahmet Cevat; **İki Neslin Tarihi, Mustafa Kemal Neler Yaptı?**, İstanbul, Nurgâk Matbaası, 1960.
- ERASLAN, Cezmi - OLGUN Kenan; **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul, 3F Yayınevi, 2006.
- ERCAN, Yavuz; "Yavuz Sultan Selim", **Türkler Ansiklopedisi**, IX. Cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 421-441.
- EREN, A. Cevat; "III. Selim", **İslâm Ansiklopedisi**, X. Cilt, Ed. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Heyeti, Eskişehir, M.E.B. Yayınları, 1997, s. 441-457.
- EROĞLU, Lütfi; "31 Mart İsyanı" **Aylık Ansiklopedi**, V. Cilt, Ed. Server İskit, Nisan-1949, s.1716-1719.
- EROĞUL, Cem; **Anatüzeeye Giriş**, Ankara, İmaj Yayınları, 1993.
- ERYILMAZ, Bilal; **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teba'nın Yönetimi**, İstanbul, Risale Yayınları, 1990.
- ESATLI, Mustafa Ragıp; **İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi**, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1975.

- FELEK, Burhan; **Yaşadığımız Günler**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1974.
- GRECE, Michel; **İkinci Abdülhamid**, çev. Derman Bayaldı, İstanbul, Doğan Yayınları, 1998.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib; "I. Süleyman", **İslâm Ansiklopedisi**, XI. Cilt, Ed. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Heyeti, Eskişehir, M.E.B. Yayınları, 1997, s. 99-155.
- GÜNDÜZ, Asım; **Hâtıratlarım**, haz. İhsan Ilgar, İstanbul, Kervan Yayınları, 1973.
- GÜRALP, Şerif; **Dinler-Devrimler**, İstanbul, y.y., 1961.
- GÜRESİN, Ecevit; **31 Mart İsyanı**, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 1969.
- GÜRSES, Emin; **Ayrılıkçı Terörün Anatomisi, IRA-ETA-PKK** İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001.
- HALE, William; **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Hil Yayınları, 1996.
- HANİOĞLU, M. Şükrü; "Meşrutiyet", **İslâm Ansiklopedisi**, XXIX. Cilt, Ed. Âkif Aydın, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, s. 388-392.
- HAMMER, Baron Joseph Von Purgstall; **Büyük Osmanlı Tarihi**, cilt 7, çev. Mümin Çevik- Erol Kılıç, İstanbul, Üçdal, t.y.
- Hasan Amca; **Doğmayan Hürriyet Bir Devrin İçyüzü (1908-1918)**, 2. bs., İstanbul, Arba Yayınları, 1989.
- Hasan Sa'di (BİRKÖK); **İttihat ve Terakki'nin İflası**, İstanbul, y.y., 1328.
- HAYTA, Necdet-UĞUR, Ünal; **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri**, Ankara, Gazi Kitabevi, Eylül, 2003.
- HUREWİTZ, J.C; **Orta Doğu Siyâseti: Askeri Boyutlar**, çev. Nusret Özselçuk, Ankara, Genel Kurmay Yayınları, 1980.
- http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber_osm/209_6.htm
- IMBERT, Paul; **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri**, çev. Adnan Cemgil, İstanbul, Engin Yayınları, 1981.
- İbrahim Hilmi (ÇİĞİRAÇAN); **Milletin Hataları, Felâketlerimizin Esbâbı**, Dersaadet, Kütüphane-i İslam, 1328.
- İĞDEMİR, Uluğ; **Kuleli Vak'ası Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937.

- İLTER, Erdal; “Ramgavar Partisi Tarafından II. Meşrutiyet (1908) Meclis-i Mebusan’ına Sunulan Beyanname ve Program”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt 4, 1993, s. 517-556.
- İLGÜREL, Mücteba; “II.Osman”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, X. Cilt, Ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, Çağ Yayınları, 1989, s. 433-440.
- ; “Yeniçeriler”, **İslâm Ansiklopedisi** XIII. Cilt, Ed. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Heyeti, Eskişehir, M.E.B. Yayınları, 1997, s. 385-395.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal; **Son Sadrazamlar**, cilt 3-5, İstanbul, Dergah Yayınları, 1957.
- ; **Son Sadrazamlar**, cilt 2-3, 3. bs., İstanbul, Dergah Yayınları 1982.
- İNALCIK, Halil; “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, **Türkiye Günlüğü**, cilt 11, 1990, s. 30-41.
- ; “II.Mehmed”, **İslâm Ansiklopedisi**, VII. Cilt, Ed. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Heyeti, Eskişehir, M.E.B. Yayınları, 1997, s. 506-535.
- İNAN, Kenan; “II.Bâyezid”, **Türkler Ansiklopedisi**, IX. Cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 383-392.
- İNÖNÜ, İsmet; **Hâtıralar**, haz. Sebahattin Selek, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1985.
- İRTEM, Süleyman Kani; **Meşrutiyetten Mütarekeye Osmanlı’nın Çöküş Yılları (1909-1918)**, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2004.
- İSLAMOĞLU, Abdullah; **II.Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)**, İstanbul, Gökkuş, 2004.
- KADRI, Hüseyin Kazım; **Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi (10 Temmuz İnkılabı ve Netayici)**, İstanbul, Pınar Yayınları, 1992
- ; **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Hatıralarım**, haz. İsmail Kara, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

- KALAÇ, Ahmet Hilmi; **Kendi Kitabım**, Ankara, Yeni Matbaa, 1960.
- KANDEMİR Feridun; “İstanbul’u Ağlatan 31 Mart Hadisesi”, **Dün ve Bugün Haftalık Yakın Tarih Mecmuası**, cilt 1, sayı 1, İstanbul, 4 Kasım, 1955, s. 31-45.
- KANSU, Aykut; **1908 Devrimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- KAPLAN, Mehmet; “Mustafa Reşit Paşa ve Yeni Aydın Tipi”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 13-14 Mart 1985, s. 113-120.
- KARABEKİR, Kâzım; **İttihat ve Terakki 1896-1909, Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu**, İstanbul, Emre Yayınları, 1982.
- KARABIYIK, Osman; **Türk Ermeni Münasebetlerinin Dünü Bugünü**, İstanbul, y.y., 1984.
- KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, VIII. cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, 1999.
- KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, IX. cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- ; “II. Mahmud”, **İslâm Ansiklopedisi**, VII. Cilt, Ed. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Heyeti Eskişehir, M.E.B. Yayınları 1997, s.165-170.
- KARPAT, H. Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967.
- ; “Türkler-Osmanlılar”, **İslâm Ansiklopedisi**, XII/ II. Cilt, Ed. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Heyeti, Eskişehir, M.E.B. Yay, 1997, s. 286-381.
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret; **Bir Roman Gibi**, İzmir, İhsan Gümüşayak Matbaası, 1955.
- KOCABAŞ, Süleyman; **Avrupa Türkiye’sinin Kaybı ve Balkanlarda Panslavizm**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1986.
- ; **Tarihimizde Komplolar Odaklar... Olaylar... Kayıplar...**, İstanbul, Vatan Yayınları, 1997.

- KOÇAOĞLU, A. Mehmet; **Anayasa Hukuku**, Ankara, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1998.
- KODAMAN, Bayram; “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, XII, Cilt, Ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, 1994, 31-83.
- KODAMAN, Bayram; “Meşrutiyet dönemi”, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, XII. Cilt, Ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, 1989, s. 252.
- KURAN, Ahmet Bedevi; **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul, Baha Matbaası, 1956.
- ; **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1945.
- ; **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul, Tan Matbaası, 1946.
- ; **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, İstanbul, Çeltüt Matbaası, t.y.
- KUTAY, Cemal; **Üç Paşalar Kavgası**, haz. Mustafa Unan, İstanbul, Ercan Matbaası, 1964.
- ; **Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, cilt 2, İstanbul, Kültür Matbaası, 1983.
- ; **Osmanlıdan Cumhuriyete, Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay**, İstanbul, Kazancı Kitap Ticaret A.Ş., 1992.
- KÜLÇE, Süleyman; **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet**, İzmir, Ticaret Matbaası, 1944.
- ; **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir, y.y., 1944.
- LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin KIRATLI, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1970.
- Lütfi Fikri; “Ne Elim Mazhariyet”, **İfham Gazetesi**, no:295-111, 22 Haziran 1328.
- MALCOLM, Noel; **Kosova, Balkanları Anlamak İçin**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1999.

- MARDİN, Şerif Arif; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908), Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1964.
- ; **Türk Modernleşmesi**, Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Mehmed Selahaddin Bey; **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1989.
- ; **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, haz. Ali Birinci-Cüneyd Okay, Ankara, Vadi Yayınları, 2006.
- Mehmet Şeref (AYKUT); Cemiyet ve Muhalifleri, Edirne, y.y., 1911.
- MENTEŞE, Halil; **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- ; "Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları", **Cumhuriyet Gazetesi**, Tefrika 5, 17-29 Ekim 1946.
- MİTHAT, Ali Haydar; **Hâtıralarım 1872-1946**, İstanbul, Akçit Yayınları, 1946.
- MUMCU, Ahmet; **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, 2.bs., Ankara, Sevinç Matbaası, 1985.
- ; **Tarih Açısında Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, , 4. bs., Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.
- ; "Türk Tarihinde Ordu ve Siyaset" **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, sayı 240, Ankara ,1971, s. 61-62.
- Mustafa Naima Efendi; **Naima Tarihi**, cilt 3,5,6, çev. Zuhuri Danışman, İstanbul, Danışman Yayınları, 1967-1969.
- NECEFZÂDE, Yakup Kenan; **Sultan 2'nci Abdulhamid ve İttihâd-ü Terakki**, İstanbul, İtimat Yayınevi 1967.
- Niyazi Bey; **Hatırat-ı Niyazi**, İstanbul, Sabah Matbaası, Hicri 1326.
- OKANDAN, Recai Galip; **Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Türkiye'nin Siyasi Gelişimi**, cilt 1, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1971.
- OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, haz. Cemal Kutay, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980.

- OLGUN, Kenan; "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası Halaskâr Zabitân Grubu ve Faaliyetleri", **İlmi Araştırmalar Dergisi**, sayı 7, İstanbul, 1999, s. 157-175.
- ONGUNSU, Ahmed Hamid; "Abdülaziz", **İslâm Ansiklopedisi**, I. Cilt, Ed. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Heyeti, Eskişehir, M.E.B. Yay, 1997, s. 57-61.
- ORTAYLI, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. bs., İstanbul, Alkım Yayınevi, 2006.
- Osmanlı Ansiklopedisi**, cilt IV.,V.,VI., Ed. Bekir Şahin, İstanbul, İz Yayıncılık. 1996.
- OSMANOĞLU, Ayşe; **Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)**, Ankara, Selçuk Yayınları, 1984.
- ÖRİK, Nahit Sırrı; **Hayat ile Kitaplar**, İstanbul, Ahmed Said Matbaası, 1946.
- ÖZTUNA, Yılmaz; **Bir Darbenin Anatomisi**, 7.bs., İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 2005.
- ; **Büyük Osmanlı Tarihi**, I-V, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1994.
- ÖZTÜRK, Osman Metin; **Ordu ve Politika**, 2. bs., Ankara, Fark Yayınları, 2006.
- PALMER, Alan; Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüzyılı Bir Çöküşün Tarihi, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İş Bankası Yayınları, İstanbul: 1955.
- RAMSAUR, Ernest Edmondson; **Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu**, çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu, İstanbul, Pınar Yayınları, 2004.
- ; **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli**, çev. Nuran Ülken, İstanbul, Sander Yayınları, 1972.
- Rasim Bey; "Sultan Hamid'in Selanik'teki Muhafızı Rasim Bey'in Hatıraları", **Hayat** , sayı 10, 10 Kasım 1966, s. 14.
- Resneli Niyazi Bey'in Anıları**, çev. İhsan Ilgar, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1975.
- REY, Ahmet Reşit; **Gördüklerim Yaptıklarım (1890-1922)**, İstanbul, Türkiye Yayınları, 1945.
- Rıza Nur; "İdare-i Örfiye, Divan-i Harb ve Harbiye Nâzırı", **Merih Gazetesi**, no:106-11, 20 Teşrinievvel 1327.

- ; **Hürriyet ve İtilâf Fırkası. Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?**
İstanbul, Akşam Matbaası, 1335.
- ; **Hayat ve Hatıratım**, cilt I-II, İstanbul, İşaret Yayınları, 1946.
- ; **Hayat ve Hâtıratım**, cilt II, İstanbul, Altındağ Yayınları, 1967.
- Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü**, İstanbul, Arba Yay, 1988.
- SAİD, Ali; **Sultan Abdülhamid'in Hayatı**, haz. Ahmet Nezir Galitekin, İstanbul, Nehir Yayınları, 1994.
- SAKAOĞLU, Necdet; **Bu Mülkün Sultanları**, İstanbul, Oğlak Yayınları 1999.
- SARAY, Mehmet; "Devlet Yönetiminde Ordunun Yeri ve Rolü Hakkında Bir Örnek:İttihat ve Terakki Devrinde Ordunun Millet ve Devlet Yönetimine Tesiri" **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1985, s. 85-92.
- SEDES, İ. Halil; "İhtilalin Mukadderatı ve Canlı Bir Hâtıra", **Tarih Hazinesi**, sayı 15, Nisan, 1952.
- SİMAVİ, Lütfi; **Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim**, cilt I-II, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye ,1340.
- Sultan Abdülhamid; **Siyasi Hatıralarım**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1987.
- SÜER, H. Hikmet; **Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması**, Ankara, Genel Kurmay Harp Tarihi Yayınları, 1981.
- Süleyman Nazif; **Yıkılan Müessese**, İstanbul, İlhamı Fevzi Matbaası,1927.
- ŞAHİN, Muhammet; **Türk Tarihi ve Kültürü** Ankara, Gündüz Eğitim Yayınları, 1999.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan; **Ziya Gökalp-İttihat Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınları, 1974.
- Şemsi Müfid; Şemsi Paşa, **Arnavutluk ve İttihad–Terakki**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1995.
- ŞİMŞİR, Bilâl; **Ege Sorunu 1912-1913**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979.
- Tahsin Paşa; **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamit**, 4. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1999.

- ; **Abdülhamit Yıldız Hâtıraları**, İstanbul, Ahmet Halit Kütüphanesi, 1931.
- Talât Paşa'nın Anıları**, Haz. Alpay Kabacalı, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1990.
- TANSU, Samih Nafiz; **İki Devrin Perde Arkası**, 3.bs. haz. Hüsamettin Ertürk, İstanbul, Ararat Yayınları, 1969.
- ; **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler**, Anlatan: Galip Vardar, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1960.
- TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980**, 7.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- TENGİRŞENK, Yusuf Kemal; **Vatan Hizmetinde**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- TEMO, İbrahim; **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, Sadeleştiren: Bülent Demirbaş, İstanbul, Arba Yayınları, 1987.
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif; **Ordu ve Politika**, İstanbul, Kutup Yıldızı Yayınları 2003.
- TUGAY, Asaf; **İbret**, II. cilt, İstanbul, Yörük Yayınları, 1962.
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Arba Yayınları, 1996.
- ; **Hürriyetin İlânı, İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul, Baha Matbaası, 1959.
- ; **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 2.bs., İstanbul, Sulhi Garan Matbaası, 1969.
- ; **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Kanun-ı Esasî Dönemi**, 2.bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2003.
- ; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, cilt 1-3, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984-1989.
- ; "İkinci Meşrutiyet'in Siyasal Hayatımızdaki Yeri", haz. Siyasi İlimler Türk Derneği **Kanun-u Esasî'nin 100. Yılı Sempozyumu**, 9-11 Nisan 1976, s. 75-115.

- TURAN, Mustafa; **Ellibeş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taşkılla'da 31 Mart**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1964.
- TURAN, Osman; **Türkiye'de Siyasi Buhran'ın Kaynakları**, İstanbul, Nakış Yayınları, 1979.
- TURAN, Şerafettin; "İkinci Meşrutiyet Dönemine Ordu Yönetim İlişkileri" **İkinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler**, Ankara, Genel Kurmay Yayınları, 1985, s.66-85.
- ; **Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Görüp İşittiklerim**, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- TÜRKMEN, Zekeriya; **Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşısı Mustafa Kemal**, Ankara, y.y., 1999.
- ; **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul, İrfan yayınları, 1993.
- ; "31 Mart Olayından Sonra Yıldız Evrakı Tetkik Komisyonunun Kuruluşu, Faaliyeti ve Yıldız Sarayının Araştırılması", **Osmanlı**, II. Cilt, Ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 430-439.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er; "Kuleli Vak'ası" **Osmanlı Ansiklopedisi**, VI. Cilt, Ed. Bekir Şahin, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s.148-149.
- UÇAROL, Rifat; "Yakınçağ Başlarında Osmanlı İmparatorluğu" **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, XI. Cilt, Ed. Kenan Seyithanoğlu, İstanbul, 1993, s.335-353.
- UĞUR, Ahmet; **Yavuz Sultan Selim**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 1989.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya; **Saray ve Ötesi Son Hatıralar**, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınları, 1965.
- UZER, Tahsin; **Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "Ali Suavi ve Çırağan Vakası", **Bellekten**, cilt 8, sayı 29, 1944.

- ; “1908 Yılında İkinci Meşrutiyet’in Ne Suretle İlân Edileceğine Dair Vesikalar”, **Belleten**, cilt 20, sayı 77-80, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956, s.103-174.
- ; “Sultan Abdülhamid’in Hal’i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikâlar”, **Belleten**, cilt 10, sayı 40, 1946, s. 705-748.
- ; “II. Bâyezid”, **İslâm Ansiklopedisi**, II. Cilt, Ed. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Heyeti Eskişehir, M.E.B. Yayınları, 1997, s. 392-398.
- ; **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- ; **Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları**, 2. bs., cilt 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- ; **Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- ; **Osmanlı Tarihi, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine Kadar**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975.
- ; **Osmanlı Tarihi İstanbul’un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar**, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975.
- ; **Osmanlı Tarihi, II. Selim’in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Antlaşmasına Kadar**, 6. bs. III. cilt, I. kısım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975.
- **Osmanlı Tarihi ,1699 Karlofça Antlaşması’dan XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, IV. cilt, I. kısım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975.
- **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, V. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- **Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, VI. Cilt, . İstanbul, 1994.

- ÜÇÖK, Coşkun; **Siyasal Tarih (1789-1950)**, 5. bs., Ankara, Ajans Türk Matbaası, 1961.
- , MUMCU, Ahmet; **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ders Kitabı, Ankara, Savaş Yayınları, 1976.
- ÜNAL, Tahsin; **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, 5. bs., Ankara, Emel Yayınları 1978.
- YAKUT, Kemal; "II. Meşrutiyet Döneminde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabaları (1908-1912)", **Osmanlı**, II. Cilt, Ed. Güler EREN, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999 , s. 441-451.
- YAKUT, Esra; **Şeyhülislamlık, Yenileşme Devrinde Din ve Devlet**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit; "Tebdil-i Vükelâ", **Tanin Gazetesi**, no: 192, 30 Kanun-i sani 1324 (12 Şubat 1909).
- ; "Heyet-i Vükela'nın Sukutu", **Tanin Gazetesi**, no:194, 1 Şubat 1324 (14 şubat 1909).
- ; **Siyasal Anılar**, Sadeleştiren: Rauf Mutluay, İstanbul, İş Bankası Yay, 1976.
- ; "Sadrazam Aranıyor", **Yakın Tarihimiz**, cilt 3, sayı 31, 27 Eylül 1962, s. 139-140.
- YAKUT, Kemal; "II Meşrutiyet Döneminde Orduyu Siyaset Dışı Tutma Çabalar (1908-1912)" **Osmanlı Ansiklopedisi**, II. Cilt, Ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Yunus Nadi (ABALIOĞLU); **İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmani (Hâdisat, İhtisât, Hakaik)**, Dersaadet, 1325.
- YÜCEL, Hasan Ali; **Hürriyet Gene Hürriyet**, II. cilt, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1966.
- ZİYA, Mehmet; "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fırıldakları Yahut Tarih-i Mâtem" **Tarih ve Medeniyet**, cilt 3, sayı 35, (Şubat 1997), s. 33-37
- Ziya Şakir (SOKO); **Mahmut Şevket Paşa**, İstanbul, Anadolu Türk Kitabevi, 1944.
- ZURCHER, Eric Jan; **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çev. Nüzhet Salihoğlu İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987.

EK I: Padişah ve Sadrazamların Saltanat Yılları

Padişah ve Sadrazamların Saltanat Yılları ¹

II. Abdülhamid	10.10.1293-6.4.1327	31.8.1876-27.4.1909	33 yıl
1- Ahmed Şefik Midhat Paşa (2)	1.12.1293-21.1.1295	19.12.1876-5.2.1877	1 yıl
2- İbrahim Edhem Paşa	21.1.1294-7.1.1295	5.2.1877-11.1.1878	1 yıl
3- Ahmed Hamdi Paşa	7.1.1295-1.2.1295	11.1.1878-4.2.1878	1 ay
4- Ahmed Vefik Paşa	1.2.1295-15.4.1295	4.2.1878-18.4.1878	2 ay
5- Mehmed Sadık Paşa	15.4.1295-26.5.1295	18.4.1878-28.5.1878	1 ay
6- Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa (5)	26.5.1295-3.6.1295	28.5.1878-4.6.1878	1 ay
7- Mehmed Esad Şevket Paşa	3.6.1295-9.12.1295	4.6.1878-4.12.1878	6 ay
8- Tunuslu Hayreddin Paşa	9.12.1295-9.8.1296	4.12.1878-29.7.1879	8 ay
9- Ahmed Arifi Paşa	9.8.1296-2.11.1296	29.7.1879-18.10.1879	3 ay
10- Mehmed Said Paşa (1)	2.11.1296-1.7.1297	18.10.1879-9.6.1880	8 ay
11- Cenânîzâde Mehmed Kadri Paşa	1.7.1297-7.10.1297	9.6.1880-12.9.1880	3 ay
12- Mehmed Said Paşa (2)	7.10.1297-13.6.1299	12.9.1880-2.5.1882	2 yıl
13- Abdurrahman Nureddin Paşa	13.6.1299-23.8.1299	2.5.1882-10.7.1882	2 ay
14- Mehmed Said Paşa (3)	25.8.1299-19.1.1300	12.7.1882-30.12.1882	5 ay
15- Ahmed Vefik Paşa (2)	19.1.1300-21.1.1300	30.12.1882-2.12.1882	3 gün
16- Mehmed Said Paşa (4)	22.1.1300-14.12.1302	3.12.1882-24.9.1885	2 yıl
17- Mehmed Kâmil Paşa (1)	15.2.1302-8.1.1309	25.9.1885-3.9.1891	6 yıl
18- Kabaağaçlızâde Ahmed Cevat Paşa	29.1.1309-14.12.1312	14.9.1891-8.6.1895	4 yıl
19- Mehmed Said Paşa (5)	14.12.1312-10.4.1313	8.6.1895-30.9.1895	5 ay
20- Mehmed Kâmil Paşa (2)	12.4.1313-19.5.1313	2.10.1895-7.11.1895	1 ay
21- Halil Rifat Paşa	19.5.1313-27.7.1319	7.11.1895-9.11.1901	6 yıl
22- Mehmed Said Paşa (6)	6.8.1319-14.10.1320	18.11.1901-14.1.1903	1 yıl
23- Mehmed Ferid Paşa	14.10.1320-22.6.1326	14.1.1903-22.7.1908	5 yıl
24- Mehmed Said Paşa (7)	22.6.1326-6.7.1326	22.7.1908-4.8.1908	1 ay
25- Mehmed Kâmil Paşa (3)	7.7.1326-22.1.1327	5.8.1908-13.2.1909	16 ay
26- Hüseyin Hilmi Paşa (1)	23.1.1327-22.3.1327	14.2.1909-13.4.1909	2 ay
27- Ahmed Tevfik Paşa(1)	23.3.1327-Devam	13.4.1909-Devam	-

¹ http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber_osm/209_6.htm. 06.06.2007

Padişah ve Sadrazamların Saltanat Yılları ²

V. Mehmed (Reşad)	6.4.1327-24.9.1336	27.4.1909-3.7.1918	9 yıl
1- Ahmed Tevfik Paşa (2)	Devam-14.4.1327	Devam-5.5.1909	1 ay
2- Hüseyin Hilmi Paşa (2)	14.4.1327-15.12.1327	5.5.1909-28.12.1909	8 ay
3- İbrahim Hakkı Paşa	30.12.1327-5.10.1329	12.1.1910-29.9.1911	1 yıl
4- Mehmed Said Paşa (8)	6.10.1329-9.1.1330	30.9.1911-30.12.1911	4 ay
5- Mehmed Said Paşa (9)	10.1.1330-1.8.1330	31.12.1911-16.7.1912	8 ay
6- Katircioğlu Gazi Ahmed Muhtar Paşa	7.8.1330-18.11.1330	22.7.1912-29.10.1912	3 ay
7- Mehmed Kâmil Paşa (4)	18.11.1330-14.2.1331	29.10.1912-23.1.1913	3 ay
8- Mahmud Şevket Paşa	14.2.1331-6.7.1331	23.1.1913-11.6.1913	6 ay
9- Mısırlı Said Halim Paşa	7.7.1331-10.4.1335	12.6.1913-3.2.1917	4 yıl
10- Mehmed Tal'at Paşa	11.4.1335-Devam	4.2.1917-Devam	1 yıl

² http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/rehber_osm/209_6.htm. 06.06.2007

تاریخ تانیس ۱۳۲۸ ۱۳۲۷ رجبی ۱۲
شماره ۱۹۲
سازم و مدیر: حسین کاکم
محل اداره:
پل حال پادشاه - دارالخوارزمه

طنین

سورخورد و مدیر: حسین کاکم
محل اداره:
پل حال پادشاه - دارالخوارزمه

تانیس (۱۰) پادشاه

سورخورد و مدیر: حسین کاکم

محل اداره: پل حال پادشاه - دارالخوارزمه

طنین

تانیس (۱۰) پادشاه

سورخورد و مدیر: حسین کاکم

محل اداره: پل حال پادشاه - دارالخوارزمه

تانیس (۱۰) پادشاه

سورخورد و مدیر: حسین کاکم

محل اداره: پل حال پادشاه - دارالخوارزمه

طنین

تانیس (۱۰) پادشاه

سورخورد و مدیر: حسین کاکم

محل اداره: پل حال پادشاه - دارالخوارزمه

تانیس (۱۰) پادشاه

سورخورد و مدیر: حسین کاکم

محل اداره: پل حال پادشاه - دارالخوارزمه

طنین

تانیس (۱۰) پادشاه

سورخورد و مدیر: حسین کاکم

محل اداره: پل حال پادشاه - دارالخوارزمه

[illegible]

ÖZET

[KÜRELİ, Yeşim]. [1908-1914 Yılları Arasında Osmanlı'da Hükümet Darbeleri ve Sonuçları], [Yüksek Lisans], Ankara, [2007].

Osmanlı iktidarı kuruluşundan yıkılışına kadar zaman zaman askeri müdahalelerle karşılaşmıştır. Bu müdahaleler yapı değişikliğine neden olmamıştır. Darbeler, Yeniçeri ocağı kaldırılıncaya kadar daha ziyade bozuk akçe, terfi, özlük hakları gibi nedenlere dayanıyordu. Osmanlı devleti, XIX. yüzyıldan itibaren büyük devletler karşısında ekonomik, siyasi, askeri, ilmi ve teknolojik açılardan gerilemeye başlamış; toprak bütünlüğünü güçlü ve emperyalist devletlerin taarruzlarına karşı koruyamaz hale gelmişti.

Büyük devletlerin her fırsatta Osmanlı İmparatorluğunun her işine karışması, "İslahat" adı altında gayrimüslim tebaa vasıtasıyla devletin bütünlüğünü tehdit etmesi üzerine Osmanlı aydını ve askeri kurtuluş reçetesi arama çabasına düşmüştür, devleti kurtarma endişesiyle iktidar hedeflenmiş, iktidara gelebilmenin en kolay yolu orduya dayanmak ve ondan destek almak olarak görülmüştür. Bu da ordu içinde çeşitli hizipleşmelere yol açmıştır, savaşlardaki özellikle Balkan savaşının yenilgiyle sonuçlanmasının temel deneni olarak ordu içindeki hizipleşmeler olmuştur. Bu çabanın içersinde yer alan İttihat Terakki Cemiyeti Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve istibdadı durdurmak gayesiyle II. Meşrutiyet'in ilanını sağlamışlardır.

II. Meşrutiyet'in amacı, Osmanlı Devleti'nin mevcut sınırları içinde varlığını koruyup devam ettirmektir. O dönemdeki iktidar mücadelelerinde hedef padişahlık makamı değil, meşveret usulünün kurumsallaşmasını, şahsi hak ve hürriyetlerin kanun teminatına alınması ve Osmanlı mülkünün tebaasıyla bölünmez bütünlüğü sağlamak gibi isteklerdir.

Meşrutiyet dönemi, Tanzimat'la birlikte başlayan batılılaşma çabalarının yoğunlaştığı, en üst noktaya ulaştığı dönemdir. Meşrutiyet halkın onaylamasına lüzûm görülmeden, tek yanlı olarak asker-aydın irâdesi ile yürürlüğe konmuştur. Tanzimat'la asker-aydın irâdesi siyasî karar mekanizmalarını etkileme gücüne kavuşmuştur. 1876'de başlayan Meclis-i Mebusan tecrübesi hariç tutulursa, Osmanlı siyasî hayatında parlamenter meşrûfî düzen, 1908-1914 yılları arasında hayata geçme imkânı bulabilmiştir. İlkine nazaran hayli kapsamlı uygulamalara sahne olan II. Meşrutiyet dönemi, canlı bir matbuat hayatı, muhalefet partileri ve cemiyetleri ile bir yerde çoğulculuğun ilk sinyallerini vermişti. Bu özellikleriyle 1908-1914 arasındaki yıllar, kendi içinde bir bütün teşkil etmektedir.

1908-1918 tarihleri arasındaki Osmanlı siyasi hayatına damgasını vuran İttihat Terakki, orduya dayanarak gerçekleştirdiği darbeler neticesinde doğrudan doğruya iktidar gelmemiş hükümetler üzerinde adete “denetleme iktidarı” kurmuştur. Bâbîâli Baskını'yla Kâmil Paşa hükümetini deviren İttihat Terakki, iki ay içinde Edirne'yi vermiştir. İttihat Terakki, Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünde sonra iş başına gelebilme gücünü kendilerinde bulmuştur. Ancak bu defa da Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'na sokarak devletin sonunu getirmiştir.

Anahtar Sözcükler

1. Hükümet Darbesi
2. Bâbîâli Baskını
3. II. Meşrutiyet
4. Ordu
5. İttihat ve Terakki

ABSTRACT

[KÜRELİ, Yeşim]. [Coup d'état between the years 1908-1914 in the Ottoman Empire and results], [Master Thesis], Ankara, [2007].

From its establishment to disintegration the authority of Ottoman Empire was subject to military interferences of the military from time to time. These interferences caused the formation of authority to change. The coups came true especially because of worthless of money and promotion until the Janissary Corp was abolished. The Ottoman Empire lose power in the economical, political, military, scientific and technological areas against the powerful countries as from the XIX. Century and was not able to protect its land's integrity against the attracts of powerful and imperialist countries.

Because the fact that the powerful countries interfered into the affairs of Ottoman Empire, threatening the unity of the Empire by means of non-Muslim communities under the name "Reform", the intellectuals in the Ottoman Empire saw the salvation in the military interference. They aimed to overthrow the authority and thought that the easiest way to come to power was using the military powers. This thought consequently led the military to be separated into sections. The main reason of the defeat in the Balkan war was separation in the military. İttihat ve Terakki Cemiyeti (Union and Progress Party), which was in these activities caused the disintegration of the Ottoman Empire and Proclaimed II. Meşrutiyet (Second Constitutional Monarchy) in order to hinder the despotism.

The purpose of proclamation of Second Constitutional Monarchy was enabling the Ottoman Empire to keep its lands. The aim of the struggle for

power in that time was not coming to throne as sultan but institutionalizing the council, and gain the personal rights and freedoms by means of the law.

The constitutional period is a period which the demands for westernising efforts that started with the Administrative Reforms (Tanzimat) reached the peak. The Constitutional monarchy was put into force by the military and intellectuals unilaterally. By means of the Constitutional monarchy the power of military and intellectuals became so big that it affected the political decisions. The Ottoman Empire adopted the parliamentary constitutional monarchy between 1908-1914 if the Meclis-i Mebusan (Parliament) experience is excluded. The Second Constitutional monarchy which was adopted more than the first one gave the signals for the fourth state and pluralism which keep the opposite parties together, With these features, period of 1908-1914 years makes a unity within itself:

Union and progress Party which had a special place in the political life of the Ottoman Empire made a coupe by means of the military. The party did not come to throne directly but had a "Auditing Authority" over the government. The Union and Progress Party, which overthrew Kamil Paşa by means of the Bâb-ı Âli Raid, caused Edirne to be invaded in two months. The Union and Progress Party came to throne after Mahmut Şevket Paşa died. However, they caused the collapse of the Ottoman Empire by dragging it into the World War I.

Key Words

1. Coup d'état
2. Bâb-ı Âli Raid
3. Second Constitutional Monarchy
4. Army
5. Union and Progress Party,